

Dinc Toplaşmaq Azadlığına dair Rəhbər Prinsiplər

İkinci nəşr

peaceful assembly and demonstration
exercise of these rights will be preserved

right of peaceful assembly
in the exercise of these
standards;

3) - the right of association with
general right of a trade union to be
tion will be guaranteed. These
tion for workers' representation
will be guaranteed to the workers

Dinc toplaşmaq
azadlığına dair rəhbər
prinsiplər

(İkinci nəşr)

Bu sənəd ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları üzrə Bürosu və Avropa Şurası Venesiya Komissiyası tərəfindən ilk dəfə olaraq 2010-cu ildə “ATƏT/DTİHB-Venesiya Komissiyası Dinc Toplaşmaq Azadlığına dair Rəhbər Prinsipləri” adı altında çap olunmuşdur. Sənədin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş bu versiyası ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən hazırlanmış və nəşr edilmişdir.

ISBN 978-9952-8138-9-0

Bu nəşrin məzmunu tədris və digər qeyri-kommersiya məqsədlərilə ATƏT/DTİHB – Venesiya Komissiyası mənbə kimi göstərilməklə sərbəst şəkildə istifadə edilə, surəti çıxarıla və çoxaldıla bilər.

Dinc toplaşmaq azadlığına dair rəhbər prinsiplər

İKİNCİ NƏŞR

**ATƏT/DTİHB-nin toplaşmaq azadlığı üzrə ekspertlər şurası
tərəfindən hazırlanıb**

Nəşrin hazırlanmasında iştirak etmiş ekspertlər:

Nina Belyaeva (Nina Belyaeva)

Tomas Bull (Thomas Bull)

Devid Qoldberger (David Goldberger)

Maykl Hamilton (Michael Hamilton)

Nil Carmen (Neil Jarman)

Muatar S. Xaydarova (Muatar S. Khaidarova)

Sergey Ostaf (Serghei Ostaf)

Vardan Poqosyan (Vardan Poghosyan)

Aleksandr Vaşkeviç (Alexander Vashkevich)

Yevgeni A. Jovtis (Yevgeniy A. Zhovtis)

və Avropa Şurasının “Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası”
(Venesiya Komissiyası)

Bakı, 2012-ci il

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	9
Giriş	11
A bölməsi. Dinc toplaşmaq azadlığına dair rəhbər prinsiplər.....	14
1. Dinc toplaşmaq azadlığı	15
1.1. Dinc toplaşmaq azadlığı	15
1.2. “Toplantı” anlayışı	15
1.3. Yalnız dinc toplantılar müdafiə olunur.....	15
2. Əsas prinsiplər.....	15
2.1. Toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya.....	15
2.2. Dövlətin dinc toplantılara şərait yaratmaqdan və onları müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyi.....	15
2.3. Qanunilik.....	16
2.4. Mütənasiblik	16
2.5. Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi	16
2.6. Yaxşı idarəçilik.....	16
2.7. Tənzimləyici orqanın məsuliyyəti.....	17
3. Toplaşmaq azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər.....	17
3.1. Məhdudiyyətlər üçün qanuni əsaslar	17
3.2. İctimai yer.....	17
3.3. Toplantıların məzmununa qoyulan məhdudiyyətlər.....	17
3.4. Toplantıların “vaxtına, yerinə və keçirilmə qaydasına” qoyulan məhdudiyyətlər.....	17
3.5. “Görmə və eşitmə”	17
4. Prosedur məsələləri	18
4.1. Bildiriş.....	18
4.2. Təsadüfi (spontan) toplantılar.....	18
4.3. Eyni vaxtda keçirilən toplantılar.....	18
4.4. Əks-nümayişlər.....	18
4.5. Qərarların qəbulu.....	19
4.6. Qərarlara yenidən baxılması və şikayət verilməsi.....	19
5. Dinc toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi.....	19
5.1. Tədbirin öncədən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə birgə planlaşdırılması.....	19
5.2. Məsrəflər.....	19
5.3. Toplantılar zamanı ictimai qaydanın qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma.....	19

5.4. Mübahisələrin həlli üçün danışıqlardan və (və ya) vasitəçilikdən istifadə.....	19
5.5. Güc tətbiqi.....	19
5.6. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının məsuliyyəti və hesabatlılığı.....	19
5.7. Təşkilatçıların məsuliyyəti.....	21
5.8. Toplantıların təşkilatçı nümayəndələri (təşkilati məsələlərlə məşğul olan şəxslər).....	21
5.9. Müşahidəçilər.....	21
5.10. Kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin toplantılara buraxılması.....	21

B bölməsi. İzahedici qeydlər.....	22
--	-----------

I hissə	22
----------------------	-----------

1. Toplaşmaq azadlığının əhəmiyyəti (1-7-ci bəndlər).....	23
--	-----------

2. Dinc toplaşmaq azadlığının tənzimlənməsi.....	26
---	-----------

Hüquqi baza (8-ci bənd).....	26
------------------------------	----

Beynəlxalq və regional standartlar (8-9-cu bəndlər)	26
---	----

Toplaşmaq azadlığının milli qanunvericilikdə tənzimlənməsi (10-13-cü bəndlər).....	28
--	----

Dinc toplaşmaq azadlığı digər hüquq və azadlıqların kontekstində (14-15-ci bəndlər).....	29
--	----

Toplantıların əsas anlayışları və növləri (16-24-cü bəndlər).....	30
---	----

Dinc və qeyri-dinc toplantılar (25-28-ci bəndlər).....	34
--	----

3. Əsas prinsiplər (29-cu bənd).....	36
---	-----------

Toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya (30-cu bənd).....	36
---	----

Dövlətin dinc toplantıları müdafiə etmək vəzifəsi (31-34-cü bəndlər).....	37
---	----

Qanunilik (35-38-ci bəndlər).....	39
-----------------------------------	----

Mütənasiblik (39-45-ci bəndlər).....	40
--------------------------------------	----

Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi (46-60-cı bəndlər).....	43
---	----

Qruplar, qeydiyyatla alınmamış birliklər və hüquqi şəxslər (53-cü bənd)	45
---	----

Azlıqlar (54-cü bənd)	46
-----------------------------	----

Qeyri-vətəndaşlar (55-ci bənd).....	46
-------------------------------------	----

Qadınlar (56-cı bənd).....	46
----------------------------	----

Uşaqlar (57-58-ci bəndlər)	46
----------------------------------	----

Məhdud əmək qabiliyyətli şəxslər (59-cu bənd).....	48
--	----

Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və dövlət qulluqçuları (60-cı bənd).....	48
--	----

Yaxşı idarəetmə və qərarların qəbulu prosesinin şəffaflığı (61-65-ci bəndlər).....	48
--	----

Tənzimləyici orqanın məsuliyyəti (67-ci bənd).....	50
--	----

4. Toplaşmaq azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər (68-ci bənd)	52
Məhdudiyyətlərin qanuni əsasları (69-70-ci bəndlər).....	52
İctimai qayda (71-73-cü bəndlər).....	52
İctimai təhlükəsizlik (74-75-ci bəndlər).....	53
Sağlamlığın mühafizəsi (76-77-ci bəndlər).....	53
Mənəviyyatın mühafizəsi (78-79-cu bəndlər).....	54
Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (80-84-cü bəndlər).....	54
Milli təhlükəsizlik (85-86-cı bəndlər).....	56
Terrorizm və ekstremizmlə mübarizə məqsədi daşıyan qanunvericilik (87-91-ci bəndlər).....	57
Müharibə və ya fəvqəladə hallar zamanı öhdəliklərin icrasından müvəqqəti geri çəkilmə (92-93-cü bəndlər).....	58
Məhdudiyyətlərin növləri (94-cü bənd).....	59
Toplantıların məzmununa qoyulan məhdudiyyətlər (94-98-ci bəndlər).....	59
Toplantının vaxtına, məkanına və keçirilmə üsuluna qoyulan məhdudiyyətlər (99-100-cü bəndlər).....	60
“Görmə və eşitmə” (101-ci bənd).....	61
Toplantı keçirilənə qədər tətbiq edilən məhdudiyyətlər (“ilkin məhdudiyyətlər”) (102-104-cü bəndlər)	61
Birləşmək azadlığı və dinc toplaşmaq azadlığı (105-106-cı bəndlər)	62
Toplaşmaq azadlığına qoyulan dolayı məhdudiyyətlər (107-ci bənd).....	63
Toplantının gedişində tətbiq edilən məhdudiyyətlər (108-ci bənd).....	63
Toplantıdan sonra tətbiq edilən sanksiya və cəzalar (109-cu bənd).....	64
Hüquqi müdafiə (110-112-ci bəndlər).....	64
5. Prosedur məsələləri	66
Öncədən bildiriş vermə (113-117-ci bəndlər).....	66
İcəzənin deyil, bildirişin nəzərdə tutulması (118-121-ci bəndlər).....	68
Eyni vaxtda keçirilən toplantılar (122-ci bənd).....	69
Əks-nümayişlər (123-124-cü bəndlər).....	70
Bildiriş vermə proseduruna istisnalar (125-ci bənd).....	70
Təsadüfi (spontan) toplantılar (126-131-ci bəndlər).....	70
Qərarların qəbulu və onlara yenidən baxılması prosesi (132-140-cı bəndlər).....	73

II hissə - Dinc toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi	77
Giriş (141-143-cü bəndlər)	77
6. İctimai toplantılar zamanı asayişin qorunması (144-cü bənd)	79
Asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma (145-146-cı bəndlər).....	79
Təlimlər (147-148-ci bəndlər).....	79
Toplantılar zamanı asayişin qorunması – müsbət praktikanın ümumi prinsipləri (149-170-ci bəndlər)	81
Güc tətbiqi (171-178-ci bəndlər).....	88
Məsuliyyət və hesabatlılıq (179-184-cü bəndlər).....	93
7. Təşkilatçının vəzifələri	96
Təşkilatçı (185-186-cı bəndlər).....	96
Toplantının dinc xarakterinin təmin edilməsi – müsbət praktikanın prinsipləri (187-190-cı bəndlər)	96
Toplantıların təşkilatçı nümayəndələri (191-196-cı bəndlər).....	98
Məsuliyyət (197-198-ci bəndlər).....	99
8. Dinc toplaşmaq azadlığının monitorinqi (199-200-cü bəndlər)	101
Müstəqil müşahidəçilər (201-205-ci bəndlər).....	101
Kütləvi informasiya vasitələri (206-210-cu bəndlər).....	104
Əlavə A. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların tətbiqi	109
Əlavə B. Mətnə istinad edilmiş məhkəmə qərarları	117
Əlavə C. Əsas terminlərin ingiliscə və azərbaycanca izahı (qlossari)	128
Əlavə D. Ekspertlər Şurasının tərkibi	136
Mətnaltı qeydlər	140

Ön söz

İfadə azadlığı və birləşmək azadlığı ilə birlikdə dinc toplaşmaq azadlığı fəaliyyətdə olan istənilən demokratik sistemin əsasını təşkil edir. Dinc toplaşmaq azadlığı, eləcə də bu azadlığa qoyulan məhdudiyyətlər İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsində və ATƏT-in 1990-cı il tarixli Kopenhagen Sənədində aydın şəkildə əks olunub. Milli konstitusiyaların və fundamental qanunların əksəriyyətində bu sənədlərdəki müddəalar təkrarlanır və ya analogi prinsiplər müəyyən edilir.

ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) və Avropa Şurasının “Hüquq Vəsiti ilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası” (Venesiya Komissiyası) ATƏT iştirakçısı və Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrə qanunvericilik sahəsində dəstəyi təmin edir və dinc toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliklərinin Avropa və beynəlxalq standartlara və ATƏT öhdəliklərinə uyğun olmasını təmin etməkdə onlara yardım göstərilir. Bu “Rəhbər prinsiplər”in hazırlanması bu yardımın təməlini təşkil edir və DTİHB-nin LegislatiOnline.org məlumat bazasına töhfədir. Həmin bazada qanunverici orqan nümayəndələri digər ölkələrin qanunvericiliklərinə dair yaxşı nümunələr tapa bilər və bu nümunələr əsasında öz seçimlərini formalaşdırı bilərlər.

Mövcud beynəlxalq standartlar, şübhəsiz ki, dəqiq müəyyən olunmuş ümumi hüquqi çərçivələr təklif edir, amma dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun yerli və milli səviyyələrdə praktikada tətbiqi ilə bağlı qanunverici və icra orqanları üçün rəhbər/bələdçi məlumat olduqca azdır. Yaxşı qanunlar özlüyündə avtomatik olaraq praktikada vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxara bilməz. Lakin bir sıra hallarda hətta qanunvericilik səviyyəsində də daha çox tənzimləmə, nəzarət və bürokratik maneələrə gətirib çıxaran “amirlik və nəzarət” yanaşmasına meyilliyi aşkar etmək olar. Məsələn, ictimai nümayiş və mitinqlər heç də həmişə plüralist demokratiyanın tərkib hissəsi olan

adəti tədbirlər kimi qəbul edilmirlər. Bəzi dövlətlərdə toplaşmaq azadlığı hələ də faktiki olaraq bu azadlığın inkar edilməsinə gətirib çıxaran tərzdə tənzimlənir.

Sərbəst toplaşmaq azadlığı hüququnun tənzimlənməsinə yanaşmalar istər Avropa ölkələrində, istərsə də ATƏT regionunda xeyli fərqlidir. Müxtəlif ölkələrin qanunvericiləri müxtəlif modellərə müraciət ediblər. Bunlar bəzi ölkələrdə bu təməl azadlığın həyata keçirilməsini tənzimləyən xüsusi qanunların qəbul edilməsi, digərlərində bir sıra müvafiq qanunlara – məsələn polis fəaliyyəti və ümumi inzibati hüquqa aid qanunlara – xüsusi müddəaların əlavə edilməsindən ibarətdir. Bütün bunlar DTİHB-ni və Venesiya Komissiyasını bu azadlığın tənzimlənməsində milli hakimiyyət orqanlarının əməl etməli olduqları çərçivələrin müəyyən edilməsinə yönəli “Rəhbər prinsiplər”in hazırlanmasına sövq etdi.

Bu sənəd DTİHB ilə Venesiya Komissiyasının ilk dəfə 2007-ci ildə nəşr olunmuş “Dinc toplaşmaq azadlığına dair rəhbər prinsipləri”nin yenidən işlənmiş ikinci nəşridir. “Rəhbər prinsiplər” bir çox fəaliyyət sahələrində çalışanlar, yəni qanunverici orqan nümayəndələri, qanunvericiliyi tətbiq edənlər, habelə qanunvericiliyin tətbiqinin təsirinə məruz qalanlar üçün nəzərdə tutulub. Müxtəlif ölkələrdə şəraitlərin olduqca fərqli olmasını nəzərə alaraq, “Rəhbər prinsiplər” hazır həll yolları təklif etmək üçün deyil, əsas məsələləri aydınlaşdırmaq və onların mümkün həll yollarını müzakirə etmək üçün tərtib olunub. Hətta qanunverici baza Avropa və beynəlxalq standartlara və ATƏT öhdəliklərinə uyğun olduğu hallarda belə, həmin qanunların regionda praktiki tətbiqi ilə əlaqədar olan problemlər qalmaqda davam edir.

“Rəhbər prinsiplər”də Avropa ölkələrinin və ATƏT iştirakçısı olan dövlətlərin müsbət təcrübələrindən və AİHM-in praktikasından nümunələr əsasında qanunvericilər və qanunların tətbiqinə görə cavabdeh olanlar üçün praktiki alətlər toplusu təklif olunur. Həmin nümunələr toplaşmaq azadlığına aid məsələlərin tənzimlənməsində istifadə olunan müxtəlif qanunvericilik imkanlarını nümayiş etdirir. “Rəhbər prinsiplər” “canlı” (daim təkmilləşdirilən) alətdir. Onlar hüququn beynəlxalq standartlara uyğun tətbiqini müəyyən edir və ayrı-ayrı ölkələrin müsbət təcrübəsindən nümunələr gətirməklə əsas prinsipləri ifadə edirlər. Biz bu “Rəhbər prinsiplər”i nəşr etməkdən məmnunluq duyur və ümid edirik ki, onlar bir çox istifadəçilərin – qanunverici nümayəndələrin, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının, bələdiyyə və dövlət məmurlarının, hakimlərin, alimlərin və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının üzvlərinin diqqətini cəlb edəcək. Bundan əlavə, onların bilik və təcrübəsinin bu sənədin gələcəkdə daha da zənginləşməsinə və təkmilləşməsinə kömək edəcəyinə inanırıq. .

Səfir Yanez Lenarçiç (Janez Lenarčič),
ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və
İnsan Hüquqları Bürosunun (DTİHB)
direktoru

Canni Bukikkio (Gianni Buquicchio),
Avropa Şurasının Venesiya
Komissiyasının prezidenti

Giriş

“Dinc toplaşmaq azadlığına dair rəhbər prinsiplər”in bu ikinci nəşri, “İzahedici qeydlər”lə birlikdə, ATƏT/DTİHB-nin toplaşmaq azadlığı üzrə ekspertlər şurası tərəfindən “Hüquq Vəsiti ilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası”-nın (Venesiya Komissiyası) məsləhətlərilə hazırlanıb.¹ “B” bölməsindəki “İzahedici qeydlər” “Rəhbər prinsiplər”in ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir və onların hər ikisi birgə oxunmalıdır. “Rəhbər prinsiplər”in ikinci nəşri 2007-ci ildə çap olunmuş birinci nəşri yeniləyib, son məhkəmə qərarları, Ekspertlər şurası tərəfindən alınmış qeydlər və şərhlər əsasında hazırlanıb.

Bu “Rəhbər prinsiplər” üzərində iş 2005-ci ildə başlandı və DTİHB tərəfindən hazırlanmış “Rəhbər prinsiplər”in və “İzahedici qeydlər”in ilkin variantı sonradan 2006-cı ildə Tbilisidə, Belqradada, Almatıda və Varşavada keçirilmiş dörd dəyirmi masanın gedişində təkmilləşdirildi. Bu dəyirmi masalar ATƏT-in iştirakçısı olan 29 dövlətdən təxminən 150 iştirakçını bir araya gətirdi. İştirakçılar müxtəlif maraq və fəaliyyət sahələrini təmsil edirdilər: onların arasında hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri, dövlət nazirləri, ictimai toplantıların təşkilatçıları, alimlər və praktiki fəaliyyətlə məşğul olan hüquqşünaslar vardı. Sənəd ən müxtəlif sahələri təmsil edən bu insanların zəngin praktiki təcrübəsi sayəsində xeyli dolğunlaşdırıldı. “Rəhbər prinsiplər”in birinci nəşri DTİHB-nin Ekspertlər şurası tərəfindən Venesiya Komissiyası ilə birgə hazırlanmış bir sıra hüquqi rəylər və qanunvericilik prinsipləri üçün baza rolunu oynayır.² Həmçinin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin praktikasında³ və BMT orqanlarının işində⁴ “Rəhbər prinsiplər”ə istinad edilir.

“Rəhbər prinsiplər” və “İzahedici qeydlər” insan hüquqlarının müdafiəsinə dair beynəlxalq və regional müqavilələrə,⁵ dövlətlərin təkmilləşən məhkəmə praktikasına (bu, digər mənbələrlə yanaşı, daxili məhkəmələrin qərarlarında öz əksini tapıb)⁶ və millətlər birliyi tərəfindən tanınan ümumi hüquqi prinsiplərə əsaslanır. Bunlar bu sahədə minimum baza standartlarını müəyyən edir və dinc toplaşmaq azadlığını tənzimləyərkən

bu tələblərə riayət edilməsini nəzərdə tutur. Lakin bu sənəd bu standartları toplu halına salmaq (məcəllələşdirmək) və ya toplaşmaq azadlığı məsələlərinə dair qəbul edilmiş məhkəmə presedentlərinin xülasəsini vermək məqsədi daşımır. Onun məqsədi müsbət təcrübə nümunələrini (uğuru bir neçə yurisdiksiyada sübuta yetirilmiş və toplaşmaq azadlığı üçün yetərli müdafiənin təmin edilməsinə əyani şəkildə kömək etmiş tədbirləri) nümayiş etdirməkdir.

Toplaşmaq azadlığının hüquqi tənzimlənməsi mürəkkəb vəzifədir. Bu azadlığın həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün bir çox müxtəlif məsələlər (istər prosessual, istərsə də maddi-fiziki məsələlər) nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, ATƏT iştirakçısı olan müxtəlif dövlətlərdə toplaşmaq azadlığının tənzimlənməsinə yanaşmalar əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bəzi ölkələrdə bu azadlıq bir qanunla tənzimlənirsə, digərlərində dinc toplantılar haqqında müddəalar bir sıra müxtəlif qanunlarda (hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri haqqında qanunlara, cinayət və inzibati məcəllələrə, terrorizmlə mübarizə haqqında qanunvericiliyə və seçkilər haqqında qanunlara) öz əksini tapır. Bu fərqləri, habelə region ölkələrindəki şəraitin xeyli dərəcədə müxtəlifliyini (xüsusən demokratik ənənələr, qanunun aliliyi və məhkəmə orqanlarının müstəqilliyi baxımından) nəzərə alaraq, bu sənəd hazır həll yolları təklif etmir. ATƏT iştirakçısı olan bütün dövlətlər tərəfindən qəbul edilə bilən vahid “nümunəvi qanunun” tərtib edilməsi nə mümkündür, nə də arzu ediləndir. “Rəhbər prinsiplər” və “İzahedici qeydlər” əsas problemlərə aydınlıq gətirməyə və onların mümkün həlli yollarını müzakirə etməyə yönəlib.

Toplaşmaq azadlığı sahəsində keyfiyyətli qanunvericilik hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin həddlərini müəyyən etməkdə olduqca mühüm rol oynayır.⁷ Qanunyaradıcılığının tərkib hissəsi kimi bu, hökumətlərdən və qanunyaradıcılığı prosesində iştirak edənlərdən yeni qanunvericilik və ya mövcud qanunlara edilən dəyişikliklərin təsir etdiyi ayrı-ayrı şəxslərlə və qruplarla (yerli hüquq müdafiə təşkilatları da daxil olmaqla) məsləhətləşmələr tələb edir. Lakin çox vaxt problemin kökü qanunun mətnində deyil, tətbiqində olur. Buna görə də, baxmayaraq ki, bu “Rəhbər prinsiplər” və “İzahedici qeydlər” toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tərtibində iştirak edənlərə yardım üçün hazırlanıb, bu sənədlər həm də qanunvericiliyin icrasına görə cavabdeh olanlara (müvafiq inzibati və hüquq-mühafizə orqanlarına) və onun tətbiq edildiyi şəxslərə ünvanlanıb. Beləliklə, “Rəhbər prinsiplər” və “İzahedici qeydlər” ilk növbədə praktiki fəaliyyətlə məşğul olan mütəxəssislərə – qanunvericiliyi tərtib edənlərə, siyasətçilərə, hüquqşünaslara, polis əməkdaşlarına və digər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarına, yerli məmurlara, həmkarlar ittifaqı nümayəndələrinə, toplantıların təşkilatçılarına və iştirakçılarına, qeyri-hökumət təşkilatlarına (QHT-lərə), vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına, habelə toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinin və polisin fəaliyyətlərinin müşahidəsi ilə məşğul olanlara ünvanlanıb.

“B” bölməsindəki “İzahedici qeydlər” nəinki “A” bölməsindəki “Rəhbər prinsiplər”in düzgün başa düşülməsi üçün zəruridir, həm də tövsiyə olunan praktikaya aid nümunələri özündə əks etdirir. Bu sənədin özəlliyi də məhz bundadır. “B” bölməsinin I hissəsində

(1-5-ci fəsillər) toplaşmaq azadlığı hüququnun əhəmiyyəti vurğulanır, habelə bu hüququn əsas xüsusiyyətləri qeyd olunur. Bu hüququn əhəmiyyəti 1-ci fəsildə ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilir, toplaşmaq azadlığı hüququnun tənzimlənməsinə aid əsas məsələlər 2-ci fəsildə müzakirə olunur. Daha sonra bu hüququn tənzimlənməsində rəhbər tutulmalı olan bir sıra ümumi prinsiplər qeyd olunur (3-cü fəsil), məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün qanuni əsaslar və məhdudiyyətlərin növləri nəzərdən keçirilir (4-cü fəsil), habelə müvafiq prosedur məsələləri araşdırılır (5-ci fəsil). “B” bölməsinin II hissəsi (6-8-ci fəsillər) daha çox praktiki yönümlüdür – burada toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi nəzərdən keçirilir. Bu hissədə ictimai toplantılar keçirilərkən ictimai qaydanın mühafizəsi məsələləri (6-cı fəsil), toplantıların təşkilatçılarının məsuliyyəti (7-ci fəsil) və kütləvi informasiya vasitələrinin və müstəqil müşahidəçilərin rolu (8-ci fəsil) müzakirə olunur. “A” Əlavəsində insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartlara riayət edilməsinə nəzarəti həyata keçirən bir sıra regional və beynəlxalq təşkilatların qısa təsviri verilir. Mətnə istinad edilmiş məhkəmə işlərinin siyahısı “B” Əlavəsində verilir. “C” Əlavəsində yer alan terminlər lüğətində “Rəhbər prinsiplər” və “İzahedici qeydlər”də istifadə edilmiş əsas terminlərin ingilis və Azərbaycan dillərində izahı verilir.

Bu “Rəhbər prinsiplər”i və “İzahedici qeydlər”i DTİHB-nin və Venesiya Komissiyasının İnternet səhifələrindən, eləcə də DTİHB-nin onlayn qanunvericilik bazasından (www.legislationline.org) yükləmək olar; orada ictimai toplantılara dair müxtəlif qanunvericilikləri və bu məsələyə aid digər hüquqi materialları da tapmaq olar.

“Rəhbər prinsiplər”in və “İzahedici qeydlər”in bu ikinci nəşri “canlı” (daim təkmilləşdirilən) sənəd olaraq qalır, belə ki, DTİHB və Venesiya Komissiyası qeyd və təklifləri məmnuniyyətlə qəbul etməkdə davam edir; onları bu elektron poçtu ünvanına göndərmək lazımdır: assembly@odihr.pl

A BÖLMƏSİ

Dinc Toplaşmaq Azadlığına dair Rəhbər Prinsiplər

1. Dinc toplaşmaq azadlığı

1.1. **Dinc toplaşmaq azadlığı** ayrı-ayrı şəxslərin və qrupların, qeydiyyatla alınmamış birliklərin, habelə hüquqi şəxslərin və digər növ təşkilatların malik olduğu və istifadə etdiyi əsas insan hüquqlarından biridir. Toplantılar bir çox məqsədlərə, o cümlədən fərqliliyin nümayiş etdirilməsinə, qeyri-populyar fikirlərin və ya azlıqların rəylərinin ifadə edilməsinə xidmət edə bilər. Bu hüquq mədəniyyətin mühafizəsi və inkişafında, çox hallarda azlıqların kimliyinin qorunmasında mühüm rol oynayır. Dinc toplaşmaq azadlığının müdafiəsi müxtəlif əqidələrə, adətlərə və ya davranış tərzinə malik qrupların dinc şəkildə birgə yaşadığı tolerant və plüralist cəmiyyətin yaradılmasında vacib amildir.

1.2. **“Toplantı” anlayışı.** Bu “Rəhbər prinsiplər”in məqsədləri üçün “toplantı” anlayışı bir qrup şəxsin ümumi maraqlarını ifadə etmək məqsədi ilə bilərəkdən ictimai yerdə müvəqqəti surətdə yığılmasını bildirir.

Bu anlayış o deməkdir ki, ayrı-ayrı toplantı kateqoriyaları üçün xüsusi növ tənzimləmə tələb olunsun da, dinc toplantıların bütün növləri – istər hərəkətsiz, istərsə də hərəkətli (küçə yürüşü) toplantılar, eləcə də dövlətə məxsus və ya özəl obyektlərdə və ya tikililərdə keçirilən toplantılar müdafiə olunmağa layiqdirlər.

1.3. **Yalnız dinc toplantılar müdafiə olunur.** Toplantı təşkilatçıların niyyətləri dinc niyyətdirsə və toplantı qeyri-zorakı xarakter daşıyırsa, o halda toplantı dinc hesab edilməlidir. “Dinc” anlayışı digər şəxsləri qıcıqlandıran və ya heysiyyətinə toxunan, hətta üçüncü şəxslərin hərəkətlərinə müvəqqəti mane olan, onları çətinləşdirən və ya qarşısını alan davranışları əhatə edəcək formada şərh olunmalıdır.

2. Əsas prinsiplər

2.1. **Toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya.** Dinc toplaşmaq azadlığı hüququ fundamental hüquqlardan biri kimi, mümkün olan dərəcədə məhdudiyyətsiz həyata keçirilməlidir. Qanunla aydın şəkildə, birbaşa qadağan olunmayan hər bir davranışa icazə verilməli və toplaşmaq istəyənlər toplantı keçirmək üçün icazə almamalıdır. Qanunvericilikdə toplaşmaq azadlığının lehinə aydın və birmənalı prezumpsiya nəzərdə tutulmalıdır.

2.2. **Dövlətin dinc toplantılara şərait yaratmaqdan və onları müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyi.** Lüzumsuz bürokratik tənzimləmə olmadan praktikada toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsini təmin edən zəruri mexanizm və prosedurların yaradılması dövlətin öndə gedən vəzifəsidir. Konkret olaraq, dövlət həmişə təşkilatçıların üstünlük verdiyi yerlərdə ictimai toplantıların keçirilməsinə şərait yaratmalı və təhlükəsizlik təmin etməli, habelə qarşıdakı toplantılar barədə ictimaiyyət arasında məlumatların maneəsiz yayılmasına zəmanət verməlidir.

2.3. **Qanunilik.** Tətbiq edilən istənilən məhdudiyyət qanunun müddəalarına əsaslanmalı və İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqlar haqqında Avropa Konvensiyasına, eləcə də insan hüquqlarına aid digər beynəlxalq sənədlərə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin həddlərini müəyyən edən keyfiyyətli qanunvericiliyin olması mühüm rola malikdir. Qanunun özü insan hüquqları sahəsinə aid beynəlxalq standartlara uyğun olmalı və yetərinə konkret olmalıdır ki, şəxs davranışının qanunu pozub-pozmadığını və belə pozuntuların mümkün nəticələrini müəyyən edə bilsin.

2.4. **Mütənasiblik.** Toplaşmaq azadlığına tətbiq edilən istənilən məhdudiyyət mütənasiblik prinsipinə uyğun olmalıdır. Hakimiyyət orqanları tərəfindən legitim məqsədlərə nail olunması prosesində həmişə minimal müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlərə üstünlük verilməlidir.

Mütənasiblik prinsipinə əsasən hakimiyyət orqanları tərəfindən tədbirin xarakterini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişən məhdudiyyətləri avtomatik olaraq tətbiq edilə bilməz və məsələn, toplantının keçirildiyi yeri şəhər mərkəzindən uzaq rayonlara köçürmək olmaz.

Qanunla nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlərin avtomatik, fərq qoymadan bütün toplantılara tətbiqi ona gətirib çıxara bilər ki, nəticədə məhdudiyyətlərin mütənasibliyini yoxlamaq mümkün olsun və bu baş verdikdə məhdudiyyətlər hər bir konkret halın xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan tətbiq edilmiş olur.

2.5. **Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi.** Hər kəs dinc toplaşmaq azadlığı hüququna malikdir. Toplaşmaq azadlığını tənzimləyərkən hakimiyyət orqanları hər hansı əsasla hər hansı fərdə və ya qrupa qarşı ayrı-seçkilik etməməlidirlər.

İctimai toplantıları təşkil etmək və onlarda iştirak etmək azadlığı fərdlər, qruplar, qeydiyyatdan alınmamış birliklər, hüquqi şəxslər və digər növ təşkilatlar üçün; azlıq qruplarının – etnik, milli, seksual və dini azlıqların nümayəndələri üçün; vətəndaşlar və qeyri-vətəndaşlar (vətəndaşlığı olmayan şəxslər, qaçqınlar, əcnəbi vətəndaşlar, sığınacaq axtaran şəxslər, miqrantlar və turistlər də daxil olmaqla) üçün; uşaqlar, qadınlar və kişilər üçün; hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün; habelə tam hüquq qabiliyyəti olmayan şəxslər (əqli çatışmazlığı olan şəxslər də daxil olmaqla) üçün təmin olunmalıdır.

2.6. **Yaxşı idarəçilik.** İctimaiyyətə məlumat verilməlidir ki, toplaşmaq azadlığının tənzimlənməsinə dair qərarların qəbuluna görə hansı orqan cavabdehlik daşıyır və bu, qanunda aydın şəkildə göstərilməlidir. Tənzimləyici orqan şərbəst toplaşmanın prosedurları və realizəsi ilə bağlı mötəbər məlumatlara ictimaiyyətin çıxışının olmasını təmin etməlidir. İctimai toplantıların təşkilatçıları və hüquq və azadlıqlarına toplantının birbaşa təsir göstərdiyi şəxslər tənzimləyici orqana

şifahi və ya yazılı şəkildə birbaşa müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Tənzimləmə prosesi bütün mövcud məlumatların ədalətli və obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsini nəzərdə tutmalıdır. Konkret toplantıya tətbiq edilən istənilən məhdudiyyət barəsində dərhal yazılı şəkildə həmin tədbirin təşkilatçısına bildirilməli və hər bir məhdudiyyətin səbəbi izah olunmalıdır. Belə qərarlar mümkün qədər tez qəbul edilməlidir ki, toplantı barədə bildirişdə göstərilmiş tarixə qədər müstəqil məhkəmə hər hansı şikayət ərizəsinə baxa bilsin.

- 2.7. **Tənzimləyici orqanın məsuliyyəti.** Tənzimləyici orqanlar öz hüquqi vəzifələrini yerinə yetirməli və həmin vəzifələrin yerinə yetirilməməsinə (istər prosessual, istərsə də maddi-fiziki səbəblərdən) görə məsuliyyət daşımalıdırlar. Bu məsuliyyət hakimiyyət səlahiyyətindən sui-istifadə ilə bağlı inzibati hüquq və məhkəmə nəzarəti prinsiplərinə uyğun olaraq müəyyən edilməlidir.

3. Toplaşmaq azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər

- 3.1. **Məhdudiyyətlər üçün qanuni əsaslar.** Məhdudiyyətlər üçün qanuni əsaslar insan hüquqlarına aid beynəlxalq və regional sənədlərdə müəyyən edilib. Milli qanunvericilikdə həmin məhdudiyyətlərdən əlavə digər məhdudiyyətlər nəzərdə tutulmamalıdır.
- 3.2. **İctimai yer.** Ticarət fəaliyyəti, nəqliyyatın və piyadaların hərəkəti kimi toplantıların keçirilməsi də ictimai yerdən qanuni istifadə sayılır. Hər hansı məhdudiyyətlərin zəruriliyi nəzərdən keçirilərkən bunu nəzərə almaq lazımdır.
- 3.3. **Toplantıların məzmununa qoyulan məhdudiyyətlər.** Toplantılar iştirakçıların ümumi rəyinin ifadə edilməsi və müəyyən ismarıqların ictimaiyyətə çatdırılması məqsədilə keçirilir. Toplantıların çatdırdığı ismarıqlara vizual və ya audio məzmununa məhdudiyyətlər çox mühüm əsasla qoyulmalıdır; onlar yalnız qaçılmaz zorakılıq təhlükəsi olduqda tətbiq edilə bilər.
- 3.4. **Toplantıların “vaxtına, yerinə və keçirilmə qaydasına” qoyulan məhdudiyyətlər.** Tənzimləyici orqanın sərəncamında ismarıcın məzmunu ilə bağlı olmayan geniş çeşidli məhdudiyyət formaları var. Əgər toplantıların vaxtına, yerinə və ya keçirilmə qaydasına hər hansı məhdudiyyətlər tətbiq edilsə, onda ağılabatan alternativlər təklif olunmalıdır.
- 3.5. **“Görmə və eşitmə”.** İctimai toplantılar müəyyən ismarıqların konkret şəxsə, qrupa və ya təşkilata ünvanlanması üçün keçirilir. Buna görə də, ümumi qayda bundan ibarətdir ki, toplantıların konkret hədəf auditoriyasının “görmə və eşitmə” məsafəsində keçirilməsinə şərait yaradılmalıdır.

4. Prosedur məsələləri

- 4.1. **Bildiriş.** İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər milli qanunvericilikdə toplantı barədə qabaqcadan bildirişin verilməsini tələb etmirlər. Doğrudan da açıq cəmiyyətdə bir çox toplantı növləri hər hansı formada rəsmi tənzimləmənin olmasını tələb etmir. Buna görə də toplantı barədə qabaqcadan bildiriş verilməsi yalnız o halda zəruridir ki, dövlətdən toplaşmaq azadlığına şərait yaratmaqdan ötrü zəruri tədbirlərin görülməsi və ictimai qaydanın, ictimai təhlükəsizliyin, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının mühafizəsinin təşkil edilməsi tələb olunsun. Bu məsələyə aid istənilən qanunvericilik norması təşkilatçıdan toplantı üçün icazə istəməsini deyil, toplantı keçirmək niyyəti barədə bildiriş verməsini tələb etməlidir.

Bildiriş vermə prosesi qəliz və ya bürokratik olmamalıdır. Bildirişin verilmə müddəti zəruri səbəb olmadan uzadılmamalıdır. Bununla belə toplantının keçirilmə tarixinədək dövlət orqanlarına pozitiv öhdəliklərinə uyğun olaraq hazırlıq tədbirlərinin görülməsi üçün kifayət qədər vaxt verilməli, eləcə də hər hansı məhdudiyyətin qanuniliyinə etiraz etmək məqsədi ilə məhkəməyə təcili şikayət vermək (və məhkəmə qərarını almaq) üçün imkan olmalıdır.

Hakimiyyət orqanları ictimai toplantının keçirilməsi barədə bildirişlə bağlı dərhal hər hansı etiraz bildirmədikdə, planlaşdırılan tədbiri hər hansı məhdudiyyət qoyulmadan bildirişdə göstərilmiş şərtlərlə keçirmələri üçün toplantının təşkilatçılarna imkan yaradılmalıdır.

- 4.2. **Təsadüfi (spontan) toplantılar.** Qanunvericilik qabaqcadan bildiriş verilməsini tələb edirsə, bu cür bildirişin verilməsi praktiki cəhətdən mümkün olmadığı hallarda qanunvericilikdə bu tələbə istisna birbaşa nəzərdə tutulmalıdır. Bu istisna yalnız o hallara şamil olunur ki, bu zaman qanunla müəyyən edilmiş müddətdə bildirişin verilməsi mümkün olmur. Hakimiyyət orqanları həmişə hər hansı təsadüfi (spontan) toplantını müdafiə etməli və onun keçirilməsinə şərait yaratmalıdırlar, bir şərtlə ki, toplantı dinc xarakter daşımış olsun.

- 4.3. **Eyni vaxtda keçirilən toplantılar.** Bir-biri ilə əlaqəli olmayan iki və ya daha artıq toplantının eyni yerdə və eyni vaxtda keçiriləcəyi barədə bildiriş verildikdə, onların hər ikisinin keçirilməsinə mümkün qədər şərait yaradılmalıdır. İctimai toplantının sadəcə digər ictimai toplantı ilə eyni vaxtda və eyni yerdə keçirilməsi səbəbindən qadağan olunması, hər iki toplantının eyni çərçivələrdə fəaliyyəti mümkün olduğu hallarda mütənasiblik prinsipinin pozuntusu kimi qəbul olunmalıdır. Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi oxşar xüsusiyyətlərə malik toplantılara tətbiq edilən məhdudiyyətlərin eyni məzmununda olmasını tələb edir.

- 4.4. **Əks-nümayişlər.** Əks-nümayişlər eyni vaxtda keçirilən toplantıların xüsusi bir formasıdır. Onun iştirakçıları digər bir toplantının gedişində ifadə edilən baxışlarla

razılaşmadıqlarını ifadə etmək üçün bir araya gəlirlər. Əks-nümayiş keçirmək azadlığı digər şəxslərin toplantı keçirmək azadlığına qarşı qəbul edilməməlidir. Nümayişçilər digər şəxslərin öz nümayişlərini keçirmək hüququna hörmət etməlidirlər. Burada əsas diqqət hər hansı toplantıya qarşı təşkil edilən və ya baş verən əks-toplantıların keçirilməsinin dövlət orqanları tərəfindən təmin edilməsi vəzifəsinə yönəldilməlidir. Bu növ eyni vaxtda keçirilən əlaqəli toplantılar zamanı dövlətin rolu asayişin qorunmasını və mümkün olarsa, nümayişçilərin bir-birini “görmə və eşitmə” məsafəsində yerləşməsinə təmin etməkdən ibarətdir.

- 4.5. **Qərarların qəbulu.** Tənzimləyici orqanlar qərarların qəbulu prosesinin açıq olmasını və bu proses barədə aydın izahat verilməsini təmin etməlidirlər. Bu proses əldə olan bütün məlumatların ədalətli və qərəzsiz şəkildə qiymətləndirilməsini özündə ehtiva etməlidir. Toplantıya qoyulan istənilən məhdudiyyət barədə həmin tədbirin təşkilatçılarına dərhal yazılı məlumat verilməlidir və hər bir məhdudiyyətin səbəbi izah edilməlidir. Belə qərarlar mümkün qədər tez qəbul edilməlidirlər ki, müstəqil məhkəməyə veriləcək istənilən şikayətə toplantının bildirişdə göstərilmiş tarixinədək baxılması mümkün olsun.
- 4.6. **Qərarlara yenidən baxılması və şikayət verilməsi.** Səmərəli hüquqi müdafiə toplantıya qoyulan istənilən məhdudiyyətin və ya qadağanın mahiyyətinə dair şikayət vermək hüququnu doğurur. Qərarlardan ilkin olaraq inzibati qaydada şikayət vermək imkanı nəinki məhkəmələrin üzərinə düşən yükü azalda, həm də hakimiyyət orqanları ilə ictimaiyyət arasında daha konstruktiv münasibətlərin qurulmasına kömək edə bilər. Lakin inzibati qaydada şikayətin nəticəsi ərizəçini qane etmədikdə müstəqil məhkəməyə müraciət mexanizmi mövcud olmalıdır. Ərizəçinin hüquqlarına xələl gəlmədən hakimiyyət orqanlarının qərarlara yenidən baxa bilməsi üçün şikayətlər tez və vaxtında verilməlidirlər. Buna görə də məhkəmənin yekun qərarı və yaxud da ən azından məhkəmə qadağası haqqında qərar toplantının bildirişdə göstərilmiş tarixindən əvvəl qəbul edilməlidir.

5. Dinc toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi

- 5.1. **Tədbirin öncədən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə birgə planlaşdırılması.** Mümkün olan hallarda, xüsusən də toplantı iştirakçılarının sayının çox olacağı, yaxud cəmiyyətdə fikir ayrılıqları doğuran məsələlərə aid toplantının keçiriləcəyi təqdirdə tövsiyə olunur ki, toplantı keçirilənə qədər təşkilatçı ictimai təhlükəsizliyin mühafizəsi tədbirlərini hüquq-mühafizə orqanları ilə müzakirə etsin. Bu tədbirlər toplantıya qədər hazırlanmalıdır. Müzakirələr, məsələn, polis əməkdaşlarının harada yerləşəcəyini, toplantının idarə olunması tədbirlərini, habelə polislərin asayişin qorunmasına yönələn hərəkətlərinin xarakterini əhatə edə bilər.

- 5.2. **Məsrəflər.** Dövlət hakimiyyəti orqanları yetərli təhlükəsizlik səviyyəsinin təmin edilməsi (o cümlədən nəqliyyat axınlarının və çoxsaylı insan kütlələrinin idarə edilməsi) ilə bağlı bütün məsrəfləri öz üzərlərinə götürməlidirlər. Dövlət toplantı zamanı ictimai qaydanın mühafizəsinə görə təşkilatçılardan əlavə maliyyə vəsaiti almamalıdır. Qeyri-kommersiya xarakterli ictimai toplantıların təşkilatçılarından keçirdikləri tədbirə görə mülki məsuliyyətin sığortası tələb olunmamalıdır.
- 5.3. **Toplantılar zamanı ictimai qaydanın qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma.** Toplantılar keçirilən zaman ictimai qaydanın qorunmasına yönələn hərəkətlər insan hüquqlarının prinsiplərinə – qanunilik, zərurilik, mütənasiblik və ayrı-seçkiliyin yol verilməzliyi prinsiplərinə uyğun olmalı və bu hərəkətlər həyata keçirilərkən insan hüquqlarına aid müvafiq normalara riayət edilməlidir. Bu sahədə konkret olaraq dövlətin üzərinə pozitiv öhdəlik düşür. Belə ki dövlət dinc toplantıların keçirilməsinə imkan verən əğlabatan zəruri tədbirləri görməlidir ki, iştirakçılar fiziki zorakılığa məruz qalmaqdan qorxmadan toplantıda iştirak edə bilsinlər. Eləcə də hüquq-mühafizə orqanları dinc toplantı iştirakçılarını hər hansı yolla toplantını pozmağa və ya onun keçirilməsini çətinləşdirməyə cəhd edən istənilən şəxsdən və ya müəyyən qrup insanlardan (o cümlədən təxribatçılardan və əks-nümayişçilərdən) qorunmalıdırlar.
- 5.4. **Mübahisələrin həlli üçün danışıqlardan və (və ya) vasitəçilikdən istifadə.** Toplantının gedişində qarşıdurma və ya digər növ mübahisə yaranarsa, dialoqun aparılması üçün danışıqlardan və ya vasitəçilikdən istifadə məsələnin məqbul həllinə nail olmaqdan ötrü düzgün vasitə ola bilər. Belə dialoq həmişə uğurla nəticələnməyə də, münaqişənin şiddətlənməsinin, əsassız və ya lüzumsuz məhdudiyyətlərin, yaxud güc tətbiqinin qarşısını almaqda yararlı vasitə ola bilər.
- 5.5. **Güc tətbiqi.** Güc tətbiqi milli qanunvericiliklə tənzimlənəlməlidir və müvafiq sənədlərdə bu cür tədbirlərə haqq qazandıran hallar (o cümlədən adekvat ilkin xəbərdarlığın zəruriliyi), habelə müxtəlif növ təhlükələrə cavab olaraq tətbiq edilən gücün yol verilən dərəcəsi göstərilməlidir. Dövlət orqanları mütənasibliyi qorumaq şərtlə konkret hallarla bağlı güc tətbiqini nəzərdə tutan bir sıra cavab tədbirlərini hazırlamalıdırlar. Dinc xarakterli müdaxilə tədbirləri uğursuz olduğu təqdirdə həyat üçün təhlükə yaratmayan və zədələnməyə səbəb olmayan xüsusi vasitələrin hazırlanması bu cür tədbirlər sırasına daxil edilməlidir.
- 5.6. **Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının məsuliyyəti və hesabatlılığı.** Güc tətbiqinə qanunla icazə verilmədiyi və ya konkret vəziyyətdə lazım olduğundan artıq güc tətbiq edildiyi hallarda, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları mülki-hüquqi və (və ya) cinayət məsuliyyətinə, habelə intizam məsuliyyətinə cəlb edilməlidirlər. Həmçinin vəziyyətə müdaxilə edilməsi hüquq-mühafizə orqanlarının digər əməkdaşları tərəfindən həddən artıq güc tətbiqinin qarşısını ala bilsədisə, belə vəziyyətlərdə hərəkətsizliyə yol verdiklərinə görə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları məsuliyyətə cəlb edilməlidirlər. Hüquq-mühafizə

orqanları əməkdaşlarının hərəkətləri nəticəsində sağlamlığa ağır ziyan yetirilməsi və ya ölümün baş verməsi barədə şikayət daxil olduğu hallarda səmərəli, müstəqil və çevik araşdırma aparılmalıdır.

- 5.7. **Təşkilatçıların məsuliyyəti.** Toplantıların təşkilatçıları vəzifələrini yerinə yetirmək üçün əqləbatan səylər göstəriblərsə, o halda vəzifələrini yerinə yetirə bilmədiklərinə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdırlar. Toplantıların təşkilatçıları həmçinin ayrı-ayrı iştirakçıların, yaxud toplantı iştirakçısı olmayanların və ya təxribatçıların hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdırlar. Əksinə, törətdiyi hər bir hüquq pozuntusuna görə və ya hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının qanuni tələblərini yerinə yetirmədiyinə görə hər bir fərd şəxsən məsuliyyət daşmalıdır.

- 5.8. **Toplantıların təşkilatçı nümayəndələri.** Toplantı təşkilatçıları tədbirin keçirilməsinə kömək edən və istənilən qanuni məhdudiyyətlərə riayət edilməsini təmin edən təşkilatçı nümayəndələrini toplantıya cəlb etməkdə maraqlı olmalıdırlar. Təşkilatçı nümayəndələri hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının səlahiyyətlərinə malik deyillər və güc tətbiq etməməlidirlər, bunun əvəzində inandırma üsulu ilə toplantı iştirakçıları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığa nail olmalıdırlar.

- 5.9. **Müşahidəçilər.** İctimai toplantıların müstəqil müşahidəsi toplantı iştirakçılarının və hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranışı barədə mühüm informasiya mənbəyidir. Bu məlumat ictimai müzakirələrin gedişində istifadə oluna və hökumət, yerli hakimiyyət və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında dialoq üçün əsas ola bilər. QHT-lər və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları demokratik cəmiyyətdə olduqca mühüm “ictimai nəzarətçi” rolunu oynayır və buna görə də onlar tərəfindən ictimai toplantıların maneəsiz monitorinqinin aparılmasına hökmən icazə verilməlidir.

- 5.10. **Kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin toplantılara buraxılması.** Kütləvi informasiya vasitələrinin ictimai nəzarətçi rolu cəmiyyətdə maraq doğuran məsələlərə dair məlumat və ideyaları yaymaqdan ibarətdir. İctimaiyyət bu növ məlumatı əldə etmək hüququna malikdir. Buna görə də kütləvi informasiya vasitələrinin hesabatları həm toplantı təşkilatçılarının, həm də hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının ictimaiyyət qarşısında əksər cəmiyyətlərdə mövcud olmayan hesabatlılığı mexanizmini təmin etmiş olur. Bu məqsədlə, kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşlarının istənilən toplantıya buraxılmasına və ictimai qaydanın təmin edilməsi ilə bağlı istənilən hərəkətləri müşahidə etməsinə maksimum imkan yaradılmalıdır.

B BÖLMƏSİ

İzahedici Qeydlər

1. Toplaşmaq azadlığının əhəmiyyəti

1. “Rəhbər prinsiplər”in mətnində “dinc toplaşmaq hüququ” terminin əvəzinə “dinc toplaşmaq azadlığı hüququ” termininə üstünlük verilir. Bununla istənilən toplaşmaq hüququnun kökündə daha fundamental anlayış olan azadlıq anlayışının dayandığı vurğulanır və bu anlayışın mahiyyəti azadlıqların həyata keçirilməsində hər hansı müdaxilənin yolverilməzliyidir. ⁸ İctimai toplantılarda iştirak yalnız könüllü olmalı və məcburiyyətə əsaslanmamalıdır.⁹
2. Dinc toplaşmaq azadlığı fərdlərin və qrupların, qeydiyyatla alınmamış birliklərin, habelə hüquqi şəxslərin və digər növ təşkilatların yararlandığı əsas insan hüquqlarından biridir. Dinc toplaşmaq azadlığı real demokratiyanın əsaslarından biri kimi tanınır. Dinc toplantılarda iştiraka şəraitin yaradılması cəmiyyətin bütün üzvləri üçün digərləri ilə paylaşdıqları fikirlərini ifadə etməyə imkan verir. Beləliklə, dinc toplaşmaq azadlığı vətəndaş cəmiyyəti daxilində və vətəndaş cəmiyyəti ilə siyasi liderlər, hökumətlər arasında dialoqun inkişafına kömək edir.
3. Dinc toplaşmaq azadlığı bir çox məqsədlərə, o cümlədən fikirlərin ifadə edilməsi və ümumi maraqların müdafiəsi, bayramların keçirilməsi, xatirə (anım) aksiyalarının, piketlərin keçirilməsi və etirazların ifadəsi məqsədlərinə xidmət edə bilər və təkcə bunlarla məhdudlaşmır. Dinc toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsi həm rəmzi, həm də praktiki əhəmiyyət daşıyır. O, mədəni mənsubiyyətin mühafizəsi və inkişafı prosesinin, habelə azlıqların öz mənsubiyyətlərini mühafizə etməsi prosesinin mühüm hissəsidir. Bu azadlıq digər hüquq və azadlıqlarla – birləşmək azadlığı,¹⁰ dövlət ərazisində əlaqələrin qurulması və saxlanması,¹¹ hərəkət azadlığı,¹² dövlətlərarası sərhədləri keçmək hüququ,¹³ ifadə azadlığı,¹⁴ fikir, vicdan və din azadlığı¹⁵ ilə tamamlanır. Toplaşmaq azadlığı şəxsiyyətin inkişafı,

insan ləyaqəti və hər kəsin öz imkanlarını reallaşdırması üçün, habelə cəmiyyətin tərəqqisi və rifahı üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır.¹⁶

4. Toplaşmaq azadlığı hüququnun müdafiəsi həmçinin sosial və iqtisadi hüquqların (məşğulluq məsələləri və əmək hüquqları da daxil olmaqla), habelə “üçüncü nəsil” hüquqlar adlandırılan hüquqların (məsələn, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ) həyata keçirilməsinə də şərait yaradır. Məsələn, Avropa İttifaqı Xartiyasının 12-ci maddəsində dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüquqlarının siyasi həyatda, həmkarlar ittifaqlarının fəaliyyətlərində və vətəndaş mövqeyinin ifadəsi baxımından xüsusi əhəmiyyəti vurğulanır.¹⁷ Bundan başqa, sosial-iqtisadi və inkişafa yönəli maraqları (haqlı olaraq mülki və siyasi hüquqlardan ayrılmaz hesab olunurlar) müdafiə və təşviq etmək istəyənlər həmçinin Avropa Sosial Xartiyasının 5-ci maddəsində¹⁸ və Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) Birləşmək Azadlığı və Təşkilatlanma Hüququnun Müdafiəsi haqqında Konvensiyasında (Co87)¹⁹ təsbit olunan birləşmək azadlığı hüququna istinad edə bilirlər. Milli əmək qanunları bu standartlara uyğun şəkildə tərtib olunmalıdırlar.
5. İctimai toplantılar kütləvi informasiya vasitələrində lazımi qaydada işıqlandırılaraq ismarıclarını yerli və ümummilli auditoriyanın, habelə dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırırlar. Kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin məhdudlaşdırıldığı və ya sərt şəkildə tənzimləndiyi ölkələrdə toplaşmaq azadlığı insanların diqqətini yerli problemlərə cəlb etmək istəyənlər üçün önəmlidir. Toplantıların bu kommunikativ potensialı toplaşmaq azadlığının cəmiyyətdə dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün nə qədər vacib olduğunu göstərir.
6. Çox vaxt seçkilər dövründə ictimai toplantıların əhəmiyyəti və rolu artır. Bu həmin dövrdə siyasi partiyalar, namizədlər və digər qruplar və təşkilatlar öz baxışlarını seçicilərə çatdırmağa və onların dəstəyini qazanmağa çalışması ilə bağlıdır (107-ci bəndə bax).²⁰ Hətta cəmiyyətdə gərginlik artdığı hallarda belə, seçkilər zamanı və ya onlardan dərhal sonra toplantıların tənzimlənməsi üçün adi qanunvericilik müddəalarına nisbətən məhdudlaşdırıcı xarakter daşıyan əlavə qanunvericilik tədbirlərinin tətbiqi məsləhət görülmür. Əksinə, toplantılar haqqında ümumi qanun seçki kampaniyaları ilə əlaqədar olan toplantıların (ictimai tədbirlərin təşkili bu kampaniyaların ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir) tənzimlənməsi üçün də yetərli olmalıdır.²¹ Siyasi baxışların açıq və azad ifadəsi insan hüquqları baxımından xüsusi dəyərə malikdir.
7. Sərbəst toplaşmaq imkanı demokratiyanın maraqlarına xidmət etməkdən əlavə həm də müxtəlif (və ola bilsin ki, həm də bir-birinə zidd) əqidə, adət və prinsipləri olan qrupların dinc yanaşı yaşaya biləcəyi plüralist və tolerant cəmiyyətin yaradılmasında olduqca mühüm rol oynayır. Fikir, vicdan və din azadlığı hüququ ilə bağlı hallarda, hakimiyyət orqanlarının vəzifəsi “gərginliyin səbəbini plüralizmi məhv etmək yolu ilə aradan qaldırmaqdan ibarət deyil, rəqib qrupların bir-birinə qarşı tolerantlığını təmin etməkdən ibarətdir”.²² Bundan

başqa, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarına əsasən plüralist, tolerant və açıqfikirli cəmiyyətin qurulmasında “çox hallarda fərdin maraqları qrupun maraqlarına tabe olsa belə, demokratiya – ‘çoxluğun fikri həmişə üstündür’ anlamına gəlmir: azlıqlara qarşı davranışın lazımı qaydada və ədalətli olmasını təmin etmək üçün balansə nail olunmalı və dominant mövqedən sui-istifadəyə yol verilməməlidir”.²³

2. Dinc toplaşmaq azadlığının tənziqlənması

Hüquqi baza

8. **Beynəlxalq və regional standartlar:** Bu bölmədə göstərilən hüquq mənəbləri qanunvericiliyin qiymətləndirilməsini həyata keçirərkən DTİHB-nin müraciət etdiyi ən mühüm müqavilələr sırasına daxildir. Toplaşmaq azadlığına dair beynəlxalq və regional standartlar əsasən iki hüquqi sənədin – Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (MSHBP)²⁴ və İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının (İHAK)²⁵ və müvafiq olaraq, onlara əlavə olunmuş fakultativ protokolların və protokolların müddəalarına əsaslanır. Eləcə də İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası Amerika Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.²⁶ Digər mühüm sənədlər sırasına bunlar daxildir: Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyası, Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyası və Müstəqil Dövlətlər Birliyinin İnsan hüquqları və əsas azadlıqlar haqqında Konvensiyası (MDB Konvensiyası).²⁷ Aşağıda bu sənədlərin dinc toplaşmaq azadlığına aid olan əsas müddəaları təqdim edilir:

Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi, maddə 20(1)

*Hər kəs dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququna malikdir.*²⁸

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, maddə 21

Dinc yığıncalar keçirmək hüququ tanınır. Bu hüquqdan istifadəyə qanuna müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeləri üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, maddə 15

1. İştirakı dövlətlər uşağın birləşmək azadlığını və dinc toplaşmaq azadlığını tanıyırlar.

2. Bu hüququn həyata keçirilməsi üçün qanuna uyğun tətbiq edilən və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyi və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai qayda (ordre public), əhəlinin sağlamlığının və ya mənəviyyatının qorunması və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa, hər hansı məhdudiyyət tətbiq edilə bilməz.

İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyası, maddə 11

1. Hər kəsin dinc toplaşmaq azadlığı və öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ var.

2. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları nəminə, iğtişanın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mədəniyyətin mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyətlər qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur.

İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası, maddə 15

Silahsız dinc toplaşmaq hüququ tanınır. Qanun əsasında tətbiq edilən və dövlət və ya ictimai təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın maraqları nəminə, yaxud əhalinin sağlamlığının və ya mədəniyyətinin mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa bu hüquqlardan istifadə edilməsinə heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz.

Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyası, maddə 12

1. Hər kəs bütün səviyyələrdə, xüsusən siyasi həyatda, həmkarlar ittifaqı fəaliyyətlərində və ictimai həyatda dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa öz maraqlarını qorumaq üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ daxildir.

2. Avropa İttifaqı səviyyəsində fəaliyyət göstərən siyasi partiyalar İttifaq vətəndaşlarının siyasi iradələrinin ifadəsinə şərait yaradırlar.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin insan hüquqları və əsas azadlıqlar haqqında Konvensiyası (MDB Konvensiyası), maddə 12

1. Hər kəsin öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ var.

2. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları nəminə, iğtişanın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mədəniyyətin mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik

cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyətlər qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələrin, hüquq-mühafizə və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına mane olmur.

ATƏT-in Kopenhagen sənədi, 1990-cı il

[İştirakçı dövlətlər təsdiq edirlər ki]:

9.2. Hər kəs dinc toplaşmaq və nümayiş azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə qoyulan hər hansı məhdudiyyətlər qanunla nəzərdə tutulmalı və beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır.

9. Qismən bu müqavilələrin və sənədlərin əhəmiyyəti bu müqavilələrə uyğun olaraq yaradılmış müvafiq nəzarət orqanları – BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi,³⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və İnsan Hüquqları üzrə Amerika dövlətlərarası Komissiyası³¹ tərəfindən hazırlanan qərarlardan irəli gəlir. Bu qərarlardan formalaşan presedent hüququ toplaşmaq azadlığına aid beynəlxalq standartların şərhinin və milli qanunvericiliyə tətbiqinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edir. Toplaşmaq azadlığına dair milli qanunvericilik normalarını tətbiq etmək vəzifəsini daşıyanlar bu orqanların qərarlarını öyrənərək tam başa düşməlidirlər. Buna görə də hökumətlərə əsas sənədlərin dəqiq tərcüməsinin hamı üçün əlçatan olmasını təmin etmək tövsiyə olunur.³²
10. **Toplaşmaq azadlığının milli qanunvericilikdə tənzimlənməsi.** Dinc toplaşmaq azadlığının konstitusiyaya təminatları vasitəsilə müdafiəsi təmin edilməlidir və həmin təminatlara ən azı bu hüququn və onun müdafiəsi üzrə dövlətin öhdəliklərinin konstitusiyada birmənalı şəkildə təsbit olunması daxildir. Eləcə də konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqların müəyyən edilməsi zamanı ədalətli prosedurların tətbiqini təmin edən müddəa konstitusiyada nəzərdə tutulmalıdır. Lakin konstitusiyaya müddəalarında konkret detalları və ya konkret prosedurları nəzərdə tutmaq mümkün deyil. Bundan əlavə, qanunilik və mütənəsiblik prinsipləri konstitusiyada aydın şəkildə əks olunmadığı halda, konstitusiyanın toplaşmaq azadlığına aid ümumi xarakterli müddəaları, əlavə izahatlar olmadığı təqdirdə, hakimiyyət orqanlarına səlahiyyətlər baxımından olduqca geniş sərbəstlik verə və sui-istifadə imkanlarını artırma bilər.
11. İştirakçı dövlətlərin toplaşmaq azadlığı barədə xüsusi qanun qəbul etmələri barədə hər hansı tələb olmasa da, belə qanunvericiliyin olması dinc toplaşmaq azadlığı hüququna əsassız müdaxilələrin qarşısını almağa xeyli kömək edə bilər.³³ Dinc toplaşmaq azadlığı haqqında istənilən qanunvericilikdə toplaşmaq azadlığı üçün geniş imkanlar nəzərdə tutulmalı və müəyyən dərəcədə tənzimlənməsinə haqq qazandırmaq mümkün olan toplantı növləri məhdud çərçivədə müəyyən edilməlidir. Həmçinin onun da mühümlüyünü qeyd etmək lazımdır ki, açıq cəmiyyətlərdə bir çox toplantı növləri hər hansı rəsmi tənzimləmə tələb etmirlər.

Konkret qanunun müddəaları həmçinin tənzimləyici orqanlar tərəfindən qərarların qəbulu zamanı rəhbər göstərişlər rolunu oynaya bilər. Buna görə də, bir çox dövlətlər və ya bələdiyyə orqanları, konstitusiya təminatlarından əlavə, ictimai toplantılar barədə xüsusi qanunlar və ya bələdiyyə aktları qəbul ediblər.³⁴ Belə qanunlar konstitusiyada təsbit olunmuş dinc toplaşmaq hüququnun həyata keçirilməsinə mane olmamalı, əksinə, bu hüququn təmin edilməsinə və qorunmasına yönəlməlidir. Bu baxımdan önəmli məsələ ondan ibarətdir ki, konkret qanun çərçivəsində həddən artıq tənzimləyici və ya bürokratik sistem yaradılmasın. Belə bir ehtimal bir çox ölkələrdə realdır və Venesiya Komissiyasının xüsusi qeyd olunmuşdur.³⁵ Lakin yaxşı işlənib hazırlanmış qanunvericilik toplaşmaq azadlığının təmin olunmasına dair həddən artıq tənzimlənmənin qarşısını almağa kömək edə bilər.

12. Toplaşmaq azadlığını tənzimləyən milli qanunlar müvafiq dövlətin ratifikasiya etdiyi beynəlxalq sənədlərə uyğun olmalıdır. Milli qanunların hazırlanması, şərhı və tətbiqi beynəlxalq və regional standartlara uyğun olmalı və bu zaman mövcud müsbət təcrübə nəzərə alınmalıdır. Belə qanunların tətbiqi lazımi hazırlığa malik və qərəzsiz polis xidmətinin və müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin olmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.
13. Bundan başqa, qanunun aliliyi prinsipi hüquqi stabilliyin və hüquqi müəyyənliyin olmasını tələb edir. Məsələn, konkret hadisələrə cavab olaraq qanuna daxil edilən dəyişikliklər çox vaxt qanunvericiliyin yalnız qismən və ya xırda islahatlarına gətirib çıxarır və belə islahatlar hüquqların qorunmasına və ümumilikdə hüquqi bazanın tərkib hissələrinin bir-biri ilə uzlaşmasına ziyan yetirir. Qanun layihələrinin hazırlanmasında iştirak edən şəxslər qanunların tətbiqi ilə sıx əlaqəsi olan şəxslərlə və digər maraqlı şəxslər və qruplarla (o cümlədən yerli hüquq müdafiə təşkilatları ilə) həmişə məsləhətləşməlidirlər. Belə məsləhətləşmələrə qanunyaratma prosesinin tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır. Bu baxımdan bu sahədə tənzimləyici orqanların üzərinə belə bir öhdəliyin qoyulması faydalı olardı ki, toplantılara aid qanunvericiliyin tətbiqi praktikası təhlil edilsin və zərurət yarandıqda qanunvericilik islahatına dair tövsiyələr verilsin.

Dinc toplaşmaq azadlığı digər hüquq və azadlıqların kontekstində

14. Toplaşmaq azadlığına dair qanunların hazırlanmasında və tətbiqində iştirak edən şəxslər beynəlxalq və regional sənədlərdə yer alan hüquq və azadlıqlar arasında qarşılıqlı əlaqəyə lazımi diqqət yetirməlidirlər. Dinc toplaşmaq azadlığı hüququna qoyulan məhdudiyyətlər həm də birləşmək azadlığı, ifadə azadlığı və fikir, vicdan və din azadlığı hüquqlarına potensial müdaxilə təşkil edir. Bu hüquqlarla bağlı problemlər yarandıqda substantiv (maddi-hüquqi) məsələlər faktlara birbaşa aidiyyəti olan hüququn (lex specialis) qorunması baxımından nəzərdən keçirilməli, digər hüquqlara isə əlavə (yardımcı, lex generalis) hüquqlar kimi baxılmalıdır.³⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin belə bir rəyini də qeyd etmək önəmlidir

ki, İHAK-a vahid bir tam kimi baxılmalıdır və hər hansı ayrıca maddənin tətbiqi Konvensiyanın ümumi ruhuna uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.³⁷

15. Toplaşmaq azadlığına əhatəli yanaşmanın zəruriliyi İHÜB-nin 30-cu maddəsində, MSHBP-nin 5-ci maddəsində və İHAK-ın 17-ci maddəsində yer alan “hüquqların ləğvinə yönələn hərəkətlərin” yolverilməzliyi barədə müddəalarda da vurğulanıb.³⁸ Məsələn, ictimai toplantıların iştirakçıları milli, irqi və ya dini ədavəti təbliğ edib insanları ayrı-seçkiliyə, nifrətə və ya zorakılığa təhrik etdikləri hallarda, İHAK-a və MSHBP-yə əsasən həmin şəxslər toplantı keçirmək hüququnun müdafiəsindən məhrum edirlər (bu barədə ətraflı məlumat üçün 96-cı bəndə bax).

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, maddə 30

Bu Bəyannamədə heç nə hər hansı dövlətə, şəxslər qrupuna və ya ayrı-ayrı şəxslərə Bəyannamədə göstərilmiş hüquq və azadlıqların ləğvinə yönələn hər hansı fəaliyyət göstərmək və ya hərəkət törətmək hüququnun verilməsi kimi şərh oluna bilməz.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, maddə 5

Bu Paktın heç bir müddəası, hansısa dövlətə, hansısa qrupa və hansısa şəxsə, hazırkı Paktı qəbul edilən istənilən hüquq və azadlığın ləğv edilməsinə və yaxud onun hazırkı Paktı nəzərdə tutulduğundan artıq ölçüdə məhdudlaşdırılmasına yönəldilən hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı bir əməl törətmək hüququnun verilməsi şəklində şərh edilə bilməz.

İnsan hüquqları haqqında Konvensiya, maddə 17

Bu Konvensiyada heç nə hər hansı dövlətin, qrupun və ya şəxsin burada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının ləğvinə yönəlmiş hər hansı fəaliyyətlə məşğul olmaq və ya hər hansı əməl törətmək və ya onları Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq məhdudlaşdırmaq hüququna malik olması kimi şərh oluna bilməz.

Toplantıların əsas anlayışları və növləri

Bu “Rəhbər prinsiplər”in məqsədləri üçün “toplantı” termini bir qrup şəxsin ümumi maraqlarını ifadə etmək məqsədi ilə bilərəkdən ictimai yerdə müvəqqəti surətdə yığılmasını bildirir.³⁹

16. Mahiyyət etibarı ilə toplantı ən azı iki nəfərin yığılmasını tələb edir. Bununla belə, öz ifadə azadlığı hüququndan istifadə edərək etirazını bildiren fərdi etirazçı da toplantı keçirmək üçün yığışanlarla eyni şəkildə müdafiə ilə təmin olunmalıdır

(əgər həmin şəxsin fiziki cəhətdən ictimai yerdə olması onun fikrini ifadə etmək azadlığının tərkib hissəsidirsə).

17. Hərəkətsiz (statik) toplantılar (məsələn, ictimai görüşlər, kütləvi aksiyalar, “fləş-moblar”,⁴¹ nümayişlər, oturaq aksiyalar və piketlər)⁴² və hərəkətli toplantılar (məsələn, paradlar, yürüşlər, dəfn mərasimi zamanı insan axınının hərəkəti, zəvvar axınının hərəkəti, uzun avtomobil cərgələrinin hərəkəti)⁴³ daxil olmaqla bir çox müxtəlif toplantılar dinc toplaşmaq azadlığı hüququ ilə qorunur. Nümunələrin buradakı siyahısı tam deyil və milli qanunvericilikdə dinc toplaşmaq azadlığı hüququ ilə qorunan toplantıların növləri maksimum geniş şəkildə nəzərdə tutulmalıdır (bunu aşağıda Qazaxıstan və Finlandiya qanunlarından götürülmüş çıxarışların təmsalında görmək olar). Son dövrlərdə presedent hüququ müxtəlif növ yeni etiraz formalarının olduğunu nümayiş etdirib və məhkəmələr öz qərarlarında toplaşmaq azadlığı hüququ üçün təmin edilən müdafiəni həmin etiraz formalarına da şamil ediblər. Buraya velosipedçilərin kütləvi yürüşləri,⁴⁴ etiraz əlaməti olaraq yavaş-yavaş hərəkət edən uzun motosiklet cərgələri⁴⁵ aiddir. Məhkəmə qərarlarında belə bir fakt təsdiqlənir ki, ifadə azadlığı hüququ hakimiyyət orqanları tərəfindən əsassız müdaxilə olmadan ideyaların çatdırılması formasını seçmək hüququnu özündə ehtiva edir (xüsusən rəmzi etiraz hərəkətlərinin nümunəsində).⁴⁶
18. Toplantının hansı andan başlayaraq müvəqqəti tədbir sayıla bilməməsi (və beləliklə də prezumptiv olaraq bütün dinc toplantılara münasibətdə hakimiyyət orqanları tərəfindən nümayiş etdirilə bilən tolerantlıq həddindən kənara çıxması) məsələsi hər bir konkret halda vəziyyətdən asılı olaraq qiymətləndirilməlidir.⁴⁷ Bununla belə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilmiş meyar ondan ibarətdir ki, toplantı iştirakçılarına öz baxışlarını ifadə etmələri üçün kifayət qədər imkan verilməlidir.⁴⁸ Toplantı digər şəxslər üçün narahatlıq yaratmırsa və ya əhəmiyyətsiz kiçik narahatlıqlara səbəb olursa, bu halda hakimiyyət orqanları vəziyyətə mütənəsbib olaraq “müvəqqəti” toplantı anlayışı üçün daha az sərtlilik dərəcəsinə malik meyarlar tətbiq etməlidirlər (mütənəsbibliyə bağlı aşağıda 39-45-ci bəndlərə bax). Aşağıda təqdim edilən qanunlardan çıxarışlarda vurğulanır ki, “müvəqqəti” termini etiraz məqsədi ilə çadır şəhərciklərinin və ya digər müvəqqəti konstruksiyaqların qurulmasını istisna etməməlidir.

“Qazaxıstan Respublikasında dinc toplantı, mitinq, yürüş, piket və nümayişlərin təşkili və keçirilməsi qaydası haqqında” qanun qüvvəli Prezident Fərmanı (1995-ci il), maddə 1

Qanunvericilikdə toplantı, mitinq, yürüş, piket və nümayiş adlandırılan ictimai, qrup və ya şəxsi maraqların və etirazların ifadə formaları həmçinin ictimai yerlərdə aclıq etməni, alaçaq, çadır və digər konstruksiyaqların qurulmasını və piket keçirməni özündə ehtiva edir.

Toplantılar haqqında Akt, Finlandiya, 1999-cu il (2001-ci ildə edilmiş dəyişikliklərlə), hissə 11

İctimai toplantı zamanı plakatdan, emblemdən, səsgücləndiricidən və adətən mitinqlərdə istifadə olunan digər avadanlıqlardan istifadə edilə və müvəqqəti konstruksiyalar qurula bilər. Bu halda təşkilatçı əmin olmalıdır ki, belə hərəkətlər iştirakçılar, yoldan keçənlər və ya ətraf mühit üçün hər hansı təhlükə, əsassız narahatlıq yaratmır və ya onlara ziyan yetirmir.

19. Bu “Rəhbər prinsiplər” hər kəsin bərabər qaydada istifadə etmək hüququna malik olduğu ictimai yerlərdə (belə yerlər ictimai parkları, meydanları, küçələri, yolları, prospektləri, səkiləri və piyada yollarını özündə ehtiva edir, amma təkcə bunlarla məhdudlaşmır) keçirilən toplantılara şamil olunur.⁴⁹ Dövlət, təşkilatçıların üstünlük verdikləri yerdə ictimai toplantıları keçirmələrinə həmişə şərait yaratmağa çalışmalıdır, əlbəttə əgər həmin yer adətən insanların gediş-gəlişi üçün açıq olan ictimai ərazidirsə (mütənasibliklə bağlı 39-45-ci bəndlərə bax).
20. İctimai toplantının iştirakçıları istənilən digər şəxslər kimi ictimai məkandan əgəlabatan müddət ərzində istifadə etmək hüququna malikdirlər. Adətən digər adi məqsədlər üçün (məsələn, ticarət fəaliyyəti və ya nəqliyyatın və piyadaların hərəkəti üçün) ictimai yerlərdən istifadə edildiyi kimi, eynilə ictimai etirazlara və ümumiyyətlə toplaşmaq azadlığına da ictimai məkandan qanuni istifadə formaları kimi baxılmalıdır.⁵⁰ Bu prinsip istər Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, istərsə də İnter-Amerika İnsan Hüquqları Komissiyasının ifadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisi tərəfindən aydın şəkildə bəyan edilib:

Balcık Türkiyəyə qarşı (Balcik v. Turkey), 2007-ci il, 52-ci bənd; və Aşuqyan Ermənistanə qarşı (Ashughyan v. Armenia), 2008-ci il, 90-cı bənd

İctimai yerdə keçirilən istənilən nümayiş adi həyatın axınıni, o cümlədən yol hərəkətiini müəyyən dərəcədə poza bilər, amma nümayişçilər zorakılıq aktları törətmirlərsə, o halda hakimiyyət orqanlarının dinc toplantılara qarşı müəyyən dərəcədə tolerantlıq nümayiş etdirməsi önəmlidir; əks halda İHAK-ın 11-ci maddəsi ilə təmin olunan toplaşmaq azadlığı öz mənasını itirmiş olardı.

İnter-Amerika İnsan Hüquqları Komissiyası, İfadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisinin idarəsinin hesabatı, 2008-ci il, 70-ci bənd:

Təbii ki, tətillər; yolların blokadaya alınması, ictimai yerlərin tutulması və eləcə də ictimai etirazların gedişində baş verə bilən iğtişaşlar narahatlıq yarada və ya hətta qarşısının alınması və nəticələrinin aradan

qaldırılması zəruri olan zərər yetirilməsinə səbəb ola bilər. Bununla belə, etirazlara, xüsusən də rəylərini açıq şəkildə ifadə etmək üçün başqa üsulları olmayan qrupların etirazına qeyri-mütənasib məhdudiyyətlər qoyulması ifadə azadlığı hüququnun ciddi şəkildə pozulmasıdır. Buna görə də Xüsusi Məruzəçinin İdarəsi etirazlarda, yolların (istənilən vaxt və istənilən formada) blokadaya alınmasında və ya iğtişaşlarda adi iştirakı, belə iştirak əslində digər şəxslərin qanunla qorunan maraqlarına (məsələn, yaşamaq və ya şəxsi azadlıq hüquqlarına) özlüyündə mənfi təsir göstərməyə belə, cinayət əməli sayan cinayət qanunvericiliyi normalarının mövcudluğundan narahatlığını bildirir.

21. Adətən ictimaiyyət üçün açıq olan binalar və qurğular (məsələn, dövlət mülkiyyətində olan zallar, stadionlar və ya binalar) ictimai toplantıların keçirilməsi üçün qanuni yer hesab edilməli və toplaşmaq və ifadə azadlığı hüquqları üçün nəzərdə tutulan müdafiə onlara da şamil olunmalıdır.⁵¹
22. Dinc toplaşmaq azadlığı hüququ özəl mülkiyyətin ərazisində keçirilən toplantılara da şamil olunur.⁵² Lakin toplantıların keçirilməsi üçün özəl mülkiyyətdən istifadə edildikdə meydana çıxan məsələlər toplantılar zamanı dövlət mülkiyyətindən məsələlərindən fərqlənir. Məsələn, özəl mülkiyyətin ərazisində toplantı keçirilməsi üçün ilkin bildiriş tələb olunmur (yalnız həmin yerin icarəyə götürülməsi və ya mülkiyyətçinin icazəsinin alınması tələb olunur).⁵³
23. Ümumiyyətlə, özəl mülkiyyətin sahibləri öz mülkiyyətinə hər hansı şəxslərin buraxılmasını qanuni əsaslarla istədikləri kimi məhdudlaşdırı bilərlər.⁵⁴ Lakin bir sıra ölkələrdə ictimai məkanların özəlləşdirilməsi tendensiyası sezilir ki, bu da toplaşmaq, ifadə və etiraz azadlığı üçün ciddi nəticələr doğura bilər.⁵⁵ Bəzi hallarda dövlətin üzərinə toplantının keçirilməsi və ya rəylərin ifadə edilməsi üçün özəl mülkiyyətdə olan yerlərdən istifadəni təmin etməkdən ibarət pozitiv öhdəlik düşür. Özəl mülkiyyətdə olan ticarət mərkəzində ifadə azadlığı ilə əlaqədar olan Əpplbi və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Appleby and Others v. the United Kingdom) işdə (2003-cü il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirdi ki, ifadə azadlığının real şəkildə həyata keçirilməsi “hətta fiziki şəxslər arasındakı münasibətlər sahəsində pozitiv müdafiə tədbirlərini tələb edə bilər”.⁵⁶ Özəl mülkiyyətdə olan yerlərdə toplaşmaq azadlığı hüququnun mahiyyətinə xələl gətirildiyi hallarda bu hüququnun müdafiəsi zərurəti yarana bilər.

Əppli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Appleby and Others v. the United Kingdom) iş üzrə 2003-cü il tarixli qərardan çıxarış, 47-ci bənd:

Özəl mülkiyyətə girişə qoyulmuş qadağa ifadə azadlığı hüququnun səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinin qarşısını alırsa, yaxud bu hüququn mahiyyətinə onun xələl gətirdiyini söyləmək mümkündürsə, ... o halda Məhkəmə dövlətin pozitiv öhdəliyinin – mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsi vasitəsilə Konvensiya ilə təmin edilən hüquqların həyata keçirilməsinin müdafiəsinə yönələn öhdəliyin yaranmasının mümkünlüyünü istisna etmir. Bütün bələdiyyə orqanlarının özəl təşkilatlardan ibarət kooperativ tərəfindən idarə olunan şəhər buna misal ola bilər.

24. Şəhərsalma fəaliyyəti və memarlıq layihələri də ictimai yerlərə gediş-gəlişin məhdudlaşdırılmasına və ya orada ictimai toplantıların keçirilməsinin mümkünsüz olmasına səbəb ola bilər. Məsələn, nitqlə çıxış edənlərin konkret məkanların (xüsusən simvolik əhəmiyyət daşıyan yerlərin) yaxınlığına gəlməsinin qarşısını alan, təhlükəsizlik məqsədi daşıyan fiziki maneələr bəzən toplaşmaq azadlığına dolayı, amma qeyri-mütənasib məhdudiyyət təşkil edə bilər ki, bu da müəyyən yerlərdə toplantı keçirilməsinə qoyulan birbaşa qadağaya bənzəyə bilər (aşağıda 43, 89 və 102-ci bəndlərə bax).⁵⁷ Eynilə, şəhərin abadlaşdırılması (o cümlədən çəpərlərin və fəvvarələrin qurulması, səkilərin və yolların daraldılması, yaxud ağacların və kolların əkilməsi) ictimai yerdən toplantı keçirmək üçün istifadə etmək imkanını məhdudlaşdırır. Buna görə də şəhərsalmanın planlaşdırılması prosedurları ilkin mərhələdə geniş məsləhətləşmələrin aparılmasını nəzərdə tutmalıdır. Eləcə də yeni layihələrin toplaşmaq azadlığına potensial təsirlərinin ətraflı öyrənilməsi barədə tələb şəhərsalma fəaliyyəti barədə qanunlara daxil edilə bilər.

Dinc və qeyri-dinc toplantılar

25. Dinc toplantılar. Toplaşmaq azadlığı hüququ yalnız dinc toplantılara şamil olunur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirib ki, “praktikada “dinc toplantı” kimi təfsir olunmayan yeganə tədbir növü təşkilatçıların və iştirakçıların zorakılıqdan istifadə etmək niyyətində olduqları tədbirdir”.⁵⁸ Eynilə, iştirakçılar zorakılığın təbiiqindən çəkinməlidirlər (iştirakçıların kiçik qrupunun zorakılıqdan istifadə etməsi avtomatik olaraq bütövlükdə toplantının dinc xarakter daşımayan toplantı kateqoriyasına aid edilməsinə səbəb olmamalıdır – 164-cü bəndə bax). Buna görə də istənilən toplantı, əgər onun təşkilatçıları dinc niyyətlərini açıq şəkildə bəyan edəblərsə, dinc toplantı hesab edilməlidir, həmin konkret tədbirin təşkilatçılarının və ya iştirakçıların zorakı hərəkətlər törətmək, onları dəstəkləmək və ya belə

hərəkətlərə təhrik etmək niyyətində olduqlarına dair inandırıcı və aşkar sübutların olduğu hallar istisna təşkil edir.⁵⁹

26. “Dinc” termini toplantının dəstəklədiyi fikirlərlə və ya iddialarla razılaşmayan şəxsləri qıcıqlandırma və heysiyyətinə toxuna biləcək⁶⁰ və hətta üçüncü şəxslərin fəaliyyətlərinin qarşısını ala, hərəkətlərinə maneçilik törədə və ya çətinliklər yarada biləcək davranışa da şamil edilməlidir.⁶¹ Beləliklə, sırf passiv müqavimətlə əlaqədar olan toplantılar “dinc” toplantı sayılmalıdır.⁶² Bundan əlavə, toplantı zamanı “şəxs dinc xarakterli niyyətini və ya davranışını mühafizə edibsə, nümayişin gedişində təsadüfən baş verən, başqaları tərəfindən törədilən zorakılıq və ya cəzalandırılmalı hərəkətlər nəticəsində dinc toplaşmaq azadlığını həyata keçirmək hüququnu itirmir”.⁶³
27. Zorakı hesab edilən hərəkətlərin siyahısı məhdud çərçivədə şərh olunmalıdır, lakin müstəsna hallarda bu hərəkətlər sırf fiziki zorakılıq təşkil etməyən, lakin qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar təşkil edən hərəkətləri,⁶⁴ yaxud toplantı yerini tərk edə bilməyən auditoriyanı bilərəkdən təhdid və ya narahat etməyə yönələn hərəkətləri⁶⁵ özündə ehtiva edə bilər. Belə hallarda “hüquqların ləğvinə yönələn hərəkətlərin” yolverilməzliyi barədə müddəalar da tətbiq edilə bilər (15-ci bəndə bax).
28. Toplantı onun dinc xarakter daşması barədə burada qeyd edilən fundamental meyarla cavab verirsə, bu, dinc toplaşmaq azadlığı hüququ ilə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanlarının pozitiv öhdəliklərinin yaranmasına gətirib çıxarır (31-34, 104 və 144-145-ci bəndlərə bax). Bununla belə, toplantı dinc xarakter daşması ilə bağlı ilkin yoxlamadan uğurla keçmiş olsa da, ictimai qaydanın mühafizəsi və ya digər qanuni mülahizələr əsas gətirilərək, həmin toplantıya qanuni məhdudiyyətlər qoyula bilər (4-cü fəslə bax).

3. Əsas prinsiplər

29. Toplaşmaq azadlığına aid qanunvericiliyin hazırlanmasının, şərhinin və tətbiqinin bütün mərhələlərində aşağıda nəzərdən keçirilən əsas prinsiplər rəhbər tutulmalıdır. Qanunların şərhinə və tətbiqinə görə məsuliyyət daşıyanlar bu prinsipləri aydın şəkildə başa düşməlidirlər. Bu baxımdan toplaşmaq azadlığını tənzimləyən qanunvericilikdə bilavasitə üç prinsip təsbit olunmalıdır: toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya, dövlətin dinc toplantıları müdafiə etmək vəzifəsi və mütənasiblik.

Toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya

30. Dinc toplaşmaq azadlığı hüququ əsas və fundamental hüquqlardan olduğuna görə imkan daxilində onun həyata keçirilməsinə hər hansı tənzimləmə tətbiq edilməməlidir. Qanunun qadağan etmədiyi hər bir şeyə icazə verilməli və hər hansı toplantını keçirmək istəyənlərdən bunun üçün icazə istəmələri tələb edilməməlidir. Toplaşmaq azadlığının lehinə prezumpsiya qanunda aydın və birmənalı şəkildə təsbit olunmalıdır. Bir çox ölkələrdə buna konstitusiyə təminatlarının vasitəsilə nail olunur, lakin bu prezumpsiya toplantıları tənzimləyən xüsusi qanunvericilikdə də təsbit oluna bilər (aşağıda Ermənistan qanunvericiliyindən və Rumıniya Konstitusiyasından çıxarışlara bax). Məhkəmələr və ya digər hakimiyyət orqanları tərəfindən bu müddəalar hüquqları məhdudlaşdıran şəkildə şərh edilməməlidirlər.⁶⁶ Bundan başqa, toplaşmaq azadlığının praktiki surətdə həyata keçirilməsini və həddən artıq bürokratik tənzimləmə ilə yüklənməməsini təmin edən yetərli mexanizm və prosedurların yaradılması vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür. Müvafiq dövlət orqanları dinc toplantı keçirmək istəyən şəxslərə və şəxslər qrupuna yardım göstərməlidirlər. Konkret olaraq, dövlət toplantıların keçirilməsinə həmişə şərait yaratmalı və təşkilatçıların üstünlük verdiyi yerlərdə keçirilən toplantıları müdafiə etməlidir. Hakimiyyət orqanları qarşından gələn toplantılar barədə məlumatların maneəsiz yayılmasını təmin etməlidirlər.

**Toplantı, mitinq, yürüş və nümayişlərin keçirilməsi haqqında
Ermənistan Respublikasının Qanunu, 2008-ci il, maddə 1**

Bu Qanunun məqsədi Ermənistan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbi vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (bundan sonra “vətəndaşlar” adlandırılacaq) və hüquqi şəxslər tərəfindən Konstitusiyada və beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş dinc və silahsız mitinq, toplantı, yürüş və nümayişlərin keçirməkdən ibarət konstitusion hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılmasıdır. Bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişaşın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və məənəviyyatın mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyətlər qoyula bilməz. Bu maddə polis və dövlət orqanları tərəfindən bu hüquqların həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoymasına mane olmur.

**Rumıniya Konstitusiyası, 1991-ci il (2003-cü ildə edilmiş
dəyişikliklərlə), maddə 39**

İctimai mitinqlərin, yürüşlərin və ya istənilən digər ictimai toplantıların keçirilməsi sərbəst olmalı və yalnız dinc şəkildə, hər hansı növ silah olmadan təşkil olunmalıdır.

Dövlətin dinc toplantıları müdafiə etmək vəzifəsi

31. Dövlət dinc toplantıları aktiv surətdə müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəlik daşıyır⁶⁷ (bax: “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının məsuliyyəti və hesabatlılığı”) və bu öhdəlik toplaşmaq azadlığına və polislərin və hərbiçilərin səlahiyyətlərinə aid milli qanunvericilik normalarında birbaşa nəzərdə tutulmalıdır. Bu pozitiv öhdəliyin tələbinə əsasən, dövlət dinc toplantı iştirakçılarını bu və ya digər formada toplantını dağıtmağa və ya onun keçirilməsinə mane olmağa çalışan istənilən şəxslərdən və ya şəxslər qrupundan (o cümlədən təxribatçılardan və əks-nümayişçilərdən) müdafiə etməlidir.
32. Toplaşmaq azadlığının demokratiya üçün xüsusi əhəmiyyəti 2-ci fəslidə vurğulanıb. Bu baxımdan dövlət hakimiyyəti orqanları yetərli təhlükəsizlik tədbirlərinin təmin edilməsi (o cümlədən nəqliyyat axınlarının və çoxsaylı insan kütlələrinin idarə edilməsi və ilk yardımın göstərilməsi)⁶⁸ ilə bağlı bütün məsrəfləri öz üzərlərinə götürməlidirlər.⁶⁹ Dövlət toplantı zamanı ictimai qaydanın adekvat şəkildə və yetərli mühafizəsinə görə təşkilatçılardan əlavə maliyyə vəsaiti almamalıdır.⁷⁰ Bundan başqa, ictimai toplantıların təşkilatçılarından

keçirdikləri tədbirə görə mülki məsuliyyətin sığortası tələb olunmamalıdır. Eynilə, ictimai toplantı keçirildikdən sonra ərazinin təmizlənməsinə görə cavabdehlik bələdiyyə orqanlarının üzərinə düşməlidir.⁷¹ Belə işlərə görə xərclərin toplantı təşkilatçılarından tələb edilməsi toplaşmaq azadlığı hüququnu həyata keçirmək istəyənlər üçün ciddi çəkindirici amil ola, bir çox təşkilatçılar üçün isə faktiki olaraq toplantının keçirilməsi yolunda keçilməz maneə ola bilər. Toplantı təşkilatçılarına həddən artıq ağır maliyyə tələblərinin tətbiq edilməsi özlüyündə qeyri-mütənasib ilkin məhdudiyyət kimi baxıla bilər.

İctimai toplantılar haqqında Moldova Respublikasının Qanunu (2008-ci il), maddə 10

4) Dövlət hakimiyyəti orqanları toplantı təşkilatçıları tərəfindən tələb olunan xidmətlərin, habelə tabeliklərində olan dövlət orqanlarının və dövlət tərəfindən idarə olunan müəssisələrin adətən göstərdikləri xidmətlərin göstərilməsini təmin etmək üçün zəruri tədbirləri görməlidirlər.

İctimai toplantılar haqqında Moldova Respublikasının Qanunu (2008-ci il), maddə 20

3) Yerli hakimiyyəti orqanları tabeliklərində olan dövlət orqanlarının və dövlət tərəfindən idarə olunan müəssisələrin adətən göstərdikləri xidmətlərin göstərilməsinə görə təşkilatçılardan ödəniş ala bilməzlər.

Toplantı, mitinq, nümayiş, yürüş və piketlər haqqında Rusiya Federasiyasının Qanunu (2004-cü il), maddə 18

İctimai tədbirin keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə ictimai asayişin qorunması, yol hərəkətinin tənzimlənməsi, sanitariya və tibb xidmətlərinin göstərilməsi [hakimiyyət orqanları tərəfindən] ödəniş alınmadan həyata keçirilir.

33. Toplantını keçirən və ya keçirməyə cəhd edən şəxslərin baxışları qeyri-populyar olduqda dövlətin dinc toplantıları müdafiə etmək vəzifəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki belə hallarda müxalif fikirlilərlə qarşıdurma ehtimalı artır. Lakin dinc toplantı iştirakçılarına qarşı düşmənçilik nəticəsində baş verə biləcək iğtişaşlar dinc toplantıya məhdudiyyət qoyulmasını əsaslandırmaq üçün istifadə edilə bilməz. Bundan əlavə, dövlətin dinc toplantıları müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyi eyni vaxtda müxalif fikirlilərin keçirdiyi toplantılara da (çox vaxt bunlar əks-nümayişlər adlandırılır) şamil olunur.⁷² Beləliklə, dövlət eyni vaxtda təşkil edilən, iştirakçıların bir-birinin "görmə və eşitmə" məsafəsində keçiridikləri nümayişlərin və onlarla əlaqədar olan toplantıların keçirilməsinə şərait yaratmaq üçün adekvat resurslara malik olmalıdır (122-124-cü bəndlərə bax). Bundan əlavə, ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi tələb edir ki, müqayisə edilə bilən

şəraitlərdə keçirilən toplantılara tətbiq edilən məhdudiyyətlər eyni səviyyədə olsunlar.

34. Dinc toplantıları müdafiə etmək vəzifəsi həmçinin onu nəzərdə tutur ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ictimai toplantılarla bağlı problemlərin həlli üçün müvafiq hazırlığa malik olmalı və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin mədəni və etik prinsipləri insan hüquqlarının müdafiəsini önə çəkməlidir (bax: 147-148 və 178-ci bəndlər).⁷³ Bu təkcə o demək deyil ki, onlar aidiyyəti olan bütün şəxslərə ziyan yetirilməsi riskini minimuma endirməyə imkan verən böyük insan kütlələrini idarə etmək bacarığına malik olmalıdırlar, həm də o deməkdir ki, onlar dinc toplantı keçirilməsinə hər cür şərait yaratmağa görə cavabdehlik daşıdıqlarını dərk etməlidirlər.

Qanunilik

35. Tətbiq edilən istənilən məhdudiyyətlər əsas qanunvericilik aktlarına, yəni qanunlara əsaslanmalıdır, eyni sözlər həmin məhdudiyyətləri tətbiq edən hakimiyyət orqanlarının mandatına və səlahiyyətlərinə də aiddir.⁷⁴ Qanunun müddəaları aydın ifadə edilməlidir ki, hər kəs davranışının qanun pozuntusu olub-olmayacağını və həmin pozuntunun mümkün nəticələrini müəyyən edə bilsin.⁷⁵ Milli qanunvericilikdə yer alan anlayışlar aydın olmalıdır ki, qanun asanlıqla başa düşülsün və tətbiq edilsin və tənzimlənməli olmayan fəaliyyətləri tənzimləmək cəhdlərinin qarşısı alınsın. Buna görə də anlayışlar nə həddən artıq təfsilatlı, nə də həddən artıq ümumi olmalıdır.
36. Davranışın nəticələrini öncədən görə bilmə haqqında bu tələb toplaşmaq azadlığına dair müddəaları özündə birləşdirən vahid qanunun qəbulunu nəzərdə tutmasa belə, bu tələbi yerinə yetirməkdən ötrü ən azı toplaşmaq azadlığını tənzimləmək üçün tətbiq edilən müxtəlif qanunların müddəalarının uzlaşdırılmasını təmin etmək lazımdır. Dinc toplaşmaq azadlığını tənzimləyən hər hansı qanunda artıq digər qanunlarda təsbit olunmuş hüquq normalarını təkrarlayan müddəalar olmamalıdır, çünki bu, bütövlükdə qanunvericilik bazasının tərkib elementlərinin uzlaşdırılmasına və həmin bazanın şəffaflığına mənfi təsir göstərə bilər.
37. Qanunun tətbiq dairəsi nə qədər spesifik olarsa, onun mətni də bir o qədər dəqiq olmalıdır. Məsələn, konstitusiya müddəaları daha ümumi xarakter daşıyır və buna görə də qanunların müddəalarına nisbətən onlar daha az təfsilatlarla ifadə edilir.⁷⁶ Hakimiyyət orqanlarına diskresion səlahiyyətlər verən qanunvericilik müddəaları isə, əksinə, dar çərçivədə ifadə olunmalı və toplantılara məhdudiyyət qoyulması üçün əsasların tam siyahısını əks etdirməlidir (69-cu bəndə bax). Belə səlahiyyətlərdən istifadənin dəqiq prinsiplərini və ya meyarlarını müəyyən etmək lazımdır ki, hər hansı düzgün olmayan şərh ehtimalı məhdudlaşdırılmış olsun.⁷⁷
38. Daha çox aydınlığın olması üçün toplantı keçirilənə qədər tətbiq edilən istənilən

məhdudiyyətlər yazılı şəkildə rəsmiləşdirilməli və həmin sənəd əqlabatan müddət ərzində toplantı təşkilatçısına göndərilməlidir (əlavə olaraq 135-ci bəndə bax). Bundan başqa, müvafiq hakimiyyət orqanları toplantı zamanı tətbiq edilən istənilən məhdudiyyətlərin qanuna və bərqərar olmuş məhkəmə praktikasına tam uyğun olmasını təmin etməlidirlər. Nəhayət, toplantı keçirildikdən sonra qanunla nəzərdə tutulmayan hər hansı sanksiyaların və ya cəzaların tətbiqinə yol verilmir.

Mütənasiblik

39. Toplaşmaq azadlığına tətbiq edilən istənilən məhdudiyyətlərin mütənasibliyi yoxlanılmalıdır.⁷⁸ “Mütənasiblik prinsipi maraqların balansını təmin etmək vasitəsidir. O, toplaşmaq hüququ ilə bu hüquqa müdaxilə üçün gətirilən əsas arasında birbaşa asılılığı nəzərdə tutmur. Əksinə, o, bir tərəfdən müdaxilənin xarakteri və dərəcəsi, digər tərəfdən isə həmin müdaxilənin səbəbi arasında balansı bərqərar edir”.⁷⁹ Müdaxilənin dərəcəsi yalnız həmin müdaxiləyə haqq qazandıran səbəblə müəyyən edilməlidir.⁸⁰ Bundan əlavə, toplantılara geniş çeşidli müxtəlif müdaxilə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin mümkünliyünü nəzərə alsaq, qanuni məqsədlərə nail olmaq üçün ən az müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlərə üstünlük verilməlidir.⁸¹
40. Tənzimləyici orqanın nümayəndələri dərk etməlidirlər ki, onların səlahiyyəti təkcə toplantıya müdaxilə etməmək və toplantını qadağan etmək arasında seçim etməklə məhdudlaşmır; bundan əlavə onların ixtiyarında bir sıra müxtəlif məhdudiyyət tədbirləri var (əlavə olaraq bax: 99-100-cü bəndlər, “Toplantının vaxtına, məkanına və keçirilmə üsuluna qoyulan məhdudiyyətlər”). İstənilən məhdudiyyətlər narahatlığa səbəb olan konkret əsaslarla sıx əlaqəli olmalı və məhdudiyyət tədbirləri hakimiyyət orqanlarının qarşısına qoyulan konkret məqsədlərə uyğun olmalıdır. Dövlət hər bir məhdudiyyətin mühüm ictimai maraqlara cavab verdiyini nümayiş etdirməli və göstərməlidir ki, həmin məhdudiyyət tətbiq edilməsə ictimai maraqların qorunmasına nail oluna bilməz. Beləliklə, mütənasiblik prinsipi tələb edir ki, hakimiyyət orqanları toplantının xarakterini kökündən dəyişən məhdudiyyətləri tətbiq etmək praktikasına tez-tez əl atmasınlar (məsələn, toplantıları şəhərin mərkəzdən uzaq rayonlarına köçürməsinlər).⁸²

Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1998-ci il maddə 7(I-II)

I. Sərbəst toplaşmaq azadlığı yalnız qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallarda, milli təhlükəsizlik və ya ictimai təhlükəsizlik mənafehləri üçün, iğtişaşların və ya cinayətin qarşısının alınması, sağlamlığın və məna viyyatın, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün məhdudlaşdırıla bilər.

II. Bu maddənin I hissəsində nəzərdə tutulmuş sərbəst toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılması qarşıya qoyulan məqsədə mütənəsib olmalıdır. Həmin məhdudiyyət qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün lazımı və yetərli hədləri aşmamalıdır.

41. Mütənəsiblik prinsipi toplantının keçirilməsinə təsir göstərən halların obyektiv və ətraflı qiymətləndirilməsini tələb edir. Bundan başqa, digər hüquqlar dinc toplaşmaq azadlığı hüququ ilə ziddiyyət təşkil edərsə, bu zaman tənzimləyici orqanın qərarı ziddiyyətə girən müvafiq hüquqların paralel təhlilinə əsaslanmalıdır (bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, qoyula bilən məhdudiyyətlər və ya şərtlər digər hüquqlar üçün fərqli ola bilər). Başqa sözlə, bu hüquqların hər birinin ətraflı qiymətləndirilməsi aparılmalı və dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun tam müdafiəsi üçün digər hüquqlara edilən istənilən müdaxilənin mütənəsibliyi yoxlanılmalıdır.⁸³
42. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara aldı ki, hərəkətlərinin mütənəsibliyini təsdiqləmək üçün milli hakimiyyət orqanlarının istinad etdiyi əsaslar “münasib və yetərli”,⁸⁴ “inandırıcı və təkzibedilməz”⁸⁵ olmalı və “müvafiq faktların məqbul qiymətləndirilməsinə”⁸⁶ əsaslanmalıdır.⁸⁷ Sadəcə şübhələr və ya ehtimallar yetərli deyil.⁸⁸ Bu xüsusən o hallarda önəmlidir ki, toplantı ictimaiyyət üçün maraq kəsb edir, yaxud toplantıda siyasi nitqlə çıxış edilir.
43. Nəticə etibarilə qanunla nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərin bir qayda olaraq hamısı şamil olunması (məsələn, müəyyən vaxtlarda, müəyyən məkanlarda və ya ictimai yerlərdə bütün nümayişlərin qadağan olunması) həddən artıq çoxlu toplantıların qadağan olunmasına gətirib çıxarır. Buna görə də, bu məhdudiyyətlər mütənəsiblik sınağından keçə bilməz, çünki bu zaman hər bir konkret halın spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmır.⁸⁹ Toplantıların keçirilməsini müəyyən yerlərlə və ya marşrutlarla (istər şəhərin mərkəzi, istərsə də ucqar rayonları olsun) məhdudlaşdıran qanunvericilik normaları toplaşmaq azadlığının mahiyyətinə ciddi xələl gətirir və buna görə də mahiyyət etibarilə bu hüququn pozuntuları sayılmalıdır. Eynilə, yaşayış rayonlarında və ya gecə vaxtları keçirilən toplantılar tənzimlənərkən hər bir hal ayrıca nəzərdən keçirilməli və belə kateqoriyalara aid toplantıların hamısı qadağan olunan toplantılar sırasına aid edilməməlidir.
44. Bununla belə, ayrı-ayrı ictimai toplantıların keçirilməsinin vaxtı, yeri və qaydasını elə tənzimləmək olar ki, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına əsassız müdaxilə edilməsin (4-cü fəslə bax). Belə tənzimləmə insanların toplantılar vasitəsilə fikirlərini ifadə etmək hüququ ilə toplantıda iştirak etməyən şəxslərə lüzumsuz

narahatlıq yaradılmaması arasında balansın gözlənilməsi zərurətini əks etdirir.

45. Faktiki halları nəzərə alaraq dövlət orqanları sadəcə toplantının keçirilməsi üsuluna deyil, həm də vaxtına və ya keçiriləcəyi yerə məhdudiyyət qoymağın zəruriliyi qənaətinə gələrlərsə, o halda belə toplantının keçirilməsi üçün alternativ vaxt və yer təklif etməlidirlər.⁹⁰ İstənilən alternativ elə olmalıdır ki, etirazçıların çatdırmaq istədikləri ismarıç ünvanlandığı şəxslərə həqiqətən çatdırıla bilsin. Başqa sözlə, toplantı hədəf auditoriyasının “görmə və eşitmə” məsafəsində keçirilməlidir (bax: 33 bənd və 122-124-cü bəndlər: “Eyni vaxtda keçirilən toplantılar”).⁹¹

**Toplantı, mitinq, yürüş və nümayişlərin keçirilməsi haqqında
Ermənistan Respublikasının Qanunu (2008-ci il), maddə 13, 4-5-ci
bəndlər**

4. Bildirişi nəzərdən keçirərkən səlahiyyətli orqan bu maddənin birinci hissəsinin ikinci və ya sonuncu bəndinə uyğun olaraq kütləvi ictimai tədbiri qadağan etmək üçün yetərli əsaslar taparsa,

kütləvi ictimai tədbirin keçirilməsi üçün təşkilatçıya başqa gün (bildirişdə göstərilən saati və yeri dəyişdirmədən) və ya başqa saat (bildirişdə göstərilən günü və yeri dəyişdirmədən), yaxud da tədbirin forması ilə bağlı başqa şərtlər təklif etməlidir.

Səlahiyyətli orqanın təklif etdiyi istənilən tarix ən gec təşkilatçının təklif etdiyi tarixdən iki gün sonraya təsadüf etməlidir.

Səlahiyyətli orqanın təklif etdiyi istənilən saat təşkilatçının təklif etdiyi saatla üst-üstə düşməli, yaxud onların arasında fərq üç saatdan artıq olmamalıdır.

5. Bildirişi nəzərdən keçirərkən səlahiyyətli orqan kütləvi ictimai tədbiri qadağan etmək üçün yetərli əsaslar taparsa, ... kütləvi ictimai tədbirin keçirilməsi üçün təşkilatçıya başqa yer (bildirişdə göstərilən günü və saati dəyişdirmədən) təklif etməlidir.

Səlahiyyətli orqanın təklif etdiyi istənilən yer təşkilatçının ağlabatan tələblərinə uyğun olmalı, xüsusən də iştirakçıların nəzərdə tutulan sayı baxımından münasib olmalıdır (əgər bildirişdə bu barədə məlumat varsa). Təklif olunan yerlər müvafiq yaşayış məntəqəsinin

hüdudlarından kənarda olmamalı, toplantı İrəvanda keçirildiyi təqdirdə isə, onun müvafiq rayonunun ərazisi xaricində olmamalıdır. Təklif olunan yer mümkün qədər bildirişdə göstərilmiş yerin yaxınlığında olmalıdır.

Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi

46. Bütün insanlar dinc toplaşmaq azadlığını bərabər qaydada həyata keçirmək hüququna malikdirlər. İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsində ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə nəzərdə tutan prinsip insan hüquqlarına aid normaların şərhində mərkəzi yer tutur. MSHBP-nin 26-cı maddəsinin və İHAK-ın 14-cü maddəsinin tələbinə əsasən, hər bir dövlət öz yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu müqavilələrdə tanınan insan hüquqlarının ayrı-seçkilik qoyulmadan həyata keçirilməsini təmin etməlidir.⁹²
47. İHAK-ın 14-cü maddəsində nəzərdə tutulan hüquq ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyinə dair ayrıca (müstəqil) hüquq deyil, o, Konvensiyanın və onun Protokollarının digər maddi-hüquq normalarında yer alan hüquq və azadlıqları tamamlayır, yəni onlara əlavədir. Beləliklə, 14-cü maddə yalnız o hallarda tətbiq edilir ki, iş üzrə nəzərdən keçirilən faktlar (yaxud da məhdudiyyətin əsasları) Konvensiya ilə təmin olunan bir və ya bir neçə hüququn həyata keçirilməsinə aid olur.⁹³ ATƏT-in üzvü və İHAK-ın iştirakçısı olan dövlətlərə ayrı-seçkiliyə ümumi qadağa qoyan 12 saylı Protokolu imzalamaq təklif olunur (aşağıya bax).⁹⁴ Bundan əlavə, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanın 5-ci maddəsi tələb edir ki, iştirakçı dövlətlər irqi ayrı-seçkiliyi qadağan etsinlər və aradan qaldırsınlar.

MSHBP, maddə 26

Bütün şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və ayrı-seçkilik qoyulmadan qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bu baxımdan qanunla hər cür ayrı-seçkilik qadağan olunmalı və qanun bütün şəxslər üçün irq, dərinin rəngi, cins, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli müdafiəni təmin etməlidir.

İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya, maddə 5

Konvensiyanın 2-ci maddəsində əks olunmuş əsas azadlıqlara uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlər irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarını qadağan etməyi və aradan qaldırmağı və irq, dərinin rəngi, milli və ya etnik

mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik qoymadan, xüsusən də aşağıdakı hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı ayrı-seçkiliyə yol vermədən hər kəsin qanun qarşısında bərabərliyini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:

... d) digər mülki hüquqlar, o cümlədən:

...ix) dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı.

İHAK, maddə 14

Bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan yararlanma cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

İHAK-ın 12 sayılı Protokolu, maddə 1 (ayrı-seçkiliyə ümumi qadağa)

Qanunla nəzərdə tutulmuş istənilən hüquqdan yararlanma cins, irq, dərinin rəngi, dil, din, siyasi və digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik olmadan təmin olunmalıdır.

Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyası, maddə 21

İstənilən əlamətə əsaslanan ayrı-seçkilik, o cümlədən cins, irq, dərinin rəngi, etnik və ya sosial mənşə, genetik xüsusiyyətlər, dil, din və ya əqidələr, siyasi və ya digər baxışlar, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, mənşə, məhdud əmək qabiliyyəti, yaş və ya seksual oriyentasiya əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik qadağan olunur.

48. Cins, “ irq”, dərinin rəngi, etnik və ya sosial mənşə, genetik xüsusiyyətlər, dil, din və ya əqidələr, siyasi və ya digər baxışlar, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, mənşə, məhdud əmək qabiliyyəti, yaş və ya seksual oriyentasiya əlamətlərinə əsaslanan istənilən ayrı-seçkilik qadağan olunmalıdır. Üstəlik, dövlətin fərdlər tərəfindən törədilən ayrı-seçkilik aktlarının qarşısını almaması və ya onlara cavab olaraq tədbir görməməsi də ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnun pozuntusunu təşkil edə bilər.⁹⁵
49. Bu da önəmlidir ki, MSHBP-nin 26-cı maddəsində yer alan “cins” əlamətinə görə ayrı-seçkilik ifadəsi seksual oriyentasiyanı da özündə ehtiva edən ifadə kimi şərh olunub.⁹⁶ Amsterdam Müqaviləsinin 13-cü maddəsində o da nəzərdə tutulur ki, Avropa İttifaqı “seksual oriyentasiyaya əsaslanan ayrı-seçkiliklə mübarizə üçün zəruri olan tədbirləri görməlidir, Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyasının 21-ci maddəsinin 2-ci bəndi isə seksual oriyentasiya da daxil olmaqla “istənilən əlamətə əsaslanan ayrı-seçkiliyi” qadağan edir.⁹⁷ Yəni qaydada

Prinsiplərinin 20-ci prinsipi⁹⁸ və Nazirlər Komitəsinin “Seksual oriyentasiyaya əsaslanan ayrı-seçkiliklə mübarizə tədbirlərinə dair” tövsiyəsi⁹⁹ də bu məsələyə birbaşa aiddir.

50. Tənzimləyici orqan toplantı təşkil etmək istəyən bəzi şəxslərə eyni istəkdə olan digər şəxslərlə müqayisədə daha ağır şərtlər tətbiq etməməlidir.¹⁰⁰ Lakin o, əhəmiyyətli dərəcədə fərqli situasiyalarda olan şəxslərlə fərqli davranma bilər.¹⁰¹ MSHBP-nin 26-cı maddəsi bütün şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyini və qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququnu təmin edir. Bu, o deməkdir ki, toplaşmaq azadlığı ilə bağlı hakimiyyət orqanlarının qərarları ayrı-seçkiliyə gətirib çıxarmamalıdır və istər birbaşa, istərsə də dolayı ayrı-seçkilik¹⁰² qadağan olunur. Bundan başqa, toplantının gedişində cinayətkar davranış baş verdikdə (məsələn, iştirakçılara fiziki hücum edildikdə), hüquq-mühafizə orqanları belə pozuntulara şərait yaradan amillər arasında ayrı-seçkiliyin olub-olmadığını aydınlaşdırmaq üçün araşdırma aparmağa borcludurlar.¹⁰³
51. Əhalisinin əksəriyyətini digər qrupun nümayəndələrinin təşkil etdiyi ərazidə hər hansı bir etnik, milli və ya dini qrupun nümayəndələri tərəfindən təşkil edilən toplantıları qadağan etmək və daim onların qarşısını almaq cəhdləri sequeqasiyaya (fərqləndirmə, ayırma) şərait yaradılması hesab oluna bilər. Bu cəhdlər İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyasıyla ziddiyyət təşkil edir və həmin Konvensiyanın 3-cü maddəsində bəyan edilir: “iştirakçı dövlətlər irqi sequeqasiyanı və aparteid xüsusi ilə pisləyirlər və yurisdiksiyalarındakı ərazilərdə belə xarakterli praktikanın qarşısını almağı, onu qadağan və tamamilə yox etməyi öhdələrinə götürürlər”.
52. Aşağıdakı bəndlərdə insan hüquqlarının qorunmasına aid olan, bəzən azadlıqları yetərinə qorunmayan qrupların dinc toplaşmaq azadlığının müdafiəsinə yönələn bəzi əsas müddəalar nəzərdən keçirilir.
53. **Qruplar, qeydiyyatdan alınmamış birliklər və hüquqi şəxslər.** Dinc toplaşmaq azadlığı istər ayrı-ayrı şəxslər, istərsə də təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilə bilər (məsələn, Toplantılar, mitinqlər və nümayişlər haqqında Bolqarıstan Qanunundan aşağıdakı çıxarışda nəzərdə tutulduğu kimi).¹⁰⁴ Dinc toplaşmaq azadlığının praktikada müdafiəsinə təmin etmək üçün dövlətlər istənilən ictimai təşkilatın məcburi qeydiyyatı haqqında tələbi ləğv etməli və vətəndaşların formal və qeyri-formal birliklər yaratmaq hüququnu təmin etməlidirlər. Bax: “Birləşmək azadlığı və dinc toplaşmaq azadlığı”, 105-106-cı bəndlər).

Toplantılar, mitinqlər və nümayişlər haqqında Bolqarıstan Qanunu, 1990-cı il, maddə 2

[Fərdlər], birliklər, siyasi və digər ictimai təşkilatlar toplantı, mitinq və nümayişlər təşkil edə və keçirə bilərlər.

54. **Azlıqlar.** Azlıqların və yerli xalqların nümayəndələrinin ictimai toplantılar təşkil etmək və onlarda iştirak etmək azadlığı təmin edilməlidir. Avropa Şurası “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasının (1995-ci il) 7-ci maddəsində deyilir ki, “iştirakçı dövlətlər milli azlığa mənsub olan hər bir şəxsin dinc toplaşmaq azadlığı, birləşmək azadlığı, ifadə azadlığı, fikir, vicdan və din azadlığı hüquqlarına hörməti təmin edirlər”.¹⁰⁵ Milli və ya etnik, din və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında BMT Bəyannaməsinin¹⁰⁶ 3(1)-ci maddəsində deyilir ki, “azlıqlara mənsub olan şəxslər hər hansı ayrı-seçkilik olmadan öz hüquqlarını ... istər fərdi qaydada, istərsə də öz qruplarının digər nümayəndələri ilə birlikdə həyata keçirə bilirlər”. 7-ci bənddə qeyd edildiyi kimi, demokratiya o demək deyil ki, çoxluğun fikri həmişə üstün olmalıdır: azlıqlara qarşı davranışın lazımi qaydada və ədalətli olmasını təmin etmək üçün balans nail olunmalı və dominant mövqedən sui-istifadəyə yol verilməməlidir.¹⁰⁷
55. **Qeyri-vətəndaşlar (vətəndaşlığı olmayan şəxslər, qaçqınlar, əcnəbi vətəndaşlar, sığınacaq axtaranlar, miqrantlar və turistlər).** İnsan hüquqlarına aid beynəlxalq normalar “dinc toplaşmaq hüququnun qeyri-vətəndaşlara da şamil olunmasını” tələb edir.¹⁰⁸ Buna görə də vacibdir ki, qanunda dinc toplaşmaq azadlığı təkcə vətəndaşlar üçün deyil, həm də vətəndaşlığı olmayan şəxslər, qaçqınlar, əcnəbi vətəndaşlar, sığınacaq axtaranlar, miqrantlar və turistlər üçün nəzərdə tutulsun. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, İHAK-ın 16-cı maddəsində nəzərdə tutulur ki, “10, 11 və 14-cü maddələrdə qeyd edilən heç nə Razılığa gələn Yüksək Tərəf üçün əcnəbilərin siyasi fəaliyyətinə məhdudiyyətlər qoyulmasına maneə hesab edilə bilməz”. 16-cı maddə yalnız o hallarda tətbiq edilməlidir ki, qeyri-vətəndaşların çıxışları milli təhlükəsizliyə birbaşa ziyan yetirmiş olsun. Məsələn, qeyri-vətəndaşların ölkədə qüvvədə olan immiqrasiya qanunlarına və ya immiqrasiya siyasətinə etiraz əlaməti olaraq təşkil edilən toplantıda iştirakına qadağa qoymaq üçün heç bir səbəb yoxdur. Transmilli etiraz hərəkatlarında fəallığın artması da qeyri-vətəndaşlar üçün toplaşmaq azadlığının təmin edilməsinin mühümlüyünü vurğulayır.¹⁰⁹
56. **Qadınlar.** Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyasının (CEDAW) 3-cü maddəsinə əsasən, iştirakçı dövlətlər insan hüquqlarının və əsas azadlıqların qadınlar tərəfindən həyata keçirilməsini və onların bu hüquq və azadlıqlardan kişilərlə bərabər qaydada istifadə etməsini təmin etmək məqsədi ilə qadınların hərtərəfli inkişafı və tərəqqisi üçün bütün müvafiq tədbirləri görməyi öhdələrinə götürürlər.¹¹⁰
57. **Uşaqlar.** Böyüklər kimi uşaqların da qanuni hüquqları və maraqları var. Dinc toplaşmaq azadlığı onlara öz fikirlərini ifadə etmək və cəmiyyətin həyatına öz töhfələrini vermək imkanı verir. Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının 15-ci maddəsi tələb edir ki, iştirakçı dövlətlər uşaqların dinc toplantılar təşkil

etmək və onlarda iştirak etmək hüququnu tanısınlar.¹¹¹

Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyası, maddə 15

1. İştirakçı dövlətlər uşaqların birləşmək azadlığı və dinc toplaşmaq azadlığı hüquqlarını tanıyırlar.

2. Bu hüquqların həyata keçirilməsinə milli və ya ictimai təhlükəsizlik maraqları naminə, ictimai qaydanın qorunması üçün, əhalinin sağlamlığının və mənaəviyyatının mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz.

58. İctimai toplantıların təşkilatçılarının üzərinə düşən mühüm məsuliyyət (185-198-ci bəndlərə bax) və uşağın inkişaf səviyyəsi yetərinə nəzərə alınmaqla, qanunda təşkilatçılar üçün minimum yaş həddi müəyyən edilə bilər (aşağıda Toplantılar haqqında Finlandiya Qanunundan və İctimai toplantılar haqqında Moldova Respublikasının Qanunundan nümunələrə bax). Qanunvericilikdə həmçinin nəzərdə tutula bilər ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar yalnız valideynlərinin və ya qanuni qəyyumlarının razılığı olduqda ictimai toplantı təşkil etmək hüququna malikdirlər.

Toplantılar haqqında Qanunu, Finlandiya, 1999-cu il, maddə 5: İctimai toplantıları təşkil etmək hüququ

... Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli 15 yaşına çatmış şəxs ictimai toplantının təşkilatçısı ola bilər, bu şərtlə ki, qanunun toplantı təşkilatçılarına irəli sürdüyü tələblərə həmin şəxsin cavab vermədiyini göstərən sübut olmasın. Məhdud fəaliyyət qabiliyyətli digər şəxslər tam fəaliyyət qabiliyyətli şəxslərlə birlikdə ictimai toplantıların təşkilatçıları kimi çıxış edə bilərlər.

İctimai toplantılar haqqında Moldova Respublikasının Qanunu, 2008-ci il

Maddə 6. Toplantıların təşkilatçıları

2) 14 yaşına çatmış azyaşlılar və məhdud fəaliyyət qabiliyyətli elan olunmuş şəxslər yalnız tam fəaliyyət qabiliyyətli şəxslərlə birlikdə toplantı təşkil edə bilərlər.

Maddə 7. Toplantıların iştirakçıları

1) İstənilən şəxs toplantıda fəal iştirak edə və onun keçirilməsinə kömək edə bilər.

2) Heç kim öz iradəsi əleyhinə toplantıda iştirak etməyə və ya onun keçirilməsinə kömək etməyə borclu deyil.

59. **Məhdud əmək qabiliyyətli şəxslər.** Əlillərin hüquqları haqqında BMT Konvensiyasında “bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqların bütün əlillər tərəfindən tam və bərabər qaydada həyata keçirilməsinin təşviqi, müdafiəsi və təmin edilməsi...” zərurəti vurğulanır.¹¹² Beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulur ki, “ruhi xəstəliyi olan istənilən şəxs ... Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və digər müvafiq sənədlərdə tanınan bütün mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları həyata keçirmək hüququna malikdir”.¹¹³ Beləliklə, fəaliyyət qabiliyyətli olub-olmamasından asılı olmayaraq hər kəsin dinc toplaşmaq azadlığını həyata keçirməsinə şərait yaradılmalıdır.
60. **Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və dövlət qulluqçuları.** İHAK “silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvləri tərəfindən hüquqların həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyulmasına” icazə verir.¹¹⁴ İstənilən belə məhdudiyyətlər elə formada olmalıdır ki, bir tərəfdən, bu orqanların əməkdaşlarının öz vəzifə borclarını lazımi qaydada yerinə yetirmələri təmin olunsun, digər tərəfdən isə cəmiyyətin həmin əməkdaşların neytrallığına inamı qorunub saxlanılsın.¹¹⁵ Burada mühüm məsələ “neytrallıq” anlayışının məzmunundan ibarətdir. Neytrallıq öz rəyinə malik olmaq və onu ifadə etmək hüququnun həddən artıq məhdudlaşdırılması kimi başa düşülməməlidir. Buna görə də qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının (o cümlədən polis və hərbiçilərin) və ya dövlət qulluqçularının toplaşmaq azadlığı hüququnu məhdudlaşdırmamalıdır. Amma burada onların vəzifə borclarını yerinə yetirmələri ilə birbaşa əlaqədar olan məhdudiyyətlər istisna təşkil edir və həmin məhdudiyyətlər peşə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi baxımından yalnız onlara mütləq zərurət olduğu dərəcədə tətbiq edilə bilər.

Yaxşı idarəetmə və qərarların qəbulu prosesinin şəffaflığı

61. İctimaiyyət toplaşmaq azadlığının tənzimlənməsinə aid qərarların qəbuluna görə hansı orqanın cavabdehlik daşıdığı barədə məlumatlandırılmalı və bu orqan qanunda aydın şəkildə göstərilməlidir.¹¹⁶ Həmin orqanın səlahiyyətlərinin qanunda lazımi qaydada təsbit olunması ona görə önəmlidir ki, ictimai toplantılar barədə mübahisəli qərarların qəbuluna görə məsuliyyət daşıyan vəzifəli şəxslər çox vaxt ictimaiyyət tərəfindən güclü təzyiqə məruz qalırlar (bu isə bu “Rəhbər prinsiplər”də qeyd edilən insan hüquqlarına riayət edilməsi prinsiplərini əks etdirməyən qərarların qəbuluna gətirib çıxara bilər). Bəzi ölkələrdə toplantıların tənzimlənməsi barədə qərarların qanunun icrasından məsul olan orqan tərəfindən deyil, başqa orqan tərəfindən qəbul edilməsi məqsədəuyğun ola bilər. Səlahiyyətlərin belə bölgüsü hüquq-mühafizə orqanları üçün ona görə faydalı ola bilər ki, əlverişsiz qərarların dəyişdirilməsi istiqamətində təzyiqlərə onların daha

az məruz qalmasına imkan yarada bilər. Müxtəlif etnik qrupların, mədəniyyətlərin və əənələrin olduğu ölkələrdə tənzimləyici orqanın tərkibində bütün bu müxtəlif qrupların nümayəndələrinin geniş təmsil olunması faydalı ola bilər.¹¹⁷

62. Toplaşmaq azadlığı hüququnun tənzimlənməsinə dair qərarların qəbuluna görə cavabdehlik daşıyan vəzifəli şəxslər qəbul etdikləri qərarlarla əlaqədar olaraq insan hüquqları sahəsindəki məsuliyyətlərini tam dərk etməlidirlər. Buna görə də belə şəxslərə insan hüquqları sahəsində mövcud olan və inkişaf edən presedent hüququnun tətbiqinə aid məsələlərlə bağlı mütəmadi təlimlər keçirilməlidir. Tənzimləyici orqanın kifayət qədər personalı və resursları olmalıdır ki, öz vəzifələrini səmərəli şəkildə, toplantı təşkilatçıları ilə hakimiyyət orqanları arasında əməkdaşlığa şərait yaradan tərzdə yerinə yetirə bilsin.
63. Tənzimləyici orqan geniş ictimaiyyətin ictimai toplantılar haqqında, eləcə də bu orqanın qərarlarının qəbulu prosedurları və fəaliyyəti barədə mötəbər məlumatlara çıxışını təmin etməlidir.¹¹⁸ Artıq bir çox ölkələr məlumat əldə edilməsi və qərarların qəbulu prosesinin açıqlığı barədə xüsusi qanunlar qəbul ediblər və bu qanunlar toplaşmaq azadlığının tənzimlənməsinə tətbiq edilməlidir.
64. Qərarların qəbulu prosesinin şəffaflığı elə bir vəziyyətin yaranmasını təmin etməlidir ki, bu zaman dinc toplaşmaq azadlığı ehtimal edilən risklər və ya həтта real təhlükələr əsasında məhdudlaşdırıla bilməz (əgər toplantı başlanana qədər bu təhlükələri minimuma endirmək mümkündürsə). Bu baxımdan hakimiyyət orqanları qəbul etdikləri qərarların mümkün qədər əsaslı olmasını təmin etməlidirlər. Məsələn, milli qanunvericiliyə belə bir tələb daxil edilə bilər ki, qərar qəbul edən orqanın nümayəndəsi, hər hansı məhdudiyyətlərin tətbiq edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, insan hüquqları ilə bağlı ciddi problemlərin mövcud olduğu istənilən ictimai toplantıda iştirak etməlidir. İctimai toplantıların təşkilatçıları, habelə hüquq və azadlıqlarına bu və ya digər toplantının bilavasitə təsir göstərdiyi şəxslər öz mülahizələrini yazılı və ya şifahi formada birbaşa tənzimləyici orqana təqdim etmək imkanına da malik olmalıdırlar (bax: “Qərarların qəbulu və onlara yenidən baxılması prosesi”, 132-140-cı bəndlər). Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyasının 41-ci maddəsində nəzərdə tutulub ki, hər kəs idarəetmənin lazımı qaydada olması (yaxşı idarəetmə) hüququna malikdir.

Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyası, maddə 41

1. Hər kəs İttifaqın institut və orqanları tərəfindən işinə qərəzsiz, ədalətli şəkildə və əğlabatan müddətdə baxılması hüququna malikdir.

2. Bu hüquqa aşağıdakılar daxildir:

- *hər kəsin şəxsən ona təsir göstərə və ya onun üçün mənfi nəticələr doğura bilən hər hansı tədbirin tətbiqindən əvvəl dinlənilmək hüququ;*

- *konfidensiallıqla və peşə və kommersiya sirri ilə bağlı qanuni maraqlara riayət edilməsi şərti ilə hər kəsin onun barəsindəki materiallarla tanış olmaq hüququ;*
- *idarəetmə orqanı tərəfindən qərarlarının əsaslandırılması vəzifəsi.*

65. Toplaşmaq azadlığı haqqında qanunlarda tədbirlərin təşkilatçıları ilə tənzimləyici orqanlar arasında aydın qarşılıqlı əlaqə proseduru müəyyən edilməlidir. Belə prosedur çərçivəsində tədbirin təklif olunan tarixinə qədər müvafiq müddətlər müəyyən edilməli və tənzimləmə prosesinin hər bir mərhələsi üçün yetərli vaxt nəzərdə tutulmalıdır.
66. **Qərarlara yenidən baxılması və şikayət verilməsi.** Qərarlara əvvəlcə inzibati qaydada yenidən baxılması (137-ci bəndə bax) həm məhkəmələrin yükünü azalda, həm də hakimiyyət orqanları ilə ictimaiyyət arasında daha konstruktiv münasibətlərin qurulmasına kömək edə bilər. Lakin qərarlara bu cür yenidən baxılmasının nəticəsi ərizəçini qane etmədikdə, inzibati orqanın qərarından müstəqil məhkəməyə şikayət etmək imkanı mövcud olmalıdır. Şikayətlər vaxtında və yubanmadan verilməlidir ki, ərizəçinin hüquqlarına əlavə ziyan yetirilmədən hakimiyyət orqanlarının qərarlarına yenidən baxıla bilsin. Müvafiq olaraq, məhkəmənin yekun qərarı toplantının bildirişdə göstərilmiş tarixində qəbul edilməlidir. Həmin tarixədək yekun məhkəmə qərarının çıxarılması mümkün olmadıqda qanunda ilkin məhkəmə əmrinin çıxarılması vasitəsilə məsələnin nizamlanması nəzərdə tutulmalıdır. Bu tələb “Prosedur məsələləri” adlanan 5-ci fəsildə (“Qərarların qəbulu və onlara yenidən baxılması prosesi”, 132-140-cı bəndlər) və “İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların tətbiqi” adlanan A Əlavəsində daha ətraflı nəzərdən keçirilir.
67. **Tənzimləyici orqanın məsuliyyəti.** Tənzimləyici orqanlar qanunla nəzərdə tutulan vəzifələrini yerinə yetirməli və istər toplantıdan əvvəl, istərsə də toplantı zamanı və ya toplantıdan sonra prosessual və ya maddi-hüquqi vəzifələrini yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşımalıdırlar. Məsuliyyət məsələsi hakimiyyət səlahiyyətindən sui-istifadə ilə əlaqədar olan müvafiq inzibati və ya cinayət hüququ prinsiplərinə və ya məhkəmə praktikasına uyğun olaraq həll edilməlidir.

Moldova Cinayət Məcəlləsi, 2002-ci il, maddə 183

Toplaşmaq azadlığı hüququnun pozulması

Toplantının keçirilməsinə və ya insanların toplantıda iştirakına mane olan qanunsuz hərəkətlər vasitəsilə toplaşmaq azadlığı hüququnun pozulması cərimə ilə və ya 2 ilədək azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə cəzalandırılır.

**Moldovanın Hüquqpozmalar haqqında Məcəlləsi, 2008-ci il,
maddə 67**

Toplaşmaq azadlığı hüququnun pozulması

Toplantıların təşkilinə və ya keçirilməsinə mane olma, eləcə də insanların toplantıda iştirakına maneçilik törətmə cərimə ilə cəzalandırılır.

4. Toplaşmaq azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər

68. İnsan hüquqlarına aid beynəlxalq və regional müqavilələr dinc topaşmaq azadlığı hüququnu təsbit edir və qoruyur, amma eyni zamanda dövlətlərin bu azadlığa müəyyən məhdudiyyətlər qoymasına icazə verir. Bu fəsildə ictimai toplantılara məhdudiyyətlər qoyulmasının qanuni əsasları və həmin məhdudiyyətlərin növləri nəzərdən keçirilir.

Məhdudiyyətlərin qanuni əsasları

69. İctimai toplantıların məhdudlaşdırılması üçün qanuni əsaslar insan hüquqlarına aid müvafiq beynəlxalq və regional müqavilələrdə müəyyən edilib, buna görə də milli qanunvericiliyə əlavə əsaslar daxil edilməməli,¹¹⁹ yaxud qanuni əsaslar hakimiyyət orqanları tərəfindən sərbəst şəkildə şərh edilməməlidir.¹²⁰
70. Tənzimləyici orqanlar topaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinə maneələr yaratmamalıdır (məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün təkzibedilməz arqumentlərin olduğu hallar istisna təşkil edir). Aşağıda qeyd edilən prinsiplər həmin arqumentlərin əsaslılığının yoxlanılmasında tənzimləyici orqanlara kömək etməlidir. Məhdudiyyətlərin tətbiqinin bu fəsildə nəzərdən keçiriləcək qanuni məqsədləri (MSHBP-nin 21-ci maddəsinin və İHAK-ın 11-ci maddəsinin məhdudlaşdırıcı bəndlərində nəzərdə tutulmuş məqsədlər) məhdudiyyətlərin hökmən tətbiq edilməsinə əsas vermir və istənilən məhdudiyyətin tətbiqinin əsaslılığını sübut etmək vəzifəsi hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür.
71. **İctimai qayda.** Bu terminə xas olan qeyri-müəyyənlik¹²¹ dinc toplantıların qadağan olunması və ya dağıdılması üçün əsas ola bilməz. Nə ictimai iğtişaşların baş verə biləcəyinə dair hipotetik təhlükə, nə də toplantıya düşmənçiliklə yanan auditoriyanın olması dinc toplantının qadağan edilməsi üçün qanuni əsas deyil.¹²² Kiçik zorakılıq hallarının baş verməsi ehtimalı olduğuna görə toplantının keçirilməsinə qoyulan ilkin məhdudiyyətlər çox hallarda qeyri-mütənasib olurlar. Ayırı-ayrı zorakılıq halları baş qaldırıqda onların öhdəsindən toplantıya ilkin qadağa qoymaq vasitəsilə deyil, insidentdən sonra təqsirkarların həbsi və məhkəmə təqibi vasitəsilə gəlmək lazımdır.¹²³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd edib ki, “şəxs dinc niyyətlərini və davranışını qoruyub saxlayırsa, bu halda ayırı-ayrı zorakılıq hallarının baş qaldırması və ya nümayişçin gedişində digər şəxslər tərəfindən cəzalandırılmalı hərəkətlərin törədilməsi nəticəsində həmin şəxs dinc topaşmaq azadlığı hüququnu itirmir”.¹²⁴
72. Təşkilatçıların dinc şəkildə keçirmək niyyətində olduqları toplantı müəyyən hallarda ictimai qayda ilə əlaqədar olan qanuni əsaslarla qadağan edilə bilər. Belə məhdudiyyətlər yalnız toplantı iştirakçılarının qanunsuz hərəkətlər törədəcəyini

və ya başqalarını belə hərəkətlərə təhrik edəcəyini güman etməyə imkan verən sübutlar olduqda tətbiq edilməlidir. Bu cür yanaşmada məqsəd toplantı zamanı ifadə edilən, digər ictimai qrupların etirazına səbəb olan fikirlərə, eləcə də siyasi tənqiddə (hətta bu digər şəxslər tərəfindən düşməncəsinə reaksiyaya səbəb olsa belə) toplaşmaq azadlığının müdafiəsini şamil etməkdir (əlavə olaraq bax: toplantının məzmununa qoyulan məhdudiyyətlərlə bağlı 94-98-ci bəndlər).¹²⁵

73. Konkret toplantının təşkilatçılarının və ya iştirakçılarının zorakılıqdan istifadə edəcəklərini sübut etmək üçün təkzibedilməz və nümayişkaranə dəlillər tələb olunur. Mümkün zorakılığa dair dəlillər olduqda, təşkilatçıya ədalətli şəkildə tam imkan yaradılmalıdır ki, toplantının dinc xarakter daşıyacağını sübut edən dəlillər təqdim etsin.
74. **İctimai təhlükəsizlik.** İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemləri ictimai qaydanın mühafizəsi problemləri ilə xeyli dərəcədə üst-üstə düşür. İctimai təhlükəsizliklə bağlı ciddi məsələlər o hallarda meydana çıxa bilər ki, məsələn, toplantı sutkanın qaranlıq vaxtlarında keçirilmiş olsun, yaxud avtomobillərin hərəkəti toplantının tərkib hissəsini təşkil etsin. Belə hallarda qadağalara deyil, əlavə ehtiyat tədbirlərinə üstünlük verilməlidir.
75. Dövlət ictimai təhlükəsizliyi qorumaq vəzifəsini daşıyır və bu vəzifə heç bir halda bu və ya digər toplantının təşkilatçısının üzərinə qoyula və ya ona həvalə edilə bilməz. Lakin toplantının təşkilatçısı və təşkilatçı nümayəndələri vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yardım göstərə bilərlər. Məsələn, toplantının təşkilatçısı bu tədbirin ictimai təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaradacağı barədə bəyanatları toplantıda kifayət qədər təşkilatçı nümayəndələrin iştirakını təmin etmək vasitəsilə təkzib edə bilər (191-196-cı bəndlərə bax).
76. **Sağlamlığın mühafizəsi.** Bir və ya daha artıq ictimai toplantının məhdudlaşdırılması üçün insanların sağlamlığına qarşı təhlükə əsas gətirilsə, insanların bir yerə toplaşdığı digər analogi tədbirlər məhdudlaşdırılmadığı təqdirdə bu toplantılar da məhdudlaşdırılmamalıdır. Müvafiq olaraq, məhdudiyyətləri əhalinin sağlamlığının mühafizəsi zərurəti ilə əsaslandırılmazdan əvvəl analogi məhdudiyyətlər dərslərin, konsertlərin, idman tədbirlərinin və insanların bir yerə toplaşdığı digər tədbirlərin keçirilməsinə də şamil olunmalıdır.
77. Toplantı iştirakçılarının öz sağlamlıqlarına ciddi təhlükə yarana biləcəyi hallarda da məhdudiyyətlərə haqq qazandırıla bilər. Məsələn, Sisse Fransaya qarşı (Cisse v. France) işində (2002) hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsi sağlamlıq mülahizələrinə əsaslanırdı, belə ki, etirazçıların keçirdiyi aclıq aksiyası kritik mərhələyə çatmışdı və onlar antisanitar şəraitdə idilər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hətta aclıq aksiyası etirazçıların strategiyasının tərkib hissəsi olduqda belə, hakimiyyət orqanları dinc toplantıları qabaqcadan qadağan etmək üçün bu cür

halları əsas gətirməməlidirlər.

78. **Mənəviyyatın mühafizəsi.** Toplaşmaq azadlığının müdafiə edildiyi insan hüquqlarına aid əsas müqavilələr (MSHBP və İHAK) “canlı” (daim təkmilləşdirilən) sənədlərdir və buna görə də müxtəlif mənəvi dəyərlərin təkamülünü əks etdirirlər. Bu səbəbdən əhalinin mənəviyyatının mühafizəsinə yönəli tədbirlərin obyektiv meyarlara cavab verib-vermədiyini, yəni təxirəsalınmaz ictimai tələbatlara və mütənasiblik prinsipinə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq lazımdır.¹²⁶ Nəzərdən keçirilən davranışın mənəviyyat baxımından təhqiramiz olması qadağanın tətbiqi üçün yetərli deyil, bunun üçün o, cinayətkar davranış sayılmalı və qanunda da məhz cinayət kimi müəyyən edilməlidir (35-ci bəndə bax).¹²⁷
79. Bundan başqa, mənəviyyatın mühafizəsi toplantılara məhdudiyyət tətbiq edilməsi üçün məqbul əsas sayılmamalıdır.¹²⁸ Belə əsasla istinad edilməsi çox asanlıqla toplantıların məzmununun məhdudlaşdırılmasına və ayrı-seçkiliyə gətirib çıxara bilər. Əgər toplantıların məzmununun tənzimlənməsinə (94-98-ci bəndlərə bax) və ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyinə (46-60-cı bəndlərə bax) aid normalar məhdudiyyətlərin tətbiqinə icazə vermirsə, həmin məhdudiyyətlər dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu pozmuş hesab olunur.¹²⁹
80. **Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi.** Tənzimləyici orqan bir tərəfdən dinc toplaşmaq azadlığı kimi mühüm hüquqa riayət edilməsi, digər tərəfdən isə toplantının keçirildiyi ərazidə yaşayan, işləyən, alış-veriş edən, ticarət və ya bizneslə məşğul olan digər şəxslərin bu hüquqla ziddiyyət təşkil edən hüquqlarının müdafiəsi arasında balans tapmalıdır. Bu cür balans toplantının keçirilməsi ilə eyni vaxtda digər şəxslərin fəaliyyətlərinin də davam edə bilməsini təmin etməkdən ibarətdir; yalnız bir şərtlə ki, həmin şəxslərin özlərinin fəaliyyətləri də başqalarına mane olmasın.¹³⁰ Avtomobillərin və ya piyadaların hərəkətinə müvəqqəti mane olma özlüyündə konkret toplantıya ilkin məhdudiyyətlər qoyulması üçün əsas ola bilməz.¹³¹ Toplantıya qarşı etirazlar da özlüyündə həmin toplantıya ilkin məhdudiyyətlər qoyulması üçün yetərli əsas deyil. İstənilən demokratik cəmiyyət üçün tolerantlığın zəruri olduğu nəzərə alınaraq, ictimai toplantılara qarşı tolerantlığın həddini mümkün qədər yüksək müəyyən etmək lazımdır və yalnız həmin hədd keçildikdə bu və ya digər toplantının digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına əsassız müdaxilə təşkil etdiyi iddia oluna bilər.¹³² Xüsusən də nəzərə almaq lazımdır ki, toplaşmaq azadlığı mahiyyət etibarı ilə digər şəxslərin hüquqlarına yalnız müvəqqəti müdaxilə təşkil edir.
81. İnsan hüquqlarının həyata keçirilməsi yerli sakinlər və sahibkarların hüquqlarına maneə yaratdıqda belə, bir qayda olaraq, əsas insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin yerli sakinlərlə və sahibkarlarla razılaşdırılması tələb olunmur.¹³³ Bununla belə, bir-biri ilə ziddiyyətə girən müxtəlif hüquqların bütün tərəfləri qane edəcək şəkildə maksimum qorunması üsulunun maraqlı şəxslərlə müzakirə

edilməsi praktikası təşkilatçılar və hüquq-mühafizə orqanları üçün müsbət praktika sayılır (danışıqların aparılması və dialoqla ilə bağlı 134-cü bəndə bax).

82. Tənzimləyici orqan digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi ilə hər hansı toplantıya məhdudiyyət qoyursa, o halda aşağıdakıları göstərməlidir:
 - həmin şəxslərin hüquqları ilə bağlı əsaslı tələbləri nədən ibarətdir;
 - konkret halda bu hüquqlar necə pozula bilər (istinad edilən konkret amillərin hər biri təsvir edilməlidir);
 - hakimiyyət orqanlarının qərarı hüquqlara müdaxilə ilə bağlı məsələni nə dərəcədə həll edə bilər (yəni məhdudiyyətlər zəruridirmi);
 - nəyə görə daha yüngül tədbirlərin tətbiqi mümkün deyil.
83. Toplantıda iştirak etməyən və toplantının təşkilinin onların hüquqlarını (bu hüquqlar MSHBP-də və İHAK-da sadalanan hüquqlar olmaya da bilər¹³⁴) poza biləcəyini hesab edən şəxslərin pozula biləcək hüquqları sırasına bunlar adi edilə bilər: şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ (MSHBP-nin 17-ci və İHAK-ın 8-ci maddələri ilə qorunur),¹³⁵ öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququ (İHAK-ın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi ilə qorunur),¹³⁶ şəxsi azadlıq və təhlükəsizlik hüququ (MSHBP-nin 9-cu və İHAK-ın 5-ci maddələri ilə qorunur)¹³⁷ və hərəkət azadlığı hüququ (MSHBP-nin 12-ci və İHAK-ın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddələri ilə qorunur).¹³⁸ Bundan başqa, toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılmasına haqq qazandırmaq üçün digər şəxslərin ifadə azadlığı və məlumat almaq azadlığı (MSHBP-nin 19-cu və İHAK-ın 10-cu maddələri),¹³⁹ yaxud dini etiqad və əqidə azadlığı hüquqları (MSHBP-nin 18-ci və İHAK-ın 9-cu maddələri) əsas gətirilə bilər.¹⁴⁰ Bununla belə, digər şəxslərin hüquqlarını məhdudlaşdıran hərəkətlər yol verilə bilən həddi aşmayıbsa, o halda toplaşmaq azadlığına digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi üçün hər hansı məhdudiyyətlər tətbiq edilməməlidir. Toplaşmaq azadlığı hüququnu digər şəxslərin hüquqlarını pozmaq hesabına həyata keçirməyə çalışan istənilən şəxs MSHBP-nin 5-ci və İHAK-ın 17-ci maddələrinə uyğun olaraq toplaşmaq azadlığı hüququnu itirmiş olur (15-ci bəndə bax).
84. İctimai toplantıların digər şəxslərin hüquqlarına təsiri qiymətləndirilərkən belə tədbirlərin eyni auditoriya qarşısında nə dərəcədə tez-tez keçirildiyini nəzərə almaq lazımdır. Baxmayaraq ki, burada da yol verilən hədlər mümkün qədər yüksək olmalıdır, çoxsaylı toplantıların (məsələn, yaşayış rayonunda keçirilən toplantıların) “başqa seçimi olmayan auditoriyaya” məcmu təsiri insanlara müəyyən narahatlıq yaradılması hesab oluna bilər və belə toplantılar digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi ilə qanuni şəkildə məhdudlaşdırıla bilər. Müəyyən qrupların təkrarlanan nümayişləri, hətta dinc xarakter daşısa belə, müəyyən hallarda dominant mövqedən sui-istifadə sayıla bilər (7-ci və 54-cü bəndlərə bax) və bu toplantılar da digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi ilə qanuni şəkildə məhdudlaşdırıla bilər.¹⁴¹ Mütənəsiblik prinsipinin tələbinə əsasən, qanuni məqsədə nail olmaq üçün

mümkün məhdudiyyətlərdən sərtlik dərəcəsi ən az olanları tətbiq etmək lazımdır (39-45-ci bəndlər).¹⁴²

85. **Milli təhlükəsizlik.** Toplaşmaq azadlığı ilə bağlı milli təhlükəsizlik məsələləri çox vaxt həddən artıq geniş çərçivədə şərh olunur. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müddələrinin məhdudlaşdırılmasının və ya həmin müddələrdən geri çəkilmənin şərhinə dair Sirakuz Prinsipləri” ifadə və toplaşmaq azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını əsaslandırmaq üçün milli təhlükəsizlik mülahizələrindən istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müddələrinin məhdudlaşdırılmasının və ya həmin müddələrdən geri çəkilmənin şərhinə dair Sirakuz Prinsipləri”, VI hissə (“Milli təhlükəsizlik”)

29. *Bəzi hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərə haqq qazandırmaq üçün milli təhlükəsizlik maraqlarına istinad edilməsi yalnız o halda mümkündür ki, belə tədbirlər dövlətin mövcudluğunu, ərazi bütövlüyünü və ya siyasi müstəqilliyini güc tətbiqindən və ya güc tətbiqi təhdidindən qorumaq üçün görülsün.*

30. *Qayda-qanuna qarşı sadəcə lokal və ya nisbətən məhdud təhlükələrin qarşısını almaq məqsədi ilə məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün milli təhlükəsizlik maraqları əsas gətirilə bilməz.*

31. *Qeyri-müəyyən və ya əsassız məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün bəhanə kimi milli təhlükəsizlik maraqlarından istifadə edilə bilməz, yalnız pozuntulara qarşı adekvat təminatlar və səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri olduğu təqdirdə həmin maraqlara istinad edilə bilər.*

32. *İnsan hüquqlarının mütəmadi pozulması həqiqi dövlət təhlükəsizliyini sarsıdır və beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə xələl gətirə bilər. Belə pozuntuya görə məsuliyyət daşıyan dövlət həmin pozuntuya qarşı müqavimətin yatırılmasına və ya öz əhalisinə qarşı repressiya siyasəti yürüdülməsinə yönələn tədbirlərə haqq qazandırmaq üçün dövlət təhlükəsizliyi maraqlarına istinad etməməlidir.*

86. Eynilə, “Milli təhlükəsizlik, ifadə azadlığı və məlumatlara çıxışa dair Yohannesburq Prinsipləri”nin 6-cı prinsipi milli təhlükəsizlik maraqları naminə ifadə azadlığına məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün dəqiq parametrləri müəyyən edir.¹⁴³

“Milli təhlükəsizlik, ifadə azadlığı və məlumatlara çıxışa dair Yohannesburq Prinsipləri”, 6-cı prinsip

Milli təhlükəsizliyə təhlükə yaradan fikirlərin ifadəsi

15-ci və 16-cı prinsiplər nəzərə alınmaq şərti ilə, fikrin ifadə edilməsi yalnız o halda milli təhlükəsizliyə qarşı təhlükə kimi cəzalandırıla bilər ki, hökumət aşağıdakıları sübut edə bilsin: a) həmin fikir qaçılmaz zorakılığa təhrik məqsədi daşıyır; b) o, böyük ehtimalla bu cür zorakılığı doğuracaq; və c) ifadə edilməmiş fikirlə bu cür zorakılığın baş vermə ehtimalı arasında birbaşa və bilavasitə əlaqə var.

Terrorizm və ekstremizmlə mübarizə məqsədi daşıyan qanunvericilik

87. Terrorizm və ekstremizmlə mübarizəyə və təhlükəsizliyin möhkəmləndirməsinə yönələn tədbirlər heç bir halda əsas insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini məhdudlaşdıran əsassız hərəkətlərə haqq qazandırmaq üçün istifadə edilməməlidir. Beynəlxalq Hüquqsünaslar Komissiyasının “Terrorizmlə mübarizədə insan hüquqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyi haqqında” 2004-cü il tarixli Bəyannaməsində (Berlin Bəyannaməsi)¹⁴⁴ vurğulanır ki, “terror aktlarının mənfur xarakteri dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinə, xüsusən də əsas insan hüquqlarına dair öhdəliklərinə riayət etməmələri üçün əsas və ya bəhanə təşkil edə bilməz”. Eynilə, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “Böhran dövrlərində ifadə və məlumat azadlığının müdafiəsinə dair” Rəhbər prinsiplərində (2007-ci il)¹⁴⁵ və ATƏT-in “Terrorizmlə mübarizə və insan hüquqlarının müdafiəsi” adlı məlumat kitabında¹⁴⁶ böhran hallarında ifadə və toplaşmaq azadlığının həddən artıq məhdudlaşdırılması əleyhinə xəbərdarlıq edilir.
88. Berlin Bəyannaməsinin 8-ci prinsipi xüsusi əhəmiyyətə malikdir:

Beynəlxalq Hüquqsünaslar Komissiyasının “Terrorizmlə mübarizədə insan hüquqlarının müdafiəsi və qanunun aliliyi haqqında”, 8-ci prinsip

Terrorizm əleyhinə tədbirləri həyata keçirərkən dövlətlər əsas hüquq və azadlıqlara, o cümlədən ifadə, din, vicdan və əqidə azadlıqlarına, birləşmək və toplaşmaq azadlıqlarına, öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun dinc şəkildə həyata keçirilməsinə, habelə məxfi məlumatların toplanması və yayılması zamanı xüsusilə aktual olan şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna hörmət etməli və onların müdafiəsini təmin etməlidirlər. Əsas hüquq və azadlıqlara qoyulan bütün məhdudiyyətlər zəruri və mütənasib olmalıdır.

89. Terrorizm əleyhinə tədbirlər dinc toplaşmaq azadlığı hüququna bir sıra xüsusi

problemlər yaradır. Bir qayda olaraq, terrorizm əleyhinə əməliyyatlar keçirilərkən fəvqəladə qanunvericilik tətbiq edilir ki, bu da polislərin küçədə insanları saxlamaq və üstlərini axtarmaq səlahiyyətlərini genişləndirir, habelə ittiham irəli sürülmədən inzibati qaydada həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına səbəb ola bilər. Digər fəvqəladə tədbirlər müəyyən təşkilatların fəaliyyətinin qadağan olunmasını və həmin təşkilatlara dəstək ifadə edilməsinə görə cinayət cəzasının tətbiqini; ekstremizmə və (və ya) terrorizmə təhrik etmə və onları dəstəkləmə ilə bağlı yeni növ cinayətlərin qanunvericiliyə daxil edilməsini,¹⁴⁷ müəyyən yerlərin və ya ərazilərin giriş üçün qadağan olunmuş zona elan edilməsini (24-cü və 43-cü bəndlərə bax), qanunsuz toplantılarda iştiraka görə sanksiyaların sərtləşdirilməsini, eləcə də nümayişlərdə iştirak etməsi və ictimai qaydanı pozması ehtimal olunan şəxslərin ölkəyə girişinin qarşısını almaq üçün sərhəd nəzarətinin tətbiqini özündə ehtiva edə bilər. Bütün bu tədbirlər dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərir və buna görə də onların zəruriliyi və tam surətdə mütənasib olduğu sübut edilməlidir (bax: 2-ci fəsil, “Əsas prinsiplər”).¹⁴⁸

90. Bütün bu preventiv tədbirlər şəffaf olmalı, təsdiqlənən dəlillərə əsaslanmalı,¹⁴⁹ müddət baxımından məhdud olmalı, müstəqil orqan və ya məhkəmə tərəfindən yoxlanılmalıdır. Konkret olaraq, irimiqyaslı ictimai aksiyalar ərəfəsində sərhəd nəzarətini yenidən tətbiq etmək üçün Şengen sazişinin qüvvəsinin birtərəfli qaydada dayandırılması bu və ya digər toplantıda iştirak etmək və ya onu müşahidə etmək istəyən şəxslərin hərəkət azadlığına qeyri-mütənasib və ya həddən artıq geniş məhdudiyyətlər qoyulmasına gətirib çıxarmamalıdır.¹⁵⁰
91. Terrorizmlə və ya ekstremizmlə mübarizəyə dair milli qanunvericilikdə “terrorizm” və “ekstremizm” terminlərinin dar çərçivəli anlayışları verilməlidir ki, vətəndaş itaətsizliyi aksiyaları, yaxud müəyyən siyasi, dini və ya ideoloji məqsədlər daşıyan aksiyalar, yaxud da cəmiyyətdəki digər qruplara, hökumətə və ya beynəlxalq ictimaiyyətə təsir göstərmək cəhdləri bu anlayışların əhatə dairəsinə düşməsin. Bundan başqa, hüquq-mühafizə orqanlarına verilən hər hansı diskresion səlahiyyətlər dar çərçivəli olmalı və mümkün özbaşınalıqlara qarşı yalnız yetərli müdafiə tədbirlərini özündə ehtiva etməlidir.¹⁵¹

Müharibə və ya fəvqəladə hallar zamanı öhdəliklərin icrasından geri çəkilmə

92. MSHBP-nin 4-cü və İHAK-ın 15-ci maddəsinə əsasən, müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı dövlətlər toplaşmaq azadlığının təmin edilməsinə yönələn öhdəliklərindən geri çəkilən tədbirlər görə bilər. Onlar beynəlxalq hüquqa müvafiq digər öhdəliklərinə zidd olmamaq şərti ilə, yalnız vəziyyətin fəvqəladəliyinin şərtləndirə biləcəyi səviyyədə öhdəliklərindən geri çəkilən tədbirlər görə bilərlər.¹⁵² Bu cür böhran və ya fəvqəladə hallara “bütün əhaliyə aid və həmin dövləti təşkil edən cəmiyyətin mütəşəkkil həyatına təhlükə yaradan” hallar aiddir.¹⁵³ Bundan əlavə, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müddəalarının məhdudlaşdırılmasının və ya həmin

müddəalardan geri çəkilmənin şərhinə dair Sirakuz Prinsipləri”ndə deyilir ki, nə “millətin həyatı üçün ciddi və birbaşa təhlükənin yaranmasına gətirib çıxarmayan daxili münaqişə və iğtişaşlar”, nə də “iqtisadi çətinliklər” MSHBP-nin 4-cü maddəsinin müddəalarından geri çəkilməyə əsas vermir.¹⁵⁴

93. Dövlət fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsini nəinki vətəndaşlarına elan etməli,¹⁵⁵ həm də MSHBP-nin iştirakçısı olan digər dövlətlərə, BMT-nin (MSHBP-nin 4-cü maddəsinin 3-cü bəndi), Avropa Şurasının (İHAK-ın 15-ci maddəsinin 3-cü bəndi) və ATƏT-in (İnsan meyarları üzrə Konfransın 1991-ci ildə Moskvada keçirilmiş iclasının 28.10-cu bəndi) Baş katibləri vasitəsilə bu barədə məlumat verməlidir. Öhdəliklərin icrasından geri çəkilmə də müddət baxımından məhdud olmalıdır.

Məhdudiyyətlərin növləri

94. **Toplantıların məzmununa qoyulan məhdudiyyətlər.** Fikirlərin nitq vasitəsilə və digər formalarda ifadə edilməsi, bir qayda olaraq, MSHBP-nin 19-cu və İHAK-ın 10-cu maddələri əsasında müdafiə edilir. Buna görə də, ümumən ictimai toplantıların tənzimlənməsi toplantı iştirakçılarının çatdırmaq istədikləri ismarıcın məzmununa əsaslanmamalıdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin son dövrlərdə bildirdiyi kimi, “toplaşmaq azadlığı hüququna müdaxilənin konkret etirazın mahiyyəti ilə bağlı hakimiyyət orqanlarının rəyinə əsaslanması Konvensiyanın 11-ci maddəsinin müddəaları baxımından yolverilməzdir”.¹⁵⁶ Bu prinsip İctimai toplantılar haqqında Niderland Qanunundan aşağıda verilmiş çıxarışda birbaşa əksini tapıb. Beləliklə, vizual şəkildə və ya səs vasitəsilə bildirilən istənilən ismarıcın məzmununa qoyulan istənilən məhdudiyyətlər çox diqqətlə (bəzən “ciddi şəkildə” və ya “cidd-cəhdlə” terminlərindən də istifadə edilir) yoxlanılmalı və yalnız birbaşa zorakılıq təhlükəsi olduqda tətbiq edilməlidir. Üstəlik, hökumətin və ya dövlət məmurlarının tənqidi özlüyündə toplaşmaq azadlığına məhdudiyyətlər qoyulması üçün yetərli əsas sayıla bilməz. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi dəfələrlə vurğulayıb ki, “adi vətəndaşa nisbətən hökumət barəsində tənqidin yol verilən hədləri daha genişdir”.¹⁵⁷ İctimai toplantılar haqqında Qanun, Niderland, 1988-ci il, maddə 5

İctimai toplantılar haqqında Qanun, Niderland, 1988-ci il, maddə 5

3. Etiqad edilən dinə və ya əqidəyə, yaxud ifadə edilən fikirlərə və ya hisslərə şərt, məhdudiyyət və ya qadağa qoyula bilməz.

95. Hər hansı davranışın bilərəkdən zorakılığa təhrik etmə təşkil edib-etməməsi məsələsi əlbəttə ki konkret şərtlərə nəzərən qiymətləndirilməlidir.¹⁶⁰ Bəyan edilən ismarıc hüquqa zidd hərəkətlərə dəstək verilməsinə aid olduqda, yaxud digər şəxsləri qeyri-zorakı, amma hüquqa zidd hərəkətlərə təhrik edən ismarıc kimi yozulduqda müəyyən çətinliklər yaranır. Hüquqa zidd hərəkətlərə dəstəyin ifadə edilməsini bir çox hallarda ictimai qaydanın pozulmasından fərqləndirmək

olar və buna görə də ictimai qaydanın mühafizəsini əsas gətirməklə belə fikirlərin ifadə edilməsinə məhdudiyyət tətbiq edilməməlidir. Burada qaçılmaz zorakılıq təhlükəsinin mövcudluğu meyar sayılmalıdır.¹⁶¹

96. Baxmayaraq ki, fikrin ifadə edilməsi (hətta bu fikir bəzi şəxslərə, qruplara və ya cəmiyyətin müəyyən təbəqələrinə münasibətdə düşmənçilik xarakterli və ya heysiyyətinə toxunan olsa belə) həmişə müdafiə edilməlidir, hər halda qanun ayrı-seçkiliyə, düşmənçiliyə və ya zorakılığa təhrik təşkil edən milli, irqi və ya dini nifrətin təbliğini qadağan etməlidir.¹⁶² Müəyyən hallarda nifrət ifadə edən nitq “ayrı-ayrı şəxslər və ya qruplar üçün o dərəcədə təhqiramiz ola bilər ki, bu cür fikirlərin ifadəsi İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin digər ifadə formaları üçün təmin etdiyi müdafiədən məhrum ola bilər. Belə hal o zaman baş verir ki, nifrət ifadə edən nitq Konvensiyada əks olunmuş hüquq və azadlıqların heçə endirilməsinə, yaxud Konvensiyada nəzərdə tutulandan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş olur”.¹⁶³ Bununla belə, toplantının müəyyən iştirakçıları tərəfindən belə fikirlərin bildirilməsi özlüyündə həmin tədbirin bütün iştirakçılarının dağıdılmasına və hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının onlara qarşı (istər toplantı zamanı, istərsə də ondan sonra) tədbirlər görməsinə haqq qazandırmır.
97. Toplantı zamanı nümayiş etdirilən və ya səsləndirilən simvollar, uniformalar, emblemlər, musiqi, bayraqlar, plakatlar və ya transparantlar tarixi keçmiş barədə ağırlı xatirələr oyadarsa, bu, özlüyündə digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi məqsədi ilə dinc toplaşmaq azadlığı hüququna müdaxilə üçün əsas ola bilməz.¹⁶⁴ Digər tərəfdən, belə simvollar mahiyyət etibarı ilə və müstəsna olaraq yalnız fiziki zorakılıq aktları ilə assosiasiya olunursa, bu cür zorakılığın təkrar baş verməsinin qarşısını almaq və ya digər şəxslərin hüquqlarını müdafiə etmək üçün belə toplantılara qanuni məhdudiyyətlər qoyula bilər.
98. Dinc toplantının məqsədlərini ifadə etmək üçün bu toplantıda maskaların taxılması, əgər maska və ya kostyumdan davranışı həbs ehtimalı yaradan şəxsin kimliyinin müəyyən edilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə istifadə edilmirsə, yaxud maska hüquqa zidd davranışın baş verəcəyinə dəlalət edən aydın və ya birbaşa təhlükə yaratmırsa, qadağan olunmamalıdır.¹⁶⁵
99. **Toplantının vaxtına, məkanına və keçirilmə üsuluna qoyulan məhdudiyyətlər.** Toplantıya onun “vaxtı, məkanı və keçirilmə üsulu” ilə bağlı məhdudiyyətlər qoyula bilər. Bu ifadənin kökü ABŞ məhkəmə praktikasına gedib çıxır və belə bir faktı əks etdirir ki, tənzimləyici orqanın sərəncamında ifadə edilən fikirlərin məzmununa mane olmayan geniş çeşidli məhdudiyyət növləri var (bax: 39-45-ci bəndlər: “Mütənasiblik”). Başqa sözlə, toplantıya müdaxilə etməmək və toplantını qadağan etmək arasında seçim etməkdənsə, hakimiyyət orqanlarının sərəncamında bir çox “aralıq” məhdudiyyətlər var ki, qarşıya qoyulan məqsədə (məqsədlərə), o cümlədən mülkiyyətə zərər vura və ya insanlara ziyan yetirə

bilən fəaliyyətin qarşısını almaq məqsədinə nail olmaq üçün kifayət edir. Belə məhdudiyyətlər toplantının vaxtının və ya yerinin, yaxud keçirilməsi üsulunun dəyişdirilməsini nəzərdə tuta bilər. Toplantının “keçirilmə üsuluna” qoyulan məhdudiyyətlərə misal olaraq səs avadanlıqlarından, yaxud işıq və vizual effektlərdən istifadənin məhdudlaşdırılması barədə qərarı göstərmək olar. Belə qərar toplantının keçirilməsi üçün seçilmiş məkanın və saatin nəzərə alınması baxımından münasib olmalıdır.

100. Tənzimləyici orqan sadəcə olaraq mümkün iğtişaşların və ya digər şəxslərin hüquqlarına mümkün müdaxilənin qarşısını almaq məqsədilə öncədən məhdudiyyətlər tətbiq etməməlidir. Məhdudiyyətlərin təkcə toplantıdan əvvəl deyil, toplantının gedişində də tətbiqinin mümkün olması faktı hakimiyyət orqanlarına imkan verir ki, nəinki toplantı keçirilənə qədər lüzumsuz məhdudiyyətlərin tətbiqinə yol verməsinlər və toplantının gedişatına uyğun olan yerində məhdudiyyətlər tətbiq etsinlər. Lakin bu heç də o demək deyil ki, hakimiyyət orqanları sadəcə olaraq ifadə azadlığını tənzimləyən inzibati qərarlar qəbul etməklə yaxşı idarəetmə ilə bağlı öhdəliklərinin (61-67-ci bəndlərə bax) icrasından yayına bilərlər. Bundan başqa, 134-cü və 157-ci bəndlərdə qeyd edildiyi kimi, danışıklardan və (və ya) vasitəçilikdən istifadə toplantılarla bağlı mübahisələrin həllinə və hüquq-mühafizə orqanlarının və tədbir təşkilatçılarının bu və ya digər məhdudiyyətlərin tətbiqinin zəruriliyi ilə bağlı razılığa gəlməsinə kömək edə bilər.
101. **“Görmə və eşitmə”**. Toplaşmaq azadlığına qoyulan istənilən məhdudiyyətlərin həddləri dəqiq müəyyən edilməli və bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, bu və ya digər ismarıqların digər insanların diqqətinə çatdırılması üsulları çox zaman məhdud olur. Məhdudiyyətləri tətbiq edərkən onların mütənəsiblik prinsipinə tam uyğun olmasını, habelə toplantının həmişə ismarıq obyektinin və ya hədəf auditoriyasının “görmə və eşitmə” məsafəsində keçirilməsini təmin etmək lazımdır (33, 45 və 123-cü bəndlərə bax).
102. **Toplantı keçirilənə qədər tətbiq edilən məhdudiyyətlər (“ilkin məhdudiyyətlər”)**. Toplaşmaq azadlığına qoyulan belə məhdudiyyətlər ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş olur, ya da toplantının bildirişdə göstərilən vaxtıdan əvvəl tənzimləyici orqan tərəfindən tətbiq edilir. Belə məhdudiyyətlər dəqiq ifadə olunmalıdır ki, onları yerinə yetirməli olan şəxslər (toplantının təşkilatçıları və iştirakçıları) və onların yerinə yetirilməsini təmin etməyə borclu olan şəxslər (polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları) onları aydın şəkildə başa düşsünlər. Onlar toplantının vaxtını, yerini və keçirilmə üsulunu məhdudlaşdır, yaxud da birbaşa qadağa formasında ola bilər. Lakin müəyyən vaxtda və ya müəyyən yerdə bütün toplantıların keçirilməsinə qadağa qoyan qanunvericilik müddəalarının tətbiqi ayrı-ayrı toplantıların keçirilməsinə qoyulan qadağaya nisbətən daha əsaslı səbəblər gətirilməsini tələb edir.¹⁶⁶ Hər bir konkret halın spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almağın qeyri-mümkün olduğunu nəzərə

alaraq, qanunvericiliyə ümumi qadağanın daxil edilməsi (və belə məhdudiyyətin tətbiqi) qeyri-mütənasib addım ola bilər (əgər bu cür məhdudiyyət üçün təxirəsalınmaz ictimai tələbatın mövcud olduğu sübut edilməyibsə). Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi, “zorakılığa təhrik və ya demokratik prinsiplərdən imtina halları istisna olmaqla, toplaşmaq və ifadə azadlıqlarının qarşısının alınması üçün preventiv tədbirlərin geniş tətbiqi (müəyyən fikirlər və ya işlədilmiş müəyyən sözlər hakimiyyət orqanlarının fikrincə nə qədər şok yaradan və qəbuledilməz olsa belə və irəli sürülən tələblər qanuna nə qədər zidd olsa belə) demokratiyaya ziyan gətirir və hətta çox vaxt onu təhlükə altında qoyur”.¹⁶⁷

103. Toplantı təşkilatçıları hakimiyyət orqanları tərəfindən təklif edilən hər hansı alternativ (alternativləri) qəbul etməyə və ya planlaşdırılan toplantının əsas aspektləri (xüsusən toplantının vaxtı və yeri) barədə hakimiyyət orqanları ilə danışıqlar aparmağa sövq və ya məcbur edilə bilməzlər. Əks təqdirdə dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun mahiyyətinə xələl gətirilmiş olardı.
104. Toplantının keçirilməsinin qadağan olunması tətbiq edilə biləcək ən son tədbirdir və onun tətbiqi yalnız o hallarda nəzərdən keçirilə bilər ki, daha az məhdudlaşdırıcı üsullardan istifadə edilməsi digər mühüm maraqların müdafiəsi naminə hakimiyyət orqanlarının qarşısında duran məqsədə nail olunmasına imkan verməsin. Dövlətin dinc toplantıların müdafiəsi üçün yetərli resursları təmin etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyi olduğunu nəzərə alsaq, toplantılara qadağa qoyulması faktiki olaraq bu öhdəliyin yerinə yetirilməməsi sayıla bilər. Dövlət orqanı tərəfindən toplantının qanunsuz olaraq qadağan edilməsi dövlətin hüquqi məsuliyyətini doğurur.
105. **Birləşmək azadlığı və toplaşmaq azadlığı.** Toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsi digər insanların da birgə iştirakını tələb etdiyinə görə, çox vaxt birləşmək azadlığının məhdudlaşdırılması (MSHBP-nin 22-ci və İHAK-ın 11-ci maddələri) toplaşmaq azadlığı hüququna xələl gətirir. Birləşmək azadlığı bir qrup şəxsin dövlətə və (və ya) hər hansı digər maraqlara qarşı etirazlarını ifadə etmək üçün kollektiv şəkildə təşkilatlanması və səfərbər olunması imkanını özündə ehtiva edir. Birləşmək azadlığı hüququna qoyulan və eyni zamanda toplaşmaq azadlığına xələl gətirə bilən məhdudiyyətlər bunlardan ibarətdir: qanuni toplantı keçirməzdən əvvəl birliyin qeydiyyatı alınmasının tələb olunması, qeydiyyatı alınmamış qrupların fəaliyyətinin qadağan olunması, bu və ya digər birliyin fəaliyyət dairəsinin həddlərinin müəyyən edilməsi,¹⁶⁸ qeydiyyat üçün verilən ərizələrin rədd edilməsi, birliyin buraxılması və ya qadağan olunması, yaxud maliyyə xarakterli ağır ilkin şərtlərin qoyulması.
106. Dinc toplaşmaq azadlığı kimi birləşmək azadlığı hüququ da demokratiyanın və vətəndaş cəmiyyətinin səmərəli fəaliyyətində mühüm rol oynayır və buna görə də bu hüquqa hər hansı məhdudiyyətlərin qoyulmasına nadir hallarda haqq qazandırıla bilər. Bundan başqa, siyasi partiyada, həmkarlar ittifaqında və ya digər vətəndaş təşkilatında birləşmək hüququnun həyata keçirilməsi məntiqə

görə ictimai toplantıların təşkilindən əvvəl baş verə bilər (53-cü bəndə bax), buna görə də, dinc toplaşmaq azadlığı hüququ heç vaxt birlik şəklində qeydiyyatla alınmaqdan asılı hala salınmamalıdır.¹⁶⁹ Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlindən” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria) işi üzrə 2001-ci il tarixli qərarında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bildirilir: “birliyin məsələsini nəzərdən keçirərkən milli məhkəmələrin əvvəllər gəlmiş olduğu nəticələrin bu birliyin tərəfdarlarının toplantılarının nə kimi təhlükə doğura biləcəyinə aidiyyəti olsa da, birliyin əvvəllər konstitusiyaya zidd hesab edilməsi və qeydiyyat barədə müraciətinin rədd edilməsi faktı Konvensiyanın 11-ci maddəsinin 2-ci bəndi əsasında onun dinc toplantı keçirməsinə mütəmadi qadağa qoyulmasına haqq qazandırmaq üçün kifayət deyil”.¹⁷⁰

107. **Toplaşmaq azadlığına qoyulan dolaylı məhdudiyyətlər.** Toplaşmaq azadlığına mənfi təsir göstərə biləcək digər hüquqlarla bağlı məhdudiyyətlər, əsaslı səbəb yoxdursa, tətbiq olunmamalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, digər hüquqlara qoyulan məhdudiyyətlər çox vaxt dinc toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsinə dolayısı ilə təsir göstərir və buna görə də toplaşmaq azadlığının müdafiəsi üzrə pozitiv öhdəliklərinin dövlət tərəfindən nə dərəcədə yerinə yetirildiyini qiymətləndirərkən onlar nəzərə alınmalıdır.¹⁷¹ Məsələn, müəyyən dövlətin ərazisi daxilində (MSHBP-nin 12-ci maddəsi, İHAK-ın 5-ci maddəsi və İHAK-ın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi), habelə dövlət sərhədlərini keçərkən hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması müəyyən toplantıda iştiraka mane ola və həmin toplantıda iştirak etmək istəyənləri ciddi şəkildə ləngidə bilər.¹⁷² Eynilə, dövlətin azad seçkilər keçirmək öhdəliyinə təsir göstərən məhdudiyyətlər (MSHBP-nin 25-ci maddəsi¹⁷³ və İHAK-ın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsi), məsələn, siyasi fəalları həbsi və ya müəyyən şəxslərin seçki siyahılarından çıxarılması¹⁷⁴ toplaşmaq azadlığı hüququnu dolaylı şəkildə məhdudlaşdırır.

108. **Toplantının gedişində tətbiq edilən məhdudiyyətlər.** Toplantının gedişində polis və ya digər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının rolu çox zaman səlahiyyətli orqanın yazılı qərarı formasında təyin edilən bu və ya digər ilkin məhdudiyyətlərin tətbiqindən ibarət olur. Şəraitin açıq-aşkar dəyişdiyi şərait istisna olmaqla, əlavə məhdudiyyətlərin tətbiqinə mütləq zərurət yoxdursa, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları heç bir əlavə məhdudiyyət tətbiq etməməlidirlər. Amma bəzi hallarda toplantı keçirilən yerdə vəziyyət pisləşə bilər (məsələn, toplantı iştirakçıları zorakılıqdan istifadə edə və ya insanları zorakılığa təhrik edə bilərlər) və digər mühüm maraqların yetərli müdafiəsi üçün hakimiyyət orqanlarının əlavə tədbirlər görməsi lazım gələ bilər. Toplantıya qədər ilkin məhdudiyyətlərin tətbiqi zamanı məhdudiyyət üçün yetərli əsasların olduğunu sübut etmək zəruri olduğu kimi, toplantının gedişində də məhdudiyyətlərin tətbiqinin zəruri olduğu əsaslandırılmalıdır. Sadəcə şübhələrin olması yetərli deyil, məhdudiyyətlərin səbəbləri münasib və yetərli olmalıdır. Belə hallarda məqsəduyğun olar ki, digər mülki hakimiyyət orqanları (məsələn, ombudsman idarəsi) polislərin hərəkətlərinə

nəzarət funksiyasına malik olsunlar və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları hər hansı müstəqil orqanın qarşısında cavabdehlik daşıyırlar. Bundan başqa, 37-ci və 91-ci bəndlərdə qeyd edildiyi kimi, hüquq-mühafizə orqanlarına həddən artıq geniş diskresion səlahiyyətlərin verilməsi mümkün özbaşınalığlara şərait yaratdığı üçün qanunilik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxara bilər. İnzibati, cinayət və ya digər hüquq pozuntuları əsasında toplantı zamanı iştirakçıların həbs edilməsi üçün çox ciddi əsaslar olmalıdır. Bu zaman şəxsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququ ilə yanaşı o da nəzərə alınmalıdır ki, həbs toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsini vaxt baxımından məhdudlaşdırmış olur. Həbs tədbirindən yalnız ən təcili vəziyyətlərdə, yəni həbsin tətbiq edilməməsinin ciddi cinayət əməlinin törədilməsinə gətirib çıxaracağı hallarda istifadə edilməlidir.

109. **Toplantıdan sonra tətbiq edilən sanksiya və cəzalar.** Bəzən toplantıdan sonra sanksiyaların tətbiq edilməsi (məsələn, məhkəmə təqibi) toplantıya qədər və ya toplantı zamanı məhdudiyyətlərin qoyulmasına nisbətən daha məqsəduyğun ola bilər. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara alıb ki, xırda zorakılıq epizodlarının baş verməsi ehtimalı əsasında ilkin məhdudiyyətlərin tətbiqi çox vaxt qeyri-mütənasib tədbir olur. Hər hansı ayrıca zorakılıq halının baş verməsinə qarşı ilkin məhdudlaşdırıcı tədbir görməkdənsə, hüquq pozuntusu törədildikdən sonra məhkəmə təqibini və ya digər inzibati tədbirləri həyata keçirmək lazımdır.¹⁷⁵ Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda İnsan Hüquqları Komitəsi və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi toplantıdan sonra tətbiq edilmiş sanksiyaları toplaşmaq azadlığı və ifadə azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinə qeyri-mütənasib müdaxilə hesab ediblər.¹⁷⁶ Mütənasiblik prinsipi toplantıya qədər ilkin məhdudiyyətlərə şamil olunduğu kimi, toplantıdan sonra yaranan məsuliyyətə də şamil olunur. Buna görə də, kiçik hüquq pozuntusundan söhbət getdiyi hallarda qanunda əks olunan cəza normaları minimal sanksiyaların tətbiqini nəzərdə tutmalıdırlar.

110. **Hüquqi müdafiə.** Toplantının keçirilməsi ilə əlaqədar hüquq pozuntusunda ittiham olunan istənilən şəxs ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna malik olmalıdır. Cinayət və ya inzibati məsuliyyət nəzərdə tutan istənilən normalar qanunilik prinsipinə uyğun olmalıdır (35-38-ci bəndlərə bax). Bundan başqa, toplantıların təşkilatçıları və iştirakçıları məsuliyyəti aradan qaldıran “üzrlü səbəb” arqumentinə əsaslanmaqla müdafiə olunmaq hüququna malik olmalıdırlar. Məsələn, toplantı təşkilatçısı gözlənilən toplantı iştirakçılarının sayını əslində olduğundan aşağı və ya yuxarı qiymətləndiribse, qiymətləndirməni vicdanlı şəkildə apardığı təqdirdə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdır. Eynilə, toplantı iştirakçıları hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşının göstərişi ilə etdikləri hər hansı hərəkətlərə görə,¹⁷⁷ yaxud toplantının qanunsuz olduğunu bilmədən qanunsuz toplantıda iştirak etdiklərinə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdırlar. Bundan başqa, bildiriş barədə tələbi yerinə yetirməmək üçün əsaslı səbəblər olduqda həmin tələbin yerinə yetirilməməsinə görə heç bir məsuliyyət yaranmır və heç bir

sanksiya tətbiq edilmir.

111. Hətta toplantının digər iştirakçıları zorakılığa əl atsalar da və ictimai qaydanı pozsalar da, toplantının heç bir zorakılıq törətməmiş iştirakçıları məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Ezelin Fransaya qarşı iş üzrə qərarda (1991-ci il) deyildiyi kimi, “sözündən şəxs öz hüquqlarını həyata keçirərkən qınanmalı hərəkət törətməyibse, demokratik cəmiyyətdə bu azadlıqların hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması “zəruri” deyil”.¹⁷⁸
112. Toplantıların təşkilatçıları vəzifələrini yerinə yetirmək üçün adekvat səy göstəriblərsə, vəzifələrini yerinə yetirmədiklərinə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdır. Bundan başqa, əgər toplantı təşkilatçıları belə hərəkətlərdə iştirak etməyi planlaşdırmayıblarsa və onlarda birbaşa iştirak etməyiblərsə, ayrı-ayrı iştirakçıların və ya üçüncü şəxslərin hərəkətlərinə, yaxud hər hansı qanunsuz hərəkətlərə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdır. Bu halda aksiya təşkilatçılarının məsuliyyətə cəlb edilməsi açıq-aşkar qeyri-mütənasib reaksiya hesab olunur. Belə ki, digər şəxslər (o cümlədən mümkün təxribatçılar) tərəfindən törədilən və praktiki olaraq öncədən görülməsi mümkün olmayan hərəkətlərə görə təşkilatçılar məsuliyyətə cəlb edilmiş olur.

5. Prosedur məsələləri

Öncədən bildiriş vermə

113. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normaları milli qanunvericilikdə toplantı barədə qabaqcadan bildiriş verilməsini tələb edən normanın yer almasını tələb etmir. Doğrudan da açıq cəmiyyətdə bir çox toplantı növləri hər hansı rəsmi tənzimləmə tələb etmir.¹⁷⁹ Buna görə də, ilkin bildiriş yalnız o hallarda tələb edilməlidir ki, onun məqsədi toplaşmaq azadlığına, ictimai qaydanın qorunmasına, ictimai təhlükəsizliyə və digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına şərait yaratmaq üçün hakimiyyət orqanlarına zəruri hazırlıq işlərini görmək imkanının verilməsindən ibarət olsun.
114. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qərara alıb ki, ilkin bildiriş barədə tələb toplaşmaq azadlığının faktiki məhdudlaşdırılması olsa da, MSHBP-nin 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş icazə verilə bilən məhdudiyyətlər barədə müddəaya uyğundur.¹⁸⁰ Eynilə, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası “Yura sakinləri toplantısı”nın işində (1979-cu il) bu qənaətə gəlib ki, “belə prosedur yalnız o halda 11-ci maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə uyğun olur ki, hakimiyyət orqanları toplantının dinc xarakterinin təmin edilməsinə şərait yaradır və müvafiq olaraq, bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxilə etmir”.¹⁸¹
115. Bildirişin yalnız tədbir iştirakçılarının sayının çox olacağı gözlənilən hallarda, yaxud yalnız müəyyən növ toplantılar üçün tələb edilməsi bu sahədə müsbət təcrübə ondan sayılır. Bəzi ölkələrdə ilkin bildiriş barədə tələb kiçik toplantılara (aşağıda Moldova və Polşa qanunlarından çıxarıslara bax), yaxud toplantının digər şəxslərə narahatlıqlar (məsələn, nəqliyyatın marşrutunun dəyişdirilməsini tələb edən narahatlıqlar) yaratmayacağına dair təşkilatçıların əsaslı gözləntilərinin olduğu hallara şamil olunmur.¹⁸² Bundan başqa, fərdi qaydada etiraz aksiyasını həyata keçirən piketçilərdən tələb etmək olmaz ki, hakimiyyət orqanlarına piket keçirmək niyyətləri barədə bildiriş versinlər.¹⁸³ Fərdi aksiya keçirən şəxsə digər şəxs və ya şəxslər qoşularsa, belə toplantıya təsadüfi (spontan) toplantı kimi baxılmalıdır (126-131-ci bəndlərə bax).

İctimai toplantılar haqqında Qanun, Moldova, 2008-ci il, maddə 3 Anlayışlar

*“İştirakçılarının sayı az olan toplantılar” 50-dən az şəxsin yığıldığı
ictimai toplantılardır.*

İctimai toplantılar haqqında Qanun, Moldova, 2008-ci il, maddə 12(5) Bildiriş barədə tələbdən istisnalar

İştirakçıların sayı az olan toplantılar barədə yerli hakimiyyət orqanlarına bildiriş verilməsi məcburi deyil.

Toplantılar haqqında Qanun, Polşa, 1990-cı il, maddə 6

1. Giriş üçün hamıya açıq olan yerlərdə təşkil edilən toplantılar (bundan sonra "ictimai toplantılar" adlandırılacaq) barədə həmin toplantının keçiriləcəyi ərazi aidiyyəti üzrə səlahiyyətli bələdiyyə orqanına qabaqcadan məlumat verilməlidir.

2. Toplantı diplomatik imtiyaz və immunitetlərin şamil olunduğu diplomatik nümayəndəlik və ya missiyaların, konsulluqların, xüsusi missiyaların və ya beynəlxalq təşkilatların yaxınlığında keçiriləcəksə, bələdiyyə orqanı məsul polis rəisinə və Xarici İşlər Nazirliyinə bu barədə məlumat verməyə borcludur.

3. Bələdiyyə şurası ilkin bildiriş tələb etməyən toplantıların keçirilməsi üçün yerləri göstərə bilər.

116. Bildiriş vermə prosesi bezdirci və ya bürokratik olmamalıdır, çünki bu, toplantı keçirmək istəyənləri çəkəndirməklə toplaşmaq azadlığına xələl gətirə bilər. Bundan başqa, bildirişin verilmə müddəti toplantının tarixindən xeyli əvvələ təsadüf etməməlidir (normal halda tədbirdən bir neçə gün əvvələ təsadüf etməlidir). Amma hər halda toplantı tarixinədək yetərincə vaxt nəzərdə tutulmalıdır ki, müvafiq hakimiyyət orqanları planlaşdırma və hazırlıq işlərini görə bilmək (məsələn, polis əməkdaşlarının, avadanlıqların ayrılması və s.),¹⁸⁴ tənzimləyici orqan bildirişə vaxtında rəsmi cavab verə bilmək, toplantı təşkilatçıları isə tətbiiq edilən məhdudiyyətlərin qanuniliyinə etiraz etmək məqsədi ilə inzibati orqana və ya məhkəməyə təcili şikayət vermək imkanlarına malik olsunlar. Baxmayaraq ki, qanunlarda toplantı keçirmək məqsədilə ilkin bildirişin verilməsi üçün müəyyən minimal müddət nəzərdə tutula bilər, bildirişin verilməsi üçün hər hansı vaxt məhdudiyyəti iri miqyaslı toplantıların qabaqcadan planlaşdırılmasına maneə yaratmamalıdır. Qanunda müəyyən vaxt məhdudiyyəti nəzərdə tutulubsa, o, yalnız nümunə (oriyentir) xarakteri daşmalıdır.
117. Bildirişi almış səlahiyyətli şəxs onu aldığı yazılı surətdə təsdiq edən sənəd verməli və sənəddə birmənalı şəkildə təsdiqlənməlidir ki, toplantı təşkilatçıları bildirişlər barəsində irəli sürülən tələbləri yerinə yetiriblər (misal üçün aşağıda Moldova nümunəsinə bax). Bildiriş dərhal tənzimləmə prosesində iştirak edən bütün dövlət

orqanlarına, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanlarına göndərməlidir.

İctimai toplantılar haqqında Qanun, Moldova, 2008-ci il, maddə 10(3)

Yerli hakimiyyət orqanı ilkin bildirişi qeydiyyatata almalı və qeydiyyatata alınma barədə sənədin təsdiqlənmiş surətini təşkilatçıya verməlidir, orada bildirişin qeydiyyat nömrəsi, tarixi və vaxtı göstərməlidir.

118. **İcazənin deyil, bildirişin nəzərdə tutulması.** İlkin bildiriş barədə hər hansı qanunvericilik normalarında toplantı keçirilməsinə icazə almaq üçün ərizə verilməsi deyil, toplantı keçirmək niyyəti barədə bildiriş verilməsi nəzərdə tutulmalıdır.¹⁸⁵ İcazə barədə tələb bildiriş barədə tələbə nisbətən daha çox sui-istifadə hallarına şərait yaradır və əsas azadlıq olan toplaşmaq azadlığının mühümlüyünü və qanunvericiliklə tənzimlənməyən istənilən hərəkətlərin qanuni sayılması barədə müvafiq prinsipin əhəmiyyətini nəzərə almır. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bir sıra ölkələrdə icazə prosedurları konstitusiyaya zidd elan olunub.¹⁸⁶
119. Bununla belə, icazə barədə tələb ictimai yerdən istifadənin lehinə hüquqi prezumpsiyaya əsaslandığı hallarda (yəni tənzimləyici orqan imtina qərarına haqq qazandıran sübut təqdim edə bilmədiyi təqdirdə) toplantıya icazə verilməlidir. Bu halda icazə tələbi ilkin bildirişlə eyni məqsədə xidmət edə bilər.¹⁸⁷ Toplantı keçirilməsi üçün icazənin tələb olunduğu ölkələrə tövsiyə olunur ki, milli qanunvericiliyi elə dəyişsinlər ki, orada yalnız ilkin bildiriş tələb olunsun.¹⁸⁸ İcazə ilə bağlı istənilən prosedur icazənin verilməsi üçün qanunla aydın şəkildə nəzərdə tutulmuş meyarları özündə əks etdirməlidir. Bundan əlavə, bu meyarlar yalnız toplantının vaxtı, yeri və keçirilmə üsulu kimi parametrlərlə məhdudlaşmalı, toplantının məzmununun tənzimlənməsi üçün əsas təşkil etməməlidir. 94-98-ci bəndlərdə qeyd edildiyi kimi, hakimiyyət orqanları sadəcə toplantının təşkilatçıları tərəfindən bəyan edilən məqsədlərlə razılaşmadıqlarına görə dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu rədd etməməlidirlər.¹⁸⁹
120. Qanunvericilikdə belə bir müddəə nəzərdə tutulmalıdır ki, hakimiyyət orqanları bildirişə vaxtında cavab vermirlərsə, ictimai toplantının təşkilatçıları planlaşdırılan fəaliyyəti bildirişdə göstərilən şərtlərlə və hər hansı məhdudiyyət olmadan davam etdirə bilərlər (məsələn, aşağıda Ermənistanda qanunundan nümunəyə bax). Hətta bildiriş prosedurunun deyil, icazə prosedurunun nəzərdə tutulduğu ölkələrdə belə, müraciətə vaxtında cavab verilmədikdə hesab edilməlidir ki, toplantıya icazə verilib.

**Toplantı, mitinq, yürüş və nümayişlərin keçirilməsi haqqında
Ermənistan Respublikasının Qanunu, 2008-ci il, maddə 12**

*1. Səlahiyyətli orqan bildirişləri aldığı andan 72 saat müddətində
bildirişlərə onların daxil olduğu ardıcılıqla baxmalıdır.*

...

*8. Səlahiyyətli orqan bildirişi aldıqdan sonra 72 saat müddətində
kütləvi ictimai tədbirin keçirilməsini qadağan edən qərar çıxarmadıqda,
təşkilatçılar bildirişdə göstərilən şərtlərlə həmin kütləvi tədbiri keçirmək
hüququna malikdirlər.*

121. Barəsində bildiriş verilmiş toplantıda təşkilatçıların gözlədiyindən daha artıq şəxs iştirak edərsə, bu toplantı dinc xarakter daşıyırsa, müvafiq hüquq-mühafizə orqanları onun keçirilməsinə şərait yaratmalıdırlar (həmçinin 110-112-ci bəndlərə bax: “Hüquqi müdafiə”).
122. **Eyni vaxtda keçirilən toplantılar.** Bütün şəxslər və qruplar rəylərini ifadə etmək üçün ictimai yerlərdə olmaq hüququna bərabər qaydada malikdirlər. Eyni yerdə və eyni vaxtda bir-biri ilə əlaqəli olmayan iki və ya daha artıq toplantının keçirilməsi barədə bildiriş daxil olduqda mümkün olan hallarda onların birlikdə keçirilməsi təşkil edilməlidir.¹⁹⁰ Bu mümkün olmadıqda (məsələn, yer çatışmazlığı səbəbindən) tərəflərə təklif olunmalıdır ki, qarşılıqlı məqbul həll yolunun tapılması üçün dialoqa girsinlər. Belə həll yolu tapılmadıqda hakimiyyət orqanları təsadüfi seçim metodunun köməyi ilə problemi həll etməyə çalışaraq bu tədbirlərin keçirilməsi üçün konkret yerlər ayıra bilərlər, bu şərtlə ki, bu, müxtəlif qruplar arasında ayrı-seçkiliyə səbəb olmasın. Məsələn, “birinci müraciət edənə üstünlük verilir” qaydası tətbiq edilə bilər, amma bu qaydadan sui-istifadə edilməsinə (məsələn, qəsdən hər hansı toplantı haqqında bildirişi verib digər toplantıların müraciət imkanını əngəlləmək) yol verilməməlidir. Bildirişdə göstərilən yerdə məhz hansı toplantının keçiriləcəyi sualına cavab vermək üçün hakimiyyət orqanları hətta püşkdən də istifadə edə bilərlər (aşağıda Malta qanunvericiliyindən nümunəyə bax). Əgər hər iki tədbirin bildirişlərdə göstərilən şərtlərlə keçirilməsi mümkündürsə, o halda ictimai toplantının sadəcə olaraq digər toplantı ilə eyni vaxtda və eyni yerdə keçirilməsi səbəbindən qadağan olunması, çox hallarda vəziyyətə qeyri-mütənasib reaksiya hesab olunur.

İctimai toplantılar haqqında göstəriş, Malta, 1931-ci il, maddə 5(3)

Fərdi qaydada və ya hər hansı birliyin adından hərəkət edən iki və ya daha artıq şəxs eyni yerdə və eyni vaxtda toplantı keçirmək niyyəti barədə eyni vaxtda bildiriş verdikdə, polis komissarının və ya onun səlahiyyət verdiyi hər hansı digər polis əməkdaşının keçirdiyi püşk nəticəsində adı çıxan şəxsə üstünlük verilir.

123. **Əks-nümayişlər.** İnsanlar digər ictimai toplantıda ifadə edilən fikirlərlə razılaşmadıqlarını bildirmək üçün toplaşmaq hüququna malikdirlər.¹⁹¹ Belə hallarda iki toplantının yerinin və vaxtının üst-üstə düşməsi, çox güman ikinci toplantının iştirakçılarının ictimaiyyətə çatdırmaq istədikləri ismarıcın mühüm elementi olacaqdır. Bir-biri ilə əlaqəli olan və eyni vaxtda baş tutan bu iki toplantının keçirilməsinə elə şərait yaradılmalıdır ki, toplantı öz hədəf auditoriyasının “görmə və eşitmə” məsafəsində keçirilsin və digər toplantının keçirilməsinə fiziki cəhətdən maneçilik törətməsin (33, 45 və 101-ci bəndlərə bax).
124. Lakin “Həkimlər həyat uğrunda” platforması Avstriyaya qarşı (Plattform “Arzte für das Leben” v. Austria) işində (1988-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin aydın şəkildə bildirdiyi kimi, “əks-nümayiş keçirmək hüququ nümayiş keçirmək hüququna maneçilik törədən hərəkətlərə şamil olunmur”.¹⁹² Beləliklə, hər bir şəxs və ya qrup digər şəxslərin müdaxiləsi olmadan fikirlərini ifadə etmək hüququna malik olduğuna görə, əks-nümayişçilər onların baxışlarını paylaşmayanların tədbirinə mane ola bilməzlər. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, əks-nümayiş təşkil edildikdə dövlət əks-nümayişçilər tərəfindən əsas nümayişin dağıdılmasının qarşısını almağa borcludur.¹⁹³ Burada belə bir sual yaranır: əks-nümayiş təşkilatçılarının digər toplantının keçirilməsinin qarşısını almaq, yəni mahiyyət etibarilə digər şəxslərin hüquqlarını pozmaq niyyətində olduqları aşkara çıxarsa, nə etməli? Belə hallarda MSHBP-nin 5-ci və İHAK-ın 17-ci maddələri işə düşür və əks-nümayiş dinc toplaşmaq azadlığı hüququ üçün təmin edilən müdafiədən məhrum olur (15-ci bəndə bax).

Bildiriş vermə proseduruna istisnalar

125. Toplantı barədə bildiriş verilməsi prosedurundan konkret istisnaların nəzərdə tutulmalı olub-olmadığını hər bir ölkənin qanunvericilik orqanları müstəqil surətdə müəyyən edirlər. İstisnalar mahiyyət etibarilə ayrı-seçkilik xarakterli olmamalı və təşkilatçının kimliyi ilə deyil, toplantının növü ilə əlaqədar olmalıdır.
126. **Təsadüfi (spontan) toplantılar.** Ümumiyyətlə, təsadüfi toplantı hər hansı hadisəyə, insidentə, digər toplantıya və ya çıxışa reaksiya hesab olunur. Onun təşkilatçısı (əgər varsa) ilkin bildirişin verilməsinin müddəti barədə tələbə

riayət etmək iqtidarında olmur. Çox vaxt belə toplantılarla onların yaranmasına səbəb olmuş hadisələr arasında zaman kəsimi çox qısa olur və belə toplantıların keçirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır, ona görə ki, ləngimə bu toplantıda ifadə edilən ismarıcın təsirini zəiflədə bilər.¹⁹⁴

127. “Təsadüfi (spontan)” termini toplantının təşkilatçısının olmasını istisna etmir, bununla belə, təsadüfi (spontan) toplantılar müəyyən təşkilatçı olmadan da keçirilə bilər. Belə toplantı təsadüfən yaranır və bu zaman bir qrup şəxs ilkin məlumat və ya dəvət olmadan konkret yerə toplaşır. Çox vaxt o, hamıya məlum olan informasiyaya və ya İnternet vasitəsilə yayılan konkret məlumata (məsələn, xarici dövlət başçısının səfəri barədə məlumata) reaksiya olaraq yaranır.¹⁹⁵ Toplantı iştirakçılarının sayı yaxınlıqdan keçən və toplantıya qoşulmaq istəyən insanların hesabına arta bilər. Həmçinin kütlə toplaşdıqca yeni iştirakçıların cəlb olunması üçün müxtəlif anı rabitə vasitələrindən (telefon zəngləri, mətn vasitəsilə ismarıclar, şəyielər, İnternet və s.) istifadə edilməsi də mümkündür. Belə vasitələr özlüyündə toplantının öncədən təşkil edilməsinin sübutu kimi qəbul edilməməlidir. Yeganə piketçiyə digər şəxs və ya şəxslər qoşulursa, belə toplantıya da təsadüfi (spontan) toplantı kimi baxmaq lazımdır.

İctimai toplantılar haqqında Moldova Respublikasının Qanunu, 2008-ci il

Maddə 3. Əsas anlayışlar

Bu Qanunun məqsədləri üçün ... təsadüfi toplantı dedikdə, müəyyən ictimai hadisəyə birbaşa və dərhal verilən reaksiya olaraq baş verən və təşkil olunan və iştirakçılarının fikrincə, keçirilməsi sonraya saxlanıla bilməyən toplantı nəzərdə tutulur və bu hallarda nəticədə bildiriş verilməsinin adi proseduruna riayət etmək mümkün olmur...

Maddə 12. Bildiriş barədə tələbdən istisnalar

1) Təsadüfi toplantı keçirilən hallarda bildirişin rəsmi yazılı formasına, yaxud bildiriş verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş 5 günlük müddətə riayət etmədən toplantının keçirilməsinə icazə verilir; sadəcə toplantının yeri, günü, saati, iştirakçıların sayı və təşkilatçıların adları barədə məlumat vermək kifayətdir.

2) Təşkilatçılar 1-ci bənddə nəzərdə tutulmuş təsadüfi toplantı keçirmək hüququndan vicdanla istifadə etməli və belə toplantı keçirmək istədikdə dərhal bu niyyətləri barədə yerli hakimiyyət orqanlarına məlumat verməlidirlər ki, həmin orqanlar tərəfindən zəruri xidmətlərin təmin edilməsinə şərait yaradılmış olsun.

**Toplantı, mitinq, yürüş və nümayişlərin keçirilməsi haqqında
Ermənistan Qanunu, 2008-ci il, maddə 10(1)**

Təsadüfi ictimai toplantılar istisna olmaqla, bütün kütləvi ictimai tədbirlər yalnız səlahiyyətli orqana yazılı bildiriş verildikdən sonra keçirilə bilər.

**İctimai yürüşlər haqqında Şimali İrlandiya Qanunu, 1998-ci il,
maddə 6(2)(b)**

Bildirişin verilməsi “praktiki cəhətdən mümkün deyilsə”, “praktiki cəhətdən imkan yaranan kimi” bildiriş verilməlidir.

128. Təsadüfi toplantılar qanuni sayılmalı və onlara sağlam demokratiyanın istisna halları kimi deyil, gözlənilən əlamətləri kimi baxılmalıdır. Əlbəttə, bildirişin verilməsi üçün tələb olunan müddətə təşkilatçıların riayət edə bilməsi həmin müddətlə toplantı tarixi arasında nə qədər vaxtın olmasından asılıdır (müxtəlif iştirakçı dövlətlərdə müddətlər barədə tələblər olduqca fərqlidir). Təsadüfi toplantılar keçirilən zaman (belə hallarda qabaqcadan bildiriş verilməsi praktiki olaraq mümkün olmur) ilkin bildirişin verilməsi prosedurundan azad etmə və yaxud bildirişin verilməsi üçün nəzərdə tutulan müddətin qısaldılması (bu zaman təşkilatçı toplantı barədə məlumatı toplantıdan xeyli əvvəl deyil, praktiki cəhətdən imkan yaranan kimi hakimiyyət orqanlarına bildirməlidir) toplaşmaq azadlığını tənzimləyən qanunlarda aydın şəkildə nəzərdə tutulmalıdır. Belə istisnalar yalnız o hallarda tətbiq edilir ki, təşkilatçı qanunla müəyyən edilən müddətdə ilkin bildirişin verilməsi tələbini yerinə yetirə bilmir.¹⁹⁶ Belə hallarda təşkilatçıların toplantı keçirmək niyyətləri barədə hakimiyyət orqanlarını mümkün qədər tezliklə xəbərdar etmələri barədə tələb məqsədəuyğun sayılır. Yalnız bu halda hakimiyyət orqanlarının öz pozitiv öhdəliklərini, yəni həmin toplantını müdafiə etmək, ictimai qaydanı qorumaq və digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını təmin etmək öhdəliklərini yerinə yetirmələrini gözləmək olar.
129. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi hansı halların “xüsusi hal” (yəni təsadüfi tədbirlər keçirmək hüququnun ilkin bildiriş vermək öhdəliyindən üstün tutulduğu hal) təşkil etdiyinə aydınlıq gətirib. Belə hallar o zaman yaranır ki, “cari hadisə dərhal nümayiş formasında reaksiya verilməsini tələb edir. Konkret olaraq, ümumi qaydadan kənara çıxmağa o halda haqq qazandırılı bilər ki, yubanma həmin reaksiyanı mənasız etmiş olsun”.¹⁹⁷
130. Müəyyən təşkilatçının ilkin bildirişin müddəti barədə tələbi yerinə yetirib-yetirmədiyi və toplantının yubanmasının onun ismarıcının aktuallığını itirməsinə səbəb olub-olmadığı kimi suallar konkret faktlara əsaslanır və onlara müvafiq şəraitə uyğun olaraq cavab verilməlidir. Məsələn, hətta davamlı və uzunmüddətli etiraz kampaniyasının gedişində (adətən belə toplantılar keçirilərkən vaxtında

bildiriş vermək imkanı mövcud olur) təcili reaksiya tələb edən və ya xüsusi əhəmiyyət daşıyan hadisələr baş verə bilər və onlara təsadüfi (spontan) toplantı şəklində dərhal reaksiya verilməsinə tam haqq qazandırmaq olar.

131. Hətta qanunda təsadüfi (spontan) toplantılar üçün hər hansı müddəə nəzərdə tutulmasa belə, təsadüfi (spontan) toplantı dinc xarakter daşdığı halda, hakimiyyət orqanları onu müdafiə etməli və keçirilməsinə şərait yaratmalıdırlar. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi bildirib ki, “iştirakçıların hərəkətlərində qanunsuz heç nə yoxdursa, zəruri ilkin bildiriş olmadığına görə belə toplantıların dağıdılması barədə qərar dinc toplaşmaq azadlığına qeyri-mütənasib məhdudiyyət qoyulmasına bərabərdir”.¹⁹⁸

Qərarların qəbulu və onlara yenidən baxılması prosesi

132. Tənzimləyici orqan qərarlarının qəbulu prosedurlarının aydın izahını ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmalıdır. O, barəsində bildiriş aldığı toplantının təşkilatçılarının və iştirakçılarının toplantıda dinc şəkildə davranacaqlarını və toplantının keçirilməsinin onun iştirakçısı olmayan digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına ziyan yetirməyəcəyini müəyyən etmək üçün əlində olan bütün informasiyaları ədalətli və obyektiv şəkildə qiymətləndirməlidir. Belə qərarların qəbulu prosesində toplantı təşkilatçıları ilə və digər maraqlı tərəflərlə görüş təşkil etmək zərurəti yaranı bilər.
133. Tənzimləyici orqan toplantının keçirilməsi ilə bağlı narahatlıq doğuran bütün məsələlərin toplantı təşkilatçılarının diqqətinə çatdırılmasını təmin etməli və yaranan suallara cavab vermələri üçün onlara imkan yaratmalıdır. Bu, xüsusən o hallarda önəmli olur ki, narahatlıq doğuran məsələlərin sonradan həmin toplantıya məhdudiyyətlər qoyulması üçün əsas təşkil etməsi ehtimalı olsun. Belə məlumatların təşkilatçılara verilməsi onların göstərilən problemləri həll etmələrinə imkan yaradır, bununla da iğtişaşların baş verməsi riski azalır, təşkilatçılarla hakimiyyət orqanları arasında qarşıdurmaya deyil, əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlərin qurulmasına şərait yaranır.
134. Toplantı təşkilatçıları, müvafiq səlahiyyətli orqanlar, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və hüquqlarına toplantının təsir göstərə biləcəyi digər tərəflər toplantının vaxtı, yeri və keçirilməsi üsulu barədə qarşılıqlı razılaşma əldə etmək üçün hər cür səy göstərməlidirlər. Lakin belə razılaşmanın əldə edilməsi mümkün olmadıqda və məsələnin hər hansı aydın həllinə nail olunmadıqda, danışıqların aparılması və ya vasitəçinin cəlb edilməsi vaxtında razılıq əldə edilməsinə kömək edə bilər. Formal olaraq qanuna istinad etməkdənsə, maraqlı tərəflər arasında həqiqi dialoqun aparılması çox zaman dialoqun hər bir iştirakçısı üçün daha qaneedici nəticəyə gətirib çıxara bilər. Nə dövlətlə, nə də təşkilatçı ilə əlaqəsi olmayan şəxslər və ya təşkilatlar adətən danışıqlar aparılmasına ən yaxşı yardımçı olur və vasitəçi funksiyalarını daha yaxşı yerinə yetirirlər. Tərəflərin

hüquqi nümayəndələrinin iştirakı da toplantı təşkilatçıları ilə hüquq-mühafizə orqanları arasında fikir mübadiləsinə kömək edə və şərait yarada bilər. Adətən belə dialoq mümkün qədər tez başlandıqı təqdirdə tərəflər arasında etimadın bərqərar edilməsi üçün ən yaxşı vasitə olur. Baxmayaraq ki, danışıqlar həmişə uğurlu olmur, hər halda onlar preventiv vasitə rolunu oynayır və münaqişənin kəskinləşməsinin, yaxud əsassız və ya lüzumsuz məhdudiyyətlərin tətbiqinin qarşısını almağa kömək edir.

135. Toplantıya qoyulan istənilən məhdudiyyət barəsində onun təşkilatçılarına dərhal yazılı formada məlumat verilməli və hər bir məhdudiyyətin səbəbi qısaca izah edilməlidir (belə izahatlar insan hüquqlarının təsbit olunduğu normalarla yol verilən əsaslara və müvafiq məhkəmə orqanlarının həmin normalara verdiyi şərhə uyğun olmalıdır). Burada sübutetmə yükü tənzimləyici orqanın üzərinə düşür, belə ki o, tətbiq edilmiş məhdudiyyətlərin mövcud şəraitdə əsaslı olduğunu sübut etməyə borcludur.¹⁹⁹ Belə qərarlar barədə ağılabatan müddətdə, yəni keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirin tarixindən kifayət qədər öncə təşkilatçılara məlumat verilməlidir ki, toplantının bildirişdə göstərilmiş tarixinədək belə mübahisələrə baxan müstəqil orqana və ya məhkəməyə bu qərardan şikayət etmək mümkün olsun.
136. İctimaiyyətin cəmiyyətdə baş verən hadisələrə aid mötəbər məlumat əldə edə bilməsi üçün tənzimləyici orqan qərarlarını çap etməlidir. Bunu, məsələn, qərarların xüsusi İnternet saytında yerləşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirmək olar.²⁰⁰
137. İstənilən toplantının təşkilatçılarının ixtiyarında qəbul edilmiş qərarların əsaslılığının inzibati və məhkəmə qaydasında yoxlanılmasını özündə birləşdirən səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri olmalıdır. Qərarların əsaslılığının inzibati qaydada yoxlanılması həm məhkəmə orqanlarının üzərinə düşən yükü azalda, həm də dövlət orqanları ilə ictimaiyyət arasında daha konstruktiv dialoqun qurulmasına şərait yarada bilər. Qərarların əsaslılığının yoxlanılması üzrə istənilən inzibati prosedur kifayət qədər sürətli olmalıdır ki, inzibati hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra toplantının bildirişdə göstərilmiş tarixinədək məhkəmə nəzarəti vasitələrinə müraciət etmək mümkün olsun.
138. Nəticə etibarilə toplantı təşkilatçıları tənzimləyici orqanın qərarından bu cür mübahisələrə baxan müstəqil orqana və ya məhkəməyə şikayət etmək imkanına malik olmalıdırlar. Şikayət proseduru qəbul edilmiş qərara yenidən baxılmasını nəzərdə tutan prosedur olmalı və şikayətə baxan orqan qərarı ləğv etmək və yeni qərarın qəbulu üçün işi geriye göndərmək səlahiyyətinə malik olmalıdır. Sübutetmə yükü, yəni qərarın əsaslılığını sübut etmək vəzifəsi tənzimləyici orqanın üzərinə düşməlidir. Qərara yenidən baxılması proseduru az vaxt aparmalıdır ki, toplantının planlaşdırılan tarixinədək işin araşdırılması və məhkəmənin qərar çıxarması mümkün olsun (66-cı bəndə bax). Bu, məhkəmə tərəfindən məhdudiyyətlər

etibarsız sayıldığı təqdirdə toplantını keçirməyə imkan yaratmış olar.²⁰¹ Bu prosesi sürətləndirmək üçün məhkəmələrdən toplantıların məhdudlaşdırılmasına aid şikayətlərə baxışı prioritetləşdirmək tələb olunmalıdır. Həmçinin qanunda toplantı təşkilatçıları üçün hüquqi müdafiə vasitəsi qismində ilkin məhkəmə qərarının çıxarılması da nəzərdə tutula bilər. Yəni məhkəmə toplantının planlaşdırılan tarixinədək yekun qərar çıxara bilmədikdə, ilkin məhkəmə əmri qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır. Yekun qərarın çıxarılmasına imkan olmadıqda məhkəmə tərəfindən bu cür əmrin verilməsi məhkəmə tərəfindən hökmən həmin əmrin nəticələrinin hərtərəfli qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır.

Toplantı və nümayişlər haqqında qanun, Gürcüstan, 1997-ci il (2009-cu ildə edilmiş dəyişikliklərlə), maddə 14(2)

Yerli idarəetmə orqanının toplantı və ya nümayişin keçirilməsini qadağan edən qərarından məhkəməyə şikayət verilə bilər. Məhkəmə iki iş günü ərzində yekun qərar qəbul etməlidir.

Vətəndaşların silahsız dinc toplaşmaq və sərbəst surətdə mitinq və nümayişlər keçirmək hüququ haqqında Qırğızıstan Respublikasının Qanunu, 2002-ci il, maddə 7

...Yerli dövlət hakimiyyəti və ya özünüidarə orqanlarının qərarından ... məhkəməyə şikayət verilə bilər və əgər planlaşdırılan ictimai toplantının başlamasına 48 saatdan az vaxt qalarsa, həmin şikayətə məhkəmə tərəfindən 24 saat ərzində baxılmalıdır.

139. Tərəflər və qərara yenidən baxan orqan tənzimləyici orqanın ilkin qərarının əsaslandığı dəlillərlə (məsələn, müvafiq polis hesabatları ilə, risklərin qiymətləndirilməsi ilə, yaxud qaldırılmış digər məsələlərlə və ya etirazlarla) tanış olmaq imkanına malik olmalıdırlar. Yalnız bu halda tətbiq edilmiş məhdudiyyətlərin tam qiymətləndirilməsi mümkün ola bilər. Hakimiyyət orqanları dəlillərlə tanış olmağa icazə verməkdən imtina edərlərsə, tərəflərə imkan yaradılmalıdır ki, dəlillərin təqdim edilməsindən imtina barədə qərara dərhal məhkəmə tərəfindən baxılmasına nail olsunlar.²⁰² Məlumatların açıqlanması prosedurların anlaşılan və şəffaf olmasına, eləcə də istənilən mübahisəli məsələlərlə bağlı əməkdaşlığa və həmin məsələlərin tez həll olunmasına şərait yaradır.
140. Tənzimləyici orqanın üzərinə öz işinin normativ-hüquqi bazasını mütəmadi təhlil etmək və onun təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək kimi hüquqi vəzifənin qoyulması müsbət praktikadır. Həmçinin tövsiyə olunur ki, tənzimləyici orqan müvafiq nəzarət orqanına, məsələn, insan hüquqları üzrə milli təsisatə, ombudsmana və ya parlamentə öz fəaliyyətinə dair illik hesabat (müvafiq statistik məlumatlar, məsələn, toplantıların keçirilməsinə dair alınmış bildirişlərin sayı və məhdudiyyətlərin tətbiq edildiyi toplantıların sayı barədə məlumatlar da daxil

olmaqla) təqdim etsin.²⁰³ Tənzimləyici orqan ən azından illik statistik məlumatları dərc etməli və ictimaiyyətə çatdırmalıdır.²⁰⁴

II hissə

Dinc toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi

Giriş

141. Bu “Rəhbər prinsiplər”in I hissəsi toplaşmaq azadlığının xarakteristikalarına və insan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq standartlara uyğun qanunvericiliyin hazırlanmasına həsr olunub. Əvvəlki bölmələrdə məhdudiyyətlərin tətbiqi üçün hüquqi əsaslar, habelə toplaşmaq azadlığına prioritet verilməsini təmin edən prosedurlar nəzərdən keçirildi. Lakin toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin tətbiqi zamanı müxtəlif problemlər yaranır. Əgər biz qanunların sadəcə kağız üzərində qalan təminatlar olmasını istəmiriksə və hüquqların nəzəri və ya xəyali olmasını deyil, praktiki və səmərəli olmasını istəyiriksə, onda toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən tətbiqi də ciddi standartlara cavab verməlidir. Həmin standartlar bu ikinci hissənin mövzusunu təşkil edir.

142. Toplantıların keçirildiyi sosial-iqtisadi, siyasi və institusional kontekst çox vaxt qanunun icra olunması üçün görülən tədbirlərin uğurlu olunmasına təsir göstərir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, müəyyən sosial-iqtisadi və siyasi faktorların mövcud olması özlüyündə o demək deyil ki, ictimai toplantıların keçirilməsi hökmən zorakılıqla müşayiət olunacaq. Əslində hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının, bələdiyyə orqanlarının və digər maraqlı tərəflərin, məsələn, toplantılardakı müşahidəçilərin və təşkilatçı nümayəndələrin səriştəli müdaxiləsi sayəsində çox vaxt zorakılıqdan yaxa qurtarmaq olar. Buna görə də, toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə görülən tədbirlərin toplantı iştirakçılarının və ya üçüncü tərəflərin hüquq və azadlıqlarını əsassız olaraq məhdudlaşdırmamasını və lüzumsuz qarşıdurma yaratmaqla onsuz da gərgin olan vəziyyəti daha da kəskinləşdirməməsini təmin etmək lazımdır. Belə müdaxilələr potensial ziyanın minimuma endirilməsi məqsədini daşmalıdır. Qanunun tətbiqi mərhələsində 3-cü fəsildə sadalanan əsas prinsiplərə (ayrı-seçkilinin yolverilməzliyi və yaxşı idarəetmə prinsipləri də daxil olmaqla) xüsusi

diqqət yetirilməlidir.

143. Bundan başqa, iştirakçı dövlətin hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə sistemi zorakılığın qarşısının alınması, hüquq pozucularının yaxalanması və məsuliyyətə cəlb olunması işində mühüm rol oynayırlar. “Rəhbər prinsiplər”in birinci nəşrinin hazırlanması prosesində keçirilən dəyirmi masalarda istər polis, istərsə də məhkəmə orqanlarının bu və ya digər tərəflərin maraqlarından müstəqil olması, xüsusən də məhkəmə orqanlarının icra hakimiyyətindən müstəqil olmasının zəruriliyi tez-tez vurğulanırdı. Bəzi ölkələrdə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları əvvəllər dinc toplantıların müdafiəsi üçün hər hansı tədbirlər görməyiblər. Dövlətlərə tövsiyə olunur ki, hüquq-mühafizə orqanlarına və ədliyyə sisteminə etimadın səviyyəsinin artırılmasına yönələn tədbirlər (bu sahədə siyasətin hazırlanması və kadrların məqsədyönlü şəkildə toplanması təşəbbüsləri də daxil olmaqla) görsünlər.²⁰⁵

6. İctimai toplantılar zamanı asayişin qorunması

144. Etirazın ifadə edilməsi taktikalarının rəngarəngliyi və yeni rabitə növlərinin yaranması, şübhəsiz ki, ictimai toplantılar zamanı asayişin qorunması sahəsində yeni problemlər yaradır. Hüquq-mühafizə orqanlarının rolu sadəcə əsas insan hüquqlarının mövcudluğunu qəbul etməklə məhdudlaşmır, həm də bu hüquqların pozitiv mühafizəsini özündə ehtiva edir (31-34-cü və 104-cü bəndlərə bax).²⁰⁶ Bu vəzifə dövlətin ümumi öhdəliyindən – yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün İHAK-da müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmək öhdəliyindən irəli gəlir.²⁰⁷

Asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma

145. Toplantılar zamanı asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma hər şeydən əvvəl hakimiyyət orqanları tərəfindən dinc toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsinə şərait yaratmağı tələb edir. Dövlət dinc toplantıların iştirakçılarının fiziki zorakılıq tətbiqindən çəkinməmələrini təmin etmək üçün ağlabatan və münasib tədbirlər görməkdən ibarət pozitiv öhdəlik daşıyır.²⁰⁸ Daha geniş mənada götürsək, dövlət onların yaşamaq hüququnu (MSHBP-nin 6-cı və İHAK-ın 2-ci maddələri) və qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalmamaq hüququnu (MSHBP-nin 7-ci və İHAK-ın 3-cü maddələri) qorumaqdan ibarət pozitiv öhdəlik daşıyır. Bu hüquqlar insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normaları ilə qorunan və onların qorunması öhdəliyindən geri çəkilməni istisna edən bəzi əsas dəyərləri təcəssüm etdirir.²⁰⁹ Toplantılar zamanı asayişin qorunmasına yönələn hərəkətlər həmçinin qanunilik, mütənasiblik və ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsiplərinə riayət edilməklə həyata keçirilməlidir (3-cü fəslə bax).

146. **Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hüquqları tanınmalıdır.** İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirərkən hüquq-mühafizə orqanlarının personalı polis və digər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hüquqlarını, sağlamlığını və təhlükəsizliyini də nəzərə almalıdırlar. Öz işlərinin xarakterinə görə onlar qeyri-müəyyən və tez dəyişən şəraitə uyğun olaraq dərhal qərar qəbul edilməsini tələb edən mürəkkəb və təhlükəli vəziyyətlərə düşə bilərlər. Bəzi hallarda hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları travma sonrası və ya kritik hadisələrdən yaranan stressin yaratdığı emosional və fiziki gərginlikdən əziyyət çəkə bilərlər. Belə hallarda hüquq-mühafizə orqanları hər bir əməkdaşla konfidensial fərdi söhbətlər aparılması üçün psixoloji sağlamlıq sahəsinin ixtisaslı mütəxəssislərinə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar.²¹⁰

Təlimlər

147. Hökumətlər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarına ictimai toplantılar zamanı

asayişin qorunması sahəsində adekvat təlimlər keçirilməsini təmin etməlidirlər. Belə təlimlər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarını zorakılığın şiddətlənməsinin qarşısını almağa və münaqişənin kəskinləşməsi ehtimalını minimuma endirməyə kömək edən vərdislərlə, habelə danışıqlar aparmaq və vasitəçilərin xidmətlərindən istifadə etmək yolu ilə “yumşaq təsir” vasitələrindən istifadə etmək bacarıqları ilə təmin etməlidir. Təlimlər həmçinin insan hüquqlarına aid müvafiq məsələləri özündə ehtiva etməli,²¹¹ habelə güc tətbiqinin hökmən minimuma endirilməsi nəzərə alınmaqla polis əməliyyatlarının aparılmasına nəzarəti və bu əməliyyatların planlaşdırılmasını əhatə etməlidir.²¹² Bu halda təlimlər asayişin qorunması zamanı hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış mədəniyyətində və vərdislərində insan hüquqlarının prioritet təşkil etməsinə kömək edə bilər.

148. BMT tərəfindən qəbul edilmiş “Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranış məəcəsi”, eləcə də insan hüquqlarına aid standartların yer aldığı digər müvafiq beynəlxalq sənədlər²¹³ hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün keçirilən təlimlərin təməlini təşkil etməlidir. Həmçinin milli qanunvericilikdə polisin öz davranışlarında rəhbər tutmalı olduğu normalar müəyyən edilməli, belə normalar mühüm tədbirlərin hazırlanmasında və planlaşdırılmasında tətbiq edilməlidir. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün təlimlərin hazırlanmasında və keçilməsində, habelə bu sahədə siyasətin və praktiki metodların formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində həmin əməkdaşların “müxtəliflik barədə məlumatlı” olması faktoru nəzərə alınmalıdır.

“Polis fəaliyyətinin demokratik əsaslarına dair məlumat kitabı”ndan çıxarış (ATƏT, 2008-ci il)

Güc tətbiqi (72-ci bənd) (istinadlar çıxarılıb)

72. Polis əməkdaşlarına “güc və odlu silah tətbiqinin alternativləri olan” səriştəli güc tətbiqi standartlarına dair təlimlər keçirilməli, həmin təlimlər “münaqişənin dinc yolla nizama salınmasını, kütlənin davranışının dərk edilməsini, eləcə də inandırma, danışıqların aparılması və vasitəçilik metodlarını, habelə güc və odlu silah tətbiqinin məhdudlaşdırılması məqsədi ilə texniki vasitələrdən istifadəni” özündə ehtiva etməlidir. Praktiki təlimlər mümkün qədər real şəraitə yaxınlaşdırılmalıdır. Yalnız güc tətbiqi sahəsindəki səriştəliliyi yoxlanılmış və tələb olunan psixoloji bacarıqları nümayiş etdirmiş əməkdaşların silah gəzdirməsinə icazə verilməlidir.

İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin 2-ci Ümumi hesabatından çıxarış²¹⁴

Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün təlimlər

59. ... *Komitə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün təlimlərə böyük əhəmiyyət verdiyini vurğulamaq istədi (bu təlimlər insan hüquqlarına dair məsələlər barədə maarifləndirməni özündə ehtiva etməlidir; həmçinin işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya qarşı BMT Konvensiyasının 10-cu maddəsinə bax). Aydın məsələdir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslə qəddar rəftar edilməsinə qarşı ən yaxşı təminat lazımı təlim keçilmiş polis və ya penitensiar xidmət əməkdaşlarıdır.*

Səriştəli əməkdaşlar qəddar rəftara əl atmadan öz vəzifələrini uğurla yerinə yetirməyə və tutulanların və məhbusların hüquqlarının əsas təminatlarına riayət etmək şərti ilə vəzifələrinin öhdəsindən gəlməyə qadirdirlər.

60. *Bununla bağlı Komitə hesab edir ki, insanlarla ünsiyyət bacarığı hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının seçilməsində əsas meyar olmalı və təlim prosesində insan ləyaqətinə hörmətə əsaslanan ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Belə vərdislərə yiyələnmiş polis və ya penitensiar xidmət əməkdaşının zorakılıq durumuna çevrilə biləcək situasiyanı yüngülləşdirməsinə və daha geniş mənada, bütün maraqlı tərəflərin xeyrinə olaraq, polis orqanlarındakı və ya penitensiar xidmət müəssisələrindəki gərginliyin azaldılmasına və həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan yaradacaq.*

Toplantılar zamanı asayişin qorunması – müsbət praktikanın ümumi prinsipləri

149. Hüquq-mühafizə orqanları toplantı təşkilatçıları ilə aktiv əlaqə saxlamalıdır. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları potensial münafiqə riskini azaltmaq üçün toplantıya yığışanları aydın dildə məlumatlandırmağa çalışmalıdırlar.²¹⁶ Bundan başqa, hüquq-mühafizə orqanı ilə təmas üçün əlaqə mərkəzi olmalıdır ki, iştirakçılar toplantıdan qabaq və ya toplantı zamanı oraya müraciət edə bilsinlər. Həmin əlaqə mərkəzinin detalları barədə ictimaiyyətə geniş məlumat verilməlidir.²¹⁷
150. **Asayişin qorunması əməliyyatı “sürprizlərsiz” keçirilməlidir.** Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları toplaşmış insanlara vaxt verməlidirlər ki, onlar mövcud vəziyyətə, o cümlədən onlara ünvanlanan xəbərdarlıqlara və ya göstərişlərə fərdi qaydada reaksiya verə bilsinlər.²¹⁸
151. **Hüquq-mühafizə orqanlarında əməliyyatlara rəhbərliyin dəqiq strukturu olmalıdır.** Əməliyyatlara rəhbərliyin dəqiq müəyyən edilmiş strukturu və əməliyyatlara görə dəqiq müəyyən edilmiş cavabdehlik hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları arasında, eləcə də hüquq-mühafizə orqanları ilə toplantı təşkilatçıları arasında düzgün koordinasiyanın qurulmasına imkan yaradır, habelə əməliyyatlara dair qərarlar qəbul edən şəxslərin cavabdehliyinin təmin olunmasına

kömək edir.

152. Qurumlararası əlaqə təmin edilməlidir. İctimai toplantılar keçirilərkən hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının, tənzimləyici orqanların nümayəndələrinin və digər ictimai təhlükəsizlik xidmətlərinin (məsələn, yanğından mühafizə xidməti, təcili yardım xidməti və s.) bir-biri ilə əlaqə saxlaması və məlumat mübadiləsi aparması vacibdir. 7-ci fəsildə qeyd edildiyi kimi, bu qurumların fəvqəladə hallara və ya cinayətkar davranışa reaksiya verə bilmələrinə kömək etmək üçün toplantı təşkilatçıları imkanları daxilində olan hər şeyi etməlidirlər. Fəvqəladə hallara hazır olmaq üçün qurumlararası planlaşdırma işinin həyata keçirilməsi əlaqə kanallarının təmin edilməsinə kömək edə bilər.²¹⁹

153. **Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının həmin orqanlara mənsubiyyətini aydın şəkildə və fərdi qaydada müəyyənləşdirmək mümkün olmalıdır.** Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları uniformada olarkən onların geyimlərində və (və ya) papaqlarında şəxsi tanınma nişanı (məsələn, üzərində ad olan lövhəcik və ya nömrə) olmalıdır. Onlar toplantı zamanı həmin tanınma nişanını çıxara və ya gizlədə, yaxud digər şəxslərin tanınma nişanındakı informasiyaları oxumasına mane ola bilməzlər.

154. Qabaqlayıcı tədbirlərdən istifadə edilməməlidir. Aydın və real zorakılıq təhlükəsi faktiki olaraq mövcud deyilsə, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları toplantı yerinə gedən iştirakçıları dayandırmamalı, üstlərini axtarmamalı və ya həbsə almamalıdırlar.²²⁰

155. **Toplantıya müdaxilə etmək səlahiyyətindən həmişə istifadə edilməməlidir.** Polis və ya digər hüquq-mühafizə orqanının qanunsuz toplantıya müdaxilə etmək və onu dağıtmaq və ya güc tətbiq etmək səlahiyyəti heç də o demək deyil ki, bu səlahiyyətlərdən həmişə istifadə edilməlidir. Qanunvericiliyi pozmaqla təşkil edilmiş toplantı dinc şəkildə cərəyan edirsə, onun keçirilməsinə müdaxilə etməmək və ya aktiv surətdə şərait yaratmaq bəzən toplantının dinc şəkildə yekunlaşmasını təmin etməyin ən yaxşı üsulu ola bilər. Bir çox hallarda toplantının dağıdılması toplantıya icazə verilməsinə və ya onun keçirilməsinə şərait yaradılmasına nəzərən hüquq-mühafizə baxımından daha çox problemlər yarada bilər və polisin toplantını lüzumsuz dərəcədə amansız dağıtmaq cəhdləri polis-icma münasibətlərinin pozulmasına səbəb ola bilər. Bundan başqa, toplaşmaq azadlığının və digər əsas hüquqların müdafiəsinə yönələn polis fəaliyyətlərinin məsrəfləri, çox hallarda repressiyalar nəticəsində yaranan iğtişaşlarla mübarizənin məsrəflərindən xeyli aşağı olur. Hüquq pozuntusu törədənlərin toplantıdan sonra məsuliyyətə cəlb edilməsi imkanı isə həmişə mövcuddur.

156. Hüquq-mühafizə orqanlarının reaksiyası mütənasib olmalıdır. Hadisələrə reaksiya vermək üçün müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarının sərəncamında geniş çeşidli imkanlar var və onlar yalnız iki variant arasından – 1) sadəcə olaraq toplantıya

müdaxilə etməmək və 2) nəzərdə tutulan məhdudiyyətləri tətbiq edərək toplantıya son qoymaq və ya onu dağıtmaq arasından seçim etməməlidirlər.

157. **Toplantı zamanı gərginliyin azaldılması üçün vasitəçilikdən və ya danışıqlardan istifadə.** Toplantının gedişində qarşıdurma və ya mübahisə yaranarsa, məsələnin məqbul həllinə nail olunma vasitəsi kimi danışıqlardan və ya vasitəçilərin köməyindən istifadə edilə bilər. 142-ci bənddə qeyd edildiyi kimi, bu növ müdaxilələr zorakılığın qarşısının alınmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edə bilər. Məsələn, Varşava bələdiyyəsi tərəfindən təyin edilən, bu sahədə təcrübəyə malik dövlət qulluqçuları toplantılarda iştirak edə və təşkilatçılarla hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndələri arasında ünsiyyətə yardım göstərə bilərlər²²¹ (toplantı başlanana qədər mübahisələrin həllinə yardım üçün danışıqlardan və (və ya) vasitəçilikdən istifadəyə aid 134-cü bəndə bax).
158. **Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları iştirakçılarla qeyri-iştirakçılar arasında fərq qoymalıdırlar.** İctimai toplantılar zamanı asayişin qorunmasını həyata keçirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, toplantı keçirilən yerin yaxınlığında toplantının iştirakçısı olmayan şəxslər ola bilər (məsələn, təsadüfən oradan keçənlər və ya müşahidəçilər).²²² Əlavə olaraq, etirazçıların məhdud məkanda saxlanması taktikası ("kettling"²²³) ilə bağlı 160-cı bəndə bax.
159. **Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları dinc davranışlı iştirakçılarla zorakı davranışlı iştirakçılar arasında fərq qoymalıdırlar.** Nə ayrı-ayrı zorakılıq epizodları, nə də toplantının gedişində bəzi iştirakçıların zorakı hərəkətləri özlüyündə toplantının dinc iştirakçılarına məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi üçün yetərli əsas deyil.²²⁴ Buna görə də, iştirakçılar həbs edilərkən və ya toplantı dağıdılarkən (bu, ən son tədbir olmalıdır) hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları toplantıdakı insanlarla ümumi bir kütlə kimi davranmamalıdırlar.²²⁵ Əlavə olaraq, etirazçıların məhdud məkanda saxlanması taktikası ilə bağlı 160-cı bəndə bax.
160. **Kütləni dar məkanda saxlamaqla ona nəzarət etmə taktikasından (bu taktika Birləşmiş Krallıqda "kettling" adı ilə tanınır) yalnız müstəsna hallarda istifadə edilməlidir.** Belə taktikalar onunla səciyyələnir ki, bu zaman toplantıda iştirak edənlərlə iştirak etməyənlər arasında, yaxud toplantının dinc və qeyri-dinc iştirakçıları arasında fərq qoyulmur. Şübhəsiz ki, bəzi şəxslərin polis maneələri arasından keçib getməsinə icazə vermək, digərlərinin isə keçib getməsinin qarşısını almaq gərginliyin artmasına səbəb ola bilər, amma insanların müəyyən zonadan çıxmasına imkan verməyən böyük bir mühasirə halqasının yaradılması şəxsi azadlıq hüququnun və hərəkət azadlığının pozulmasına gətirib çıxara bilər.²²⁶ Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsinin qeyd etdiyi kimi, "müəyyən insan qruplarının mühasirə halqasına alınması və heç kəsni mühasirədən çıxmasına imkan verməyən ümumi qadağanın tətbiq edilməsi qeyri-mütənasib və qeyri-qanuni reaksiya olardı, ona görə ki, bu qərar konkret

şəraitin fərqli reaksiya tələb edib-etmədiyini nəzərə almır”.²²⁷

“ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişlə təmin olunan hüquqlar və polis fəaliyyət standartları haqqında Qanun” (Kolumbiya dairəsi, Amerika Birləşmiş Ştatları), 2004-cü il, 108-ci maddə

Polis maneələrindən istifadə

Siyasi, sosial və ya dini baxışlarını ifadə etmək məqsədi ilə bir qrup şəxs tərəfindən təşkil olunmuş nümayiş, mitinq, parad, marş, piket və ya digər bu kimi toplantının (və ya toplantının bir hissəsinin) keçirildiyi bütün ərazini və ya onun xeyli hissəsini mühasirəyə almaq üçün fəvqəladə vəziyyət zonası yaratmaq qadağan olunur, həmin zonada yerləşən insanların böyük bir qisminin və ya böyük faizinin hüquqa zidd hərəkətlər etdiyini (toplantının təsdiqlənmiş planının hazırlanmaması buraya daxil deyil) güman etmək üçün yetərli əsaslar varsa, polis həmin şəxsləri tanıya bilsə və həbs etməyi qərara alıbsa, belə hallar istisna təşkil edir. Bu maddədə yer alan qadağa nümayişçilərin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə toplantının ətrafında polis maneələrinin yaradılmasına şamil olunmur.

161. **Toplantı iştirakçılarının dayandırılmasını, üzərlərində axtarış aparılmasını, tutulmasını və ya həbsə alınmasını tənzimləyən qaydaların müəyyən edilməsi.** Dövlətlərin toplantı iştirakçılarının dayandırılmasına, üzərlərində axtarış aparılmasına, tutulmasına və ya həbsə alınmasına yönələn hərəkətləri tənzimləyən dəqiq qaydalar müəyyən etməsi olduqca vacibdir. Bu tənzimləyici qaydalarda dəqiq göstərməlidir ki, hansı hallarda hansı hərəkətlərə yol verilə bilər və ya bilməz, həmin hərəkətlər necə həyata keçirilməlidir, tutulmuş şəxslərlə necə rəftar edilməlidir. Belə qaydaları hazırlayarkən şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququna, şəxsi azadlıq hüququna və hərəkət azadlığı hüququna aid beynəlxalq məhkəmə praktikası nəzərə alınmalıdır. Baxmayaraq ki, kütləvi həbslərdən istifadə etməməyə çalışmaq lazımdır, ictimai toplantıların gedişində elə vəziyyətlər yarana bilər ki, çoxlu sayda iştirakçıların həbsə alınması zəruri sayıla bilər. Lakin sadəcə olaraq fərdi həbsləri həyata keçirmək üçün hüquq-mühafizə orqanlarının ixtiyarında yetərli resursların olmaması səbəbindən çoxlu sayda iştirakçılar həbsə alınmamalıdır, belə ki, kifayət qədər resursların təmin edilməsi dövlətin pozitiv öhdəliyinin, yəni toplaşmaq azadlığı hüququnu müdafiə etmək öhdəliyinin tərkib hissəsidir (31-34-cü və 104-cü bəndlər).²²⁸ Hüquq pozuntusu törətməkdə şübhəli bilinən, lakin hələ məhkum olunmayan şəxslərin barmaq izlərinin götürülməsi, hüceyrələrindən nümunələr götürülməsi və DNT analizinin aparılması qanunla ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmalıdır.²²⁹
162. **Tutulmuş şəxslərin saxlanılma şəraiti minimum standartlara uyğun olmalıdır.** Hakimiyyət orqanları tutulmuş şəxslərə ilk yardım göstərilməsini və əsas tələbatlarının (su və qida tələbatlarının) ödənilməsini təmin etməli,

vəkillə məsləhətləşmələrinə imkan yaratmalı və böyükrlə yetkinlik yaşına çatmayanların, habelə kişilərlə qadınların ayrı saxlanılmasını təmin etməlidirlər. Həbsdə saxlanıldıqları müddətdə tutulmuş şəxslərlə pis rəftar edilməməlidir.²³⁰ Tutulmuş şəxslərin hamısının saxlanılması üçün binada kifayət qədər yer olmadıqda onları azad etmək lazımdır, bu şərtlə ki, bu cür azad etmə ictimai təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaratmasın. Tutulmuş şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətini mümkün qədər məhdudlaşdıran prosedurlar müəyyən edilməlidir.

163. Qanunla müəyyən edilmiş ilkin şərtlərə əməl olunmamaqla və ya bildirişdə göstərilmiş şərtlərdən xeyli kənara çıxmaqla keçirilən dinc xarakterli toplantılara şərait yaradılması. Təşkilatçılar toplantının keçirilməsi üçün hər hansı məcburi ilkin şərtlərin (o cümlədən müəyyən edilmiş qaydada bildiriş vermə barədə tələbin, habelə qanunla müəyyən edilmiş zəruri və mütənasib məhdudiyyətlərin) yerinə yetirilməsini təmin etmərlərsə və ya onları yerinə yetirməkdən imtina edirlərsə, məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara alıb ki, “sadəcə olaraq tələb olunan ilkin bildirişin olmaması səbəbindən toplantı iştirakçıları qanuni davranırlarsa, belə toplantıların dağıdılması barədə qərar çıxarılması dinc toplaşmaq azadlığına qeyri-mütənasib məhdudiyyətin qoyulmasıdır”.²³¹ Belə toplantılar sırasına “flaş-moblar” aid edilə bilər (onun anlayışı 39-cu mətnaltı qeyddə verilib). Belə ki, onların mahiyyəti müəyyən gözlənilməzlik elementinin olmasını tələb edir və ilkin bildiriş verildikdə bu element itmiş olur. Hüquq-mühafizə orqanları belə toplantıların keçirilməsinə mümkün dərəcədə şərait yaratmalıdırlar. Öncədən planlaşdırılan və iştirakçılarının sayının az olacağı güman edilən toplantıda gözlənilmədən böyük insan axınının olması səbəbindən iştirakçıların sayı xeyli çox olarsa, hüquq-mühafizə orqanları belə toplantının keçirilməsinə şərait yaratmalı və nə qədər ki, toplantı dinc xarakter daşıyır, ona qanuni toplantı kimi yanaşmalıdırlar. Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı (Amnesty International) tərəfindən qəbul edilmiş “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün insan hüquqlarına aid on əsas standart” adlı sənədin²³² 4-cü standartında nəzərdə tutulur ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları “qanunsuz, lakin dinc toplantılar keçirilərkən asayışı qoruyan zaman güc tətbiq etməkdən çəkinməlidirlər”.

164. **Dinc xarakterli olan, sonradan qeyri-dinc toplantıya çevrilən toplantılar zamanı asayişin qorunması.** Toplantılar dinc xarakterli toplantıdan qeyri-dinc xarakterli toplantıya çevrilə və bununla da insan hüquqlarına aid normalarda nəzərdə tutulmuş müdafiədən məhrum ola bilərlər (25-28-ci bəndə bax). Buna görə də, belə toplantıların dayandırılması üçün mütənasib tədbirlər görülməlidir. Lakin toplantı iştirakçılarının kiçik bir qrupu zorakılıqdan istifadə edərsə (o cümlədən təhrikedici ifadələr işlədirsə), bu, dinc toplantıyı avtomatik olaraq hər hansı baxımdan qeyri-dinc toplantıya çevirmir, buna görə də istənilən müdaxilə bütün toplantının dağıdılmasına deyil, konkret iştirakçıların neytrallaşdırılmasına

yönəlməlidir.

165. **Toplantıların dağıdılması.** Toplantılar dinc şəkildə keçirilsə, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları onları dağıtmamalıdırlar. Toplantıların dağıdılması ən son vasitə olmalıdır və hakimiyyət orqanları beynəlxalq normaları rəhbər tutmaqla bu vasitənin mümkün nəticələrini nəzərə almalıdırlar. Həmin normaların qanunvericiliyə daxil edilməsi məcburi deyil, amma onlar milli hüquq-mühafizə orqanları üçün təlimatlarda öz əksini tapmalı və belə təlimatların hazırlanması barədə tələb qanunvericilikdə nəzərdə tutulmalıdır. Bu təlimatlarda göstərməlidir ki, təlimatlar hansı hallarda dağıdıla bilər və hansı şəxslər toplantının dağıdılması barədə göstəriş vermək səlahiyyətinə malikdirlər (məsələn, rütbəsi müəyyən rütbədən aşağı olmayan polis əməkdaşları).
166. Toplantı yalnız o halda dağıdılmalıdır ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları toplantının keçirilməsinə şərait yaratmaq və toplantını ona ziyan yetirilməsindən (məsələn, toplantıya düşmənçiliklə yanaşan müşahidəçilərin zor tətbiq edəcəkləri barədə təhdidlərindən) müdafiə etmək üçün bütün ağılabatan tədbirləri görmüş olsunlar, habelə zorakı hərəkətlərin törədiləcəyinə dair birbaşa təhlükə mövcud olsun.²³³

“ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişlə təmin olunan hüquqlar və polisin fəaliyyət standartları haqqında Qanun”dan çıxarış (Kolumbiya dairəsi, Amerika Birləşmiş Ştatları), 2004-cü il, 107-ci maddə

d) Aşağıdakı hallar istisna olmaqla, [polis] toplantının ... iştirakçılarının dağılışması barədə ümumi göstəriş verməməlidir:

1) Toplantı iştirakçılarının böyük bir qismi və ya böyük faizi toplantının vaxtı, yeri və keçirilmə üsulu barəsində müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərə riayət etməzsə, bu maddənin (b) bəndində nəzərdə tutulmuş məcburiyyət tədbirləri nəticə verməzə, yaxud bu maddənin (b) bəndində nəzərdə tutulmuş məcburiyyət tədbirlərinin nəticə verəcəyini güman etmək üçün əsaslı ehtimal yoxdursa;

2) Toplantı iştirakçılarının böyük bir qismi və ya böyük faizi ictimai qaydanı pozan qanunsuz hərəkətlər, yaxud hər hansı şəxsə və ya əmlakə qarşı zorakı hərəkətlər törədərsə və ya törətməyə hazırlaşarsa; yaxud

3) İctimai təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaranması səbəbindən mer tərəfindən fəvqəladə vəziyyət elan edilibsə və o, yalnız Birinci Düzəlişin müddələrinin şamil olduğu toplantının keçirilməsi faktı ilə əlaqədar

deyilsə və polis rəisi fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsinə səbəb olmuş ictimai təhlükəsizliyə qarşı təhlükənin ... həmin toplantının dağıdılmasını tələb etdiyi qənaətinədir;

e) 1) [Polis] toplantının və ya onun bir hissəsinin dağıdılmalı olduğunu qərara alarsa, ... səsgücləndirici sistemdən və ya qurğudan istifadə etməklə ən azı bir dəfə dağılışmaq barədə aydın şəkildə eşidilən və anlaşılan göstəriş verməli və iştirakçılara dağılışmaları üçün əgəlabatan və yetərli vaxt verməli və aydın və təhlükəsiz marşrut göstərməlidir;

2) İnsanlara xəsarət və ya əmlaka ziyan yetiriləcəyinə dair birbaşa təhlükənin mövcud olduğu hallar istisna olmaqla, bələdiyyə polisi departamenti dağılışmaq barədə göstərişi toplaşanlara bir neçə dəfə bildirməli və zərurət olduqda bu göstəriş müxtəlif yerlərdən bildirilməlidir. Göstərişdə insanların dağılışa biləcəyi marşrut və ya marşrutlar onlara bildirilməli, habelə xəbərdarlıq edilməlidir ki, göstərişə tabe olmasalar həbs ediləcəklər.

3) Mümkün olan hallarda bələdiyyə polisi departamenti dağılışmaq barədə göstərişinin audio və ya videoyazısını hazırlamalıdır.

167. Toplantı iştirakçılarının kiçik bir qrupu zorakı hərəkətlər törətdiyi hallarda toplantı dağıdılmamalıdır. Belə hallarda pozuntu törədən konkret şəxslərə qarşı tədbir görülməlidir. Eynilə, ümumən dinc şəkildə keçən toplantıya təxribatçılar qatılarsa, toplantını vaxtından əvvəl dayandırmaq və ya dağıtmaq, yaxud qanunsuz elan etmək əvəzinə həmin təxribatçıların kənarlaşdırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir (hətta təşkilatçıların qanunda nəzərdə tutulmuş məcburi şərtlərə riayət etmədikləri hallarda da dinc toplantının keçirilməsinə şərait yaradılmasının zəruriliyindən bəhs edən 131-ci və 163-cü bəndlərə bax).

168. Toplantının dağıdılması zəruri hesab edildikdə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən edilən istənilən müdaxilədən əvvəl toplantının təşkilatçılarına və iştirakçılarına aydın və uca səslə xəbərdarlıq edilməlidir. İştirakçılara dağılışmaq üçün kifayət qədər vaxt verilməlidir. Yalnız iştirakçılar dağılışmadığı təqdirdə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları müdaxilə edə bilərlər. Həmçinin üçüncü tərəfləri təmsil edən şəxslərdən də (məsələn, monitoring aparanlardan, jurnalistlərdən və fotoqraflardan) dağılışmaları xahiş edilə bilər, amma onların polisin əməliyyatını müşahidə etmələrinin və qeydə almalarının qarşısı alınmamalıdır (bax: 8-ci fəsil: “Dinc toplaşmaq azadlığının monitoringi” və 171-178-ci bəndlər: “Güc tətbiqi”).

169. **Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları və iştirakçılar tərəfindən foto**

şəkillərin çəkilməsinə və videoçəkiliş aparılmasına maneə yaradılmamalıdır, lakin belə məlumatların mühafizə edilməsi şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnu poza bilər. İctimai toplantı zamanı hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən iştirakçıların foto və videoçəkilişinin aparılmasına icazə verilir. Bununla belə, baxmayaraq ki, ictimai yerdə ayrı-ayrı şəxslərin kimliyini müəyyən etmək məqsədi ilə müşahidə olunması onların şəxsi həyatının toxunulmazlığı hüququnu heç də həmişə pozmur,²³⁴ belə məlumatların qeydə alınması və sistematik emalı və ya daimi saxlanması şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun pozulmasına səbəb ola bilər.²³⁵ Bundan başqa, kəşfiyyat məlumatı toplamaq məqsədi ilə toplantıların foto və videoçəkilişinin aparılması ayrı-ayrı şəxslərin toplaşmaq azadlığı hüququnu həyata keçirməsinə mane ola bilər, buna görə də belə çəkilişlər daimi əsasda aparılmamalıdır. Toplantı iştirakçıları və üçüncü şəxslər tərəfindən polisın asayişin qorunması üzrə əməliyyatının foto və videoçəkilişinin aparılmasının qarşısı alınmamalıdır, fotolentin, rəqəmsal formatda qeydə alınmış materialın, yaxud çəkilmiş videomaterialın təhvil verilməsi barədə polisın tələbinə məhkəmə tərəfindən baxılmalıdır.²³⁶ Hüquq-mühafizə orqanları ictimai toplantılarda çəkilmiş foto və videomateriallardan istifadə ilə bağlı qaydalar işləyib hazırlamalı və dərc etməlidirlər.²³⁷

170. Tədbirdən sonra (xüsusən də planlanmamış hadisələrdən sonra) hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hərəkətlərinin müşavirədə təhlil edilməsi ümumi praktikaya çevrilməlidir. Adətən müşavirədə bir sıra konkret məsələlər müzakirə oluna bilər, məsələn, insan hüquqlarına riayət edilməsi, təhlükəsizliyin təmin olunması və sağlamlığın mühafizəsi, jurnalistlərin təhlükəsizliyi, toplantının yerli əhali üçün nəticələri, operativ planlaşdırma və risklərin qiymətləndirilməsi, rabitə vasitələri, əməliyyatlara rəhbərlik və qərarların qəbulu məsələləri, taktikalar, resurslar və avadanlıqlar, habelə gələcəkdə əməkdaşlara təlim keçilməsinə olan ehtiyac. Toplantı başa çatdıqdan sonra hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının keçirdiyi müşavirələrdə iştirak etməyə hətta toplantı təşkilatçıları da dəvət edilməlidir.

Güc tətbiqi

171. Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən lüzumsuz, həddən artıq və ya qanunsuz güc tətbiqi əsas azadlıqları və qanunla qorunan hüquqları poza, polislə cəmiyyət arasındakı münasibətləri korlaya və gərginliyin və iğtişaşların geniş şəkildə yayılmasına səbəb ola bilər. Buna görə də, güc tətbiqi milli qanunvericilik normaları ilə tənzimlənməlidir.²³⁸ Belə normalarda güc tətbiqinə haqq qazandıra bilən hallar (o cümlədən ilkin xəbərdarlıq barədə tələbin zəruriliyi), habelə müxtəlif növ təhlükələrin aradan qaldırılması üçün tətbiq edilməli olan gücün dərəcəsi əks olunmalıdır.
172. Hökumətlər fərqləndirici (differensiasiyalı) və mütənəsib güc tətbiqini təmin edən bir sıra reaksiya vasitələrini işləyib hazırlamalıdırlar. Bu reaksiya müvafiq

situasiyalarda hüquq pozucularına qarşı ölümə səbəb olmayan, fəaliyyəti məhdudlaşdıran xüsusi vasitələrin istifadəsindən ibarətdir. Bundan başqa, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları silah tətbiqinə ehtiyacı azaldan özünümüdafiə vasitələri, məsələn, qalxan, dəbilqə, odadavamlı geyim, güllə keçirməyən jilet və güllə keçirməyən nəqliyyat vasitələri ilə təmin edilməlidirlər.²³⁹ Burada bir daha belə bir tələbi xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, dövlət dinc toplaşmaq azadlığını müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəliyini yerinə yetirmək üçün hüquq-mühafizə orqanlarını yetərli resurslarla təmin etməlidir.

173. Beynəlxalq standartlar istər qeyri-zorakı, istərsə də zorakı xarakterli qanunsuz toplantılar dağıdılarkən güc tətbiqi ilə bağlı ətraflı təlimatları özündə əks etdirir. BMT sənədi olan “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”ndə nəzərdə tutulur ki, “qeyri-zorakı xarakterli qanunsuz toplantılar dağıdılarkən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları güc tətbiq etməkdən çəkinməli, yaxud praktiki cəhətdən mümkün olan dərəcədə minimum səviyyədə güc tətbiq etməlidirlər”.²⁴⁰ BMT-nin həmin “Əsas prinsipləri”ndə həmçinin nəzərdə tutulur ki, “zorakı xarakterli toplantılar dağıdılarkən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları daha az təhlükəli vasitələrin istifadəsi mümkün olmadıqda və mümkün qədər minimal səviyyədə odlu silahdan istifadə edə bilərlər”.²⁴¹
174. Yaşamaq hüququnun müdafiəsi (MSHBP-nin 6-cı və İHAK-ın 2-ci maddələri) təkcə qəsdən adamöldürmə hallarına deyil, həm də güc tətbiqinin ölümlə nəticələndiyi hallara şamil olunur. Bu hüququn müdafiəsi güc tətbiqinin “zəruriliyinin daha ciddi və daha inandırıcı” şəkildə qiymətləndirilməsini tələb edir və onu da nəzərdə tutur ki, “tətbiq edilən güc qarşıya qoyulan məqsədlərə ciddi surətdə mütənəsib olmalıdır”.²⁴² Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc tətbiqini qiymətləndirərkən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “əsaslı şübhədən artıq” sübuta yetirmə standartını tətbiq edir.²⁴³ Belə hallarda sübutetmə yükü “Hökumətin üzərinə düşür, o, inandırıcı arqumentlərlə sübuta yetirməlidir ki, həddən artıq güc tətbiq edilməyib”,²⁴⁴ özü də “sübutlar faktlar əsasında çıxarılan kifayət qədər ciddi, aydın və uzlaşan nəticələrdən, yaxud faktlar əsasında irəli sürülən analoji təkzibedilməz ehtimallardan irəli gəlməlidir...”²⁴⁵ Belə hallarda hər hansı hərəkətin və ya reaksiyanın məhkəmə tərəfindən əsaslı hesab edilməsi üçün bütövlükdə şəraitin obyektiv şəkildə və real vaxt baxımından qiymətləndirilməsi tələb olunur.²⁴⁶
175. ATƏT tərəfindən nəşr olunmuş “Polis fəaliyyətinin demokratik əsaslarına dair məlumat kitabı”²⁴⁷ asayişin qorunmasına dair müsbət praktikanın və bu sahədə qəbul edilmiş beynəlxalq standartların öyrənilməsi üçün rəhbər vəsaitdir. Aşağıda verilmiş bu vəsaitdən çıxarışlarda dinc toplaşmaq azadlığı kontekstində güc

tətbiqinə bilavasitə aidiyyəti olan prinsiplər əks olunub.

“Polis fəaliyyətinin demokratik əsaslarına dair məlumat kitabı”ndan çıxarışlar (ATƏT, 2008-ci il)

Güc tətbiqi (9, 65-74-cü bəndlər) (istinadlar çıxarılıb)

9. ... Polis fəaliyyətinin demokratik əsasları tələb edir ki, polislər eyni vaxtda həm siyasətdən kənar olsunlar, həm də demokratik siyasi fəaliyyətləri və prosesləri (məsələn, söz azadlığını, ictimai toplantı və nümayişlər keçirmək azadlığını) müdafiə etsinlər. Əks təqdirdə demokratiyaya təhlükə yaranmış olar.

...

65. Demokratik cəmiyyətdə polis fəaliyyətləri demokratik fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinin təmin olunmasını özündə ehtiva edir. Buna görə də, qanunun icrası zamanı polis söz azadlığı, ifadə azadlığı, birləşmək azadlığı, hərəkət azadlığı, qanunsuz tutulmamaq, həbsə alınmamaq və ölkədən çıxarılmamaq hüquqlarına və qanunun qərəzsiz tətbiqinə hörmət etməli və bu hüquqları müdafiə etməlidir. “Qanunsuz, lakin dinc toplantılar keçirildikdə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları güc tətbiq etməkdən çəkinməlidirlər, bu mümkün olmadıqda isə onun tətbiqini minimum dərəcəyədək məhdudlaşdırmalıdırlar...”.

66. Zorakı xarakterli toplantılar dağıdılarkən odlu silahdan yalnız daha az təhlükəli vasitələr səmərəsiz olduqda və bilavasitə ölüm və ya ciddi xəsarət alma təhlükəsi yarandıqda istifadə edilməlidir. “Zorakılıq edən kütləyə nizamsız atəş açılması heç vaxt kütləni dağıtmağın qanuni və ya məqbul üsulu sayıla bilməz”.

67. Polis üçün ən yüksək prioritet yaşamaq hüququna hörmət və həyatın qorunması olmalıdır. Bu prinsip polis tərəfindən güc tətbiqi zamanı xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

68. Güc tətbiqi çox vaxt polis tərəfindən vəzifələrinin yerinə yetirilməsi (cinayətlərin qarşısının alınması, hüquq pozucularının və ya şübhəli şəxslərin qanuni həbsinin həyata keçirilməsi və ya bu cür həbsə yardım göstərilməsi) üçün zəruri olsa da, polis əməkdaşları bu prinsipə riayət etməlidirlər ki, güc tətbiqi elə müstəsna tədbirdir ki, əsassız istifadə edilməməli, təhlükəyə mütənasib olmalı, ziyan və xəsarət yetirilməsi ehtimalı minimuma endirilməklə istifadə edilməli və yalnız qanuni məqsədə nail olmaq üçün tələb olunan dərəcədə istifadə edilməlidir.

69. “Bilavasitə ölüm və ya ciddi xəsarət alma təhlükəsi yarandıqda qanuni özünümüdafiə və ya digər şəxslərin müdafiəsi; insan həyatına ciddi təhlükə yaradan xüsusilə ağır cinayətin qarşısının alınması; bu cür təhlükə yaradan və hakimiyyət orqanlarına müqavimət göstərən şəxsin

həbs edilməsi; yaxud onun qaçmasının qarşısının alınması məqsədi ilə” odlu silahdan və ya ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqindən istifadə halları istisna olmaqla hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına insanlara qarşı odlu silahdan və ya ölümlə nəticələnə bilən güc tətbiqindən istifadə etmək qadağan olunur.

70. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları odlu silahdan istifadə etmək məcburiyyətindədirlərsə, “özlərini təqdim etməli və odlu silah tətbiq etmək niyyəti barədə aydın xəbərdarlıq etməli, habelə xəbərdarlığa cavab reaksiyası

üçün yetərli vaxt verməlidirlər; bu hərəkətlər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını əsassız risk altında qoyarsa, yaxud ölüm və ya ciddi xəsarət alma təhlükəsi yaradarsa, yaxud da insidentin halları baxımından açıq-aşkar lüzumsuz və ya mənasızdırsa, belə hallar istisna təşkil edir”.

71. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları yaralanmış və ya zərər çəkmiş bütün şəxslərə mümkün qədər tezliklə tibbi və digər yardım göstərilməsini, eləcə də yaralanmış və ya zərər çəkmiş bütün şəxslərin qohumlarının və ya yaxın dostlarının bu barədə qısa müddətdə məlumatlandırılmasını təmin etməlidirlər.

...

73. Odlu silahın tətbiq edildiyi hər bir hal barədə səlahiyyətli orqanlara dərhal hesabat verilməlidir (həmçinin sənədin 89-cu bəndinə bax).

74. Qeyri-mütənasib güc tətbiqi cinayət əməli sayılmalıdır. Buna görə də, güc tətbiqi halları araşdırılmalıdır ki, onların ciddi təlimatlara uyğun olub-olmadığı müəyyənləşdirilsin.

176. İctimai toplantı keçirilərkən asayişin qorunması zamanı gücün tətbiq edildiyi bütün hallarda aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməlidir:

- Bibər aerosolu və ya digər qıcıqlandırıcı kimyəvi maddələrdən istifadə edildikdə onların fəsadları əleyhinə prosedurlar nəzərdə tutulmalıdır;²⁴⁸
- Zərbə qüvvəsi az olan poliuretan güllələrdən (AEP), dəyirmi dəyənəklərdən, yaxud plastik və ya rezin güllələrdən, su şırnağından və kütləyə nəzarət etmək üçün digər güc metodlarından istifadə ciddi surətdə tənzimlənəlməlidir;²⁴⁹
- Hadisə yerini tərk etmək imkanına malik olmayan dinc nümayişçilərə qarşı heç bir halda güc tətbiq edilməməlidir; və
- Güc tətbiqindən sonra hüquq-mühafizə orqanlarının hərəkətlərinin və qərarlarının məcburi və operativ təhlili aparılmalıdır. Güc tətbiqi ilə (o cümlədən istifadə edilmiş silahlarla) bağlı yazılı və təfəsilatlı hesabat tərtib

edilməsi hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün müsbət praktika sayılır.²⁵⁰ Bundan başqa, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc tətbiqi insanların xəsarət almasına və ya ölümünə səbəb olduqda dərhal müstəqil, açıq və səmərəli araşdırma aparılmalıdır (179-184-cü bəndlərə bax: “Məsuliyyət və hesabatlılıq”).

177. Hökumətlərin və hüquq-mühafizə orqanlarının güc və odlu silah tətbiqi və bu sahədə yeni texnologiyaların istifadəsi ilə bağlı etik məsələləri daim diqqətdə saxlaması olduqca vacibdir.²⁵¹ Odlu silah tətbiqinə aid normalar kütlənin nəzarətdə saxlanması üçün istifadə edilən digər xəsarət yetirici vasitələrə, məsələn, dəyənəklərə, polis atlarına, gözyaşardıcı qaz və ya digər kimyəvi maddələrə və su şırnağına da eyni dərəcədə şamil olunur.

Polis haqqında XXXIV sayılı Macarıstan Qanunu (1994-cü il), hissə 15(2)

Polisin ixtiyarında olan bir neçə mümkün və məqbul məcburiyyət tədbirindən və ya vasitəsindən eləsinə seçmək lazımdır ki, səmərəli olsun və əleyhinə tətbiq edildiyi şəxsə minimal məhdudiyyət yaratsın və yetərinə az xəsarət və ya ziyan yetirsin.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ədliyyə Departamenti tərəfindən qəbul edilmiş “Polis işinin təsviqi üçün prinsiplər”dən çıxarış²⁵²

Asayişin qorunması bəzi hallarda polis əməkdaşının aqressiv davranan, zorakılığa meyilli olan və ya müqavimət göstərən şəxsi həbs etmək, yaxud özünü və ya digər polis əməkdaşlarını, yaxud da ictimaiyyətin nümayəndələrini birbaşa ziyan yetirilməsi təhlükəsindən qorumaq məqsədi ilə həmin şəxsi nəzarəti altına almasını tələb edir. Polis əməkdaşları həmişə güc tətbiqindən vəziyyətə real surətdə nəzarət etmək və polis əməkdaşlarının və digər şəxslərin həyatlarının qorunmasını təmin etmək üçün zəruri olan

ağlabatan hədd daxilində istifadə etməlidirlər. [...] Güc tətbiqi əsaslı və zəruridirsə, polis əməkdaşları gücü mümkün qədər ən aşağı dərəcədə başlayaraq tətbiq etməli və yalnız həmin aşağı dərəcəli gücün tətbiqinin yetərli olmadığı və ya olmayacağı müəyyən edildikdən sonra güc tətbiqinin dərəcəsini artırmalıdırlar. Polisin sərəncamında olan güc tətbiqi dərəcələrinin ardıcılığı adətən aşağıdakı kimidir: şifahi göstərişlərdən, əllərin gücündən, kimyəvi maddələrdən, dəyənəkdən və ya digər zərbə endirici silahdan, itlərdən, ölümə səbəb olmayan xüsusi güllələrdən və ölümə nəticələnə bilən gücdən istifadə.

178. İctimai qaydanın mühafizəsinə dair siyasət və təlim proqramlarına daim yenidən baxılmalı, toplanmış təcrübədən yararlanaraq hüquq-mühafizə orqanlarının

əməkdaşları üçün mütəmadi olaraq ixtisasartırma kursları keçirilməlidir. Bu standartlar mümkün qədər geniş yayılmalı, onların yerinə yetirilməsinin monitorinqi isə müstəqil müşahidəçi qurum tərəfindən həyata keçirilməlidir, həmin qurum araşdırma aparmaq üçün məcburi qaydada şahidləri çağırmaq və sənədləri əldə etmək səlahiyyətlərinə malik olmalı və mütəmadi hesabatlar dərc etməlidir.

Məsuliyyət və hesabatlılıq

179. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu müdafiə etməkdən və bu hüquqa şərait yaratmaqdan ibarət pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşımalıdır. Bundan başqa, məsuliyyət dövlətin adından hərəkət edən özəl qurumlara və ayrı-ayrı şəxslərə də şamil olunmalıdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirib ki, “iştirakçı dövlətin hakimiyyət orqanlarının yurisdiksiyalarında olan fərdlərin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozan digər fərdlərin hərəkətlərinə yol verməsi və bu hallarla razılaşması Konvensiyaya əsasən həmin dövlətin məsuliyyətinə səbəb ola bilər”.²⁵⁴
180. Hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən insan hüquqlarına aid standartlara riayət edilməsi diqqətlə izlənilməlidir.²⁵⁵ İctimai toplantılarla əlaqədar olaraq asayişin qorunmasına yönələn istənilən iri miqyaslı və ya mübahisəli əməliyyatların müstəqil nəzarət orqanı tərəfindən yoxlanılması bu sahədə müsbət praktika sayılır. Məsələn, Şimali İrlandiyada polisin fəaliyyətinə nəzarət edən orqanın (Polis Şurasının) insan hüquqları üzrə ekspertləri bir qayda olaraq cəmiyyətdə fikir ayrılıqları doğuran toplantılarla əlaqədar keçirilmiş polis əməliyyatlarının bütün elementlərini monitorinq edirlər.²⁵⁶ Polisə qarşı şikayət verilməsi mexanizminin mövcud olmadığı yerlərdə belə mexanizm yaradılmalı və bu mexanizm çərçivəsində nəzarət orqanlarına müxtəlif qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti verilməlidir. Müəyyən hallarda müşahidəçi rolunu İşgəncələrin və Qeyri-insani və ya Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsi də həyata keçirə bilər.²⁵⁷
181. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hərəkətlərindən şikayət daxil olduqda, yaxud hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının hərəkətləri nəticəsində hər hansı şəxsin səhhətinə ciddi ziyan yetirildikdə və ya hər hansı şəxs öldükdə “səmərəli rəsmi araşdırma” aparılmalıdır.²⁵⁸ İstənilən araşdırmanın əsas məqsədi yaşamaq və fiziki toxunulmazlıq hüquqlarını qoruyan milli qanunların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsini, habelə bu hüquqların pozulmasında dövlət nümayəndələrinin və ya orqanlarının iştirakı olduqda onların cavabdehlik daşdığı ölüm və ya fiziki xəsarət hallarına görə məsuliyyətə cəlb olunmalarını təmin etməkdir. Bu məqsədlərə nail olunması üçün tələb olunan araşdırmanın konkret formaları vəziyyətdən asılı

olaraq müxtəlif ola bilər.²⁵⁹

182. Qanundan kənar güc tətbiq edildikdə və ya həddən artıq güc tətbiqi baş verdikdə hüquq-mühafizə orqanlarının təqsirkar əməkdaşları mülki və (və ya) cinayət məsuliyyətinə, habelə intizam məsuliyyətinə cəlb olunmalıdırlar. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları həmçinin digər həmkarları tərəfindən həddən artıq güc tətbiq edilməsinin qarşısını almaq üçün tədbir görmədiklərinə görə məsuliyyət daşımalıdırlar.
183. Yaşamaq hüququnun pozulduğu barədə şikayət verərkən yalnız onu sübut etmək lazımdır ki, hakimiyyət orqanları təhlükənin qarşısını almaq üçün mövcud şəraitdə onlardan əsaslı olaraq gözlənilə bilən hərəkətləri etməyiblər.²⁶⁰ Ərizəçi hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarda, yaxud işgəncə törətməkdə ittiham etdikdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “hətta ölkə daxilində müvafiq istintaq və məhkəmə araşdırması aparılsa belə, işi xüsusi diqqətlə və hərtərəfli araşdırır”.²⁶¹
184. Milli cinayət hüququnda “özünmüdafiə” terminin konkret anlayışları əks olunmalı və bu anlayışlar mühüm tövsif elementlərini (məsələn, silah tətbiqinin zəruriliyi, hücumə məruz qalma təhlükəsinin real və qaçılmaz olması, sərtlik dərəcəsi daha az olan tədbirlərdən istifadənin mümkünsüzlüyü) özündə ehtiva etməlidir.

ATƏT-in İnsan amili üzrə Konfransının 1991-ci il tarixli Moskva iclasında qəbul edilmiş sənədin 21.2-ci bəndi

ATƏT iştirakçısı olan dövlətlər “hüquq-mühafizə orqanlarının hərəkətləri üzərində məhkəmə nəzarətinin olmasını, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının yuxarıdakı öhdəliklərin pozuntusu hesab edilən hərəkətlərə görə məsuliyyət daşmasını və milli qanunvericiliyə uyğun olaraq bu hərəkətlərin qurbanlarına lazımi kompensasiya verilməsini təmin etməlidirlər”.

“Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”, BMT sənədi, 7-ci bənd

*“Hökumətlər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən əsassız və ya səlahiyyətdən sui-istifadə etməklə güc və odlu silah tətbiqinin qanunla cinayət əməli kimi cəzalandırılmasını təmin etməlidirlər”.*²⁶²

Budapeştdə (Macarıstan) 2006-cı ilin sentyabr-oktyabr aylarında baş vermiş nümayişlər, küçə iğtişahları və polis tərəfindən görülmüş tədbirlərlə bağlı yaradılmış Xüsusi Ekspert Komissiyasının hesabatından (fevral 2007-ci il) çıxarış, 11-ci bənd

Komissiya tövsiyə edir ki, Hökumət iğtişaşlarla mübarizə zamanı qanunsuz hərəkətlərə yol verildikdə, yaxud təkbaşına və ya qrup halında hərəkət edən polis əməkdaşları mütənasiblik tələbini pozduqda məhkəmə qaydasında müdafiəni təmin edən qanunvericilik aktı qəbul etsin.

7. Təşkilatçının vəzifələri

Təşkilatçı

185. Təşkilatçı toplantının keçirilməsinə görə əsas cavabdehlik daşıyan şəxs və ya şəxslərdir. İlk bildiriş kimin adından verilibsə, həmin şəxs təşkilatçı sayıla bilər. 127-ci bənddə qeyd edildiyi kimi, təşkilatçısı bilinməyən toplantının keçirilməsi də mümkündür.

İctimai toplantılar haqqında Akt, Çernoqoriya (Monteneqro), 2005-ci il, maddə 5

Dinc toplantının təşkilatçısı istənilən hüquqi və ya fiziki şəxs ola bilər (bundan sonra “təşkilatçı” adlandırılacaq) və o, bu Qanuna əsasən dinc toplantını təşkil edir, keçirir və ona nəzarət edir. Bu maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş dinc toplantı vətəndaşlar qrupu və ya birdən artıq hüquqi şəxs tərəfindən də təşkil oluna bilər.

186. Toplantı təşkilatçıları toplantı iştirakçılarının qanuna və verilmiş bildirişin şərtlərinə əməl etməsini təmin etmək üçün hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq etməlidirlər. Bu və ya digər toplantının kim tərəfindən təşkil olunduğu aydın bilinməlidir və çox hallarda təşkilatçı(lar) adından rəsmi bildiriş təqdim edilmiş şəxs və ya şəxslər olur. Təşkilatçı hüquqi şəxs olmaya da bilər, məsələn, o, fiziki şəxslərdən ibarət komitə və ya qeyri-formal təşkilat ola bilər (həmçinin 53-cü və 105-106-cı bəndlərə bax).²⁶⁴

Toplantının dinc xarakterinin təmin edilməsi – müsbət praktikanın prinsipləri

187. Tədbirin öncədən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə birlikdə planlaşdırılması. Mümkün olan hallarda təşkilatçının (təşkilatçıların) tədbirin təhlükəsizliyini və ictimai asayişin qorunmasını təmin etmək üçün hansı tədbirlərin görülməyi barədə məsələni hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə razılaşdırması müsbət praktika hesab olunur. Bu halda müzakirələr, məsələn, təşkilatçı nümayəndələrinin təyin edilməsi (aşağıda 191-196-cı bəndlərə bax), polis əməkdaşlarının sayı, yerləşdiriləcəyi yerlər və onların görünmə (müşahidə) imkanları kimi məsələləri əhatə edə bilər. Gözlənilməz hallar baş verəcəyi təqdirdə konkret yerlərdə (məsələn, abidələrin, nəqliyyat vasitələrinin olduğu yerlərdə və ya təhlükəli zonalarda) hərəkət planı, yaxud polislərdə və ya təşkilatçıda narahatlıq doğuran konkret məsələlər müzakirə oluna bilər. Məsələn, təşkilatçı ehtiyat edə bilər ki, müəyyən yerdə çoxlu sayda polislərin olmasını toplantı iştirakçıları lüzumsuz qarşıdırma kimi qəbul edə bilərlər, buna görə də təşkilatçı təklif edə

bilər ki, polislərin olması çox da nəzərə çarpmasın.

İctimai toplantılar haqqında Akt, Sloveniya, 2004-cü il, maddə 30
Polisin yardımı

İctimai toplantının və ya tədbirin xarakteri ilə, yaxud keçirildiyi şəraitlə əlaqədar olaraq ... polis tərəfindən tədbirlərin görülməsi zərurəti yaranarsa, polis, təşkilatçı ilə razılaşdırmaqla, həmin toplantının və ya tədbirin gedişində ictimai asayişin qorunması üçün zəruri olan polis əməkdaşlarının sayını müəyyənləşdirməlidir. Bu halda yuxarı rütbəli polis əməkdaşı toplantının rəhbəri ilə əməkdaşlıq barədə razılığa gəlməlidir.

Əvvəlki bənddə nəzərdə tutulmuş hallarda toplantı və ya tədbirin təşkilatçısı həmin toplantının və ya tədbirin gedişində asayişin qorunması tədbirlərinin planlaşdırılması ilə bağlı polislə əməkdaşlıq etməyə borcludur.

188. ATƏT regionu xaricində müsbət praktikanın faydalı modelini Cənubi Afrika qanunvericiliyində tapmaq olar, həmin qanunvericilik həm polisin, həm də nümayişçilərin konkret vəzifə və məsuliyyətlərini müəyyən edən müqavilənin imzalanmasını birbaşa tələb edir.

Toplantıların tənzimlənməsi haqqında 205 sayılı Akt, Cənubi Afrika, 1993-cü il

Bu Qanunla müəyyən edilir ki, toplantı rəhbəri (təşkilatçısı), səlahiyyətli polis əməkdaşı və yerli idarəetmə orqanının məsul əməkdaşı toplaşmaq azadlığı hüququnun dinc şəkildə həyata keçirilməsinə görə birgə cavabdehlik daşıyırlar. Bu üç tərəf ictimai toplantılarda asayişin və təhlükəsizliyin qorunmasına görə birgə məsuliyyət daşıyan "təhlükəsizlik üçbucağını" təşkil edir. Təhlükəsizlik üçbucağının işinin uğuru hər üç tərəf arasında kollektiv planlaşdırma və koordinasiyanın olmasından, habelə fikir ayrılıqları yarandıqda onların danışıqlara və kompromisə hazır olmalarından asılıdır.²⁶⁵

189. **Risqlərin qiymətləndirilməsi.** Təşkilatçılar hüquq-mühafizə orqanları və digər orqanlarla (məsələn, yanğınsöndürmə və təcili yardım xidmətləri ilə) əməkdaşlıq etməklə toplantının keçirilməsi ilə bağlı mümkün riskləri və həmin risklər reallaşacağı təqdirdə görülməli tədbirləri birgə nəzərdən keçirməlidirlər. Lakin açıq havada keçirilən bütün ictimai toplantılarla bağlı risklərin məcburi qiymətləndirilməsi haqqında tələbin qanunvericiliyə daxil edilməsi həddən artıq bürokratik və mürəkkəb tənzimləmə rejimi yarada və qrupların və ayrı-ayrı şəxslərin dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu həyata keçirmələrini haqsız olaraq

çətinləşdirən amilə çevrilə bilər.

190. **Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının qanuni göstərişlərinə tabe olmaq vəzifəsi.** Toplantılar haqqında qanun tam əsasla təşkilatçıların (eləcə də iştirakçıların) üzərinə hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının qanuni göstərişlərinə tabe olmaq vəzifəsi qoya bilər. Belə göstərişlərə tabe olmaqdan imtina edilməsi hüquqi məsuliyyətə səbəb ola bilər (197-198-ci bəndlərə bax).

Toplantıların təşkilatçı nümayəndələri

191. Təşkilatçı nümayəndələri və idarəçilər (çox vaxt bir-birini əvəz edən bu terminlər eyni mənə daşıyır) toplantının keçirilməsində toplantı təşkilatçılarına kömək edən şəxslərdir.²⁶⁷ Toplaşmaq azadlığını tənzimləyən qanunlarda toplantı təşkilatçılarına kömək üçün toplantıda könüllü təşkilatçı nümayəndələrinin iştirakı nəzərdə tutula bilər. Məsələn, ictimai qaydanın mühafizəsinə görə ümumi məsuliyyət polisində üzərinə düşsə də, iştirakçıların sayı çox olan və ya mübahisəli məsələlərə həsr olunan toplantıların təşkilatçılarına toplantıya təşkilatçı nümayəndələri cəlb etmək tövsiyə olunur. Nümayəndələr toplantı təşkilatçıları ilə birgə hərəkət etməlidirlər. Onların vəzifələri sırasına toplantıların keçirilməsinə kömək etmək və toplantı iştirakçılarının qanunla nəzərdə tutulmuş bütün məhdudiyyətlərə riayət etməsini təmin etmək daxildir.
192. Təşkilatçı nümayəndələri hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının səlahiyyətlərinə malik deyillər və güc tətbiq edə bilməzlər, onların hərəkətləri inandırma yolu ilə iştirakçıların əməkdaşlığına nail olmağa yönəlməlidir. Onların toplantıda olması toplaşanlara əminlik hissi gətirə və tədbirdə lazımı əhval-ruhiyyə yarada bilər. Təşkilatçı nümayəndələrinin əsas rolu toplaşanları istiqamətləndirməkdən, istər toplantıdan əvvəl, istərsə də sonra onlara mümkün riskləri və təhlükəli faktorları müəyyən etməyə imkan verən izahat və məlumatlar verməkdən ibarətdir. İctimai iğtişaş baş verdikdə təşkilatçı nümayəndələri (və təşkilatçılar) dərhal müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına bu barədə məlumat verməlidirlər. Hüquq-mühafizə orqanları təşkilatçı nümayəndələri ilə əməkdaşlıq etməli və onların hər ikisi özlərinin müvafiq rollarını aydın dərk etməlidirlər.
193. **Təlimlər, təlimatlandırma və toplantıdan sonrakı təhlil.** Təşkilatçı nümayəndələri düzgün təlimatlandırılmalı və toplantı başlayana qədər onlara ətraflı göstərişlər verilməlidir (konkret olaraq, təşkilatçı nümayəndələri toplantının keçiriləcəyi ərazinin coğrafiyasına bələd olmalıdırlar). Təşkilatçı nümayəndələrinin hərəkətlərinin koordinasiyasını təmin etmək vəzifəsi təşkilatçıların üzərinə düşür. İştirakçıların sayı çox olan toplantılarda qərarların qəbulunun aydın iyerarxiyası müəyyən edilməli və təşkilatçı nümayəndələri bütün toplantı ərzində bir-biri ilə və təşkilatçılarla əlaqə saxlamaq imkanına malik olmalıdırlar. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının nümunəsində olduğu kimi (170-ci bəndə bax), təşkilatçı

nümayəndələrinin də hər hansı sıradankənar toplantıdan sonra hərtərəfli təhlil və qiymətləndirmə aparması önəmlidir.

194. **Tanınma nişanı.** Yaxşı olar ki, təşkilatçı nümayəndələri aydın seçilən tanınma nişanı ilə (məsələn, xüsusi önlük, gödəkçə, taxma nişanlar və ya qol sarğıları ilə) fərqlənsinlər.
195. **Müəyyən toplantılarda təşkilatçı nümayəndələrinin olması barədə tələb.** Bəzi hallarda təşkilatçıların qarşısında öz toplantılarını keçirmək üçün müəyyən sayda təşkilatçı nümayəndələri təmin etmək şərtinin qoyulması əsaslı ola bilər. Lakin belə şərt avtomatik qoyula bilməz, o yalnız konkret halların qiymətləndirilməsinin nəticəsində şamil oluna bilər. Əks halda bu, mütənasiblik prinsipinin pozulmasına gətirib çıxara bilər.²⁶⁸ Təşkilatçı nümayəndələrinin iştirakının təmin edilməsi barədə tələb dövlətin toplantı zamanı asayişin qorunmasını təmin etmək üçün yetərli resurslar ayırmaqdan ibarət pozitiv öhdəliyini heç bir halda aradan qaldırmır. Təşkilatçı nümayəndələrinin olması toplantıda yetərli sayda hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının olmasını əvəz etmir və istənilən halda bütövlükdə ictimai qaydanın mühafizəsinə görə hüquq-mühafizə orqanları cavabdehlik daşıyır. Bununla belə, təşkilatçı nümayəndələrinin səmərəli işi ictimai toplantılarda çoxlu sayda polislərin və ya hərbiçilərin olması ehtiyacını azalda bilər.
196. Bəzi ölkələrdə toplantılarda asayişin qorunması üçün müəyyən ödəniş müqabilində peşəkar təşkilatçı nümayəndələri və ya özəl mühafizə xidməti əməkdaşlarını cəlb etmək praktikası mövcuddur. Lakin təşkilatçıların toplantılarda asayişin qorunması üçün ödəniş etmək vəzifəsi heç bir halda qanunda nəzərdə tutulmamalıdır. Belə ağır maliyyə şərtinin qoyulması toplaşmaq azadlığının mahiyyətinə ziyan yetirər və dövlətin üzərinə düşən asayişin lazımi qaydada qorunmasından ibarət mühüm vəzifəyə xələl gətirmiş olar.

Məsuliyyət

197. Təşkilatçılar və təşkilatçı nümayəndələri qanunun tələblərinin yerinə yetirilməsini və toplantının dinc xarakter daşmasını təmin etmək üçün əsaslı səylər göstərməyə borcludurlar. Əgər onlar bu vəzifələrini yerinə yetirmək üçün əsaslı say göstəriblərsə, vəzifələrini yerinə yetirə bilmədiklərinə görə məsuliyyətə cəlb edilməməlidirlər. Təşkilatçılar ayrı-ayrı iştirakçıların və ya aldıkları təlimata uyğun hərəkət etməyən təşkilatçı nümayəndələrinin hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb olunmamalıdırlar.²⁶⁹ Əksinə, təşkilatçı nümayəndəsi və ya toplantı iştirakçısı hüquq pozuntusu törədibsə və ya hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının qanuni göstərişlərini yerinə yetirməyibsə, fərdi qaydada məsuliyyət daşmalıdır.
198. Təşkilatçılar tədbirlə əlaqədar olaraq öz istəkləri əsasında üçüncü şəxslərə dəyə biləcək zərərdən özlərini sığorta etdirə bilərlər. Lakin belə sığorta

toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsi üçün məcburi şərt kimi irəli sürülməməlidir, ona görə ki, istənilən belə tələb qeyri-mütənasibdir və toplaşmaq azadlığı hüququna çəkindirici təsir göstərə bilər. Bundan başqa, toplantı ciddi ictimai iğtişaşlara çevrildikdə ziyanı mümkün qədər azaltmaq vəzifəsi toplantı təşkilatçılarının və ya təşkilatçı nümayəndələrinin deyil, dövlətin üzərinə düşür. Qanuni və dinc toplantının təşkilatçıları toplantı nəticəsində digər şəxslərə ziyan yetirildiyinə görə heç bir halda məsuliyyətə cəlb olunmamalıdır.

8. Dinc toplaşmaq azadlığının monitorinqi

199. İctimai toplantıları müşahidə etmək hüququ daha geniş hüquq olan məlumat almaq hüququnun (bu, ifadə azadlığı hüququndan doğan hüquqdur) tərkib hissəsini təşkil edir.²⁷⁰ Bu baxımdan kütləvi informasiya vasitələrinə verilən təminatlar xüsusi əhəmiyyət daşıyır.²⁷¹ Lakin ictimai toplantıların monitorinqini aparmaq hüququ təkcə bütün kütləvi informasiya vasitələrinin işçilərinə deyil,²⁷² həm də vətəndaş cəmiyyətinin digər təmsilçilərinə, məsələn, hüquq müdafiəçilərinə verilməlidir, onlara “ictimai nəzarətçi” funksiyasını yerinə yetirən şəxslər kimi baxmaq olar və onların məqsədi ictimai müzakirələr üçün məlumatların təqdim edilməsinə yardım göstərməkdir.²⁷³
200. İctimai toplantıların monitorinqi istər toplantı iştirakçılarının, istərsə də hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının davranışları barədə müstəqil məlumatın mühüm mənbəyidir. Bu məlumat ictimai müzakirələrin gedişində istifadə edilə və hökumət, yerli hakimiyyət və hüquq-mühafizə orqanları ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında dialoq üçün baza təşkil edə bilər.

Müstəqil müşahidəçilər

201. Bu “Rəhbər prinsiplər”in məqsədləri üçün müşahidəçilər dedikdə toplantıda iştirak etməyən və üçüncü tərəfləri təmsil edən, əsas məqsədləri ictimai toplantıda baş verənləri müşahidə etməkdən və qeydə almaqdan ibarət olan şəxslər və ya qruplar nəzərdə tutulur. Müstəqil monitorinq yerli QHT-lər, hüquq müdafiəçiləri,²⁷⁴ milli ombudsman idarəsi və ya insan hüquqları üzrə digər milli təsisatlar, yaxud beynəlxalq hüquq müdafiə təşkilatları (məsələn, “Human Rights Watch” (Human Rights Watch) və ya Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı (Amnesty International)) və ya hökumətlərarası təşkilatlar (məsələn, Avropa Şurası, ATƏT və ya BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı) tərəfindən aparıla bilər.²⁷⁵ Buna görə də belə şəxslərə və qruplara toplaşmaq azadlığının monitorinqi kontekstində sərbəst hərəkət etmək imkanı yaradılmalıdır.
202. İctimai toplantıların monitorinqi çətin tapşırıq ola bilər və müşahidəçilərin konkret funksiyaları onların toplantıya nə üçün və kim tərəfindən göndərilmələrindən asılıdır.²⁷⁶ Müşahidəçilərə toplantının ayrıca bir aspektini, məsələn, aşağıdakıları izləmək tapşırıla bilər:
- Polisin asayişin mühafizəsinə yönələn hərəkətlərini (dövlətin insan hüquqlarına aid beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulmuş pozitiv öhdəliklərini yerinə yetirib-yetirmədiyini aydınlaşdırmaq üçün);
 - Tərəflərin toplantının keçirilməsi qaydası barədə ilkin razılaşmaya əməl edib-

etmədiklərini;

- Toplantının gedişində ona hər hansı əlavə məhdudiyyətlərin tətbiq edilib-edilmədiyini;
- İstər toplantı iştirakçıları, istərsə də hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən zorakılıq və ya güc tətbiqi hallarını;
- Toplantı iştirakçıları ilə onun əleyhinə keçirilən digər toplantının iştirakçıları arasında qarşılıqlı münasibətləri; və
- Hərəkətli toplantı (yürüş) xüsusilə riskli yerlərdən keçərkən onun iştirakçılarının davranışlarını.

203. Müşahidəçilər adətən öz qənaətlərini hesabatda qeyd edirlər və onların rəyləri narahatlıq doğuran məsələlər barədə dövlət orqanlarının məlumatlandırılması üçün istifadə edilə bilər. Bu hesabat dialoq üçün, habelə qüvvədə olan qanunvericiliyin səmərəliliyi və dinc toplaşmaq azadlığını müdafiə etməkdən ibarət pozitiv öhdəliklərini dövlət orqanlarının nə dərəcədə yerinə yetirməsi kimi məsələlərin müzakirəsi üçün baza rolunu oynaya bilər. Müşahidəçilərin hesabatları həmçinin müvafiq hüquq-mühafizə və ya bələdiyyə orqanları ilə iş üçün istifadə edilə və əlavə təlimlər, resurslar və texniki vasitələr tələb edən sahələri aşkara çıxara bilər.

204. Müstəqil müşahidəçilərin hesabatları Avropa Şurası, ATƏT və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı kimi beynəlxalq təşkilatların konkret ölkədə insan hüquqlarına nə dərəcədə hörmət edilməsi və bu hüquqların nə dərəcədə qorunması barədə məlumatlandırılması üçün də faydalı ola bilər (bax: Əlavə A: “İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların tətbiqi”).

205. DTİHB toplaşmaq azadlığının monitorinqi sahəsində trening proqramı hazırlayıb və bu proqram Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir sıra ölkələrində hüquq müdafiəçilərinin işinə yardım üçün istifadə edilib. DTİHB həmçinin toplaşmaq azadlığının monitorinqinə dair məlumat kitabı hazırlayıb, kitabda müstəqil monitorinqin nəzəriyyəsinə və praktikasına aid məsələlər daha da inkişaf etdirilib.²⁷⁷ Aşağıda DTİHB-nin trening proqramının materiallarından çıxarışlar verilir, həmin çıxarışlarda müşahidəçilər üçün bəzi etik məsələlər öz əksini tapıb.

Monitoring prinsipləri və standartları

Monitoring etik prinsiplərə əsaslanan, insan hüquqlarının müdafiəsinə və bu hüquqlara hörmət edilməsinə yönələn fəaliyyətdir. Müşahidəçilər tərəfindən aşkar edilmiş faktlara və tərtib edilmiş hesabatlara etimadla yanaşılması və onların yoxlamadan uğurla keçə bilməsi üçün müşahidəçilər öz işlərini ciddi standartlara uyğun şəkildə aparmalıdırlar. Aşağıdakı prinsiplər ən müxtəlif şəraitdə və mühitdə işləmiş müşahidəçilərin praktiki təcrübəsi əsasında hazırlanıb.

- 1. Monitoring insan hüquqlarının dəstəklənməsi və müdafiəsi üçün alətdir və müşahidəçilər bütün tərəflərin hüquqlarına hörmət etməlidirlər. Müşahidəçilər “zərər yetirməmək” prinsipinə sadıq olmalıdırlar.*
- 2. Müşahidəçilər qanuna hörmət nümayiş etdirməlidirlər. Onlar polisin və fəvqəladə yardım xidmətlərinin qanuni göstərişlərinə tabe olmalıdırlar. Müşahidəçilər həmçinin yadda saxlamalıdırlar ki, (polislər, nümayişçilər və ya digər şəxslər tərəfindən törədilən) qanuna zidd hadisələrin şahidi olsalar, sonradan şahid ifadəsi vermələri tələb oluna bilər.*
- 3. Monitoring prosesində müşahidəçilər müstəqilliklərini qorumalıdırlar. Müşahidəçilər qərar tutduqları yerin, geyimlərinin və ya davranış tərzlərinin müstəqilliklərinə xələl gətirməməsinə təmin etməlidirlər. Onlar nümayişdə/ piketdə/ etiraz aksiyasında aktiv iştirak etməməlidirlər. Müşahidəçilər özlərini toplantı iştirakçılarına təqdim edə bilərlər; amma baş verən hadisələr və fəaliyyətlər barədə rəylərini bildirməməlidirlər.*
- 4. Müşahidəçilər neytral qalmalıdırlar. Müşahidəçilər vətəndaşdırlar və onların öz hüquq və vəzifələri var; amma monitoring zamanı neytral mövqeyi qoruyub saxlamaq vacibdir. Müşahidəçilər toplantıdakı tərəflərə məsləhət verməməli və ya hər hansı tərəfin hərəkətləri barədə rəylərini səsləndirməməlidirlər.*
- 5. Müşahidəçilərin işi göz önündə olmalıdır. Onların müşahidəçi olduqlarını istənilən anda müəyyən etmək mümkün olmalıdır. Monitoring şəffaf və açıq fəaliyyət formasıdır və buna görə də müşahidəçilərin göz önündə olması insan hüquqlarına riayət edilməsinə müsbət təsir göstərəcək və insanları aqressiv və zorakı hərəkətlərdən çəkindirəcək.*
- 6. Müşahidəçilər bir qayda olaraq qrupun tərkibində çalışırlar. Onların razılaşdırılmış fəaliyyət planı, tabeçilik qaydası və qrupun digər üzvləri ilə əlaqə saxlamaq üçün razılaşdırılmış rabitə vasitələri olmalıdır. Tədbir qurtardıqdan sonra görüşmək üçün onlar müəyyən ictimai yer (kafə, dəmiryol stansiyası və s.) təyin etməlidirlər.*

7. *Müşahidəçilər öz təhlükəsizliklərinə diqqət yetirməlidirlər. İdeal halda müşahidəçilər qoşa çalışmalıdırlar (hərçənd ki, bu heç də həmişə zəruri və ya mümkün olmur) və təhlükəsizliklərinə qarşı təhlükə hiss etdikdə bəzən konkret yeri və ya ictimai məkanı tərk etmələri zəruri ola bilər.*
8. *Yuxarıdakı şərtlərə baxmayaraq, müşahidəçilər vətəndaş qismində ictimai məsuliyyətlərini də unutmamalıdırlar. Bəzən elə məqamlar ola bilər ki, insan konkret situasiyaya müdaxilə etməyi zəruri hesab edə bilər. Monitoring qrupu belə halları ümumi hazırlığının tərkib hissəsi qismində müzakirə etməlidir.*
9. *Müşahidəçilər heç vaxt bütün müşahidəçi qrupu nüfuzdan sala biləcək hərəkətlər etməməlidirlər. Onlar heç vaxt tədbirdən əvvəl və ya tədbir zamanı spirtli içki, narkotik vasitə və ya digər qanunsuz maddələr qəbul etməməlidirlər.*
10. *Toplantı zamanı müşahidəçilər kütləvi informasiya vasitələrinə və ya digər agentliklərə hər hansı rəsmi şərh bildirməməlidirlər. Onların hər hansı şərtləri insan hüquqlarına riayət edilməsinin monitoringini aparan müşahidəçi qismində öz rolları barədə məlumat verməklə məhdudlaşmalıdır.*
11. *Tədbir qurtardıqdan sonra monitoring qrupu mümkün qədər tezliklə nəticələrin şifahi müzakirəsini aparmalıdır. İdeal halda yazılı hesabatlar tədbir qurtardıqdan sonra iyirmi dörd saat ərzində tədbir zamanı aparılmış qeydlər əsasında hazırlanmalıdır.*
12. *Monitoring hesabatları dəqiq və qərəzsiz olmalıdır. Müşahidəçilər hesabatlarının gördüklərinə və eşitdiklərinə əsaslanmasını təmin etməlidirlər. Onlar hesabatlarına təsir göstərilməsinə yönələn istənilən cəhdlərə müqavimət göstərməlidirlər. Hesabatlara şayiələr daxil edilməməlidir.*

Kütləvi informasiya vasitələri

206. Hüquqi dövlətdə kütləvi informasiya vasitələri birinci dərəcəli rol oynayırlar. “İctimai nəzarətçi” qismində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu ictimai maraq doğuran məsələlərə aid məlumat və ideyaları yaymaqdan ibarətdir, ictimaiyyət isə bu məlumatları almaq hüququna malikdir.²⁷⁸
207. Buna görə də jurnalistlər ictimai toplantıların müstəqil surətdə işıqlandırılmasında mühüm rola malikdirlər. ATƏT-in Media azadlığı üzrə nümayəndəsi qeyd edib ki, “nümayişlər söz azadlığı hüququnun həyata keçirilməsinin tərkib hissəsi olduğu kimi, nümayişlər haqqında məlumatların maneəsiz yayılması da sərbəst toplaşmaq

hüququnun tərkib hissəsidir”.²⁷⁹

208. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “kütləvi informasiya vasitələrinə çıxışı olmayanlar üçün toplantılar, yürüşlər və mitinqlər çox zaman öz problemlərini geniş ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaq üçün yeganə vasitədir”.²⁸⁰ Kütləvi informasiya vasitələrindəki məlumat və reportajlar istər toplantı təşkilatçıların, istərsə də hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığını təmin edən mühüm amildir. Bu səbəbdən hakimiyyət orqanları bütün növ ictimai toplantıların və toplantılar zamanı aparılan asayişin qorunması əməliyyatlarının kütləni informasiya vasitələri tərəfindən izlənməsinə tam şərait yaratmalıdırlar.

İctimai toplantılar haqqında Moldova Qanunu, 2008-ci il, maddə 17
Toplantıların müşahidəsi

- 1) *İstənilən şəxs toplantını video və ya audiolentə ala bilər.*
- 2) *Mətbuatın toplantıya buraxılması toplantı təşkilatçıları və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təmin edilir.*
- 3) *Texniki avadanlıqların, habelə toplantıların video və audiyozalarının müsadirəsi yalnız qanun əsasında mümkündür.*

209. Lakin ,çox hallarda jurnalistlərin ictimai toplantılarda öz işlərini yerinə yetirmələrinə maneçilik törədilib, habelə jurnalistlər həbs edilib və (və ya) avadanlıqlarına ziyan yetirilib.²⁸¹ Nəticədə ATƏT-in Media azadlığı üzrə nümayəndəsi siyasi nümayişlər zamanı kütləvi informasiya vasitələri ilə davranış barədə xüsusi hesabat dərc edib, aşağıda həmin sənəddəki tövsiyələrdən çıxarışlar təqdim edilir.²⁸²

ATƏT-in Media azadlığı üzrə nümayəndəsinin xüsusi hesabatı:
“Siyasi nümayişlər zamanı kütləvi informasiya vasitələri ilə davranış.
Müşahidələr və tövsiyələr” (iyun 2007-ci il)

Son zamanlar bir sıra hallarda jurnalistlər kütləvi nümayişləri işıqlandırarkən hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən xüsusilə sərt rəftara məruz qalıblar. Bu, kütləvi informasiya vasitələrinin hər hansı maneə olmadan hadisələri işıqlandıra bilməsi üçün istər hüquq-mühafizə orqanlarının, istərsə də jurnalistlərin bütün kütləvi tədbirlər zamanı davranış tərzinə aydınlıq gətirmək zərurətini yaradıb. Kütləvi nümayiş zamanı həm hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, həm də jurnalistlər öz spesifik vəzifələrini yerinə yetirirlər. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları vətəndaşların dinc toplaşmaq hüququnu həyata keçirə bilmələrinin təmin edilməsinə, tədbirin hüquqi statusundan asılı olmayaraq jurnalistlərin tədbiri işıqlandırmaq

hüququnun qorunmasına və zorakılığın yayılmasının qarşısının dinc vasitələrlə alınmasına görə cavabdehdir. Jurnalistlər onların jurnalist qismində asanlıqla tanınmasına, vəziyyəti gərginləşdirən hərəkətlərə yol vermədən tədbirin işıqlandırılmasına görə cavabdehdir və özləri nümayişdə iştirak etməməlidirlər.

Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının üzərinə kütləvi nümayişlər keçirilən zaman jurnalistlərin işləməsinin qarşısını almamaqdan və ya onların işinə mane olmamaqdan ibarət konstitusion vəzifə düşür; jurnalistlər isə hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarından ədalətli və təmkinli rəftar gözləmək hüququna malikdirlər. Bu, ictimai asayişin, o cümlədən məlumatları sərbəst yaymaq hüququnun təminatçısı qismində hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının rolundan və onların üzərinə düşən toplaşmaq azadlığını təmin etmək vəzifəsindən irəli gəlir.

Təvsiyələr

1. Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının üzərinə kütləvi nümayişlər keçirilən zaman jurnalistlərin işləməsinin qarşısını almamaqdan və ya onların işinə mane olmamaqdan ibarət konstitusion vəzifə düşür. Jurnalistlər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarından ədalətli və təmkinli rəftar gözləmək hüququna malikdirlər.

2. Polisin davranışına görə cavabdehlik daşıyan yuxarı vəzifəli şəxslər polis əməkdaşlarına jurnalistlərin rolu və funksiyaları barədə və xüsusən də nümayişlər zaman jurnalistlərin rolu barədə adekvat təlim keçilməsini təmin etməlidirlər. Polis tərəfindən reaksiya həddən artıq sərt olduqda nümayişin icazəli və ya icazəsiz olmasından asılı olmayaraq polisin jurnalistlərə qarşı davranışı məsələsinə ayrıca baxılmalıdır. Bu cür həddən artıq sərt reaksiyanın gələcəkdə təkrarlanmaması üçün yuxarı vəzifəli polis əməkdaşlarının operativ və adekvat reaksiyası zəruridir və bu reaksiya belə davranışa qarşı gələcəkdə dözümsüzlüklə yanaşılacağına dair ciddi işarə olmalıdır.

3. Nümayiş işıqlandırmaq üçün xüsusi akkreditasiyaya ehtiyac yoxdur (zaman və məkan kimi resursların məhdud olduğu bəzi tədbirlər istisna təşkil edir). "İcazəsiz nümayişləri" işıqlandırmağı qərara almış jurnalistlərə digər ictimai tədbirlər zamanı olduğu kimi polis tərəfindən hörmətlə yanaşılmalı və onlar polis tərəfindən eyni qaydada müdafiə edilməlidirlər.

4. Məlumatların çatdırılmasına mane olmaq məqsədilə jurnalist avadanlıqlarının müsadirə olunması, onlara ziyan yetirilməsi və ya xarab edilməsi cinayət əməlidir və təqsirkarlar qanun əsasında məsuliyyətə cəlb olunmalıdırlar. Çap materiallarının, videomaterialların, səs fayllarının və ya reportajın digər materiallarının müsadirə olunması birbaşa senzura

aktı kimi qəbul olunur və beynəlxalq normalarla qadağan olunan praktika sayılır. Kütləvi informasiya vasitələrinin roluna, funksiyalarına, vəzifələrinə və hüquqlarına aid məsələlərin öyrənilməsi kütləvi tədbirlər zamanı təhlükəsizliyi təmin etmək vəzifəsini daşıyan polislərin təlim proqramlarına daxil edilməlidir.

5. Jurnalistlər elə etməlidirlər ki, jurnalist olduqları aydın şəkildə bilinsin. Onlar nümayişçilərin hərəkətlərinə qoşulmaqdan çəkinməli və baş verən hadisələrin obyektiv işıqlandırılmasını (xüsusən canlı efir və ya Internet yayımı zamanı) təmin etməlidirlər. Jurnalist birlikləri tədbirlərdə jurnalistlərin tanınmasının məqbul metodunu hüquq-mühafizə orqanları ilə razılaşdırmalı və bu tələbin kütləvi informasiya vasitələrinin işçilərinə çatdırılması üçün zəruri addımlar atmalıdırlar. Jurnalistlər iğtişaşlar baş verəcəyi təqdirdə polis tərəfindən görülcək tədbirlər barədə məlumatlar vermək üçün və bu məsələ ilə bağlı özlərinin də maariflənməsi üçün zəruri addımlar atmalıdırlar.

6. İstər hüquq-mühafizə orqanları, istərsə də kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri peşə davranışı məcəlləsinə uyğun şəkildə hərəkət etmək vəzifəsini daşıyırlar. Peşə davranışı məcəlləsinin icrası polis rəisləri və fəaliyyətdə olan baş redaktorlar tərəfindən təmin olunmalıdır. Polis rəisləri jurnalistlərin rolu və funksiyaları barədə polis əməkdaşlarının məlumatlılığını təmin etməklə ümumi işə yardımçı ola bilərlər. Eləcə də polis əməkdaşları öz xidməti vəzifələrinin hüduqlarını aşdıqda polis rəisləri birbaşa tədbir görməlidirlər. Kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri nümayişdə iştirak etməkdən çəkinməklə və jurnalist kimi tanınmalarını təmin etməklə ümumi işə yardımçı ola bilərlər.

210. Bundan əlavə, “Böhran dövrlərində ifadə və məlumat azadlığının müdafiəsinə dair Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin rəhbər prinsipləri”ndə nəinki böhran dövrlərində hadisələrin kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırılmasının “dəqiq, vaxtında və hərtərəfli məlumat verilməsi baxımından önəmli olduğu” qeyd edilir, həm də vurğulanır ki, “kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşları yüksək peşə standartlarına riayət etməklə və cəmiyyətdəki müxtəlif qruplar arasında tolerantlıq və anlaşma mədəniyyətini dəstəkləməklə ayrı-ayrı böhran vəziyyətlərinin qarşısının alınmasına və ya həll olunmasına müsbət töhfə verə bilərlər”. Bu sənəddən aşağıdakı çıxarışlar dinc toplaşmaq azadlığının kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən işıqlandırılması ilə bilavasitə əlaqədardır:

“Böhran dövrlərində ifadə və məlumat azadlığının müdafiəsinə dair Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin rəhbər prinsipləri”ndən çıxarışlar

“Üzv dövlətlər istər öz jurnalistlərinin, istərsə də beynəlxalq jurnalistlərin təhlükəsizliyini maksimum dərəcədə təmin etməlidirlər. Lakin təhlükəsizliyin təmin edilməsinin zəruriliyi üzv dövlətlər tərəfindən jurnalistlərin hüquqlarının, məsələn, onların hərəkət azadlığının və məlumat əldə etmək azadlığının lüzumsuz məhdudlaşdırılması üçün bəhanə kimi istifadə edilməməlidir” (2-ci bənd);

“Böhranlı vəziyyətlərin nəzarətdə saxlanmasına görə cavabdeh olan hərbi və mülki hakimiyyət orqanları baş verən hadisələr barədə jurnalistlərə mütləq məlumat verməli, bunun üçün brifinqlərdən, mətbuat konfranslarından, mətbuat nümayəndələrinin səfərlərindən və digər münasib vasitələrdən istifadə etməlidirlər...” (11-ci bənd).

“Milli hökumətlər, media təşkilatları, milli və ya beynəlxalq hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları böhran dövrlərində dialoq və əməkdaşlıq vasitəsilə ifadə və məlumat azadlığının qorunması üçün hər cür səy göstərməlidirlər” (27-ci bənd);

“Qeyri-hökumət təşkilatlarına və xüsusən də insan hüquqlarına riayət edilməsini müşahidə edən təşkilatlara təklif olunur ki, böhran dövrlərində ifadə və məlumat azadlığının qorunmasına müxtəlif üsullarla, məsələn, aşağıdakı yollarla töhfələrini versinlər:

- *məsləhətləşmə aparılması üçün, habelə jurnalistlərin işinə maneə yaradıldığı barədə və ifadə və məlumat azadlığı hüquqlarının iddia edilən digər pozuntuları barədə məlumat verilməsi üçün təşkil edilən yardım xidmətlərini dəstəkləməklə;*
- *jurnalistlər işlərini yerinə yetirmələri nəticəsində məhkəmə iddiaları ilə üzləşdikdə və ya hakimiyyət orqanları ilə problemləri yarandıqda onlara dəstək verməklə, o cümlədən lazımi hallarda pulsuz hüquqi yardım göstərməklə;*
- *informasiya mübadiləsinə yardım etmək və mümkün zorakılıq hallarının səmərəli monitorinqini aparmaq məqsədi ilə Avropa Şurası və digər müvafiq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməklə (30-cu bənd).*

Əlavə A. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq standartların tətbiqi

Dövlətlər insan hüquqlarına aid öhdəliklərini yerinə yetirmədikləri hallarda, hüquq müdafiəçilərinin, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və QHT-lərin (istər milli, istərsə də beynəlxalq QHT-lərin) rolu xüsusilə önəmli olur. Belə fərdlər və qruplar milli təsisatlarla, məsələn, ombudsman və ya insan hüquqları üzrə milli institutlarla birlikdə insan hüquqlarının praktikada gerçəkləşməsini təmin etməyə və bu sahədə hər hansı uğursuzluqlardan nəticələr çıxarmağa çalışır və bununla da olduqca mühüm vəzifəni yerinə yetirirlər. Baxmayaraq ki, bu təşkilatların prioritetlərinin, bilik və təcrübələrinin, təşkilati imkanlarının və resurslarının müxtəlif olması qaçılmazdır, onların müvafiq güclü cəhətləri toplaşmaq azadlığı hüququnun praktiki və səmərəli müdafiəsi üçün istifadə edilə və bu səylər birləşdirilə bilər.

Bir çox müxtəlif alternativlərdən istənilən kontekstdə istifadə oluna bilər. Bu Əlavədə yalnız əsas regional və beynəlxalq mexanizmlərin qısa icmalı verilir, həmin mexanizmlərin vasitəsilə bu “Rəhbər prinsiplər”in müddəalarının pozuntularını üzə çıxarmaq və (və ya) onlara etiraz etmək yolları göstərilir. Dövlətlərarası prosedurlar (məsələn, MSHBP və İHAK əsasında mövcud olan belə prosedurlar) burada nəzərdən keçirilmir.

“Dinc toplaşmaq azadlığının monitorinqi” adlı 8-ci fəsildə qeyd edildiyi kimi, mümkün olan bütün hallarda hökumət, yerli hakimiyyət orqanları, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ilə vətəndaş cəmiyyəti arasında dialoq bu sahədə başlanğıc nöqtəsi olmalıdır. Şübhəsiz ki müstəqil müşahidəçilərin, hüquq müdafiəçilərinin, QHT-lərin və kütləvi informasiya vasitələri əməkdaşları tərəfindən verilən hesabatları belə müzakirələr üçün təkan rolunu oynaya bilər. Lakin insan hüquqlarının pozuntularına dair şikayətlər yalnız kütləvi informasiya vasitələrinin məlumatlarına əsaslanmamalı və mümkün olan hallarda digər məlumatlarla da təsdiqlənməlidir. Aşağıdakı mənbələrə bax:

- “İnsan hüquqları sahəsində faktların aşkar edilməsi və hesabatların hazırlanması məqsədi ilə beynəlxalq səfərlərə dair rəhbər prinsiplər (Lund-London rəhbər prinsipləri)”, Raul Valenberg adına İnsan hüquqları və humanitar hüquq institutu, Lund Universiteti (“Guidelines on International Human Rights Fact-Finding Visits and Reports (The Lund-London Guidelines)”, Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law, Lund University), iyun 2009-cu il. Sənəd bu saytda yerləşdirilib: <http://www.factfindingguidelines.org/guidelines.html>;
- Culiya Mertus “Qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən insan hüquqları sahəsində faktların aşkar edilməsinə dair mülahizələr” (Julie Mertus, “Considerations for Human Rights Fact Finding by NGOs”). Sənəd bu saytda yerləşdirilib: <http://academic3.american.edu/~mertus/HR%20fact-finding.htm>.

Qanunvericilik dəstəyi: ATƏT/DTİHB və Venesiya Komissiyası

Qanunyaratma fəaliyyətinə yardım sahəsində DTİHB-nin əsas vəzifəsi iştirakçı dövlətlərin sorğularına cavab vermək və bu cavabların uzlaşmasını təmin etməkdir. Bir qayda olaraq bu yardım insan amili çərçivəsində olan sahələrə aid qanunvericiliyin təhlilindən ibarət olur ki, bu zaman məqsəd həmin qanunların beynəlxalq standartlara, xüsusən ATƏT öhdəliklərinə uyğun olmasını təmin etməkdir. DTİHB həmçinin illər ərzində bir sıra ölkələrlə aparılmış iş zamanı toplanan müsbət təcrübəyə aid nümunələri dövlətlərə təqdim edir. Bu müsbət təcrübə və qanunvericilik nümunələri ATƏT regionundakı digər ölkələrdə qanunyaradıcılığı ilə məşğul olanlar üçün stimül rolunu oynaya bilər.

Toplaşmaq azadlığı sahəsində qanunvericiliyin hazırlanmasında yardıma gəldikdə, DTİHB Toplaşmaq azadlığı üzrə ekspertlər şurası vasitəsilə ATƏT-in iştirakçısı olan dövlətlərə bu sahədə qanun layihələrinin tərtib edilməsinə aid məsləhətlər verir. Belə məsləhətlər üçün müraciət müvafiq iştirakçı dövlətin hakimiyyət orqanlarının və ya ATƏT-in müvafiq ölkədəki orqanının rəsmi sorğusu vasitəsilə edilir. Müstəsna hallarda artıq qüvvədə olan qanunvericiliyə dair şərhlər təqdim edilə bilər, lakin bu yalnız o hallarda baş verir ki, həmin qanunvericilikdə islahatlar aparılması perspektivi olsun və islahatlar prosesində hakimiyyətin iştirakına dair təsdiqlənmiş siyasi iradə mövcud olsun. Şərhlər ATƏT-in iştirakçısı olan dövlətlərə beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirməkdə yardım göstərmək məqsədi daşıyır (həmin öhdəliklərin məcburi hüquqi qüvvəyə malik normalarda əks olunmasından və ya məcburi qüvvəyə malik siyasi öhdəliklər olmasından asılı olmayaraq).

Bundan başqa, qanunvericiliyin standartlara uyğunluğu qiymətləndirilərkən müxtəlif parametrlər, o cümlədən konkret ölkənin hüquq sistemini, hüquq mədəniyyətini və institusional quruluşunu xarakterizə edən parametrlər nəzərə alınır. Bu iş hüquq normasının aid olduğu və ya təsir göstərdiyi məsələlərə aid məlumatların toplanmasını tələb edir. Aşağıdakı mənbəyə bax:

- DTİHB-nin İnternet saytı, “Qanunvericilik dəstəyi” (“Legislative support”), <http://www.osce.org/odihr/13431.html>.

Venesiya Komissiyasının əsas vəzifəsi konstitusiya və ya qanunlarını işləyib hazırlayan və ya onlara dəyişiklik edən ayrı-ayrı ölkələrə həmin ölkələrdəki təsisatların demokratik fəaliyyəti üçün önəmli olan qanunvericilik sahəsində obyektiv hüquqi məsləhətlər verməkdən ibarətdir. Bir qayda olaraq, rəyin bildirilməsi barədə sorğu ilə dövlət özü müraciət edir. Həmçinin Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi, Parlament Assambleyası və Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresi, yaxud Venesiya Komissiyasının işində iştirak edən hər hansı beynəlxalq təşkilat və ya orqan rəyin bildirilməsi barədə sorğu ilə müraciət edə bilərlər. Rəylərini hazırlayarkən Komissiyanın iş metodu məruzəçilərdən təşkil olunan (onlar ilk növbədə Komissiyanın öz üzvləri arasından seçilirlər) işçi

qrupunun təyin edilməsindən ibarətdir, onlar müvafiq qanunun hazırlanmasında milli hakimiyyət orqanlarına məsləhətlər verirlər. Milli hakimiyyət orqanları ilə və müvafiq ölkədəki maraqlı tərəflərlə müzakirələrdən sonra işçi qrupu qanunvericiliyin mətninin bu sahəyə aid demokratik standartların tələblərinə uyğun olub-olmadığı barədə və mövcud təcrübənin əsasında onu necə təkmilləşdirmək barəsində rəy layihəsi hazırlayır. Rəy layihəsi plenar iclasda Venesiya Komissiyası tərəfindən müzakirə olunur və qəbul edilir; adətən sözügedən ölkənin nümayəndələri də iclasda iştirak edirlər. Rəy qəbul edildikdən sonra ictimaiyyətə açıq hesab olunur və rəy üçüm sorğu vermiş orqana göndərilir. Baxmayaraq ki, qəbul edilən qanunvericilikdə adətən Komissiyanın rəyləri öz əksini tapır, Venesiya Komissiyası rəylərini diktə etmir, bunun əvəzinə o, dialoqa əsaslanan qeyri-direktiv yanaşma tətbiq edir. Bu məqsədlə, bir qayda olaraq, işçi qrupu müvafiq ölkəyə səfər edir və bu prosesdə iştirak edən müxtəlif siyasi xadimlərlə görüşür ki, situasiya barədə mümkün qədər obyektiv rəy təmin edilsin. Aşağıdakı mənbəyə bax:

- Avropa Şurasının İnternet saytı, Venesiya Komissiyası, http://www.venice.coe.int/site/main/Presentation_E.asp.

BMT müqavilələri əsasında yaradılmış mexanizmlər

İnsan Hüquqları Komitəsi (MSHBP əsasında yaradılıb)

MSHBP-nin iştirakçısı olan dövlətlər əvvəlcə Pakta qoşulduqdan sonra ildə bir dəfə, sonra isə (adətən hər dörd ildən bir) Komitənin sorğusu əsasında məruzə (hesabat) təqdim etməlidirlər. Komitə hər bir məruzəni öyrənir və iştirakçı dövlətə “yekun qeydləri” formasında tövsiyələrini verir. Sözügedən dövlət həm də MSHBP-nin Birinci Fakultativ Protokolunun iştirakçısıdırsa, MSHBP-nin 21-ci maddəsinin (yaxud Paktda nəzərdə tutulmuş digər hüququn) iştirakçı dövlət tərəfindən pozulduğunu iddia edən fərdlər tərəfindən (təşkilatlar və ya birliklər tərəfindən deyil)²⁸³ BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinə fərdi məlumat (şikayət) verilə bilər. Aşağıdakı mənbələrə bax:

- BMT-nin insan hüquqları üzrə müqavilə orqanlarına necə şikayət etməli: <http://www.bayefsky.com/unts/index.html>.
- BMT-nin digər müqavilə orqanları barədə, o cümlədən İrqi ayrı-seçkiliyin ləğvi üzrə BMT Komitəsi (CERD) və İşgəncələrə qarşı BMT Komitəsi (CAT) barədə məlumat üçün BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının saytına bax – “İnsan hüquqları üzrə orqanlar” (Human Rights Bodies): <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/Pages/HumanRights-Bodies.aspx>.
- “Yazışmalar və şikayətlər üçün blankların nümunəsi”ni BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının saytında tapmaq olar (Model questionnaires for communications/ complaints): <http://www2.ohchr.org/english/bodies/question.htm>.

BMT Nizamnaməsi əsasında yaradılmış mexanizmlər

Universal dövrü icmal

BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası BMT-nin üzvü olan hər bir dövlətdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti dörd ildən bir yoxlamaq mandatına sahibdir. “Universal dövrü icmal” adlanan bu proses yoxlamaya məruz qalan dövlətlə BMT-nin üzvü olan digər dövlətlər arasında interaktiv müzakirələrə şərait yaratmaq məqsədi daşıyır. İcmallar həmin dövlətin təqdim etdiyi materiallar (dövlətlər bu cür materialları hazırlayarkən milli səviyyədə müvafiq maraqlı tərəflərin hamısı ilə geniş məsləhətləşmələr prosesi aparmağa həvəsləndirilir), habelə insan hüquqları üzrə müstəqil ekspertlərin və qrupların hesabatları və digər maraqlı tərəflərin (o cümlədən QHT-lərin və insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən milli təsisatların) məlumatları əsasında hazırlanır. QHT-lər Universal dövrü icmallar üzrə işçi qrupunun iclaslarında iştirak edə və icmallla bağlı “yekun hesabat” nəzərdən keçirilərkən BMT-nin İnsan Hüquqları Şurasının iclaslarında şərhlərini təqdim də bilərlər. İşçi qrupu tərəfindən qəbul edilən yekun hesabatlar sonrakı icmallar üçün baza rolunu oynayır və üzv dövlət əməkdaşlıqdan imtina etdikdə İnsan Hüquqları Şurası müvafiq tədbirlər barədə qərar qəbul edir. Aşağıdakı mənbəyə bax:

- BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı, “Müvafiq maraqlı tərəflər üçün universal dövrü hesabatla bağlı məlumatlar və rəhbər prinsiplər” (“Information and Guidelines for Relevant Stakeholders on the Universal Periodic Review Mechanism”): <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Documents/TechnicalGuideEN.pdf>.

İnsan Hüquqları Şurasına şikayət verilməsi proseduru

Bu konfidensial şikayət proseduru (o, “1503 proseduru” adlandırılan prosedurun xələfidir) ardıcıl olaraq baş verən və etibarlı şəkildə sübuta yetirilən insan hüquqlarının və əsas azadlıqların pozuntusu halları barədə məlumat verilməsi üçün nəzərdə tutulub. Məlumatlar iki işçi qrupu – Məlumatlar üzrə işçi qrupu və Vəziyyətin öyrənilməsi üzrə işçi qrupu tərəfindən yoxlanılır. Aşağıdakı mənbələrə bax:

- BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı, “İnsan Hüquqları Şurasına şikayət verilməsi proseduru” (“Human Rights Council Complaints Procedure”): <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hr/complaints.htm>.
- BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı, “Əlaqə” (“Communications”): <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hr/special/communications.htm>.

İnsan Hüquqları Şurasının xüsusi prosedurları

Aşağıdakı mənbələrə bax:

- Əsassız həbslər üzrə işçi qrupu, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı: <http://www2.ohchr.org/english/issues/detention/index.htm>.
- Fikir və ifadə azadlığı hüququnun təşviqi və müdafiəsi üzrə xüsusi məruzəçi, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı: <http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/index.htm>.
- Din və ya əqidə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçi, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı: <http://www2.ohchr.org/english/issues/religion/index.htm>.
- Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə xüsusi məruzəçi (şikayətlərin verilməsi proseduru),²⁸⁴ BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İnternet saytı: <http://www2.ohchr.org/english/issues/defenders/index.htm>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

ATƏT-in üzvü və eyni zamanda İHAK-ın iştirakçısı olan dövlətlərə gəldikdə, İHAK-ın 1-ci maddəsi tələb edir ki, həmin dövlətlər yurisdiksiyalarında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etsinlər (vətəndaşlığından və ya yaşayış yerindən asılı olmayaraq – “İzahedici qeydlər”in 55-ci bədinə bax). Dövlət Konvensiyada nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə, səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququnu təmin edən İHAK-ın 13-cü maddəsi dövlətin nəzarət səlahiyyətlərinin tətbiqi üçün fərdin dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnu yaradır.²⁸⁵ Bununla əlaqədar olaraq səlahiyyətli milli hakimiyyət orqanı Konvensiyaya uyğun olaraq verilmiş müvafiq şikayətə mahiyyəti üzrə baxmalı və pozulmuş hüququn bərpasını təmin etməlidir.²⁸⁶ Fərd “adekvat və ya səmərəli olmayan hüquqi müdafiə vasitələrinə müraciət etmək öhdəliyi” daşımır²⁸⁷ və onun istifadə etmədiyi hər hansı hüquqi müdafiə vasitəsinin “əlçatan olduğunu, ərizəçinin şikayətlərini təmin etməyə qadir olduğunu və ağlabatan uğur perspektivləri vəd etdiyini” sübut etmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür.²⁸⁸ Bütün bunlar hüquq mədəniyyətinin, qanunun aliliyi prinsipinə sadiqliyin və müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin zəruriliyini vurğulayan amillərdir.

Toplantının nə vaxt keçirilməsi çox zaman onun ismarıcının çatdırılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıdığına görə səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi anlayışı həmçinin şikayətlə bağlı qərarın planlaşdırılan tədbirin tarixindən əvvəl çıxarılmasına nail olmaq imkanını nəzərdə tutur.²⁸⁹ Şikayətə tədbirin tarixindən sonra baxılması adətən qeyri-adekvat addım sayılır və dinc toplaşmaq azadlığını tənzimləyən qanunlar şikayətə baxılmasının və apellyasiya prosesinin tez həyata keçirilməsini nəzərdə tutmalıdır.

İHAK-ın 34-cü maddəsinə əsasən, Məhkəmə istənilən fiziki şəxsdən, qeyri-hökumət təşkilatından və ya ayrı-ayrı şəxslər qrupundan²⁹⁰ Razılığa gələn Yüksək Tərəflərdən birinin onun bu Konvensiyanın və ya ona dair Protokolların müddəaları ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını pozmasının qurbanı olduğunu iddia edən şikayətləri ölkədaxili icraatda yekun qərarın qəbulundan sonra 6 ay ərzində (İHAK-ın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndi) qəbul edə bilər. Şikayət ərizəsində Konvensiyanın pozulması ehtimalını nümayiş etdirən əsaslı iddialar olmalıdır ki, şikayət Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən açıq-aydın əsassız hesab edilməsin.²⁹¹

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayət vermək istəyən şəxs (ərizəçi) əvvəlcə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozuntusuna qarşı müvafiq milli məhkəmələrə şikayət etməli və bu zaman milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddətlər barədə hər hansı formal tələblərə riayət etməlidir. Ərizəçilər həmçinin “Konvensiyanın pozuntusunun qarşısını ala biləcək hər hansı prosessual vasitələrdən” də istifadə etməlidirlər.²⁹² Beləliklə, toplantı barəsində bildirişlə bağlı yaranan istənilən narahatlıqlar müvafiq qaydada toplantı təşkilatçısının diqqətinə çatdırıla və (və ya) onunla razılaşdırıla bilər (toplantının özünə və ya çatdırmaq istədiyi ismarıca xələl gətirmədən), tədbirdən öncə bu cür əlaqənin saxlanılması sonradan Konvensiyanın mümkün pozuntusunun qarşısını almağa xidmət edə bilər (lakin eyni zamanda yuxarıda “İzahedici qeydlər”in 103-cü bəndinə bax, orada qeyd edilir ki, toplantı təşkilatçıları hakimiyyət orqanları tərəfindən təklif edilən hər hansı alternativləri qəbul etməyə sövq etmək və ya məcbur etmək olmaz. Bundan əlavə, Nazirlər Komitəsi tərəfindən nəzərdə tutulan ümumi və xüsusi icra tədbirlərinin yerinə yetirilməsinin vətəndaş cəmiyyəti qrupları tərəfindən monitorinq edilməsi önəmlidir.

Aşağıdakı mənbəyə bax:

- Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin İnternet saytı: “Sənədlər dəsti: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etmək istəyənlər üçün sənədlər toplusu” (Application pack: Documentation for persons wishing to apply to the European Court of Human Rights): <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Applicants/Apply+to+the+Court/Application+pack/>.

İnter-Amerika İnsan Hüquqları Komissiyası və İnter-Amerika İnsan Hüquqları Məhkəməsi

İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının (1969-cu ildə qəbul edilib və 1978-ci ildə qüvvəyə minib) 44-cü maddəsinə əsasən, istənilən şəxs, qrup və ya Amerika Dövlətləri Təşkilatının (ADT) üzvü olan bir və ya daha artıq dövlətdə rəsmən tanınan QHT iştirakçı dövlət tərəfindən Konvensiyanın pozulduğu barədə şikayət verə bilər. Şikayətçilər daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməli və şikayətlərini milli məhkəmələrin yekun qərarından sonra 6 ay ərzində təqdim etməlidirlər. Konvensiyanın 47-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, şikayətdə (məlumatda) pozuntunun “müəyyən edilməsinə imkan verən” faktlar əks olunmalı, şikayət açıq-aydın əsassız olmamalı

və ya müəyyən edilmiş tələbləri pozmaqla tərtib edilməməli, yaxud Komissiya və ya digər beynəlxalq təşkilat tərəfindən əvvəllər baxılmış şikayətlə mahiyyət etibarı ilə eyni olmamalıdır. Şikayətə baxarkən Komissiya zəruri və məqsədəuyğun sayarsa, araşdırma apara bilər. Komissiya həmçinin dövlətlərdən işə aid istənilən məlumatları istəyə bilər, zərurət olduqda o, şifahi ifadələri dinləyir, yaxud müvafiq tərəflərdən yazılı ifadələrini alır (48-ci maddənin (d) və (e) bəndləri).

Komissiya həmçinin regionda insan hüquqlarına hörməti təşviq etmək mandatına malikdir və bu məsələdə ADT-nin məsləhətçi orqanı kimi çıxış edir (41-ci maddə). Onun bu mandatı məqsədəuyğun hesab etdiyi araşdırmaların və hesabatların hazırlanmasını özündə ehtiva edir və Komissiya üzv dövlətlərin hökumətlərindən gördükləri tədbirlər barədə məlumat istəyə bilər. Komissiya həmçinin müəyyən tematik sahələrdə ixtisaslaşmış işi yerinə yetirir (İfadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçinin yerinə yetirdiyi iş də daxil olmaqla) və hüquq müdafiəçilərinin məsələləri ilə məşğul olan ayrıca bölməyə malikdir. Komissiya bilavasitə yerlərə (in loco) səfərləri həyata keçirir (məsələn, o, 28 iyun 2009-cu il dövlət çevrilişi kontekstində insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti müşahidə etmək üçün 2009-cu ilin avqustunda Hondurasda səfər edib).

Yalnız iştirakçı dövlətlər və Komissiya işi Məhkəməyə verə bilərlər (61-ci maddə). İşə baxılmazdan əvvəl iştirakçı dövlətlər Məhkəmənin tərəflər arasındakı mübahisəni həll etmək səlahiyyətini tanımalıdırlar (62-ci maddənin 3-cü bəndi). Pozuntu aşkar etdikdə Məhkəmə pozuntuya səbəb olmuş tədbirin və ya situasiyanın nəticələrinin aradan qaldırılması və ədalətli kompensasiya ödənilməsi barədə qərar çıxara bilər (63-cü maddənin 1-ci bəndi). Məhkəmənin qərarı qətidir, ondan şikayət verilə bilməz (67-ci maddə) və o, iş üzrə tərəf olan iştirakçı dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malikdir (68-ci maddənin 1-ci bəndi). Aşağıdakı mənbələrə bax:

- İnter-Amerika İnsan Hüquqları Komissiyasının İnternet saytı: “Şikayətlər” (“Petitions”): https://www.cidh.oas.org/cidh_apps/instructions.asp?gc_language=E.
- İnter-Amerika İnsan Hüquqları Komissiyasının İnternet saytı: “Nəşrlər” (“Publications”) (ölkələrin hesabatları, illik hesabatlar və qətnamələr): <http://www.cidh.oas.org/publi.eng.htm>.

Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarlığı

Avropa Şurasının İnsan Hüquqları üzrə Komissarlığı qeyri-məhkəmə təsisatıdır, buna görə də fərdi şikayətlər üzrə qərarlar qəbul edə bilməz. Bununla belə, Komissarlıq Avropa Şurasının üzvü olan dövlətləri insan hüquqlarının pozuntularının müəyyən edildiyi sahələrdə islahatlar aparılması üçün tədbirlər qəbul etməyə həvəsləndirməyə çalışır. Komissar iştirakçı dövlətlərlə dialoqu qorumağa və ölkələrə rəsmi səfərlər etmək vasitəsilə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyəti yerində qiymətləndirməyə çalışır. Komissar həmçinin insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsləhətlər verir və bu

sahəyə aid qanun layihələri və konkret praktika barədə rəylərini təqdim edə bilər (milli orqanların sorğusu əsasında və (və ya) öz təşəbbüsü ilə). Aşağıdakı mənbələrə bax:

- Avropa Şurasının İnternet saytı: “İnsan Hüquqları üzrə Komissar: bizimlə əlaqə” (“Commissioner for Human Rights: Contact us”): http://www.coe.int/t/commissioner/Office/contact_en.asp.
- Avropa Şurasının İnternet saytı: “İnsan Hüquqlarına dair şərhlər” (“Commissioner for Human Rights: Human Rights Comment”): http://www.coe.int/t/commissioner/Media/HRCComment_en.asp.

Əlavə B. Mətnə istinad edilmiş məhkəmə qərarları

Avropa İttifaqı Məhkəməsi

- Yucin Şmidberger, “Internationale Transporte und Planzuge” Avstriya Respublikasına qarşı (Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzuge v. Republik Österreich), iş № C-112/00, ECR I-5659, 2003-cü il.
- Avropa Komissiyası Fransaya qarşı (Commission v. France), iş № C-265/95, ECR I-6959, 1997-ci il.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi

- Açık Türkiyəyə qarşı (Acik v. Turkey), ərizə № 31451/03, 13 yanvar 2009-cu il tarixli qərar.
- Əhməd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Ahmed and Others v. United Kingdom), ərizə № 22954/93, 2 sentyabr 1998-ci il tarixli qərar.
- Aldemir (Nurettin) və başqaları Türkiyəyə qarşı (Aldemir (Nurettin) and Others v. Turkey), ərizələr № 32124/02, 32126/02, 32129/02, 32132/02, 32133/02, 32137/02 və 32138/02, 18 dekabr 2007-ci il tarixli qərar.
- Amann İsveçrəyə qarşı (Amann v. Switzerland), ərizə № 27798/95, Böyük Palatının 16 fevral 2000-ci il tarixli qərarı.
- Anderson Birləşmiş Krallığa qarşı (Anderson v. United Kingdom), ərizə № 33689/96, şikayətin qəbuledilənliyinə dair Komissiyanın 27 oktyabr 1997-ci il tarixli qərarı; (1997) 25 EHRR CD 172.
- Əpplbi Birləşmiş Krallığa qarşı (Appleby v. United Kingdom), ərizə № 44306/98, 6 may 2003-cü il tarixli qərar.
- A.R.M. Chappell Birləşmiş Krallığa qarşı (A.R.M. Chappell v. United Kingdom), ərizə № 12587/86, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 14 iyul 1987-ci il tarixli qərar; (1987) 53 DR 241.
- Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (Ashingdane v. United Kingdom), ərizə № 8225/78, 28 may 1985-ci il tarixli qərar; (1985) 7 EHRR 528.
- Aşuqyan Ermənistanə qarşı (Ashughyan v. Armenia), ərizə № 33268/03, 17 iyul 2008-ci il tarixli qərar.
- “Radko və Paunkovski” vətəndaş birliyi keçmiş Yuqoslaviya respublikası Makedoniyaya qarşı (Association of Citizens Radko & Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), ərizə № 74651/01, 15 yanvar 2009-cu il tarixli qərar.
- Aksen Almaniyaya qarşı (Axen v. Germany), ərizə № 8273/78, 8 dekabr 1983-cü il tarixli qərar; (1983) ECHR 14.
- Bağkovski və başqaları Polşaya qarşı (Bączkowski and Others v. Poland), ərizə № 1543/06, 3 may 2007-ci il tarixli qərar.
- Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balcik and Others v. Turkey), ərizə № 25/02, 29 noyabr 2007-ci il tarixli qərar.
- Balkani (Zeleni) Bolqarıstana qarşı (Balkani (Zeleni) v. Bulgaria), ərizə №

63778/00, 12 aprel 2007-ci il tarixli qərar.

- Barankeviç Rusiyaya qarşı (Barankevich v. Russia), ərizə № 10519/03, 26 iyul 2007-ci il tarixli qərar.
- Barrako Fransaya qarşı (Barraco v. France), ərizə № 31684/05, 5 mart 2009-cu il tarixli qərar (mətn yalnız fransızcadır).
- Bukta Macarıstana qarşı (Bukta v. Hungary), ərizə № 25691/04, 17 iyul 2007-ci il tarixli qərar.
- Kastells İspaniyaya qarşı (Castells v. Spain), ərizə № 11798/85, 23 aprel 1992-ci il tarixli qərar.
- Şassanyu və başqaları Fransaya qarşı (Chassagnou and Others v. France), ərizələr № 25088/94, 28331/95, 28443/95, Böyük Palatanın 29 aprel 1999-cu il tarixli qərarı.
- Çetinkaya Türkiyəyə qarşı (Cetinkaya v. Turkey), ərizə № 75569/01, 27 iyun 2006-cı il tarixli qərar (mətn yalnız fransızcadır).
- Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (Christian Democratic People's Party v. Moldova), ərizə № 28793/02, 14 fevral 2006-cı il tarixli qərar.
- Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı, № 2 (Christian Democratic People's Party v. Moldova (No.2)), ərizə № 25196/04, 2 fevral 2010-cu il tarixli qərar.
- "Xristianlar irqçiliyə və faşizmə qarşı" (CARAF) təşkilatı Birləşmiş Krallığa qarşı (Christians Against Racism and Fascism (CARAF) v. United Kingdom), ərizə № 8440/78, şikayətin qəbul ediləliyinə dair Komissiyanın 16 iyul 1980-ci il tarixli qərarı.
- Xristodulidu Türkiyəyə qarşı (Christodoulidou v. Turkey), ərizə № 16085/90, 22 sentyabr 2009-cu il tarixli qərar.
- Krisostomos və Papakrisostomu Türkiyəyə qarşı (Chrysostomos and Papachrysostomou v. Turkey), ərizələr № 15299/89 və 15300/89, şikayətin qəbul ediləliyinə dair 4 mart 1991-ci il tarixli qərar və Komissiyanın 8 iyul 1993-cü il tarixli qərarı.
- Xorherr Avstriyaya qarşı (Chorherr v. Austria), ərizə № 13308/87, 25 avqust 1993-cü il tarixli qərar, (1993) 17 EHRR 358.
- Çetinkaya Türkiyəyə qarşı (Cetinkaya v. Turkey), ərizə № 75569/01, 27 iyun 2006-cı il tarixli qərar.
- Çiloğlu və başqaları Türkiyəyə qarşı (Ciloğlu and Others v. Turkey), ərizə № 73333/01, 6 mart 2007-ci il tarixli qərar (qərarın mətni yalnız fransızcadır).
- Çıraklar Türkiyəyə qarşı (Ciraklar v. Turkey), ərizə № 19601/92, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar.
- Sisse Fransaya qarşı (Cisse v. France), ərizə № 51346/99, 9 aprel 2002-ci il tarixli qərar.
- Kipr işi (Cyprus case), 1958-1959-cu illər, Yearbook ECHR 174.
- Demir və Baykara Türkiyəyə qarşı (Demir and Baykara v. Turkey), ərizə № 34503/97, 12 noyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), ərizə № 20652/92, 20 fevral 2003-cü il tarixli qərar.

- Ekşi və Ocak Türkiyəyə qarşı (Ekşi and Ocak v. Turkey), ərizə № 44920/04, 23 fevral 2010-cu il tarixli qərar.
- “Enerji Yapı-Yol Sen” Türkiyəyə qarşı (Enerji Yapi-Yol Sen v. Turkey), ərizə № 68959/01, 21 aprel 2009-cu il tarixli qərar.
- Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France), 14 EHRR 362, ərizə № 11800/85, 26 aprel 1991-ci il tarixli qərar.
- Foka Türkiyəyə qarşı (Foka v. Turkey), ərizə № 28940/95, 24 iyun 2008-ci il tarixli qərar.
- Azadlıq və Demokratiya Partiyası (ÖZDEP) Türkiyəyə qarşı (Freedom and Democracy Party (OZDEP) v. Turkey [GC]), Böyük Palatanın qərarı, ərizə № 23885/94, 8 dekabr 1999-cu il tarixli qərar.
- Fridl Avstriyaya qarşı (Friedl v. Austria), ərizə № 15225/89, 31 yanvar 1995-ci il tarixli qərar.
- G Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (G v. Federal Republic of Germany), ərizə № 13079/87, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 6 mart 1989-cu il tarixli qərar, (1989) 60 DR 256.
- Qalstyan Ermənistanı qarşı (Galstyan v. Armenia), ərizə № 26986/03, 15 noyabr 2007-ci il tarixli qərar.
- Qarodi Fransaya qarşı (Garaudy v. France), ərizə № 65831/01, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 24 iyun 2003-cü il tarixli qərar (qərarın orijinal mətni fransızcadır, ingiliscəyə tərcümə olunub).
- Qasparyan Ermənistanı qarşı, № 1 (Gasparyan v. Armenia (No. 1)), ərizə № 35944/03, 13 yanvar 2009-cu il tarixli qərar.
- Qasparyan Ermənistanı qarşı, № 2 (Gasparyan v. Armenia (No. 2)), ərizə № 22571/05, 16 iyun 2009-cu il tarixli qərar.
- Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v. UK), ərizə № 4158/05, 12 yanvar 2010-cu il tarixli qərar.
- Qlimmerven və Hagenbek Niderlanda qarşı (Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands), ərizələr № 8348/78 və 8406/78, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 11 oktyabr 1979-cu il tarixli qərar.
- Qomes İspaniyaya qarşı (Gomez v. Spain), ərizə № 4143/02, 16 noyabr 2004-cü il tarixli qərar.
- Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v. Italy), ərizə № 23458/02, 25 avqust 2009-cu il tarixli qərar.
- Güleç Türkiyəyə qarşı (Gulec v. Turkey), ərizə № 21593/93, 27 iyul 1998-ci il tarixli qərar.
- Güneri və başqaları Türkiyəyə qarşı (Güneri and Others v. Turkey), ərizələr № 42853/98, 43609/98, 44291/98, 12 iyul 2005-ci il tarixli qərar (qərarın mətni yalnız fransızcadır).
- Genat İsveçrəyə qarşı (Guenat v. Switzerland), ərizə № 24722/94, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 10 aprel 1995-ci il tarixli qərar.
- Qustafsson İsveçə qarşı (Gustafsson v. Sweden [GC]), ərizə № 15573/89, 24 aprel 1996-cı il tarixli qərar (işə yenidən baxılması barədə ərizə 30 iyul 1998-ci ildə rədd edilib).

- Qutsardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v. Italy), ərizə № 7367/76, 6 noyabr 1980-ci il tarixli qərar, (1980) 3 EHRR 333.
- Hacıbəyli Azərbaycana qarşı (Hajibeyli v. Azerbaijan), ərizə № 16528/05, 10 iyul 2008-ci il tarixli qərar.
- Həndisayd Birləşmiş Krallığa qarşı (Handyside v. The United Kingdom), ərizə № 5493/72, 7 dekabr 1976-cı il tarixli qərar.
- Haas Niderlanda qarşı (Haas v. Netherlands), ərizə № 36983/97, 13 yanvar 2004-cü il tarixli qərar, (2004) ECHR 13.
- Heşman və Herrap Birləşmiş Krallığa qarşı (Hashman and Harrup v. UK [GC]), ərizə № 25594/94, Böyük Palatanın 25 noyabr 1999-cu il tarixli qərarı.
- Herbek və digər ərizəçi Belçikaya qarşı (Herbecq and Another v. Belgium), ərizələr № 32200/96 və 32201/96, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 14 yanvar 1998-ci il tarixli qərar, (1998) DR 92-A.
- “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 1 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 1), ərizə № 33482/06, 31 mart 2009-cu il tarixli qərar.
- “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 2 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 2), ərizə № 45094/06, 31 mart 2009-cu il tarixli qərar.
- “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 3 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 3), ərizə № 45095/06, 31 mart 2009-cu il tarixli qərar.
- İncal Türkiyəyə qarşı (Incal v. Turkey), ərizə № 22678/93, 9 iyun 1998-ci il tarixli qərar.
- İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (Ireland v. the United Kingdom), ərizə № 5310/71, 18 yanvar 1978-ci il tarixli qərar.
- Cordan Birləşmiş Krallığa qarşı (Jordan v. the United Kingdom), ərizə № 24746/94, 4 may 2001-ci il tarixli qərar.
- Kaya Türkiyəyə qarşı (Kaya v. Turkey), ərizə № 22729/93, 19 fevral 1998-ci il tarixli qərar.
- Kancov Bolqarıstana qarşı (Kandzhov v. Bulgaria), ərizə № 68294/01, 6 noyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Kelly and others v. UK), ərizə № 30054/96, 4 may 2001-ci il tarixli qərar.
- Kimlya və başqaları Rusiyaya qarşı (Kimlya and Others v. Russia), ərizələr № 76836/01 və 32782/03, 1 oktyabr 2009-cu il tarixli qərar.
- Kuolelis, Bartoşeviçus və Burokeviçus Litvaya qarşı (Kuolelis, Bartosevicius and Burokevicius v. Lithuania), ərizələr № 74357/01, 26764/02 və 27434/02, 19 fevral 2008-ci il tarixli qərar.
- Kuznetsov Rusiyaya qarşı (Kuznetsov v. Russia), ərizə № 10877/04, 23 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Louless İrlandiyaya qarşı (Lawless v. Ireland), ərizə № 332/57, 1 iyul 1961-ci il tarixli qərar, (1961) 1 EHRR 15.
- Leander İsveçə qarşı (Leander v. Sweden), ərizə № 9248/81, 26 mart 1987-ci il tarixli qərar, A seriyaları, № 116.
- Leidye və İzorni Fransaya qarşı (Lehideux and Isorni v. France [GC]), ərizə № 24662/94, Böyük Palatanın 23 sentyabr 1998-ci il tarixli qərarı.

- Lukas Birləşmiş Krallığa qarşı, (Lucas v. UK), ərizə № 39013/02, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 18 mart 2003-cü il tarixli qərar.
- Mahmudov Rusiyaya qarşı, (Makhmudov v. Russia), ərizə № 35082/04, 26 iyul 2007-ci il tarixli qərar.
- Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı (Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan), ərizə № 34445/04, 11 yanvar 2007-ci il tarixli qərar.
- Makkenn və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v. United Kingdom [GC]), ərizə № 18984/91, Böyük Palatanın 27 sentyabr 1995-ci il tarixli qərarı, (1995) ECHR 31.
- Makkerr Birləşmiş Krallığa qarşı (McKerr v. United Kingdom), ərizə № 28883/95, 2001-ci il tarixli qərar.
- Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (McShane v. United Kingdom), ərizə № 43290/98, 28 may 2002-ci il tarixli qərar.
- Mkrtçyan Ermənistanı qarşı (Mkrtchyan v. Armenia), ərizə № 6562/03, 11 yanvar 2007-ci il tarixli qərar.
- Molnar Macarıstana qarşı (Molnar v. Hungary), ərizə № 10346/05, 7 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Müller və başqaları İsveçrəyə qarşı (Muller and Others v. Switzerland), ərizə № 10737/84, 24 may 1988-ci il tarixli qərar.
- Muradova Azərbaycana qarşı (Muradova v. Azerbaijan), ərizə № 22684/05, 2 aprel 2009-cu il tarixli qərar.
- Naçova və başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v. Bulgaria [GC]), ərizələr № 43577/98 və 43579/98, Böyük Palatanın 6 iyul 2005-ci il tarixli qərarı.
- Nikol və Selvanayaqam Birləşmiş Krallığa qarşı (Nicol and Selvanayagam v. United Kingdom), ərizə № 32213/96, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 11 yanvar 2001-ci il tarixli qərar.
- Norris İrlandiyaya qarşı (Norris v. Ireland), ərizə № 10581/83, 26 oktyabr 1988-ci il tarixli qərar.
- “Observer” və “Qardian” Birləşmiş Krallığa qarşı (Observer and Guardian v. UK), ərizə № 13585/88, 26 noyabr 1991-ci il tarixli qərar.
- Ollinger Avstriyaya qarşı (Ollinger v. Austria), ərizə № 76900/01, 29 iyun 2006-cı il tarixli qərar.
- Olimbiu Türkiyəyə qarşı (Olymbiou v. Turkey), ərizə № 16091/90, 27 oktyabr 2009-cu il tarixli qərar.
- Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v. Turkey), ərizə № 33401/02, 9 iyun 2009-cu il tarixli qərar.
- Otto Preminger İnstitutu Avstriyaya qarşı (Otto-Preminger-Institut v. Austria), ərizə № 13470/87, 20 sentyabr 1994-cü il tarixli qərar.
- Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v. United Kingdom), ərizə № 23452/94, 28 oktyabr 1998-ci il tarixli qərar.
- Oya Ataman Türkiyəyə qarşı iş (Oya Ataman v. Turkey), ərizə № 74552/01, 5 dekabr 2006-cı il tarixli qərar.
- Papi Türkiyəyə qarşı (Papi v. Turkey), ərizə № 16094/90, 22 sentyabr 2009-cu il tarixli qərar.

- Patyi Macarıstana qarşı (Patty v. Hungary), ərizə № 5529/05, 7 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Perri Birləşmiş Krallığa qarşı (Perry v. the United Kingdom), ərizə № 63737/00, 17 iyul 2003-cü il tarixli qərar.
- P.G. və J.H. Birləşmiş Krallığa qarşı (P.G. and J.H. v. United Kingdom), ərizə № 44787/98, 25 sentyabr 2001-ci il tarixli qərar.
- “Həkimlər həyat uğrunda” platforması Avstriyaya qarşı (Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria), ərizə № 10126/82, 21 iyun 1988-ci il tarixli qərar.
- Protopapa Türkiyəyə qarşı (Protopapa v. Turkey), ərizə № 16084/90, 24 fevral 2009-cu il tarixli qərar.
- Rai və Evans Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai and Evans v. United Kingdom), ərizələr № 26258/07 və 26255/07, 17 noyabr 2009-cu il tarixli qərar.
- Rai, Elmond və “Negotiate Now” Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai, Almond and “Negotiate Now” v. the United Kingdom), ərizə № 25522/94, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 6 aprel 1995-ci il tarixli qərar, (1995) 81 DR 146.
- “Yura sakinləri toplantısı” və “Yura sakinləri birliyi” İsveçrəyə qarşı (Rassemblement Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), ərizə № 8191/78, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 10 oktyabr 1979-cu il tarixli qərar, (1979) 17 DR 93.
- Rifah Partiyası və başqaları Türkiyəyə qarşı (Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey [GC]), ərizələr № 41340/98, 41342/98 və 41343/98, Böyük Palatanın 13 fevral 2003-cü il tarixli qərarı.
- Rekvenyi Macarıstana qarşı (Rekvenyi v. Hungary [GC]), ərizə № 25390/94, Böyük Palatanın 20 may 1999-cu il tarixli qərarı.
- Roska, Sekareanu və başqaları Moldovaya qarşı (Rosca, Secareanu and Others v. Moldova), ərizələr № 25230/02, 25203/02, 27642/02, 25234/02 və 25235/02, 27 mart 2008-ci il tarixli qərar.
- Rotaru Rumıniyaya qarşı (Rotaru v. Romania [GC]), ərizə № 28341/95, Böyük Palatanın 4 may 2000-ci il tarixli qərarı.
- S Avstriyaya qarşı (S v. Austria), ərizə № 13812/88, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 3 dekabr 1990-cı il tarixli qərar.
- S. və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı (S. and Marper v. United Kingdom), ərizələr № 30562/04 və 30566/04, 4 dekabr 2008-ci il tarixli qərar.
- Samut Karabulut Türkiyəyə qarşı (Samut Karabulut v. Turkey), ərizə № 16999/04, 27 yanvar 2009-cu il tarixli qərar.
- Saya və başqaları Türkiyəyə qarşı (Saya and Others v. Turkey), ərizə № 4327/02, 7 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar.
- “Cənubi Çexiya anaları” birliyi Çexiya Respublikasına qarşı (Sdružení Jihočeske Matky c. la Republique tcheque), ərizə № 19101/03, 10 iyul 2006-cı il tarixli qərar (qərarın mətni yalnız fransızcadır).
- Seydiç və Finçi Bosniya və Herseqovinaya qarşı (Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina), ərizələr № 27996/06 və 34836/06, 22 dekabr 2009-cu il tarixli qərar.
- Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı (Shanaghan v. United Kingdom), ərizə №

- 37715/97, 4 may 2001-ci il tarixli qərar.
- Şimşek və başqaları Türkiyəyə qarşı (Simsek and Others v. Turkey), ərizələr № 35072/97 və 37194/97, 26 iyul 2005-ci il tarixli qərar.
 - Solomou və başqaları Türkiyəyə qarşı (Solomou and Others v. Turkey), ərizə № 36832/97, 24 iyun 2008-ci il tarixli qərar.
 - Sula Fransaya qarşı (Soulas v. France), ərizə № 15948/03, 7 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar (qərarın mətni yalnız fransızcadır).
 - Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), ərizələr № 29221/95 və 29225/95, şikayətin qəbul edilənliyinə dair 29 iyun 1998-ci il tarixli qərar və işin mahiyyəti üzrə 2 oktyabr 2001-ci il tarixli qərar.
 - Stil və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Steel and Others v. United Kingdom), ərizə № 24838/94, 23 sentyabr 1998-ci il tarixli qərar.
 - Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı (Steel and Morris v. United Kingdom), ərizə № 68416/01, 15 yanvar 2005-ci il tarixli qərar.
 - Strati Türkiyəyə qarşı (Strati v. Turkey), ərizə № 16082/90, 22 sentyabr 2009-cu il tarixli qərar.
 - Macarıstan Vətəndaş Azadlıqları Birliyi Macarıstana qarşı (Tarsasag a Szabadsagjogokert v. Hungary), ərizə № 37374/05, 14 aprel 2009-cu il tarixli qərar.
 - Tlimmenos Yunanıstana qarşı (Thlimmenos v. Greece), ərizə № 34369/97, 6 aprel 2000-ci il tarixli qərar, (2000) 31 EHRR 15.
 - Torger Torgerson İslandiya qarşı (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland), ərizə № 13778/88, 25 iyun 1992-ci il tarixli qərar.
 - Tsonev Bolqarıstana qarşı (Tsonev v. Bulgaria), ərizə № 45963/99, 13 aprel 2006-cı il tarixli qərar.
 - Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” və İvanov Bolqarıstana qarşı (United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria), ərizə № 44079/98, 20 oktyabr 2005-ci il tarixli qərar.
 - Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” və başqaları Bolqarıstana qarşı (United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria), ərizə № 59491/00, 19 yanvar 2006-cı il tarixli qərar.
 - Vaynai Macarıstana qarşı (Vajnai v. Hungary), ərizə № 33629/06, 8 iyul 2008-ci il tarixli qərar.
 - Vrahimi Türkiyəyə qarşı (Vrahimi v. Turkey), ərizə № 16078/90, 22 sentyabr 2009-cu il tarixli qərar.
 - “Qadınlar və dalğalar” təşkilatı Portuqaliyaya qarşı (Women and Waves v. Portugal), ərizə № 31276/05, 3 fevral 2009-cu il tarixli qərar.
 - X Birləşmiş Krallığa qarşı (X v. United Kingdom), ərizə № 5877/72, şikayətin qəbul edilənliyinə dair 12 oktyabr 1973-cü il tarixli qərar.
 - X və Y Niderlanda qarşı (X and Y v. The Netherlands), ərizə № 8978/80, 26 mart 1985-ci il tarixli qərar.
 - Yanq, Ceyms və Vebster Birləşmiş Krallığa qarşı (Young, James and Webster v. the United Kingdom), ərizələr № 7601/76 və 7806/77, 13 avqust 1981-ci il tarixli

qərar.

- Jdanoka Latviyaya qarşı (Zdanoka v. Latvia [GC]), ərizə № 58278/00, Böyük Palatanın 16 mart 2006-cı il tarixli qərarı.
- Ziliberberg Moldovaya qarşı (Ziliberberg v. Moldova), ərizə № 61821/00, şikayətin qəbuledilənliyinə dair 4 may 2004-cü il tarixli qərar və işin mahiyyəti üzrə 1 fevral 2005-ci il tarixli qərar.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə baxılmağa verilmiş işlər

- Nikolay Aleksandroviç Alekseyev Rusiyaya qarşı (Alekseyev (Nikolay Aleksandrovich) v. Russia), 29 yanvar 2007-ci ildə, 17 fevral 2008-ci ildə və 10 mart 2009-cu ildə verilmiş ərizələr № 4916/07, 25924/08 və 14599/09.
- Dinç və Sayqılı Türkiyəyə qarşı (Dinc et Saygili v. Turkey), 9 mart 2009-cu ildə verilmiş ərizə № 17923/09 (yalnız fransızca).
- Boris Xmelevski və Vladimir Moskalyov Moldovaya qarşı (Hmelevschi (Boris) and Moscalev (Vladimir) v. Moldova), 1 və 8 dekabr 2005-ci ildə verilmiş ərizələr № 43546/05 and 844/06.
- Cümə Məscidi icması və başqaları Azərbaycana qarşı (Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan), 28 aprel 2004-cü ildə verilmiş ərizə № 15405/04.
- Matasaru Moldovaya qarşı (Mătăsaru v. Moldova), 22 avqust 2008-ci ildə verilmiş ərizə № 44743/08.
- Matasaru Moldovaya qarşı (Mătăsaru v. Moldova), 20 aprel 2009-cu ildə verilmiş ərizə № 20253/09.
- Serjiu Moku Moldovaya qarşı (Mocanu (Sergiu) v. Moldova), 11 may 2009-cu ildə verilmiş ərizə № 24163/09.
- Radu Popa Moldovaya qarşı (Popa (Radu) v. Moldova), 8 iyun 2009-cu ildə verilmiş ərizə № 29837/09.
- Primov və başqaları Rusiyaya qarşı (Primov and Others v. Russia), 30 may 2006-cı ildə verilmiş ərizə № 17391/06.
- Yelena Zusyevna Ryabinina Rusiyaya qarşı (Ryabinina (Yelena Zusyevna) v. Russia), 20 noyabr 2006-cı ildə verilmiş ərizə № 50271/06.
- Stati və Marinesku Moldovaya qarşı (Stati and Marinescu v. Moldova), 16 aprel 2009-cu ildə verilmiş ərizə № 19828/09.
- Vidadi Sultanov Azərbaycana qarşı (Sultanov (Vidadi) v. Azerbaijan), 2 iyun 2005-ci ildə verilmiş ərizə № 21672/05.
- Lütfiyə Zəngin və başqaları Türkiyəyə qarşı (Zengin (Lutfiye) and Others v. Turkey), 14 avqust 2006-cı ildə verilmiş ərizə № 36443/06.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi

- Kivenmaa Finlandiyaya qarşı (Kivenmaa v. Finland), 1994-cü il, CCPR/C/50/D/412/1990.
- Nikolas Toonen Avstraliyaya qarşı (Nicholas Toonen v. Australia), BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, Məlumat № 488/1992, UN Doc. CCPR/C/50/D/488/1992 (04/04/94).
- Patrik Koulman Avstraliyaya qarşı (Patrick Coleman v. Australia), 2006-cı il,

CCPR/C/87/D/1157/2003 (Jurisprudence), Məlumat № 1157/2003: Avstraliya. 10/08/2006.

- Ernst Zundel Kanadaya qarşı (Ernst Zundel v. Canada), Məlumat № 953/2000, UN Doc. CCPR/C/78/D/953/2000 (2003).
- Robert Forisson Fransaya qarşı (Robert Faurisson v. France), Məlumat № 550/1993, UN Doc. CCPR/C/58/D/550/1993 (1996).
- Zvozskov Belarusa qarşı (Zvozskov v. Belarus) (1039/2001), BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, 10 noyabr 2006-cı il. 22 B.H.R.C. 114.

Milli məhkəmələrin presedent hüququ

Avstriya

- “Çoxmədəniyyətliyyəson qoyulsun” şüarı ilə keçirilən nümayişlə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin 16 mart 2007-ci il tarixli qərarı (B 1954/06).

Gürcüstan

- Gürcüstan Gənc Hüquqşünaslar Assosiasiyası, Zaal Tkeşelaşvili, Lela Quraşvili və başqaları Gürcüstan Parlamentinə qarşı (Georgian Young Lawyers' Association, Zaal Tkeshelashvili, Lela Gurashvili and Others v. Parliament of Georgia), 5 noyabr 2002-ci il, N2/2/180-183.

Almaniya

- BVerfGE (Almaniya Federal Konstitusiya Məhkəməsi) 73, 206 (11 noyabr 1986-cı il).
- BVerfGE 92, 1.
- BVerfGE 104, 92.
- BVerfGE 69, 315 (Brokdorfun işi üzrə qərar), 14 may 1985-ci il.
- BVerfGE 63, 115.
- BVerfGE 111, 147.

Macarıstan

- Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı № 21/1996 (V.17.) ABH 1997.
- Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı № 75/2008, (V.29.) AB, <http://www.mkab.hu/index.php?id=decisions>.

İsrail

- Saar Polis və Daxili İşlər nazirinə qarşı (Sa'ar v. Minister of Interior and Police), 1979-cu il, 34(II) PD 169.

Latviya

- Konstitusiya Məhkəməsinin 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərarı (23 noyabr 2006-cı il), <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=19>.

Nigeriya

- Nigeriya Ümumxalq Partiyası baş polis inspektoruna qarşı (All Nigeria Peoples Party v. Inspector General of Police), 24 iyun 2005-ci il (qərar dərc olunmayıb), Fed HC (Nig).

Polşa

- Polşa Konstitusiyası Tribunalının qərarı, 18 yanvar 2006-cı il, K 21/05, “İctimai yolda toplantı keçirmək üçün icazə alınması barədə tələb” (ingiliscəyə tərcümə), http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_21_05_GB.pdf.

Rusiya Federasiyası

- Aleksandr Vladimiroviç Laşmankinin, Denis Petroviç Şadrinin və Sergey Mixayloviç Şimovolosun “Toplantı, mitinq, nümayiş, yürüş və piketlər haqqında” Federal Qanunun 5-ci maddəsinin 5-ci hissəsinin onların konstitusional hüquqlarını pozduğu barədə şikayəti üzrə Rusiya Federasiyası Konstitusiyası Hüququnun qərarı, Sankt-Peterburq, 2 aprel 2009-cu il.

Tanzaniya

- Müqəddəs ata Kristofer Mtikila Baş prokurora qarşı (Rev. Christopher Mtikila v. Attorney-General), mülki iş № 5, 1993-cü il, 1-ci cild, Britaniya Millətlər Birliyinin insan hüquqlarına dair qanunlar toplusu (Commonwealth Human Rights Law Digest), 1996-cı il, səh 11.

Birləşmiş Krallıq

- Ostin London Böyük şəhər polis komissarına qarşı (Austin v. Metropolitan Police Commissioner) (2005) EWHC 480 (QB).
- Kempbell MGN Ltd -yə qarşı (Campbell v. MGN Ltd), 2004-cü il.
- Gillan London Böyük şəhər polis komissarına və digərlərinə qarşı (Gillan v. Commissioner of Police for the Metropolis & Another), 2006-cı il, Birləşmiş Krallığın Lordlar Palatası, HL 12, 8 mart 2006-cı il.
- Tabernakl müdafiə nazirinə qarşı (Tabernacle v. Secretary of State for Defence), 2009-cu il, EWCA Civ 23.
- R (Laportun şikayəti əsasında) Qloster qraflığının polis rəisinə qarşı (R (on the application of Laporte) v. Chief Constable of Gloucester Constabulary), (2006) UKHL 55.
- Ostin və Səksbi London Böyük şəhər polis komissarına qarşı (Austin and Saxby v. Commissioner of Police of the Metropolis) (2009) UKHL 5.

Amerika Birləşmiş Ştatları

- Kollin Çikaqo Park Dairəsinə qarşı (Collin v. Chicago Park District), 460 F.2d 746 (7th Cir. 1972).
- Konnoilli “General Construction” kompaniyasına qarşı (Connolly v. General Construction Company), 269 U.S. 385, 46 S.Ct. 126 (1926).

- Forsit dairəsi (Corciya ştatı) Milliyyətçi Hərəkata qarşı (Forsyth County, Georgia v. The Nationalist Movement), 505 U.S. 123 (1992).
- Heyq Sənaye Təşkilatları Komitəsinə qarşı (Hague v. Committee for Industrial Organization), 307 US 496 (1939).
- Felps-Roper Tafta qarşı (Phelps-Roper v. Taft), 2007 US Dist. LEXIS 20831 (ND Ohio), 23 mart 2007-ci il.
- Şnayder dövlətə qarşı (Schneider v. State), 308 U.S. 147 (1939).
- Texas Consona qarşı (Texas v. Johnson), 491 US 297 (1989).

Zambiya

- Mulundika və başqaları xalqa qarşı (Mulundika and others v. The People), Zambiya Ali Məhkəməsi, 1 BHRC 199 (10 yanvar 1996-cı il).

Əlavə C. Əsas terminlərin ingiliscə və azərbaycanca izahı (lüğət)

Terminin ingiliscə adı	Terminin ingiliscə izahı	Terminin azərbaycanca adı	Terminin azərbaycanca izahı
Accountability	An obligation to explain one's actions to another person or organization.	Hesabatlılıq, cavabdehlik	Öz hərəkətlərini digər şəxsə və ya təşkilata izah etmək öhdəliyi.
Assembly	The intentional and temporary presence of a number of individuals in an open-air public place for a common purpose.	Toplantı	Bir qrup şəxsin ümumi məqsədlərlə bilərəkdən və müvəqqəti olaraq ictimai yerdə (açıq havada) olması.
Authorization	The act of authorizing; permission (expressly provided in writing).	İcazə	Yazılı formada aydın şəkildə ifadə edilmiş sanksiyalaşdırma, icazə vermə aktı
Blanket (e.g. ban, restriction)	Effective or applicable in all instances.	Ümumi norma (məsələn, qadağa, məhdudiyyət)	Bütün hallarda qüvvədə olan və tətbiq edilməli olan norma.
“Clear and present danger” test	A doctrine that allows the imposition of restrictions only when participants in an assembly incite imminent lawless action and such action is likely to occur.	“Aydın və real təhlükə” testi	Bu doktrina (prinsip) məhdudiyyətlərin yalnız o hallarda tətbiqini nəzərdə tutur ki, toplantı iştirakçıları insanları dərhal qanunsuz hərəkətlər törətməyə təhrik edirlər və belə hərəkətlərin törədilməsi ehtimalı real olur.

Content neutrality (principle of)	A principle that only allows the restriction of expression without regard to the content or communicative impact of the message conveyed.	Məzmunə neytral yanaşma (prinsip)	Bu prinsip toplantıda ifadə edilən fikrin məzmunu və ya kommunikativ təsirinə yox, digər formada ifadə məhdudiyyətinin qoyulmasını nəzərdə tutur.
Content-based restrictions	A restriction that limits expression on the basis of the message it conveys.	Məzmunə qoyulan məhdudiyyətlər	Toplantıda ifadə edilən fikrin məzmunu ilə əlaqədar olaraq qoyulan məhdudiyyət.
Counter-demonstration	An assembly that is convened to express disagreement with the views expressed at another public assembly, and takes place at, or almost at, the same the same time and place as the one it disagrees with.	Əks-nümayiş	Digər ictimai toplantıda ifadə edilən fikirlərlə razılaşmamağın ifadəsi olaraq təşkil edilən və vaxt və yer baxımından həmin toplantı ilə tamamilə və ya təxminən üst-üstə düşən toplantı.
Data retention	The storage or preservation of recorded information, regardless of its format or the media on which it may be recorded.	Məlumatların saxlanması	Qeydə alınmış məlumatların mühafizəsi və ya arxivləşdirilməsi (məlumatın növündən və ya köçürüldüyü daşıyıcıdan asılı olmayaraq).
Demonstration	An assembly or procession held to express the point of view of the participants.	Nümayiş	İştirakçıların baxışlarını ifadə etməsi üçün keçirilən ictimai toplantı və ya yürüş.
Derogation	A partial repeal of a norm.	Öhdəliyin icrasından geri çəkilmə	Normanı yerinə yetirməkdən qismən imtina etmə.

Dispersal	A formal requirement that participants in an assembly leave the site of the assembly, with the threat of the use of force by the authorities.	Dağıtma	Hakimiyyət orqanları tərəfindən güc tətbiq ediləcəyi təhdidi ilə toplantı iştirakçılarından toplaşdıqları yeri tərk etmələrinin rəsmən tələb edilməsi.
Disruption	An interruption of the normal course of action.	Dayandırma	Aksiyanın normal gedişatını dayandıran müdaxilə.
Human rights defender	Individuals, groups or other organs of society that work or act to promote and protect universally recognized human rights and fundamental freedoms.	Hüquq müdafiəçisi	Hamılıqla tanınan insan hüquqlarının və əsas azadlıqların təşviqi və müdafiəsi məqsədi ilə fəaliyyət göstərən fərdlər, qruplar və ya ictimai təsisatlar.
Liability	An enforceable legal obligation.	Hüquqi məsuliyyət	Məcburi qüvvəyə malik olan hüquqi öhdəlik.
Monitor	see <i>Observer</i>	Monitorinq aparan	bax: <i>Müşahidəçi</i>
National security	The quality or state of being capable of resisting hostile or destructive acts from inside or outside a state.	Milli təhlükəsizlik	Ölkənin daxilindən və ya xaricindən gələn düşmənçilik hərəkətlərinə və ya destruktiv aktlara müqavimət göstərə bilmək keyfiyyəti və ya durumu.
Non-lethal weapons	A weapon that is designed to incapacitate the target rather than kill or seriously injure.	Ölümə səbəb olmayan silahlar	Hədəfi öldürmək və ya ona ciddi xəsarət yetirmək üçün deyil, onu zərərsizləşdirmək üçün nəzərdə tutulan silah.
Non-nationals	Those who are not citizens of a given state.	Qeyri-vətəndaşlar	Müvafiq ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər.

Notification	A notice that provides information on an upcoming assembly and does not constitute a request for permission.	Bildiriş	Planlaşdırılan toplantı barədə icazə xarakteri deyil, məlumatlandırma xarakteri daşıyan ərizə.
Observer	Someone who watches and reports on the progress of an assembly from a neutral point of view.	Müşahidəçi	Toplantının gedişatını izləyən və baş verənlər barədə neytral mövqedən məlumat verən şəxs.
Organizer	The person or persons with primary responsibility for an assembly.	Təşkilatçı	Toplantıya görə əsas cavabdehlik daşıyan şəxs və ya şəxslər.
Parade	<i>see Procession.</i>	Parad	bax: <i>Yürüş</i>
Participant	A person intentionally and voluntarily present at an assembly who supports the message of the assembly.	İştirakçı	Bilərəkdən və könüllü surətdə toplantıda olan və ortada ifadə edilən fikirləri dəstəkləyən şəxs.
Peaceful enjoyment of one's possessions (right to)	The right to protection of property and against its deprivation.	Öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə (hüquq)	Mülkiyyətin müdafiəsi və qəsdlərdən qorunması hüququ.
Penalty	A punishment established by law for its breach.	Cəza tədbiri	Qanunun pozulmasına görə qanunla müəyyən edilmiş cəza.
Peremptory norm	A fundamental principle of international law considered to have acceptance among the international community of states as a whole. Peremptory norms do not require consent and cannot be violated by any state.	İcbari norma	Beynəlxalq birliyi təşkil edən dövlətlər tərəfindən hamılıqla qəbul edilmiş hesab olunan beynəlxalq hüququn əsas prinsipi. İcbari normalar razılıq tələb etmir və hər hansı dövlət tərəfindən pozula bilməz.

Permit	The formal grant of permission by a regulatory authority to hold an assembly.	İcazə	Toplantının keçirilməsinə tənzimləyici orqanın rəsmi razılığı.
Presumption in favor of holding assemblies	The presumption that an assembly may proceed in the absence of well-founded justifications for the imposition of restrictions or for preventing the assembly from occurring.	Toplantıların keçirilməsinin lehinə prezumpsiya	Hər hansı toplantının keçirilməsinə məhdudiyyət və ya qadağa qoyulması üçün əsaslı səbəblər yoxdursa, həmin toplantı keçirilə bilər.
Prior restraint	Restrictions imposed in advance of an event.	İlkin məhdudiyyət	Toplantı keçirilənə qədər tətbiq edilən məhdudiyyət.
Procession	A gathering that moves along public thoroughfares. A procession may involve the use of vehicle or other conveyances.	Yürüş	İştirakçılarının ictimai yol boyunca hərəkət etməsi ilə səciyyələnən toplantı. Yürüş nəqliyyatdan və ya digər hərəkət vasitələrindən istifadəni özündə ehtiva edə bilər.
Proportionality (principle of)	The principle requiring that the least intrusive means of achieving the legitimate objective being pursued by the authorities should always be given preference.	Mütənasiblik (prinsip)	Hakimiyyət orqanları tərəfindən qanuni məqsəd daşıyan tədbirlər tətbiq edilərkən həmişə ən az müdaxiləni nəzərdə tutan tədbirlərə üstünlük verilməsini tələb edən prinsip.
Protection of health and morals	The notion refers to public health and public morals.	Sağlamlığın və məənəviyyatın mühafizəsi	Bu anlayış əhalinin sağlamlığına və ictimai məənəviyyətə aiddir.
Protection of rights and freedoms of others	The prevention of major interference with the conflicting rights and freedoms of others.	Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi	Digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarına ciddi müdaxilələrin qarşısının alınması.

Public order	Security in public places.	İctimai qayda	İctimai yerlərdə təhlükəsizlik.
Public safety	A broad notion involving the protection of the population at large from various kinds of significant damage, harm, or danger, including emergencies.	İctimai təhlükəsizlik	Bütövlükdə əhalinin müxtəlif növ ciddi xəsarətdən, ziyardan və ya təhlükədən qorunmasını, o cümlədən fəvqəladə hallarda əhalinin müdafiəsini nəzərdə tutan geniş anlayış.
Public space	A space where everyone is free to come and leave without restriction (e.g., streets or parks).	İctimai yer	Girişi və çıxışı hamı üçün məhdudiyyətsiz açıq olan məkan (məsələn, küçələr, parklar və s.).
Rally	A static demonstration.	Miting	Statik (hərəkətsiz, bir yerdə cəryan edən) nümayiş.
“Reasonable excuse” defence	A defence applicable where failure to comply was not willful but a matter of impossibility.	“Üzrlü səbəbə” əsaslanan müdafiə	Bu müdafiə o hallara şamil olunur ki, şəxsin qanuna riayət etməməsi onun öz iradəsi əsasında deyil, qanuna riayət etməyin mümkün olmaması səbəbindən baş verir.
Regulatory authority	The authority responsible for taking decisions about public assemblies.	Tənzimləyici orqan	İctimai toplanışlarla bağlı qərarların qəbuluna görə cavabdehlik daşıyan orqan.
Riot control	Measures taken to control an act of public violence by an unruly mob.	İğtişaş zamanı vəziyyətin nəzarət altına alınması	Nəzarətdən çıxmış kütlənin zorakı hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün görülən təbirlər.

Risk assessment	An assessment of possible risks or problems associated with an assembly and the development of a plan of action to counter such risks.	Risqlərin qiymətləndirilməsi	Toplantı ilə bağlı mümkün risklərin və ya problemlərin qiymətləndirilməsi və həmin risklərlə mübarizə üçün hərəkət planının hazırlanması.
Sanction	A coercive measure intended to ensure compliance with the law.	Sanksiya	Qanuna əməl olunmasının təmin edilməsinə yönələn məcburiyyət tədbiri.
Simultaneous assemblies	An assembly that takes place at the same time and place as another one, but which has no relationship to the other event.	Eyni vaxtda keçirilən toplantılar	Digər toplantı ilə eyni vaxtda və eyni yerdə keçirilən, lakin həmin toplantıya aidiyyəti olmayan toplantı.
Sit-in	A static demonstration in which participants seat themselves in a particular place and refuse to move.	Oturaq aksiya	Bu termin elə statik toplantını bildirir ki, onun iştirakçıları müəyyən yerdə oturur və oranı tərk etməkdən imtina edirlər.
Spontaneous assembly	An assembly that takes place as an urgent response to an event or item of news.	Təsadüfi (spontan) toplantı	Hər hansı hadisəyə və ya xəbəyə reaksiya olaraq təcili surətdə keçirilən toplantı.
Steward; marshal	A person, working in cooperation with assembly organizer(s), with a responsibility to facilitate an event and help ensure compliance with any lawfully imposed restrictions.	Toplantı təşkilatçısının yardımçısı; idarəçi	Toplantı təşkilatçısı (təşkilatçıları) ilə birgə fəaliyyət göstərən, toplantının keçirilməsinə yardım göstərmək və hər hansı qanuni məhdudiyyətlərə əməl olunmasının təmin edilməsinə kömək etmək vəzifəsini daşıyan şəxs.

Supporter	Someone who is in the close proximity of the assembly and shares the views expressed.	Dəstəkçi	Toplantının bilavasitə yaxınlığında olan və orada ifadə edilən fikirləri bölüşən istənilən şəxs.
Unlawful assembly	An assembly that proceeds in non-compliance with the law regulating assemblies.	Qanunsuz toplantı	Qanunu pozmaqla təşkil edilmiş toplantı.
Use of force	The exertion of physical force as a means of compulsion or coercion.	Güc tətbiqi	Məcbureddici və ya sakitləşdirici vasitə qismində fiziki zor tətbiqi.
Violence	Illegal or abusive exertion of physical force.	Zorakılıq	Qanunsuz və ya həddən artıq fiziki güc tətbiqi.

Əlavə D. Ekspertlər Şurasının tərkibi

Nil Carmen (Neil Jarman) (şuranın sədri; Birləşmiş Krallıq)

Nil Carmen (Neil Jarman) Belfastdakı (Birləşmiş Krallıq) Münaqişələrin Tədqiqi İnstitutunun direktorudur. Onun akademik tədqiqat maraqlarının dairəsinə ilk növbədə sülh quruculuğu və münaqişə zamanı gərginliyin azaldılması fəaliyyəti, xüsusən də ictimai toplantılar və onların gedişində asayişin qorunması, zorakılığa və ictimai iğtişaslara cavab reaksiyaları zamanı ictimaiyyətin dəstəyinə arxalanma məsələləri daxildir. O, ictimai asayişin qorunması, insan hüquqları və münaqişələrin həlli, fərqli insanlara (məsələn, fərqli irqə mənsub olanlara, cinsi azlıqlara və s.) qarşı nifrət zəminində cinayətkarlıq əleyhinə mübarizə məsələlərinə dair çoxsaylı nəşrlərin müəllifidir.

Tomas Bull (Thomas Bull) (İsveç)

Tomas Bull Uppsala Universitetinin (Uppsala şəhəri, İsveç) konstitusiya hüququ üzrə professorudur. O, söz azadlığı, toplaşmaq azadlığı və birləşmək azadlığı məsələləri üzrə, eləcə də bu sahələrdə müqayisəli konstitusiya hüququ üzrə ixtisaslaşıb. O, bu mövzulara aid bir sıra kitabların müəllifidir. O, həmçinin inzibati, cinayət və Avropa hüququna aid əsərlər dərc etdirib.

Nina Belyaeva (Nina Belyaeva) (Rusiya Federasiyası)

Nina Belyayeva Moskva (Rusiya) Dövlət İqtisad Universitetinin dövlət siyasəti departamentinin rəhbəridir. Onun akademik maraqları dairəsinə vətəndaş cəmiyyətinin idarəetmədə iştirakı üçün hüquqi mühitin yaradılması və vətəndaş-hökumət qarşılıqlı münasibətlərinin hüquqi formaları kimi məsələlər daxildir. O, İctimai birliklər haqqında 1995-ci il tarixli Rusiya Qanunun əsas müəllifidir. QHT fəaliyyətlərinin innovativ formalarını təşkil edən və praktikada tətbiq edən tanınmış şəxs olmaqla yanaşı, doktor Belyayeva həm də “Biz vətəndaşlarıq!” adlı beynəlxalq QHT koalisiyasının idarə heyətinin sədri və “İnterleqal” beynəlxalq siyasi və hüquqi tədqiqatlar fondunun sədridir. O, ictimai birliklərin və QHT-lərin fəaliyyətlərini tənzimləyən federal və regional Rusiya qanunvericiliyi üzrə bir çox işçi qruplarının üzvü, habelə vətəndaş cəmiyyəti sahəsində və vətəndaş cəmiyyəti ilə dövlət orqanları arasındakı münasibətlər sahəsində müsbət təcrübələrin toplanması və bu sahəyə aid qanunvericiliyin işlənib hazırlanması məqsədi ilə CIVICUS, Dünya Bankı və Avropa İttifaqı tərəfindən yaradılmış bir çox beynəlxalq ekspert qruplarının üzvü olub.

Devid Qoldberger (David Goldberger) (Amerika Birləşmiş Ştatları)

Devid Qoldberger Ohayo Dövlət Universitetinin hüquq üzrə fəxri professorudur. O, ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişə aid kursu tədris edir, eləcə də ABŞ Konstitusiyasına

dair icmal kursunu və vəkillik bacarıqlarına dair kursu tədris edib. Onun elmi yazılarının əsas mövzusu ABŞ Konstitusiyasına əsasən söz azadlığı hüququnun tətbiq dairəsi məsələsinə aiddir. Akademik fəaliyyətlə məşğul olmazdan əvvəl o, Amerika Vətəndaş Azadlıqları İttifaqının İllinoys bölməsinin hüquq üzrə direktoru olub. Cənab Qoldberger söz azadlığına aid işlər üzrə ixtisaslaşıb. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində onun müştəriləri arasında, digərləri ilə yanaşı, Vyetnam müharibəsi əleyhinə nümayişçilər, Amerika Nasional-Sosialist Partiyası, İllinoys Kommunist Partiyası və “Ku Kluks Klan” təşkilatı olub. O, həmçinin Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı əsas siyasi partiyaların üzvü olan, dövlət vəzifələrinə və dairələrdəki vəzifələrə iddia edən siyasi namizədləri təmsil edib.

Maykl Hamilton (Michael Hamilton) (Birləşmiş Krallıq)

Maykl Hamilton Budapeştdə (Macarıstan) Mərkəzi Avropa Universitetinin Hüquqi Araşdırmalar Departamentinin adyunkt-professorudur. O, insan hüquqları və müqayisəli konstitusiya hüququ proqramlarını, o cümlədən ifadə və toplaşmaq azadlığına dair kursları tədris edir. Budapeştə köçməzdən əvvəl doktor Hamilton Belfastda (Birləşmiş Krallıq) Olster Universitetinin Tranzit Ədliyyə İnstitutunun müştərək direktoru olub. Onun tədqiqatlarında ictimai etirazlarla bağlı hüquqi tənzimləmə, mediasiya məsələlərinə və Şimali İrlandiyada ictimai yürüşlərlə bağlı mübahisələrə əsas yer verilib (O, Şimali İrlandiyada ictimai yürüşlərlə bağlı strateji rəy və tövsiyələr qurumunun insan hüquqları üzrə məsləhətçisi olub).

Muatar S. Xaydarova (Muatar S. Khaidarova) (Tacikistan)

Muatar S. Xaydarova Qeyri-kommersiya Hüququ üzrə Beynəlxalq Mərkəzin Tacikistandakı nümayəndəliyinin direktoru və baş hüquq məsləhətçisi və “Cəmiyyət və hüquq” adlı QHT-nin sədridir. O, birləşmək azadlığı hüququ, məlumatlara çıxış, din və qanunvericilik məsələlərinə dair bir sıra nəşrlərin müəllifidir. Onun əsas maraqları və vəzifələri sırasına bunlar daxildir: birləşmək azadlığına dair qanunvericiliyin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi, xarici və beynəlxalq QHT-lərə müxtəlif hüquqi məsələlərə dair məsləhətlərin verilməsi; insan hüquqlarının müdafiəsinə aid hazırda qüvvədə olan və təklif olunan qanunlarla və normativ aktlarla bağlı müxtəlif maraqlı subyektlərə texniki-hüquqi yardım göstərilməsi, o cümlədən yazılı şərhlərin hazırlanması, qanun layihələrinin hazırlanması üzrə iclaslarda iştirak və müsbət təcrübələrin aşkar edilməsi; Tacikistanda QHT-lər və onların hüquqşünasları üçün müxtəlif treninqlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi; insan hüquqlarına aid nəşrlərin hazırlanmasına və yayılmasına dəstək verilməsi; fəaliyyətləri vətəndaş cəmiyyəti təmsilçiləri ilə əlaqədar olan və (və ya) onlarla əməkdaşlıq edən, habelə Tacikistan hökuməti ilə vətəndaş cəmiyyətinin əsas təmsilçiləri arasında əlaqələndirici qismində fəaliyyət göstərən yerli məmurlarla müvafiq təmasların qurulması və mühafizə edilməsi.

Sergey Ostaf (Serghei Ostaf) (Moldova)

Sergey Ostaf qeyri-kommersiya təşkilatı olan, Moldovada demokratik dəyişiklikləri təbliğ edən İnsan Hüquqları üzrə Resurs Mərkəzinin (CReDO) direktorudur. O, Moldovada insan hüquqlarının təbliği işi ilə məşğul olur, habelə tədqiqatlar və alternativ hesabatlar təqdim etməklə, insan hüquqlarına aid işləri milli məhkəmələrə və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə təqdim etməklə Avropa Şurası, BMT-nin insan hüquqları üzrə orqanları və ATƏT/DTİHB ilə əməkdaşlıq edərək təşviqat fəaliyyətlərini həyata keçirir. Onun hazırkı fəaliyyətləri Moldova hökuməti tərəfindən demokratik dövlət siyasətinin qəbulu uğrunda təşviqatı və hüquqi və institusional mexanizmlər vasitəsilə bu siyasətin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə dair məsləhətlərin verilməsini özündə ehtiva edir.

Vardan Poqosyan (Vardan Poghosyan) (Ermənistan)

Vardan Poqosyan əsasən hüquqi və siyasi tədqiqatlarla məşğul olan “beyin mərkəzinin” – “Demokratiya” fondunun təsisçisidir. O, həmçinin Ermənistanda GTZ təşkilatının Hüquqi Məsləhətlər Proqramının rəhbəridir. Onun əsas akademik maraqları sırasına konstitusiya hüququ və inzibati hüquq, habelə müqayisəli siyasi sistemlər mövzusu daxildir. Cənab Poqosyan Ermənistanda bir sıra qanun layihələrinin hazırlanmasında iştirak edib, həm də “Toplantı, mitinq, yürüş və nümayişlərin keçirilməsi qaydası haqqında” qanun layihəsi üzrə işçi qrupunun üzvü olub, eləcə də 2005-ci il tarixli konstitusiya dəyişikliklərinin, İnzibati icraat haqqında Qanunun və İnzibati məhkəmə icraatı haqqında Məcəllənin hazırlanmasında iştirak edib.

Aleksandr Vaşkeviç (Alexander Vashkevich) (Belarus)

Aleksandr Vaşkeviç Minskdəki (Belarus) Belarus Dövlət Universitetinin beynəlxalq hüquq departamentinin adyunkt-professorudur. Belarus Konstitusiya Məhkəməsinin keçmiş hakimidir, hazırda müqayisəli konstitusiya hüququ və insan hüquqlarına dair Avropa hüququ kurslarını tədris edir, insan hüquqları məsələlərinə aid bir çox əsərlər nəşr edib. Doktor Vaşkeviç Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi yanında Belarusun daxili qanunvericilik və praktikasının təhlili və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ üzrə işçi qrupunun rəhbəridir.

Yevgeni A. Jovtis (Yevgeniy A. Zhovtis) (Qazaxıstan)

Yevgeni A. Jovtis Qazaxıstanda insan hüquqları aktivistidir, “Qazaxıstan Beynəlxalq İnsan Hüquqları və Qanunun Aliliyi Bürosu” qeyri-hökumət təşkilatının direktoru, habelə “İnterleqal” Fondunun Direktorlar Şurasının üzvüdür. Hüquq müdafiəçisi qismində geniş təcrübəyə malikdir. Onun maraq dairəsinə daxil olan əsas mövzu vətəndaş azadlıqlarıdır.

Anjey Rzeplinski (Andrzej Rzepliński) (Polşa), 2009-cu ilin iyununadək

Anjey Rzeplinski Varşava Universitetinin Tətbiqi ictimai elmlər və reabilitasiya fakültəsinin professorudur. O, əsas hüquq və azadlıqlar, totalitar rejimlərin cinayətləri, polis və təhlükəsizlik xidməti haqqında qanunvericilik, habelə penologiya sahələri üzrə ixtisaslaşıb və bu mövzularda bir çox əsərlər nəşr edib. O, İnsan Hüquqları üzrə Helsinki Fondunun direktorlar şurasının, İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Helsinki Federasiyasının, Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyasının Polşa bölməsinin üzvü olub. O, hakimlərə təlimlərin keçilməsi və ifadə azadlığının monitorinqi üzrə Avropa Şurasının ekspertidir. 2008-ci ilin dekabrında Polşa Konstitusiya Məhkəməsinin hakimi təyin olunub.

Mətnəli qeydlər

(Endnotes)

- 1 Bax: sənəd № CDL-AD(2005)040, “Opinion on the OSCE/ODIHR Guidelines for Drafting Laws Pertaining to Freedom of Assembly” (“Toplaşmaq azadlığı haqqında qanunvericiliyin hazırlanması üçün ATƏT/DTİHB-nin rəhbər prinsiplərinə dair rəy”), Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası tərəfindən 21-22 oktyabr 2005-ci ildə Venesiyada 64-cü plenar iclasda qəbul edilib.
- 2 Rəyləri bu veb-saytlarda tapmaq olar: <http://www.legislationline.org> və http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Opinion_ef.asp?L=E.
- 3 Misal üçün bax: Oya Ataman Türkiyəyə qarşı işi (Oya Ataman v. Turkey), 2006-cı il, 16-cı bənd (orada “Rəhbər prinsiplər”in layihəsinə dair Venesiya Komissiyasının rəyinə istinad edilir); Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı işi (Gillan and Quinton v. UK), 2010-cu il, 47-ci bənd (bu sənəd tərtib edildiyi vaxt həmin işin Böyük Palatanın icraatına verilməsi barədə müraciətə hələ baxılmamışdı).
- 4 Misal üçün bax: “Note by the Secretary-General on Human rights defenders: Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms” (Hüquq müdafiəçiləri haqqında Baş katibin qeydləri: İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi: insan hüquqlarına aid məsələlər, o cümlədən insan hüquqlarının və əsas azadlıqların səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsinə alternativ yanaşmalar (A/62/225, altmış ikinci sessiya), 91-92-ci bəndlər (2006-cı ilin aprelində Nepalda etiraz çıxışları zamanı İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın müşahidəçi rolu barəsində). Həmçinin bax: BMT sənədi № A/HRC/7/28/Add.3, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the situation of human rights defenders, Hina Jilani, Addendum: Mission to Serbia, including Kosovo”, (“Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə Baş katibin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilaninin hesabatı. Qoşma: Nümayəndə heyətinin Serbiyaya, o cümlədən Kosovaya səfəri), 4 mart 2008-ci il, 111-ci bənd (aşağıda 33-cü mətnəli qeydə bax).
- 5 Müvafiq standartlar əsasən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda və İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasında yer alıb, habelə müvafiq olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsinin və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hüquq praktikasında tətbiq edilir.
- 6 ATƏT iştirakçısı olan dövlətlərin və digər dövlətlərin konstitusiya məhkəmələri də daxil olmaqla.
- 7 Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsinin son dövrlərdə bildirdiyi kimi, yaxşı olar ki, “polis diskresion səlahiyyətlərinin insan hüquqlarına uyğunluğu məsələsinə qərar qəbul edən şəxslərin öhdəsinə buraxmaqdan, qanunların özləri kifayət qədər dəqiq ifadələrlə elə tərtib edilsin ki, polis belə səlahiyyətləri məhdudlaşdırılsın və tənzimlənsin”. Bax: Joint Committee on Human Rights, Demonstrating Respect for Rights: A Human Rights Approach to Policing Protest (Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsi: “İnsan hüquqlarına hörmət nümayiş etdirilməsi: etiraz aksiyaları zamanı asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma”), London: HMSO, HL Paper 47-I; HC 320-I, 23 March 2009, pp.21-22 and para.76, (bu fikir 4-cü tövsiyədə bir daha təkrarlanıb).
- 8 Misal üçün bax: Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baçzkowski and Others v. Poland), 2006-cı il, 25-ci bənd: “Konstitusiya toplaşmaq hüququnu deyil, toplaşmaq azadlığını birbaşa təmin edir. Toplaşmaq hüququnun verilməsi dövlətin vəzifəsinə daxil deyil, onun

- vəzifəsi toplantıların dinc şəkildə keçirilməsini təmin etməklə məhdudlaşır”.
- 9 Məsələn, Tacikistan qanunvericiliyinə əsasən, tədbirin məqsədlərini dəstəkləyən şəxs onun “iştirakçısı” sayılır.
- 10 Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (MSHBP) 22-ci maddəsi və İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının (İHAK) 11-ci maddəsi. Həmçinin bax: 107-ci bənd – “Toplaşmaq azadlığına qoyulan dolayı məhdudiyyətlər”.
- 11 Avropa Şurasının Milli azlıqlar haqqında Çərçivə Konvensiyasının 17-ci maddəsi. Bu maddə Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) Kopenhagen sənədinin 32.4 və 32.6-cı bəndlərinə əsaslanır.
- 12 MSHBP-nin 12-ci maddəsi və İHAK-ın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi.
- 13 Məsələn üçün bax: Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), 2003-cü il; Foka Türkiyəyə qarşı (Foka v. Turkey), 2008-ci il. Həmçinin bax: 107-ci bənd – “Toplaşmaq azadlığına qoyulan dolayı məhdudiyyətlər”.
- 14 MSHBP-nin 19-cu maddəsinin 2-ci və 3-cü bəndləri və İHAK-ın 10-cu maddəsi. İfadə azadlığına öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneçilik olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd edib ki, toplaşmaq azadlığı və ifadə azadlığı praktikada çox zaman bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Məsələn üçün bax: Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France), 1991-ci il, 37-ci və 51-ci bəndlər; Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), 2003-cü il, 39-cu bənd; Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (Christian Democratic People’s Party v. Moldova), 2006-cı il, 62-ci bənd; Ollinger Avstriyaya qarşı (Ollinger v. Austria), 2006-cı il, 38-ci bənd.
- 15 MSHBP-nin 18-ci maddəsi və İHAK-ın 9-cu maddəsi.
- 16 Bax: “Joint Statement on Racism and the Media by the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media and the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression” (“BMT-nin Fikir və ifadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisinin, ATƏT-in Kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı üzrə nümayəndəsinin və Amerika Dövlətləri Təşkilatının İfadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisinin irqçilik və kütləvi informasiya vasitələri haqqında birgə bəyanatı); bəyanatın mətnini bu veb-saytdan tapmaq olar: http://www.osce.org/documents/rfm/2000/11/195_en.pdf. Həmçinin bax: Helen Fenwick, The Right to Protest, the Human Rights Act and the Margin of Appreciation (Helen Fenwick, “Etiraz hüququ, insan hüquqları haqqında qanun və qiymətləndirmə sərbəstliyinin həddləri”), “Modern Law Review”, cild 62, № 4, iyul 1999-cu il, səh. 491-493.
- 17 Məsələn üçün bax: “Enerji Yapı-Yol Sen” Türkiyəyə qarşı (Enerji Yapı-Yol Sen v. Turkey), 2009-cu il (mətn yalnız fransızcadır) – bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Böyük Palatası təsdiqlədi ki, bir günlük ümummilli tətildə iştirak etməklə həmkarlar ittifaqının üzvləri dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu həyata keçiriblər. Bundan başqa, tətil keçirmək hüququ mütləq (məhdudiyyətsiz) hüquq olmasa da, bütün dövlət qulluqçularının və ya dövlət təşkilatlarının işçilərinin tətil keçirməsinə icazə verməyən qadağa bu işdə qeyri-mütənasib idi və təxirəsalınmaz ictimai tələbat cavab vermirdi.
- 18 3 may 1996-cı ildə edilmiş dəyişikliklərlə (STE № 163).
- 19 Beynəlxalq Əmək Konfransı 1970-ci ildə 54-cü sessiyasında qəbul etdiyi qətnamədə qeyd edib ki, toplaşmaq hüququ (digər hüquqlarla yanaşı) “həmkarlar ittifaqlarının öz hüquqlarından normal şəkildə istifadə etmələrinin tərkib hissəsidir”. Bax: “Freedom of association and collective bargaining: Resolution of 1970 concerning trade union rights and their relation to civil liberties” (“Toplaşmaq azadlığı və kollektiv müqavilə bağlanması haqqında danışıqlar: Həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarına və onların mülki azadlıqlarla əlaqəsinə dair 170 sayılı qətnamə”), sənəd № (ilolex): 251994G16. Konkret nümunə üçün

- bax: Committee of Experts on the Application of [ILO] Conventions and Recommendations (CEACR), "Individual Observation concerning Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention" ([BƏT] konvensiyalarının və tövsiyələrinin tətbiqi üzrə ekspertlər komitəsi (CEACR), "Birləşmək azadlığı və təşkilatlanmaq hüququnun müdafiəsi ilə bağlı ayrıca müşahidə"), 1948-ci il (№ 87), Malavi (ratifikasiya: 1999-cu il; sənəd № (ilolex): 062006MWI087), 2006-cı ildə dərc olunub: "Komitə ... 2004-cü ilin sentyabrında çay sənayesi işçilərinin etiraz yürüşünün zorakılıqla yatırıldığını, habelə Komitənin tətillə hüququ ilə bağlı öncə qaldırdığı digər məsələləri qeyd edir. ... Toplaşmaq və nümayiş azadlığı həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının fundamental aspektini təşkil edir və ... hakimiyyət orqanları bu hüququn qanuni istifadəsini məhdudlaşdırma və ya ona mane ola bilən hər hansı müdaxilədən çəkinməlidirlər, bu şərtlə ki, bu hüquqlardan istifadə ictimai qaydaya ciddi və qaçılmaz təhlükə törətməsin..."
- 20 Məsələn, 2009-cu ildə Moldovada seçkilərlə bağlı etirazların tənzimlənməsi ilə əlaqədar olaraq Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində bir sıra işlər qaldırıldı. Bax: Radu Popa Moldovaya qarşı (Popa (Radu) v. Moldova), ərizə № 29837/09; Serjiu Mokuşu Moldovaya qarşı (Mocanu (Sergiu) v. Moldova), ərizə № 24163/09; Stati və Marinesku Moldovaya qarşı (Stati və Marinescu v. Moldova), ərizə № 19828/09; Matasaru Moldovaya qarşı (Mătăsaru v. Moldova), ərizə № 20253/09. Həmçinin bu analoji işə bax: Vidadi Sultanov Azərbaycanla qarşı (Sultanov (Vidadi) v. Azerbaijan), ərizə № 21672/05.
- 21 Misal üçün bax: OSCE/ODIHR Panel on Freedom of Assembly and European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) "Opinion on the Amendments to the Law of the Kyrgyz Republic on the Right of Citizens to Assemble Peaceably, Without Weapons, to Freely hold Rallies and Demonstrations" ("Vətəndaşların silahsız dinc toplaşmaq, sərbəst yürüş və nümayişlər keçirmək hüququ haqqında Qırğızistan Respublikasının Qanununa dəyişikliklərə dair Rəy), Strasburq/Varşava, 27 iyun 2008-ci il, Rəy № FOA – KYR/111/2008; bu sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.legislationline.org/download/action/download/id/824/file/test.pdf>. Həmçinin bax: OSCE Election Observation Mission, Kyrgyz Republic, "Presidential Election, 23 July 2009: Statement of Preliminary Findings and Conclusions" (ATƏT-in seçkiləri müşahidə missiyasının Qırğızistan Respublikasına səfəri: "Prezident seçkiləri, 23 iyul 2009-cu il: ilkin rəy və nəticələr barədə bəyanat"), səh. 3; UN Human Rights Committee, "Concluding Observations of the Human Rights Committee: Republic of Moldova" (BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, "İnsan Hüquqları Komitəsinin yekun qeydləri: Moldova Respublikası"), CCPR/C/MDA/CO/2, 4 noyabr 2009-cu il, 8(d) bəndi; həmin bənddə 2009-cu ilin aprelində seçkilərdən sonra təşkil edilmiş nümayişlərə qarşı zorakı tədbirlərin tətbiqi fonunda qeyd edilir ki, "iştirakçı dövlət: ... d) Paktnın 21-ci maddəsinə uyğun olaraq toplaşmaq azadlığı hüququna hörməti təmin etməli (o cümlədən Toplantılar haqqında 2008-ci il tarixli Qanunu tətbiq etmək vasitəsilə) və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən insan hüquqlarının bu cür pozuntularının yenidən baş verməməsi üçün təsirli təhlükəsizlik tədbirlərini tətbiq etməlidir, məsələn, polis əməkdaşlarına müvafiq təlimlər keçilməlidir"; UN Human Rights Committee, "Concluding Observations of the Human Rights Committee: Azerbaijan" (BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, "İnsan Hüquqları Komitəsinin yekun qeydləri: Azərbaycan"), CCPR/C/AZE/CO/3, 13 avqust 2009-cu il, 16-17-ci bəndlər.
- 22 Barankeviç Rusiyaya qarşı (Barankevich v. Russia), 2007-ci il, 30-cu bənd. Bu cür hallarda 11-ci maddə 9-cu maddənin işığında şərh olunmalıdır (bax: Barankeviçin işi, 20-ci və 44-cü bəndlər). Məhkəmə daha sonra 31-ci bənddə bildirdi ki: "Azlıq qrupunun Konvensiya ilə təmin olunan hüquqlarının həyata keçirilməsi həmin hüquqların çoxluq tərəfindən bəyənilməsi ilə şərtləndirilmiş olsaydı, bu, Konvensiyanın təməlini təşkil edən dəyərlərə zidd olardı".

- 23 Diger qərarlar arasında bax: Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baçzkowski and Others v. Poland), 2007-ci il, 63-cü bənd; “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 1 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 1), 2009-cu il, 28-ci bənd; “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 2 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 2), 2009-cu il, 24-cü bənd; “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 3 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 3), 2009-cu il, 24-cü bənd; Şassanyu və başqaları Fransaya qarşı (Chassagnou and Others v. France [GC]), Böyük Palatanın qərarı, 1999-cu il, 112-ci bənd; Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (Christian Democratic People’s Party v. Moldova), ərizə № 28793/02, 14 fevral 2006-cı il tarixli qərar, 64-cü bənd; Yanq, Ceyms və Vebster Birləşmiş Krallığa qarşı (Young, James and Webster v. the United Kingdom), 1981-ci il, 63-cü bənd.
- 24 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş İnsan Hüquqları haqqında Ümumdünya Bəyannaməsi (İHÜB) məcburi qüvvəyə malik müqavilə deyil, bəyannamədir. Ümumi Bəyannamədə bəyan edilmiş prinsiplərin həyata keçirilməsi üçün 1966-cı ildə İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (MSHBP) və onun birinci Fakultativ Protokolu qəbul edilib. Bu üç sənəd birlikdə insan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericiliyi (International Bill of Human Rights) təşkil edir. MSHBP mülki və siyasi hüquqlar sahəsində hamılıqla tanınan minimal standartları müəyyən edir. Paktı ratifikasiya edən və ya ona qoşulan dövlətlərin qəbul etdiyi öhdəliklər həmin dövlət MSHBP-nin iştirakçısı olduğu andan icra edilməlidir. İştirakçı dövlətlər tərəfindən MSHBP-nin yerinə yetirilməsi müstəqil ekspertlərdən ibarət orqan olan BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən izlənilir. Bütün iştirakçı dövlətlər Komitəyə Paktın nəzərdə tutulmuş hüquqlara riayət edilməsi barədə dövrü məruzələr (hesabatlar) təqdim etməyə borcludurlar. Məruzələrin təqdim edilməsi prosedurundan əlavə, Paktın 41-ci maddəsində Komitə tərəfindən dövlətlərarası şikayətlərə baxılması proseduru da nəzərdə tutulur. Bundan başqa, MSHBP-nin birinci Fakultativ Protokolu Komitəyə iştirakçı dövlətlər tərəfindən Paktın müddəalarının pozulduğunu iddia edən fərdi şikayətlərə baxmaq səlahiyyəti verir. Əlavə məlumat üçün A Əlavəsinə bax.
- 25 İHAK Avropa regionu üçün insan hüquqları sahəsində ən doğun və nüfuzlu müqavilədir. Bu müqavilə 1950-ci ildən imzalanmaq üçün açıqdır. Avropa Şurasının üzvü olan bütün dövlətlərdən tələb olunur ki, Avropa Şurasının Nizamnaməsinə qoşulduqdan sonra bir il ərzində Konvensiyanı ratifikasiya etsinlər. İHAK-da bir sıra əsas hüquq və azadlıqlar təsbit olunur və Konvensiya iştirakçıları yurisdiksiyalarında olan hər kəs üçün bu hüquq və azadlıqları təmin etməyi öhdələrinə götürürlər. Fərdi və dövlətlərarası şikayətlərə Strasburqdakı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən baxılır. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin sorğusu əsasında Məhkəmə İHAK-ın və onun Protokollarının şərhinə aid məsləhət rəyləri də verə bilər. A Əlavəsinə bax.
- 26 Amerika Konvensiyasının 44-cü maddəsinə əsasən, “istənilən şəxs və ya şəxslər qrupu, yaxud [Amerika Dövlətləri] Təşkilatının üzvü olan bir və ya daha artıq dövlətdə qanunla tanınan istənilən qeyri-hökumət təşkilatı [İnter-Amerika İnsan Hüquqları] Komissiyasına hər hansı iştirakçı dövlət tərəfindən bu Konvensiyanın pozulduğu barədə ittihamlar və ya şikayətlər təqdim edə bilər”. A Əlavəsinə bax.
- 27 MDB Konvensiyası 26 may 1995-ci ildən imzalanmaq üçün açıq elan olunub və 11 avqust 1998-ci ildə qüvvəyə minib. O, MDB-nin üzvü olan 11 dövlətdən altısı (Ermənistan, Belarus, Qırğızıstan, Moldova, Rusiya və Tacikistan) tərəfindən imzalanıb və Belarus, Qırğızıstan Respublikası, Rusiya Federasiyası və Tacikistan tərəfindən ratifikasiya olunub. Misal üçün bax: Decision on the Competence of the [European] Court [of Human Rights] to Give and Advisory Opinion concerning “the coexistence of the Convention on

- Human Rights and Fundamental Freedoms of the Commonwealth of Independent States and the European Convention on Human Rights” (“Müstəqil Dövlətlər Birliyinin İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyasının və İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının birgə mövcudluğuna” dair [Avropa İnsan Hüquqları] Məhkəməsinin məsləhət rəyi vermək səlahiyyəti barədə qərar), 2 iyun 2004-cü il.
- 28 Ümumi məhdudiyyətlər barədə müddəa üçün İHÜB-nin 29-cu maddəsinə bax.
- 30 Bax: Manfred Nowak, UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary (Manfred Nowak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərhı”), 2-ci nəşr. Kehl: N.P. Engel, 2005-ci il, səh. 481-494; Sarah Joseph, Jenny Schultz, and Melissa Castan, The International Covenant on Civil and Political Rights (Sara Cozef, Cenni Şults və Melissa Kastan, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı”), 2-ci nəşr, New York: OUP, 2004-cü il, səh. 568-575.
- 31 Misal üçün bax: Organization of American States, “Annual Report of the Office of the Special Rapporteur for Freedom of Expression” (Amerika Dövlətləri Təşkilatı, “İfadə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçinin İdarəsinin illik hesabatı”), 2005-ci il, 5-ci fəsil, “Public Demonstrations as an exercise of freedom of expression and freedom of assembly” (“İctimai nümayişlər ifadə azadlığının həyata keçirilməsi vasitəsi kimi”), sənədi bu veb-saytdan tapmaq olar: http://www.cidh.oas.org/relatoria/showar_ticle.asp?artID=662&IID=1; BMT sənədi № A/62/225, Human Rights Defenders: Note by the Secretary-General (“Hüquq müdafiəçiləri: Baş katibin qeydləri”), 13 avqust 2007-ci il, D bölməsi, səh. 8-14: Monitoring the right to protest at the regional level: jurisprudence and positions of regional mechanisms (“Regional səviyyədə etiraz hüququnun monitorinqi: hüquq praktikası və regional mexanizmlərin mövqeləri”). Sənədi bu onlayn resursundan tapmaq olar: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4732dbaf2.pdf>.
- 32 Məsələn, Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria) işi üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin 2001-ci il tarixli qərarından sonra Bolqarıstan Ödliyyə Nazirliyi AİHM-in qərarının bolqar dilinə tərcüməsini müvafiq şəhərlərin mərkəzlərinə göndərdi və qərara dövrü məktubunu əlavə etdi. Qanunun məcburi qüvvəyə malik yeni şərh barədə məhkəmələri və ictimaiyyəti məlumatlandırmaq üçün bu qərarın bolqar dilinə tərcüməsi həmçinin <http://www.mjeli.government.bg/> veb-saytında yerləşdirildi. Həmçinin bax: Human Rights Information Bulletin (İnsan hüquqlarına dair informasiya bülleteni), № 64, 1 dekabr 2004-cü il – 28 fevral 2005-ci il, səh. 49-50, (ISSN 1608-9618 H/Inf (2005) 3), bülleteni bu veb-saytdan tapmaq olar: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/hrb64e.pdf.
- 33 Misal üçün bax: Mkrtçyan Ermənistana qarşı (Mkrtchyan v. Armenia), 2007-ci il, 39-cu bənd: bu bənddə qeyd olunub ki, istənilən belə qanunvericilik “öncədən görə bilmə” standartına (bu standart əsasən, qanunun keyfiyyətli hesab edilməsi üçün onun müddəaları ilə tanış olan şəxs edəcəyi hərəkətlərin onun üçün hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyini öncədən görə bilməlidir) cavab vermək üçün zəruri keyfiyyətə malik olmalıdır.
- 34 Məsələn, Ukrayna “Dinc nümayişlərin təşkili və keçirilməsi haqqında” özünün yeni qanun layihəsinin qiymətləndirilməsi xahişi ilə DTİHB-yə və Venesiya Komissiyasına müraciət etmişdi. Bax: “Joint Opinion of ODIHR and the Venice Commission on the order of organizing and conducting peaceful events in Ukraine” (“Ukraynada dinc nümayişlərin təşkili və keçirilməsi qaydasına dair DTİHB-nin və Venesiya Komissiyasının birgə rəyi”), 14 dekabr 2009-cu il, CDL-AD(2009)052; Rəy № 556/2009; DTİHB-nin rəyi № FOA-UKR/144/2009. Sənədi bu veb-saytdan tapmaq olar: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/2908/file/144_FOA_UKR_14%20DEC09_en.pdf. İctimai toplantıları tənzimləyən aydın qanunvericiliyə ehtiyacın olması Kosovoda da etiraf edilib.

Bax: “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the situation of human rights defenders, Hina Jilani, Addendum: Mission to Serbia, including Kosovo”, (“Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə Baş katibin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilaninin hesabatı. Qoşma: Nümayəndə heyətinin Serbiyaya, o cümlədən Kosovoya səfəri), 4 mart 2008-ci il (4-cü mətnaltı qeydə bax), 111-ci bənd: “Səfər zamanı Kosovo parlamenti artıq ictimai toplantılar haqqında qanun qəbul etmişdi, həmin qanun Kosovonun müvəqqəti administrasiyasının işləri üzrə BMT-nin Müvəqqəti Missiyasının hüquq şöbəsində baxışda idi. Sonradan Xüsusi nümayəndəyə məlumat verildi ki, bu qanun dərc oluna bilməz, çünki bu sahəyə aid qanunvericiliyin qəbulu Kosovo parlamentinin səlahiyyəti xaricindədir. Buna görə də, keçmiş Yuqoslaviya Sosialist Federativ Respublikasında 1981-ci ildə qəbul edilmiş qanun toplaşmaq azadlığına dair qüvvədə olan qanunvericilik hesab olunur. ... Xüsusi nümayəndə dövlət orqanlarını dinc toplaşmaq azadlığına dair adekvat qanunvericilik qəbul etməyə çağırır. Adekvat qanunvericilik və onun dəqiq tətbiqi 10 fevral 2007-ci ildə baş vermiş faciəli hadisələrin təkrarlanmasının qarşısını almaq üçün önəmlidir. Xüsusi nümayəndə bu sahədə qanunvericiliyin hazırlanmasında və tətbiq edilməsində ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) tərəfindən nəşr olunmuş “Dinc toplaşmaq azadlığına dair Rəhbər Prinsiplər”dən istifadə etməyi təklif edir. Bundan başqa, o, Baş Assambleyaya 2006 və 2007-ci il tarixli hesabatlarındakı tövsiyələrinə istinad edir, orada dinc toplaşmaq azadlığına və toplaşmaq azadlığı kontekstində etiraz hüququna xüsusi diqqət yetirilib”.

- 35 CDL-AD(2005)040 (1-ci mətnaltı qeydə bax), 12-ci bənd.
- 36 Misal üçün bax: *Ezelin Fransaya qarşı* (*Ezelin v. France*), 1991-ci il, 35-ci bənd. Beləliklə, dinc toplaşmaq azadlığı hüququ konkret halda faktlara birbaşa aidiyyəti olan əsas hüquq (*lex specialis*) sayılırsa, onda məhkəmə eyni faktlar əsasında dinc toplaşmaq azadlığının pozulmadığını öncə müəyyən etmiş olduğu təqdirdə ifadə azadlığı hüququnun pozuntusunu müəyyən edə bilməzdi. *Kivenmaa Finlandiyaya qarşı* (*Kivenmaa v. Finland*) işi üzrə xüsusi rəyində cənab Kurt Herndl (*Kurt Herndl*) bu məsələyə toxunub: 1994-cü il, CCPR/C/50/D/412/1990, 3.5-ci bənd.
- 37 *Otto Preminger İnstitutu Avstriyaya qarşı* (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*), 1994-cü il, 47-ci bənd.
- 38 Misal üçün bax: *Vaynai Macarıstana qarşı* (*Vajnai v. Hungary*), 2008-ci il, 20-26-cı bəndlər (həmin bəndlərdə 17-ci maddənin tətbiqinə dair məhkəmə praktikası müzakirə olunub və bu qənaətə gəlinib ki, bu işdə şikayət ərizəsinin verilməsi 17-ci maddənin məqsədləri baxımından şikayət hüququndan sui-istifadə təşkil etməyib). Eynilə, *Sula Fransaya qarşı* (*Soulas v. France*) işi üzrə 2008-ci il tarixli qərar (mətn yalnız fransızcadır) və “Radko” Vətəndaş Assosiasiyası və Paunkovski keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı (*Association of Citizens Radko & Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) işi üzrə 1999-cu il tarixli qərar (77-ci bənd) bildirildi ki, 17-ci maddə bu işlərə tətbiq edilə bilməz. Bu işlər *Qlimmerven və Hagenbek Niderlanda qarşı* (*Glimmerven and Hagenbeek v. the Netherlands*) (1979-cu il); *Qarodi Fransaya qarşı* (*Garaudy v. France*) (2003-cü il); və *Leidye və İzorni Fransaya qarşı* (*Lehideux and Isorni v. France*) (1998-ci il) işləriylə ziddiyyət təşkil edir.
- 39 Həmçinin bax: *Manfred Nowak, UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (Manfred Novak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərh-i”), 2-ci nəşr. Kehl: N.P. Engel, 2005-ci il (29-cu mətnaltı qeydə bax), səh. 373: “Konvensiyada “toplantı” termininə birbaşa anlayış verilməsə də bu anlayış dolayısı ilə nəzərdə tutulur. Buna görə də, bu ənənəvi hüququn obyektı və məqsədi nəzərə alınmaqla, onun şərh-i adətən milli hüquq sistemlərində qəbul edilmiş anlayışa uyğun olmalıdır. Şübhəsiz ki, heç də fərdlərin hər bir toplantısı üçün xüsusi müdafiə tələb olunmur.

- Toplaşmaq azadlığının müdafiəsi yalnız konkret məqsəd üçün bir neçə şəxsin bilərəkdən və müvəqqəti toplaşdığı hallara şamil olunur". Kivenmaa Finlandiyaya qarşı (Kivenmaa v. Finland) işində (Məlumat № 412/1990, 7.6-cı bənd) İnsan Hüquqları Komitəsi bildirdi ki, "ictimai toplantı birdən artıq şəxsin qanuni məqsəd üçün ictimai yerdə yığılmasını bildirir və bu zaman dəvət olunanlardan savayı başqa şəxslər də həmin yerə buraxılırlar".
- 41 "Flaş-mob" (flash mob) dedikdə elə qısamüddətli kütləvi aksiya nəzərdə tutulur ki, bu zaman bir qrup insan müəyyən bir yerə toplaşır, hər hansı hərəkətləri edir və dərhal da dağılışır. Baxmayaraq ki, bu tədbirlər planlaşdırılır və təşkil olunur, onlarda hər hansı formal təşkilatın və ya qrupun iştirakı nəzərdə tutulmur. Onlar yeni texnologiyaların köməyi ilə (o cümlədən SMS və Twitter vasitəsilə) planlaşdırıla bilər. Bu aksiyaların məzhi ondan ibarətdir ki, burada gözlənilməzlik elementi olur və aksiya barədə ilkin xəbərdarlığın edilməsi gözlənilməzliyi poza bilər.
- 42 Bax (ümumi misal olaraq): Hərbi obyektlərin qarşısında yolların blokadaya alınması ilə bağlı Almaniya Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarları: BVerfGE 73,206, BVerfGE 92,1 və BVerfGE 104,92. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, etiraz taktikası olaraq yolların blokadaya alınmasına müəyyən hallarda İHAK-ın 11-ci maddəsinin 2-ci bəndi əsasında məhdudiyyətlər qoyula bilər. Misal üçün bax: Lukas Birləşmiş Krallığa qarşı, (Lucas v. UK), 2003-cü il (şikayətin qəbul edilənlərinə dair qərar) – bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Şotlandiyadakı Fasleyn (Faslane) hərbi-dəniz bazasının qarşısında keçirilmiş nümayişin iştirakçısının ərizəsini qəbul olunmayan elan etdi, həmin nümayişdə "Trident" (Trident) sualtı atom qayıqı əleyhinə etiraz edənlər ictimai yolu blokadaya almışdılar, ərizəçi isə asayışı pozduğuna görə məhkum edilmişdi.
- 43 "Xristianlar irqçiliyə və faşizmə qarşı" (CARAF) təşkilatı Birləşmiş Krallığa qarşı (Christians Against Racism and Fascism (CARAF) v. UK) işində (1980-ci il) Avropa Komissiyası razılaşdı ki, "dinc toplaşmaq azadlığı təkcə hərəkətsiz (statik) toplantılara deyil, həm də ictimai yürüşlərə şamil olunur" (səh. 148, 4-cü bənd). Sonradan digər işlərdə, o cümlədən "Həkimlər həyat uğrunda" platforması Avstriyaya qarşı (Plattform "Arzte fur das Leben" v. Austria) (1988-ci il) və Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France) (1991-ci il) işlərində qərarlar çıxarıldı ki, bu şərhə istinad edildi. Yuxarıdakı sonuncu iş üzrə qərarla qeyd edildi ki, toplaşmaq azadlığı "konkret olaraq ictimai yürüş iştirakçıları tərəfindən də həyata keçirilir" (Komissiyanın qərarı, 32-ci bənd). Həmçinin bax: David Mead, "The Right to Peaceful Process under the European Convention on Human Rights – A Content Study of Strasbourg Case Law" (David Mid, "İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasına əsasən dinc yürüş keçirmək hüququ – Strasburq məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi), 4 European Human Rights Law Review, 2007-ci il, səh. 345-384.
- 44 Məsələn, Poznanda (Polşa) hakimiyyət orqanları velosipedçilərdən ibarət "böyük kütlənin" keçirdiyi "Böyük velosiped yürüşü" tədbirini "Toplantılar haqqında" Polşa Qanunun 7(2)(3)-cü maddəsi və Polşa Konstitusiyasının 57-ci maddəsi əsasında ictimai toplantı kimi tanımaqdan imtina etdilər. Hakimiyyət orqanları bu yürüşü "Yol hərəkəti haqqında" Qanunun 65-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş "digər tədbirlər" sırasına aid etdilər (həmin maddənin tələbinə əsasən, tədbir təşkilatçıları onun keçirilməsi üçün idarəetmə orqanından icazə almalı idilər). Bax: Adam Bodnar and Artur Pietryka, Freedom of Assembly from the Cyclist's Perspective (Helsinki Foundation for Human Rights) (Adam Bodnar və Artur Petrika, "Velosipedçinin nöqteyi-nəzərindən toplaşmaq azadlığı" – Helsinki İnsan Hüquqları Fondu), 18 sentyabr 2009-cu il. Həmin materialda Varşavada keçirilmiş "Bərabərlik paradi" ilə bağlı Polşa Konstitusiyası Məhkəməsinin 18 yanvar 2006-cı il tarixli qərarına (K21/05) istinad edilir, qərarla həmin məhkəmə toplantılarla (fikirlərin ifadəsi üçün təşkil edilən tədbirlərlə) yarışları və ya yürüşləri (siyasi və ya kommunikativ

əhəmiyyət daşımayan idman-sağlamlıq tədbirlərini) fərqləndirdi. Həmçinin bax: Key London Böyük şəhər polis komissarına qarşı (Kay v. Metropolitan Police Commissioner), 2008-ci il, (UKHL 69), bu işdə qeyd edilir ki, öncədən marşrutu müəyyən edilməyən kütləvi velosiped yürüşü “adi qaydada keçirilən” yürüş kimi şərh edilə bilər (beləliklə, yürüşün təşkilatçıları “İctimai qayda” haqqında 1986-cı il tarixli Britaniya Qanununda nəzərdə tutulmuş öncədən tədbir barədə bildiriş vermək vəzifəsindən azad edirlər). Lord Filips (Phillips) həmin Qanunda nəzərdə tutulmuş öncədən bildiriş vermə barədə tələbin üç mümkün alternativ şərhini müəyyən edib (25-ci bənd): “1) bildiriş vermə vəzifəsi öncədən marşrutu müəyyən edilməyən yürüşlərə şamil olunmur”; 2) bildiriş vermə vəzifəsi öncədən marşrutu müəyyən edilməyən yürüşlərə ona görə şamil olunmur ki, 11(1)-ci maddənin tələbini yerinə yetirmək praktiki cəhətdən mümkün deyil; yaxud 3) bildirişdə marşrutun təsadüfi (spontan) qaydada seçiləcəyi göstərilərsə, o halda bildiriş vermə barədə tələb yerinə yetirilmiş sayılır”.

- 45 Barrako Fransaya qarşı (Barraco v. France), 2009-cu il (mətn yalnız fransızcadır).
- 46 “Qadınlar və dalğalar” təşkilatı Portuqaliyaya qarşı (Women and Waves v. Portugal), 2009-cu il. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası öncə Anderson Birləşmiş Krallığa qarşı (Anderson v. UK) işində (ərizə № 33689/96, şikayətin qəbul edilənliliyinə dair 27 oktyabr 1997-ci il tarixli qərar) bu qənaətdə gəlmişdi ki, “toplaşmaq azadlığının ictimai yerlərdə bir məkandan digərinə doğru və geriye hərəkət etmək hüququnu, yaxud sırf sosial məqsədlər üçün istənilən yerdə toplantı təşkil etmək hüququnu təmin etmək məqsədi daşdığını göstərən ... heç bir əlamət yoxdur...”.
- 47 Misal üçün bax: Çiloğlu və başqaları Türkiyəyə qarşı (Ciloğlu and Others v. Turkey), 2007-ci il (mətn yalnız fransızcadır) – bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etdi ki, “F” tipli həbsxananın inşası planlarına etiraz olaraq 50 nəfərin iştirakı ilə İstanbulda orta məktəbin qarşısında hər həftə (üç ildən artıq müddət ərzində hər həftənin şənbə səhəri) keçirilən qanunsuz oturaq aksiyalar, demək olar ki, nəqliyyatın hərəkətinə mane olan və ictimai qaydanı pozan daimi tədbirə çevrilmişdi: “Əvvəlki nümayişlərin müddətini və sayını nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab etdi ki, hakimiyyət orqanlarının reaksiyası bu cür məsələlərdə dövlətlərə verilən qiymətləndirmə sərbəstliyinin hüdudları çərçivəsində idi. Buna görə də Məhkəmə iki səsə qarşı beş səsle qərara aldı ki, [bu aksiyanın dağıdılması] 11-ci maddənin pozulmasına gətirib çıxarmayıb”. Həmçinin bax: Sisse Fransaya qarşı, (Cisse v. France), 2002-ci il – bu işdə Parisdə 200 qanunsuz mühacirdən ibarət qrupun təxminən iki ay ərzində zəbt etdiyi kilsənin onlardan azad edilməsi ərizəçinin dinc toplaşmaq azadlığı hüququna müdaxilə hesab edildi, baxmayaraq ki, dövlət bu müdaxiləni əhəlinin sağlamlığı mülahizələri ilə əsaslandırılmışdı (39-40-cı bəndlər). Fridl Avstriyaya qarşı (Friedl v. Austria) işində (1992-ci il) Avropa Komissiyası ərizəçinin 11-ci maddə üzrə şikayətini qəbul olunmayan elan etdi, lakin dağıdılmazdan öncə bir həftə ərzində gecə-gündüz fəaliyyət göstərmiş, içərisində masalar və fotoşəkil stendləri olan, 50 nəfər (orta hesabla) evsiz şəxslərin sığındığı düşərgənin İHAK-ın 11-ci maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan “dinc toplantı” anlayışının hüdudları çərçivəsinə düşüb-düşmədiyi barədə qərar çıxarmadı. Komissiya qeyd etdi ki, o, əvvəllər bu fikirdə idi ki, dəfələrlə təkrarlanan və ictimai yolu bağlayan oturaq aksiyalar 11-ci maddənin 1-ci bəndinin tətbiq dairəsinə düşür, baxmayaraq ki, sonda ictimai qayda mülahizələri əsas gətirilərək bu aksiyaya qanuni məhdudiyyət qoyulmuşdu. Bax: G Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (G v. the Federal Republic of Germany), 1989-cu il (şikayətin qəbul edilənliliyinə dair qərar). 2008-ci ildə Macarıstan Konstitusiyası Məhkəməsi qanunun sərbəst yerdəyişmə (hərəkət) və nəqliyyatla sərbəst hərəkət hüququnu toplaşmaq azadlığının “ekstremal formalarda” həyata keçirilməsinə qarşı adekvat müdafiə ilə təmin etməməsi ilə əlaqədar olaraq “konstitusiyaya zidd olan hərəkətsizlik” barəsində verilmiş şikayəti rədd etdi. Konstitusiyaya

Məhkəməsi qərara aldı ki, “praktiki olaraq zaman məhdudiyyəti qoyulmayan” aksiyalar hərəkət azadlığını poza bilərsə, o halda belə aksiyalar Konstitusiyanın 62-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə qorunmur, ona görə ki, onlar “toplantı” hesab edilə bilməz. Konstitusiyada istifadə edilmiş bu termin “müəyyən müddət çərçivəsində fikirlərin birgə ifadə edilməsinə” aiddir. Konstitusiya Məhkəməsi qeyd etdi ki, ola bilər ki, təşkilatçılar toplantının nə qədər davam edəcəyini qabaqcadan bilməsinlər (bu müddət “bir neçə gün” təşkil edə bilər), amma bununla belə, bildirişdə müəyyən müddət göstərilməlidir. Təşkilatçılar “tədbirin müddətinin uzadılması üçün sonradan əlavə bildiriş verə bilirlər” (qərar № 75/2008, (V.29.) AB). Eləcə də bu məsələ ilə bağlı Birləşmiş Krallığa aid olan “Oldermaston” Qadın Sülh Düşərgəsi (Aldermaston Women’s Peace Camp) ilə əlaqədar işi qeyd etmək lazımdır, son 23 ildə bu düşərgə dövlətə məxsus yerdə, nüvə silahı obyektinin yaxınlığında qurulmuşdu. Qadınlar hər iki həftədən bir, istirahət günlərində bu düşərgəyə yığışır, piketlər, mitinqlər keçirir, vərəqələr paylayırdılar. Birləşmiş Krallığa aid olan daha bir işdə – Tabernakl müdafiə nazirinə qarşı (Tabernacle v. Secretary of State for Defence) işində (2009-cu il) qərara alındı ki, “nəzarət altında olan” ərazilərdə çadır formasında, hərəkət edən (təkərlər üzərində qurulan) ev və ağaclarda qurulan ev formasında və ya digər bu kimi formalarda düşərgə salınmasını qadağan edən 2007-ci il tarixli qanun qüvvəli akt ərizəçinin ifadə və toplaşmaq azadlığı hüquqlarını pozub. Məhkəmə qeyd etdi ki, artıq etirazın bu konkret üsulu və forması (düşərgə salma) insanların ictimaiyyətə çatdırmaq istədikləri ismarıcın ayrılmaz tərkib hissəsi sayılan simvolik əhəmiyyət daşıyır. Həmçinin 40-cı mətnaltı qeydə bax: Lukas Birləşmiş Krallığa qarşı, (Lucas v. UK), 2003-cü il (şikayətin qəbuledilənliyinə dair qərar).

48 Patyi və başqaları Macarıstana qarşı (Patiy and Others v. Hungary), 2008-ci il. Həmçinin bax: Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2008-ci il, 42-ci bənd; və Barrako Fransaya qarşı (Barraco v. France), 2009-cu il (mətn yalnız fransızcadır). Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balcik and Others v. Turkey) işində İHAK-ın 11-ci maddəsinin pozulduğunu müəyyən edərək qeyd etdi ki, “həkimyyət orqanlarının nümayişə son qoymaq üçün göstərdikləri səbirsizlik onu olduqca təəcübləndirib”.

49 Bu mülahizə Birləşmiş Ştatların “ictimai forum” barədə doktrinasından götürülüb. Misal üçün bax: Heyq Sənaye Təşkilatları Komitəsinə qarşı (Hague v. Committee for Industrial Organization), 307 US 496 (1939).

50 Məsələn, Patyi və başqaları Macarıstana qarşı (Patiy and Others v. Hungary) işində (2008-ci il, 42-43-cü bəndlər) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi yol hərəkətinin və ictimai nəqliyyatın işinin pozula biləcəyi barədə hökumətin arqumentlərini rədd etdi (müqayisə üçün bax: Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2008-ci il, 46-cı mətnaltı qeyddə bu işə istinad vardır). Toplaşmaq azadlığı ilə müqayisədə yol hərəkətinə üstünlük verilməsi əleyhinə əlavə arqumentlər üçün bu mənbəyə bax: Nicholas Blomley, “Civil Rights Meets Civil engineering: Urban Public Space and Traffic Logic” (Nikolas Blomli, “Mülki hüquqlar və mülki obyektlərin layihələşdirilməsi və inşası: şəhərin ictimai məkanı və nəqliyyatın məntiqi”), Canadian Journal of Law and Society, 22-ci cild, № 2, 2007-ci il, səh.. 55-72.

51 Misal üçün bax: Açıq Türkiyəyə qarşı (Acik v. Turkey), 2009-cu il (universitet rektorunun çıxışı zamanı etiraz etdiyinə görə tələbənin həbs edilməsinə aid olan bu işdə İHAK-ın 3-cü və 10-cu maddələri pozulmuş hesab edildi); Sisse Fransaya qarşı (Cisse v. France), 2002-ci il; Barankeviç Rusiyaya qarşı (Barankevich v. Russia), 2007-ci il, 25-ci bənd: “Toplaşmaq azadlığı hüququ həm qapalı yerlərdə, həm də ictimaiyyətin istifadəsi üçün açıq olan yerlərdə keçirilən toplantılara şamil olunur”. Belə binalardan istifadə edilməsi sanitariya-gigiyena və təhlükəsizlik normalarına, habelə ayrı-seçkilik əleyhinə qanunlara

- uyğun olaraq tənzimləmə bilər. Həmçinin bax: “kvazi-ictimai məkanla” bağlı Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsinin məruzəsində əksini tapmış müzakirə: UK Joint Committee on Human Rights, “Demonstrating Respect for Rights: A Human Rights Approach to Policing Protest (Volume 1)” (Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsi: “İnsan hüquqlarına hörmət nümayiş etdirilməsi: etiraz aksiyaları zamanı asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma”), 1-ci cild, səh. 16-17, “Public and Private Space” (“Açıq və qapalı məkan”) (7-ci mətnaltı qeyddə bu məruzəyə istinad vardır).
- 52 Misal üçün bax: Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), 2003-cü il, 56-cı bənd; “Yura sakinləri toplantısı” və “Yura sakinləri birliyi” İsveçrəyə qarşı (Rassemblement Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), 1979-cu il, 119-cu bənd.
- 53 İctimai qaydaya və cinayət hüququna aid qanunlar özəl mülkiyyət ərazisində keçirilən toplantılara da şamil olunur ki, bu da bu cür toplantıların digər cəmiyyət üzvlərinə zərər yetirdikləri təqdirdə müvafiq tədbirlərin görülməsinə imkan verir.
- 54 Nitqlə çıxış edən şəxsin onun mülkiyyətindən istifadə etməsinə icazə vermək və ya verməmək məsələsində özəl mülkiyyətin sahibi dövlət orqanlarının ictimai mülkiyyətə münasibətdə malik olduğu hüquqlarla müqayisədə daha geniş hüquqlara malikdir. Mülkiyyət sahibinin onun mülkiyyətinin ərazisində toplantı keçirilməsinə icazə verməyə məcbur edilməsi mülkiyyət sahibinin şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququnu (İHAK-ın 8-ci maddəsi) və ya mülkiyyətindən maneəsiz istifadə hüququnu (İHAK-ın 1 sayılı Protokolunun 1-ci maddəsi) poza bilər.
- 55 Misal üçün bu mənbələrə bax: Don Mitchell, *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space* (New York: The Guilford Press, 2003) (Don Mitçell, “Şəhər ərazisindən istifadə hüququ: Sosial ədalət və ictimai məkan uğrunda mübarizə”), New York: The Guilford Press, 2003-cü il; Margaret Kohn, *Brave New Neighbourhoods: The Privatization of Public Space* (Margaret Kon, “Cəsarətli yeni qonşular: İctimai məkanın özəlləşdirilməsi”) New York: Routledge, 2004-cü il; Kevin Gray və Syuzan Gray, “Civil Rights, Civil Wrongs and Quasi-Public Space”, (Kevin Qrey və Syuzan Qrey, “Mülki hüquqlar, mülki hüquq pozuntuları və kvazi-ictimai məkan”), *European Human Rights Law Review* 46, [1999-cu il]; Ben Fitzpatrick and Nick Taylor, “Trespassers Might be Prosecuted: The European Convention and Restrictions on the Right to Assemble” (Ben Fitzpatrik və Nik Teylor, “Başqasının mülkiyyətinə soxulanlar məhkəmə təqibinə məruz qala bilərlər: Avropa Konvensiyası və toplaşmaq azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər”), *European Human Rights Law Review*, 292 [1998-ci il]; Jacob Rowbottom, “Property and Participation: A Right of Access for Expressive Activities” (Cekob Roubottom, “Mülkiyyət və iştirakçılıq: fikirlərin ifadə edilməsi fəaliyyətlərində iştirak hüququ), 2 EHRLR 186-202 [2005-ci il].
- 56 Əpplbi və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Appleby and Others v. the United Kingdom), 39-cu bənd (həmin bənddə “Özgür Gündəm” Türkiyəyə qarşı (Ozgur Gundem v. Turkey) işi üzrə 2000-ci il tarixli qərarın 42-46-cı bəndlərinə və Fuentes Bobo İspaniyaya qarşı (Fuentes Bobo v. Spain) işi üzrə 2000-ci il tarixli qərarın 38-ci bəndinə istinad edilib). Diqqətəlayiq məqam ondan ibarətdir ki, Əpplbinin işində Kanadanın (31-ci bənd) və Birləşmiş Ştatların (25-30 və 46-cı bəndlər) müvafiq presedent hüququna istinad edilib. Məhkəmə bu işdə aşağıdakıları nəzərə aldı: a) iştirakçı dövlətlərdə mövcud olan vəziyyətlərin fərqliliyini; b) seçim edərək prioritetləri və resursları nəzərə almaq zərurətini (Məhkəmə qeyd etdi ki, pozitiv öhdəliklər “hakimiyyət orqanlarının üzərinə qeyri-real və ya qeyri-mütənasib yük qoymamalıdır”); və c) ticarət mərkəzinin mülkiyyətçisinin 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarını. Sisse Fransaya qarşı (Cisse v. France) işində (2002-ci il) (45-ci mətnaltı qeyddə bu işə istinad vardır) təbiiq edilən

milli qanunvericilikdə deyilirdi ki, “dini təşkilatlara məxsus olan və ya onların istifadəsinə verilən tikililərdə dini ayinlərin icrası məqsədilə keçirilən toplantılar ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır. Onlar [məyyyə tələblərdən] azaddırlar, lakin ictimai qayda maraqları nəminə hakimiyyət orqanlarının nəzarəti altında qalmalıdırlar”.

- 57 Misal üçün bu bax: Timothy Zick, *Speech Out of Doors: Preserving First Amendment Liberties in Public Places* (Timoti Zik, “Açıq havada çıxış: ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişlə təmin olunan azadlıqların ictimai yerlərdə mühafizəsi”), New York: Cambridge University Press, 2009-cu il, səh. 130-132: “Son illər yerli və ümummilli məmurlar ictimai yerlərin arxitekturasını və landşaftını elə tərzdə dəyişiblər ki, bu, etiraz hüququnu məhdudlaşdırma bilər”. Zik öz əsərində həmçinin müvafiq binaların içərisində olanlarla ünsiyyət imkanlarını məhdudlaşdıran (məsələn, aşağı mərtəbələrdə az sayda pəncərələr nəzərdə tutmaqla və ya ümumiyyətlə heç bir pəncərə nəzərdə tutmamaqla) memarlıq layihələrini nəzərdən keçirir.
- 58 Sisse Fransaya qarşı (*Cisse v. France*), 2002-ci il, 37-ci bənd [kursiv sonradan əlavə olunub]. Həmçinin bax: *G Almaniya Federativ Respublikasına qarşı* (*G v. The Federal Republic of Germany*), 1989-cu il – bu işdə Avropa Komissiyası bildirdi ki, nümayiş təşkilatçılarının və iştirakçıların ictimai iğtişasa gətirib çıxarmış zorakı niyyətləri olarsa, “dinc toplantı” anlayışı belə nümayişə şamil olunmur.
- 59 *Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı* (№ 2) (*Christian Democratic People's Party v. Moldova* (No.2)), 2010-cu il, 23-cü bənd: “Nümayiş təşkilatçıların zorakı niyyətlərinin olduğunu sübut etmək vəzifəsi hakimiyyət orqanlarının üzərinə düşür”. 19 iyul 1989-cu ildə (Türkiyənin Kiprə müdaxiləsinin 15-ci ildönümündə) Türkiyə əleyhinə keçirilən nümayişə Türkiyə hakimiyyət orqanlarının reaksiyası ilə bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə bir neçə şikayət təqdim edildi. Türkiyə hökuməti iddia etdi ki, nümayişin “zorakı xarakteri” onu 11-ci maddənin müdafiəsinin tətbiq dairəsindən xaric edib. Məhkəmə 11-ci maddənin bu işə tətbiq edilməməsi ilə razılaşsa da, məyyyə etdi ki, hakimiyyət orqanlarına verilən məyyyə qiymətləndirmə sərbəstliyi nəzərə alınmaqla, bu işdə ərizəçilərin toplaşmaq azadlığı hüququna müdaxilə qeyri-mütənasib olub. Bax: *Protopapa Türkiyəyə qarşı* (*Protopapa v. Turkey*), 2009-cu il, 107-111-ci bəndlər; *Xristodulidu Türkiyəyə qarşı* (*Christodoulidou v. Turkey*), 2009-cu il, 72-76-cı bəndlər; *Olimbiu Türkiyəyə qarşı* (*Olymbiou v. Turkey*), 2009-cu il, 120-124-cü bəndlər; *Papi Türkiyəyə qarşı* (*Papi v. Turkey*), 2009-cu il, 111-115-ci bəndlər; *Strati Türkiyəyə qarşı* (*Strati v. Turkey*), 2009-cu il, 121-125-ci bəndlər; və *Vrahimi Türkiyəyə qarşı* (*Vrahimi v. Turkey*), 2009-cu il, 117-121-ci bəndlər. Məhkəmə öz qərarında əsas etibarını Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının *Xrisostomos və Papaxrisostomu Türkiyəyə qarşı* (*Chrysostomos and Papachrysostomou v. Turkey*) işi üzrə 1993-cü il tarixli məruzəsinin 109-110-cu bəndlərinə istinad etdi (bu işdə cənab E. Buzuttil (E. Busuttil) xüsusi rəyini ifadə etdi). Komissiya BMT Baş katibinin məruzəsində yer alan zorakılıq sübutlarını, videomaterialları və fotoşəkilləri qeyd etdi, onlar göstərdirdi ki, nümayişçilər “BMT-nin bufer zonasına zorla daxil olublar...”, “BMT-nin Kiprdəki beynəlxalq qüvvələrinin mühafizə etdiyi məftil baryerlərini qırıblar və BMT-nin Kiprdəki beynəlxalq qüvvələrinin müşahidə postunu dağıdıblar”, sonra isə “BMT-nin Kiprdəki beynəlxalq qüvvələrinin əsgərlərinin yaratdığı xətti yarıb keçiblər”.
- 60 “Həkimlər həyat uğrunda” platforması Avstriyaya qarşı (*Plattform “Arzte für das Leben” v. Austria*), 1988-ci il, 32-ci bənd – bu iş abort əleyhdarlarının təşkil etdikləri yürüşlə və açıq havada keçirdikləri tədbirlə əlaqədar idi. Eynilə, Avropa Məhkəməsi dəfələrlə bildirib ki, İHAK-ın 10-cu maddəsinin 2-ci bəndinin müddəaları nəzərə alınmaq şərti ilə, ifadə azadlığı “... təkcə dövlətdə və ya əhalinin hər hansı təbəqəsində müsbət qarşılanan və ya inciklik doğurmayan, yaxud da etinasız qarşılanan “məlumat” və “fikirlər” deyil,

həm də inciklik, şok və ya narahatlıq yaradan “məlumat” və “fikirlərə” şamil olunur. Bu, plüralizmin, tolerantlığın və açıq fikirliliyin tələbidir, onlarsız isə “demokratik cəmiyyət” mövcud ola bilməz”. Həndisayd Birləşmiş Krallığa qarşı (*Handyside v. The United Kingdom*), 1976-cı il, 49-cu bənd. Həmin bənddəki mülahizələr İncal Türkiyəyə qarşı (*Incal v. Turkey*) işi üzrə 1998-ci il tarixli qərarın 46-cı bəndində də öz əksini tapıb. Otto Preminger İnstitutu Avstriyaya qarşı (*Otto-Preminger-Institut v. Austria*), 1994-cü il, 49-cu bənd və bu işdə hakimlərin birgə xüsusi rəyi, 3-cü bənd; Müller və başqaları İsveçrəyə qarşı (*Muller and Others v. Switzerland*), 1988-ci il, 33-cü bənd; “Observer” və “Qardian” Birləşmiş Krallığa qarşı (*Observer and Guardian v. United Kingdom*), 1991-ci il, 59-cu bənd; Xorherr Avstriyaya qarşı (*Chorherr v. Austria*), 1993-cü il, Komissiyaın qərarı, 39-cu bənd.

61 Bax: Hərbi obyektlərin qarşısında yolların blokadaya alınması ilə bağlı Almaniya Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarı (BVerfGE 69,315(360)), 3-cü qeyd: “İştirakçılar güc tətbiqi vasitəsilə məcburetmədə təqsirləndirilsələr də, bu o demək deyil ki, yolları blokadaya almaqla keçirilən oturaq aksiya sadəcə bu səbəbdən əsas hüququn tətbiq dairəsindən xaric edilir”. Əlavə olaraq bax: Peter E. Quint, *Civil Disobedience and the German Courts: The Pershing Missile Protests in Comparative Perspective*. Routledge-Cavendish (Piter E. Kuint, “Vətəndaş itaətsizliyi və Almaniya məhkəmələri: “Pərşinq” raketinə qarşı etirazlara müqayisəli baxış”), 2008-ci il. Həmçinin 40-cı mətnaltı qeydə bax.

62 Əgər “dinc” toplantının daha məhdud çərçivəli anlayışı qəbul edilsəydi, bu o demək olardı ki, bu hüququn tətbiq dairəsi öncədən o dərəcədə məhdudlaşdırılıb ki, məhdudlaşdırıcı müddəalar (məsələn, İHAK-ın 11-ci maddəsinin 2-ci bəndində yer alan müddəalar) faktiki olaraq lüzumsuzdur.

63 Ziliberberq Moldovaya qarşı (*Ziliberberg v. Moldova*), 2004-cü il, şikayətin qəbul edilənliliyinə dair qərar.

64 Məsəl üçün bax: Şimali İrlandiyaya aid iş: “In re E (uşaq)”, [2008] UKHL 66. İHAK-ın 3-cü maddəsinin məqsədləri baxımından davranışın “qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan” hesab edilməsi üçün o, minimum qəddarlıq səviyyəsinə çatmalıdır. Bu, konkret işin bütün hallarından, o cümlədən həmin rəftarın müddətindən, fiziki və mənəvi təsirlərindən və bəzi hallarda qurbanın cinsindən, yaşından və sağlamlıq durumundan asılıdır. Həmçinin bax: Manfred Nowak, *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (Manfred Novak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərh”), səh. 486-487, 29-cu mətnaltı qeyddə bu mənbəyə istinad vardır.

65 Məsəl üçün bax: son dövrlərdə Birləşmiş Ştatlarda dəfn mərasimləri zamanı etiraz nümayişləri ilə bağlı işlər, məsələn, *Felps-Roper Tafta qarşı* (*Phelps-Roper v. Taft*), 2007 US Dist. LEXIS 20831 (ND Ohio, 23 mart 2007-ci il). Manfred Novakın qeyd etdiyi kimi, “adi mənada “dinc” sözü hər hansı formada zorakılığın olmamasını və geniş mənada konkret olaraq silahlı zorakılığın olmamasını bildirir. Məsələn, insanlar fiziki hücum və ya təhlükəyə məruz qaldıqda, vitrinlər dağıldıqda, mebellər sındırıldıqda, avtomobillər yandıqda, içərisində “Molotov kokteyli” olan butulkalar atıldıqda və ya digər silahdan istifadə edildikdə toplantı dinc xarakterini itirmiş olur... “Oturaq aksiyalar” deyilən tədbirlər və ya blokadalar onların iştirakçıları güc tətbiq etməyə qədər dinc toplantılardır...”. Manfred Nowak, *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* (Manfred Novak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərh”), səh. 487, 29-cu mətnaltı qeyddə bu mənbəyə istinad vardır. Həmçinin bax: David Kretzmer, “Demonstrations and the Law” (David Kretzmer, “Nümayişlər və qanun”), 19(1) *Israel Law Review*, № 47, 1984-cü il, səh. 141-143 – bu əsərdə təklif olunur ki, piketlərin “təqib” hesab edilməsinin həddləri aşağıdakı prinsiplər əsasında müəyyən edilsin: 1) ictimai xadimin ofisi qarşısında keçirilən piketlər təqib sayıla bilməz; 2) ictimai

xadim olmayan şəxslərin bizneslərini apardığı ofis və ya yerlərin qarşısında keçirilən piketlər yalnız o halda təqib sayıla bilər ki, keçirildiyi vaxt və davam etdiyi müddət baxımından ağlabatan hədləri aşmış olsun; 3) ictimai xadimin yaşayış yerinin qarşısında keçirilən piketlər təqib sayıla bilməz, onlar yalnız o halda təqib sayıla bilər ki, keçirildiyi vaxt, səbəbi, davam etdiyi müddət və alternativlərinin mövcudluğu baxımından müvafiq hədləri aşmış olsun". Həmcinin bax: Interim Report of the Strategic Review of Parading in Northern Ireland (Şimali İrlandiyada yürüşlərin strateji təhlilinə dair aralıq hesabat), 2008-ci il, səh. 50, sənədi bu veb-saytdan tapmaq olar: <http://cain.ulst.ac.uk/issues/parade/srp/srp290408interim.pdf>.

66 "Yura sakinləri toplantısı" və "Yura sakinləri birliyi" İsveçrəyə qarşı (Rassemblement Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), 1979-cu il, 93-cü və 119-cu bəndlər; "Xristianlar irqçiliyə və faşizmə qarşı" (CARAF) təşkilatı Birləşmiş Krallığa qarşı (Christians Against Racism and Fascism (CARAF) v. UK); 1980-ci il, 148-ci bənd; G Almaniya Federativ Respublikasına qarşı (G v. The Federal Republic of Germany), 1989-cu il, 263-cü bənd; Anderson və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Anderson et al v. UK), 1997-ci il; Rai, Elmond və "Negotiate Now" Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai, Almond and "Negotiate Now" v. the United Kingdom), 1995-ci il, 148-ci bənd.

67 Misal üçün bax: "Həkimlər həyat uğrunda" platforması Avstriyaya qarşı (Plattform "Arzte für das Leben" v. Austria), 1988-ci il.

68 Misal üçün bax: Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balcik and Others v. Turkey), 2007-ci il, 49-cu bənd – bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirdi ki, ilkin bildirişin tələb edilməsinin məqsədlərindən biri dövlətin öncədən lazımı preventiv tədbirləri təmin edə bilməsindən ibarətdir.

69 Gülec Türkiyəyə qarşı işində (Gulec v. Turkey) (1998-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının lazımı təchizata malik olmasının mühümlüyünü vurğuladı: "Jandarmilər çox güclü silahlardan istifadə etmişdilər, ona görə ki, onların dəyənəkləri, qalxanları, su şırnağı çiləyənələri, rezin güllələri və ya gözyaşardıcı qazları yox idi. Belə vasitələrin olmaması anlaşılmaz və qəbul edilməzdir, ona görə ki, bu əyalət ... fəvqəladə vəziyyətin elan olunduğu bölgədir". Əlavə olaraq bax: 6-cı fəsil: "İctimai toplantılar zamanı asayişin qorunması".

70 Məsələn, Barankeviç Rusiyaya qarşı (Barankevich v. Russia) işi üzrə 2007-ci il tarixli qərarın 33-cü bəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi belə bir faktı tənqid etdi ki, "hakimiyyət orqanları tərəfindən qərarların qəbul edilməsi prosesində [zorakı əks-nümayişçilərin yaratdığı] təhlükənin neytrallaşdırılması üçün zəruri olan resursların qiymətləndirildiyinə dəlalət edən heç bir əlamət yox idi".

71 Misal üçün bax: OSCE/ODIHR Panel on Freedom of Assembly and European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) "Opinion on the Amendments to the Law of the Kyrgyz Republic on the Right of Citizens to Assemble Peaceably, Without Weapons, to Freely hold Rallies and Demonstrations" (ATƏT/DTİHB-nin toplaşmaq azadlığı üzrə ekspertlər şurası və Avropa Şurasının "Hüquq Vasitəsilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası" (Venesiya Komissiyası), "Vətəndaşların silahsız dinc toplaşmaq, sərbəst yürüş və nümayişlər keçirmək hüququ haqqında Qırğızıstan Respublikasının Qanununa dəyişikliklərə dair Rəy), 37-ci bənd. 21-ci mətnəlti qeyddə bu rəyə istinad vardır.

72 Misal üçün bax: Ollinger Avstriyaya qarşı (Ollinger v. Austria), 2006-cı il.

73 Misal üçün bax: Mary O'Rawe, "Human Rights and Police Training in Transitional Societies: Exporting the Lessons of Northern Ireland." (Meri O'Rouv, "Keçid cəmiyyətlərində insan hüquqları və polislin hazırlığı: Şimali İrlandiya dərslərinin yayılması), Human Rights Quarterly, 27-ci cild, № 3, avqust 2005-ci il, səh. 943-968; Mary O'Rawe, "Transitional Policing Arrangements in Northern Ireland: The Can't and the Won't of the Change

- Dialectic” (Meri O’Rou, “Şimali İrlandiyada keçid dövründə asayişin mühafizəsi tədbirləri: dəyişikliklərin dialektikasında mümkün olmayan və baş tutmayacaq məsələlər”), *Fordham International Law Journal*, 26-cı cild, № 4, aprel 2003-cü il, səh. 1015-1073.
- 74 Bax: *Hayd Park Moldovaya qarşı* (Hyde Park v. Moldova, No. 2) № 2, 2009-cu il. Bu işdə vurğulandı ki, məhdudiyyətlərin səbəbləri yalnız qanuni səlahiyyətləri olan dövlət orqanı tərəfindən bildirilməlidir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etdi ki, bələdiyyənin nümayişə qoyulan məhdudiyyətlərin səbəbləri ilə bağlı verdiyi izahat “Toplantılar haqqında” müvafiq Qanuna uyğun deyil və sonradan məhkəmə tərəfindən həmin qanuna uyğun olan izahatın verilməsi məhdudiyyət üçün yetərli əsas sayılır: məhkəmələr qanun əsasında ictimai toplantıları tənzimləmək hüququna malik olan səlahiyyətli orqan deyillər və qanun əsasında bu vəzifəni nə öz adlarından, nə də hakimiyyət orqanlarının adından yerinə yetirə bilməzlər.
- 75 Bax: *Heşman və Herrap Birləşmiş Krallığa qarşı* (Hashman and Harrup v. UK), 1999-cu il. Bu işdə etirazçılara şərt qoyulmuşdu ki, *contra bonos mores* davranışa (yəni həmvətənlərinin çoxunun düzgün deyil, yanlış hesab etdikləri davranışa) yol verməsinlər. Bu şərt İHAK-ın 10-cu maddəsinin pozuntusu hesab edildi, çünki o, “qanunla nəzərdə tutula” bilməsi üçün kifayət qədər aydın deyildi. *Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı* (Gillan and Quinton v. the United Kingdom) işi üzrə 2010-cu il tarixli qərarın 77-ci bəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bir daha bildirdi ki, “qanun səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarının üzərinə qoyulan istənilən ... səlahiyyətlərin həddlərini və tətbiqi üsulunu dəqiq əks etdirməlidir”. Bu işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, polisın “Terrorizm haqqında” 2000-ci il tarixli Qanunda nəzərdə tutulmuş səlahiyyəti, yəni terrorizm fəaliyyətləri üçün istifadə edilə biləcək əşyaların aşkar edilməsi üçün insanları dayandırmaq və axtarmaq hüququ “yetərinə məhdudlaşdırılmamışdı və sui-istifadə hallarına qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmurdu”, buna görə də onlar “qanuna uyğun” deyildi (76-87-ci bəndlər). Həmçinin bax: *Stil və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* (Steel and Others v. UK). 1998-ci il; və *Mkrtyan Ermənistan qarşı* (Mkrtyan v. Armenia), 2007-ci il; 39-43-cü bəndlər (həmin bəndlər onunla əlaqədar idi ki, inzibati hüquqpozumlar haqqında məəcəllənin 180.1-ci maddəsində yer alan “müəyyən edilmiş qaydalar” termini “öncədən görmə” şərtinə nə dərəcədə cavab verir, yəni şəxsin öz davranışının doğura biləcəyi nəticələri öncədən görə bilməsini nə dərəcədə təmin edir). Bu sonuncu işdə Ermənistan hökuməti sübut etməyə çalışdı ki, bu qaydalar sovet qanunvericiliyi ilə müəyyən edilib və həmçinin “SSRİ-də toplantıların, mitinqlərin, küçə yürüşlərinin və nümayişlərin keçirilməsi haqqında” Fərman 28 iyul 1988-ci ildə sovet qanunvericiliyi ilə təsdiqlənib, amma cəhdi uğursuz oldu. Həmçinin bax: məsələn, *Konnolli “General Construction” kompaniyasına qarşı* (Connolly v. General Construction Company), 269 U.S. 385, 46 S.Ct. 126 (1926): “Cinayət qanunu qeyri-müəyyən əsasa əsaslanı bilməz. Cinayət və onu təşkil edən bütün elementlər elə aydın şəkildə ifadə edilməlidir ki, adi insan onun üçün hansı davranış tərzinin qanuni olduğunu öncədən şüurlu surətdə seçə bilsin.
- 76 Bax: *Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Rekvenyi Macarıstana qarşı* (Rekvenyi v. Hungary), 1999-cu il, 34-cü bənd.
- 77 *Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı işi* (Gillan and Quinton v. UK), 2010-cu il (bu sənəd tərtib edildiyi vaxt həmin işin Böyük Palatanın icraatına verilməsi barədə müraciətə hələ baxılmamışdı), 73-cü mətnaltı qeyddə də bu iş nəzərdə keçirilib.
- 78 Misal üçün bax: “Yura sakinləri toplantısı” və “Yura sakinləri birliyi” *İşveçrəyə qarşı* (Rassemblement Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), 1979-cu il.
- 79 David Feldman, *Civil Liberties & Human Rights in England and Wales*, 2nd ed. (David Feldman, “İngiltərədə və Uelsdə vətəndaş azadlıqları və insan hüquqları”), 2-ci nəşr, Oxford: Oxford University Press, 2002-ci il, səh. 57.

- 80 David Hoffman and John Rowe, Human Rights in the UK: An Introduction to the Human Rights Act 1998 (Devid Hoffman və Con Rouv, “Birləşmiş Krallıqda insan hüquqları”, İnsan hüquqları haqqında 1998-ci il tarixli Qanuna giriş), 2-ci nəşr, Harlow: Pearson Education Ltd., 2006-cı il, səh. 106. Qeyd etmək vacibdir ki, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (MSHBP) 21-ci maddəsində və İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının (İHAK) 11-ci maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məqsədlər toplaşmaq azadlığını məhdudlaşdırmaq üçün dövlətin istinad edə biləcəyi yeganə qanuni məqsədlərdir. Beləliklə, dinc toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılmasına haqq qazandıra bilən yeganə məqsədlər bunlardır: milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqlarının qorunması, iğtişanın və cinayətin qarşısının alınması, sağlamlığın və məənəviyyatın mühafizəsi və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi.
- 81 Məsələn, toplantıların dağıdılmasına yalnız ən son tədbir kimi əl atmaq lazımdır (əlavə olaraq bax: 165-168 və 173-cü bəndlər).
- 82 Misal üçün bax: Latviya Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 29.1 və 32-ci bəndlər (sənəd ingiliscəyə tərcümə olunub): “(29.1) ... Şəhərin mərkəzində tədbirlərin keçirilməsinə qoyulan çoxsaylı qadağalar insanların mitinq, yürüş və piket keçirmək hüququnu məhdudlaşdırır... (32) ... Almaniyanın presedent hüququnda təsdiq edilir ki, hakimiyyət orqanları toplaşmaq azadlığı həyata keçirilərkən nəqliyyatın hərəkətində qaçılmaz olan istənilən pozuntularla barışmalıdır. Etiraz aksiyasının şəhərin mərkəzində keçirilməsi nəzərdə tutulursa, nəqliyyatın hərəkətini pozmamaq üçün yürüş təşkilatçıları bu aksiyanı şəhərin kənarına köçürməyə məcbur etmək mümkün deyil...”.
- 83 Misal üçün bax: Kempbell MGN Ltd -yə qarşı (Campbell v. MGN Ltd), per Lord Nicholls, 2004-cü il, 16-20-ci bəndlər. İHAK-ın 8-ci və 10-cu maddələri ilə əlaqədar paralel analizlə bağlı daha ətraflı müzakirə üçün bax: Helen Fenwick and Gavin Phillipson, Media Freedom under the Human Rights Act (Helen Fenvik və Qavin Filipson, “İnsan hüquqları haqqında qanuna əsasən media azadlığı”), Oxford: Oxford University Press, 2006-cı il, səh. 700-706. Həmçinin iki əsas hüquq arasında ziddiyyətə Macarıstan Konstitusiya Məhkəməsinin yanaşması ilə bağlı 140-cı mətnaltı qeydə bax.
- 84 Misal üçün bax: Mahmudov Rusiyaya qarşı, (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il, 65-ci bənd.
- 85 Yəni orada, 64-cü bənd
- 86 Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 2001-ci il, 87-ci bənd. Həmçinin bax: Türkiyə Birləşmiş Kommunist Partiyası Türkiyəyə qarşı (United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey), 1998-ci il, 47-ci bənd.
- 87 Bax: Brokdorfun işi (Brokdorf) üzrə Almaniya Federal Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı, BVerfGE 69,315 (353, 354).
- 88 Misal üçün bax: Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (Christian Democratic People’s Party v. Moldova), 2006-cı il, 71-ci bənd. Həmçinin bax: Roska, Sekareanu və başqaları Moldovaya qarşı (Rosca, Secareanu and Others v. Moldova), 2008-ci il, 40-cü bənd (həmin bənddə Xristian-Demokrat Xalq Partiyasının işinə istinad vardır).
- 89 Misal üçün bax: Latviya Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 29.3-cü bənd (sənəd ingiliscəyə tərcümə olunub): “Dövlət xarici diplomatik missiyaların qarşısında mitinq, yürüş və piketlərin keçirilməsini qadağan edə bilməz, amma bu aksiyalar həddən artıq səs-küylü və aqressiv olmamalıdır. Lakin hətta belə hallarda da ... bu məsələ hüquq normalarının tətbiqi səviyyəsində həll edilməlidir”. Məhkəmə qeyd etdi ki (qərarın 28.1-ci bəndi), Beynəlxalq diplomatik münasibətlər haqqında Vyana Konvensiyasının 22(2)-ci maddəsi bu cür missiyaların

yerləşdiyi dövlətlərdən tələb edir ki, “missiyaların ərazisini qanunsuz müdaxilədən və ya hər hansı digər ziyan yetirilməsindən müdafiə etmək və missiyanın əmin-amanlığını pozmaq cəhdlərinin qarşısını almaq üçün adekvat tədbirlər görsünlər”, amma bununla belə, o, bu qənaətə gəlmiş ki (qərarın 28.3-cü bəndi), “dövlətin üzərinə xarici diplomatik və konsulluq missiyalarını mümkün yürüş, mitinq və piketlərdən tam təcrid etmək vəzifəsi qoyan heç bir norma yoxdur. Həmçinin bax: David Mead, *The New Law of Peaceful Protest: Rights and Regulation in the Human Rights Era* (Devid Mid, “Dinc etiraza dair yeni qanun: insan hüquqları əsərində hüquqlar və tənzimləyici normalar), Oxford: Hart Publishing, 2010-cu il, səh. 101-102.

90 Rai, Elmond və “Negotiate Now” Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai, Almond and “Negotiate Now” v. the United Kingdom), 1995-ci il, şikayətin qəbul edilənliyinə dair qərar.

91 Misal üçün bax: Latviya Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 29.3-cü bənd (sənəd ingiliscəyə tərcümə olunub): “Dövlət nəinki mitinq, piket və ya yürüşün keçirilməsini, həm də söz və toplaşmaq azadlığının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməyə borcudur, yəni təşkil etmiş aksiyanın ismarıcının hədəf auditoriyaya çatmasına diqqət yetirməlidir”.

92 Həmçinin bax: “18 sayılı Ümumi Şərh: Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi”, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, UN Doc. CCPR General Comment 18, (1989).

93 Misal üçün bax: Haas Niderlanda qarşı (Haas v. Netherlands), 2004-cü il, 41-ci bənd. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Tlimmenos Yunanıstana qarşı (Thlimmenos v. Greece) işi üzrə 2000-ci il tarixli qərarının işığında Robert Vintemyut (Robert Wintemute) bildirir ki, İHAK-ın 14-cü maddəsinin şərhini genişləndirilməli və “iki aspekti” özündə ehtiva etməlidir, bunda məqsəd ondan ibarətdir ki, təkcə bu hüququn həyata keçirilməsinə imkan yaratmaqdan imtina halına deyil, həm də bu imtinanın əsaslarına Konvensiyada nəzərdə tutulmuş digər hüquqlar şamil olunsun və bununla da 14-cü maddənin tətbiqi mümkün olsun. Bax: Robert Wintemute, “Within the Ambit: How big is the ‘gap’ in Article 14 European Convention on Human Rights? Part 1” (Robert Vintemyut, “Tətbiq dairəsi: İnsan hüquqları haqqında Konvensiyanın 14-cü maddəsinin tətbiqində boşluq nə dərəcədə böyükdür?” – 1-ci hissə), *European Human Rights Law Review*, № 4 (2004-cü il), səh. 366-382.

94 Misal üçün bax: Seydiç və Finçi Bosniya və Herseqovınaya qarşı (Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina), 2009-cu il. Bu, birinci iş idi ki, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 12 sayılı Protokolun pozulduğunu müəyyən etdi və bildirdi ki (qərarın 55-ci bəndi), “bu müddəaların tətbiq dairəsindəki fərqə baxmayaraq, belə nəzərdə tutulub ki, 12 sayılı Protokolun 1-ci maddəsindəki bu termin 14-cü maddədəki terminlə eyni məna daşıyır (bax: 12 sayılı Protokola dair İzahedici qeydlər, 18-ci bənd)”.

95 Bax: Opuz Türkiyəyə qarşı (Opuz v. Turkey), 184-191-ci bəndlər (zor tətbiqi vasitəsilə daxili iğtişaş törətməklə bağlı). Homoseksual, biseksual və transseksual (LGBT) qruplarının təşkil etdiyi toplanmalarla əlaqədar çoxlu problemlər yaranır. Əlavə olaraq bax: Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baćzkowski and Others v. Poland), 2007-ci il. Bu işdə Məhkəmə İHAK-ın 11-ci maddəsi ilə birgə götürülməklə 14-cü maddəsinin pozulduğunu müəyyən etdi. Həmçinin bax: Nikolay Aleksandroviç Alekseyevin Rusiyaya qarşı müvafiq olaraq 29 yanvar 2007-ci il, 14 fevral 2008-ci il və 10 mart 2009-cu ildə təqdim etdiyi 4916/07, 25924/08 və 14599/09 sayılı ərizələr. Bu material yazılarkən Belqrad prayd-paradının (həmin parad 20 sentyabr 2009-cu ildə keçirilməli idi) təşkilat komitəsinin üzvləri digər məsələlərlə yanaşı ərizəçilərə qarşı ayrı-ayrı şəxslərin ayrı-seçkilik xarakterli hərəkətlərinin qarşısını almaq üçün Serbiya dövlət orqanlarının bütün ağılabatan tədbirləri görməməsinə etiraz etmişdilər. Həmçinin bax: Avropa Şurası Parlament Assambleyasının “Homoseksual, biseksual və transseksual şəxslərin toplaşmaq və ifadə azadlığına dair”

211(2007) sayılı tövsiyəsi, 26 mart 2007-ci il (sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1099699&Site=Congress&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679>); və həmin sənədlə bağlı “İzahedici qeydlər: Lesblian, gey, biseksual və transseksual şəxslərin toplaşmaq və ifadə azadlığı”, Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqressi, 26-28 mart, 2007-ci il (sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CPL\(13\)9PART2&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CPL(13)9PART2&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679)). Bu məsələ ilə bağlı daha sonra bax: UN General Assembly, “Human rights defenders: Note by the Secretary-General” (report submitted by the Special Representative of the Secretary-General on Human Rights Defenders, Hina Jilani, in accordance with General Assembly resolution 60/161) (BMT Baş Assambleyası, “Hüquq müdafiəçiləri: Baş katibin qeydləri” (Baş Assambleyanın 60/1616 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq, Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə Baş katibin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilaninin təqdim etdiyi hesabat), UN Doc. A/61/312, 5 sentyabr 2006-cı il, 71-ci bənd; Human Rights Council, “Report submitted by the Special Representative of the Secretary-General on Human Rights Defenders, Hina Jilani” (İnsan Hüquqları Şurası, “Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə Baş katibin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilaninin təqdim etdiyi hesabat”), UN Doc. A/HRC/4/37, 27 yanvar 2007-ci il, 96-cı bənd (sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G07/104/17/PDF/G0710417.pdf?OpenElement>); Human Rights Council, “Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Situation of Human Rights Defenders, Hina Jilani, Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received” (İnsan Hüquqları Şurası, “Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə Baş katibin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilaninin hesabat, Qoşma: Hökumətlərə təqdim edilmiş işlərin və alınmış cavabların qısa xülasəsi”), UN Doc. A/HRC/4/37/Add.1, 27 mart 2007-ci il, 454-cü bənd. Həmçinin bax: ILGA, LGBT Rights - Freedom of Assembly: diary of events by country (August 2008) (ILGA, Homoseksual, biseksual və transseksualların hüquqları – Toplaşmaq azadlığı: ölkələr üzrə hadisələrin gündəliyi (avqust 2008-ci il), sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.ilga-europe.org/media_library/lgbt_rights_freedom_of_assembly_diary_of_events_by_country_august_2008).

96 Bax: Nikolas Toonen Avstraliyaya qarşı (Nicholas Toonen v. Australia), BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, Məlumat № 488/1992, UN Doc.CCPR/C/50/D/488/1992 (04.04.94), 8.7-ci bənd; Kozak Polşaya qarşı (Kozak v Poland), 2010-cu il, 92-ci bənd.

97 Avropa İttifaqının Əsas hüquqlar haqqında Xartiyasının 21-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, “İstənilən əlamətə əsaslanan ayrı-seçkilik, o cümlədən cins, irq, dərinin rəngi, etnik və ya sosial mənsə, genetik xüsusiyyətlər, dil, din və ya əqidələr, siyasi və ya digər baxışlar, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, mənsə, məhdud əmək qabiliyyəti, yaş və ya seksual oriyentasiya əlamətlərinə görə ayrı-seçkilik qadağan olunur”, [2000] C364/01, sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.europarl.eu.int/char/ter/pdf/text_en.pdf.

98 “Seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyəti ilə əlaqədar olaraq insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi haqqında Cokyakarta Prinsipləri”nin (<http://www.yogyakartaprinciples.org/>) 20-ci prinsipində deyilir: “Hər kəs seksual oriyentasiyasından və ya gender mənsubiyyətindən asılı olmayaraq dinc toplaşmaq və birləşmək (o cümlədən dinc nümayişlər keçirmək məqsədilə) azadlığı hüququna malikdir. İnsanlar seksual oriyentasiyaya və ya gender mənsubiyyətinə əsaslanan məlumatların, habelə müxtəlif seksual oriyentasiyası və gender mənsubiyyəti olan şəxslər arasında və ya onlar barəsində məlumatların yayılmasını, eləcə də belə şəxslər arasında ünsiyyətə şərait yaradılmasını və onların hüquqlarının müdafiəsini həyata keçirən birliklər yarada və ayrı-seçkilik olmadan qeydiyyatdan keçirə bilərlər. Dövlətlər “seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyəti

məsələləri ilə bağlı dinc təşkilatlanmaq, birləşmək, toplaşmaq və təşviqat aparmaq hüquqlarını təmin edir və seksual oriyentasiyaya və ya gender mənsubiyyətinə əsaslanan ayrı-seçkilik olmadan bu cür birliklərin və qrupların hüquqi statusunun tanınması üçün bütün qanunverici, inzibati və digər tədbirləri görür; sadəcə olaraq dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüquqlarından seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyəti müxtəlifliyinin müdafiəsi üçün istifadə edilməsinə əsas gətirərək “dövlət təhlükəsizliyi”, “ictimai qayda”, “əhalinin sağlamlığı və ya mədəniyyəti” anlayışlarından bu hüquqların məhdudlaşdırılması üçün istifadə edilməməsinə təmin edir; seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyətinə əsas gətirərək dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüquqlarının həyata keçirilməsinə heç bir halda mane olmur və bu hüquqları həyata keçirən şəxslərin zorakılığa və ya təqiblərə qarşı polis tərəfindən qorunmasını və digər fiziki müdafiəsini təmin edir; hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının və digər müvafiq əməkdaşların bu cür müdafiəni təmin edə bilməsi üçün onlara təlim və məlumatlılığın artırılması proqramlarının keçilməsinə təmin edirlər”. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.yogyakar.ta-principles-jurisprudential-annotations.pdf>.

99 “Seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyəti əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliklə mübarizə tədbirlərinə dair” Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə CM/Rec(2010)5 sayılı tövsiyəsində (31 mart 2010-cu ildə nazirlərin nümayəndələrinin 1081-ci iclasında Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilib) deyilir: “III. İfadə və dinc toplaşmaq azadlığı... 14. Üzv dövlətlər Konvensiyanın 11-ci maddəsində təsbit olunmuş dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun səmərəli şəkildə, seksual oriyentasiyaya və ya gender mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkilik olmadan həyata keçirilməsinə təmin etmək üçün milli, regional və yerli səviyyələrdə müvafiq tədbirlər görməlidirlər; 15. Üzv dövlətlər homoseksual, biseksual və transseksualların insan hüquqlarının müdafiəsi uğrunda keçirilən dinc toplantıların iştirakçılarını ifadə və toplaşmaq azadlığı hüquqlarının pozulması və ya həmin hüquqların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə qanunsuz olaraq maneçilik törədilməsi cəhdlərindən müdafiə etmək üçün hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən müvafiq tədbirlər görülməsinə təmin etməlidirlər; 16. Üzv dövlətlər hüquqi və ya inzibati normalardan, məsələn, əhalinin sağlamlığının, mədəniyyətinin və ya ictimai qaydanın qorunması barədə normalardan sui-istifadə edilməsi nəticəsində ifadə və dinc toplaşmaq azadlığı hüquqlarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasının qarşısını alan müvafiq tədbirlər görməlidirlər; 17. Ayrı-ayrı şəxslərin və ya qrupların ifadə və dinc toplaşmaq azadlığı hüquqlarına, xüsusən də homoseksual, biseksual və transseksualların bu hüquqlarına istənilən qanunsuz müdaxilənin bütün səviyyələrdə dövlət orqanları tərəfindən pislənməsi (xüsusən də kütləvi informasiya vasitələrində pislənməsi) dəstəklənməlidir”.

100 Qismən bu arqument Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baçzkowski and Others v. Poland) işində qaldırıldı (işin mahiyyətinə dair 2007-ci il tarixli qərar və şikayətin qəbul edilməliyinə dair 2006-cı il tarixli qərar). Ərizəçilər bildirdilər ki, onlara qarşı rəftar ayrı-seçkilik xarakterli olub, birincisi, ona görə ki, 2005-ci ildə Varşavada digər ictimai tədbirlərin təşkilatçılarından “nəqliyyatın işinin təşkili planı”nın təqdim edilməsi tələb olunmayıb və ikincisi, ona görə ki, onların “Bərabərlik uğrunda yürüş” təşkil etməsinə və bununla əlaqədar toplantılar keçirməsinə təşkilatçıların homoseksual oriyentasiyası səbəbindən icazə verilməyib.

101 Tlimmenos Yunanıstana qarşı (Tlimmenos v. Greece), 2000-ci il, 44-cü bənd.

102 Dolayı ayrı-seçkilik o halda baş verir ki, qanunun əslində ayrı-seçkilik xarakterli olmayan norması müəyyən qruplara qeyri-mütənasib şəkildə tətbiq edilir.

103 Naçova və başqaları Bolqarıstana qarşı (Nachova and Others v. Bulgaria), Böyük Palatanın qərarı, 2005-ci il, 161-ci bənd.

104 Bax: “Yura sakinləri toplantısı” və “Yura sakinləri birliyi” İşveçrəyə qarşı (Rassemblement

Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), 1979-cu il, 119-cu bənd; və “Xristianlar irqçiliyə və faşizmə qarşı” təşkilatı (CARAF) Birləşmiş Krallığa qarşı (Christians Against Racism and Fascism (CARAF) v. UK); 1980-ci il, 148-ci bənd. Eynilə, fikir, vicdan və din azadlığı hüququ kilsə orqanı tərəfindən, yaxud dini və ya fəlsəfi məqsədləri olan təşkilat tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bax: ARM Chappell kilsəsi Birləşmiş Krallığa qarşı (ARM Chappell v. UK), 1987-ci il, 246-cı bənd.

105 Həmçinin bax: Milli azlıqlar haqqında Çərçivə Konvensiyasının 17-ci maddəsi: “1) İştirakçı dövlətlər milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin sərhəd xaricində, qanuni əsaslarla digər dövlətlərin ərazisində olan şəxslərlə, xüsusən eyni etnik, mədəni, dil və ya dini mənsubiyyəti, yaxud ümumi mədəni irsi paylaşıqları insanlarla azad və dinc əlaqələr qurmaq və bu əlaqələri mühafizə etmək hüququna müdaxilə etməməyi öhdələrinə götürürlər; 2) İştirakçı dövlətlər milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətində iştirak etmək hüququna müdaxilə etməməyi öhdələrinə götürürlər”.

106 Baş Assambleyanın 47/135 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilib (18 dekabr 1992-ci il).

107 Bax: Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 1) № 1, 2009-cu il, 28-ci bənd –həmin bənddə Yanq, Ceyms və Vebster Birləşmiş Krallığa qarşı (Young, James and Webster v. the United Kingdom) işi üzrə 1981-ci il tarixli qərarın (A seriyaları, № 44) 63-cü bəndinə istinad vardır. Həmçinin bax: Şassanyu və başqaları Fransaya qarşı (Chassagnou and Others v. France [GC]), Böyük Palatanın qərarı, ərizələr № 25088/94, 28331/95 və 28443/95, 112-ci bənd, ECHR 1999-III; Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 2) № 2, 2009-cu il, 24-cü bənd; Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 3) № 3, 2009-cu il, 24-cü bənd.

108 UN Human Rights Committee, General Comment 15, The position of aliens under the Covenant (BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, “15 sayılı Ümumi Şərh: Pakta əsasən əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti”).

109 Ətraflı məlumat üçün bax: Donatella della Porta, Abby Peterson and Herbert Reiter (eds.), The Policing of Transnational Protest (Donatella della Porta, Ebby Peterson və Herbert Reyter, “Transmilli qrupların etiraz aksiyaları zamanı polisəin əsəyişi təmin etmək tədbirləri”), Surrey: Ashgate, 2006-cı il.

110 Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyasının (CEDAW) 7(c) maddəsi ölkənin ictimai və siyasi həyatına aid problemlərlə məşğul olan qeyri-hökumət təşkilatlarının və birliklərin fəaliyyətində qadınların iştirak hüququnun müdafiəsini təmin edir.

111 Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, 15-ci maddə.

112 Əlillərin hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının 1-ci maddəsi.

113 Ruhi xəstəliyi olan şəxslərin müdafiəsi və psixiatriya yardımının yaxşılaşdırılması haqqında BMT Prinsipləri (BMT Baş Assambleyasının 46/119 sayılı qətnaməsi), 1(5)-ci prinsip.

114 İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası, 11-ci maddə, 2-ci bənd. Misal üçün bax: Demir və Baykara Türkiyəyə qarşı (Demir and Baykara v. Turkey), 2008-ci il, 109-cu bənd: “Konvensiya iştirakçı dövlətin hakimiyyət funksiyaları ilə işəgötürən qismində vəzifələri arasında fərq qoymur. 11-ci maddə də bu qaydadan istisna təşkil etmir. Əksinə, bu maddənin 2-ci bəndinin son hissəsi aydın şəkildə göstərir ki, dövlət silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin toplaşmaq və birləşmək azadlığına hörmət etməyə borcludur və onların bu hüquqlarının həyata keçirilməsinə yalnız “qanuni məhdudiyyətlərin” qoyulması mümkündür (bax: Tüm Haber Sen və Çınar Türkiyəyə qarşı (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)). Buna görə də, dövlətin işçiləri ilə münasibətlərinin ümumi hüquq və ya xüsusi hüquq müddəaları ilə

- tənzimlənməsindən asılı olmayaraq, 11-ci maddə “işəgötürən qismində” funksiyalarının yerinə yetirilməsində dövlət üçün məcburi qüvvəyə malikdir. Həmçinin bax: “Enerji Yapı-Yol Sen” Türkiyəyə qarşı (Enerji Yapı-Yol Sen v. Turkey), 2009-cu il (qərarın mətni yalnız fransızcadır), 17-ci mətnaltı qeyddə bu işə istinad vardır.
- 115 Bax: Əhməd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Ahmed and Others v. United Kingdom), 1998-ci il; Rekvenyi Macarıstana qarşı (Rekvenyi v. Hungary), 1999-cu il.
- 116 Bax: “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 1 (Hyde Park v. Moldova, No. 1), 2009-cu il, 31-ci bənd (72-ci mətnaltı qeyddə bu işə istinad vardır). “Həqiqətən sonrakı məhkəmə iclaslarında “Hayd-Park”-ın toplantı keçirmək barədə ərizəsinin təmin edilməsindən imtina barədə qərar üçün yeni əsaslar gətirildi. Lakin Toplantılar haqqında Qanunun 11-ci və 12-ci maddələri toplantıların keçirilməsinə icazə vermək və ya verməmək məsələsində yerli orqanlara müstəsna səlahiyyətlər verir”. Həmçinin analoji qərara bax: “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 2 (Hyde Park v. Moldova, No. 2), 2009-cu il, 27-ci bənd; “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 3 (Hyde Park v. Moldova, No. 3), 2009-cu il, 27-ci bənd.
- 117 Misal üçün bax: Yürüşlərin keçirilməsi üzrə Şimali İrlandiya Komissiyası (Parades Commission in Northern Ireland). Bu Komissiyanın üzvləri “İctimai yürüşlər haqqında (Şimali İrlandiya)” 1998-ci il tarixli Qanuna 1 sayılı Əlavəyə uyğun olaraq seçilir və bu orqanda cəmiyyətin bütün tərkib hissələri mümkün qədər təmsil olunmalıdır (1 sayılı Əlavənin 2(3)-cü bəndi).
- 118 Misal üçün bax: “Joint Statement on Racism and the Media by the UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media and the OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression” (“BMT-nin Fikir və ifadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisinin, ATƏT-in Kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığı üzrə nümayəndəsinin və Amerika Dövlətləri Təşkilatının İfadə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçisinin irqçilik və kütləvi informasiya vasitələri haqqında birgə bəyanatı); 16-cı mətnaltı qeyddə bu sənədə istinad vardır. Yürüşlərin keçirilməsi üzrə Şimali İrlandiya Komissiyası bu sahədə müsbət təcrübənin bir nümunəsidir, o, Şimali İrlandiyada bildirir verilməklə təşkil olunan bütün yürüşlər və onlarla bağlı etirazlar barədə ətraflı məlumatları dərc edir, həmin məlumatlar yürüşlərin keçirildiyi şəhərlər üzrə kateqoriyalara bölünür. Daha ətraflı məlumat üçün bax: <http://www.paradescommission.org>. Həmçinin misal olaraq bax: ictimai yürüşlər zamanı asayişin qorunmasına aid olan, Şotlandiyada Stretklyd (Strathclyde) polis orqanının arxivində saxlanılan materiallar: <http://strathclydepoliceauthority.gov.uk/images/stories/CommitteePapers/FullAuthority2009/FA1October2009/item%206%20-%20review%20of%20police%20resources%20deployed%20at%20marches%20and%20parades.pdf>.
- 119 Hakimiyyət orqanları qanuni əsaslara öz arqumentlərini, xüsusən də hər bir konkret etiraz aksiyasının keçirilməyə layiq olub-olmadığı barədə öz baxışlarına əsaslanan arqumentləri əlavə etməlidirlər. Bax: Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 3) № 3, 2009-cu il, 26-cı bənd.
- 120 Bu yaxınlarda Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi diqqəti bu məsələyə cəlb etdi. Bax: “Seksual oriyentasiya və ya gender mənsubiyyəti əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliklə mübarizə tədbirlərinə dair” Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə CM/Rec(2010)5 sayılı tövsiyəsi. (31 mart 2010-cu ildə nazirlərin nümayəndələrinin 1081-ci iclasında Nazirlər Komitəsi tərəfindən qəbul edilib), 16-cı bənd, 97-ci mətnaltı qeyddə bu tövsiyəyə istinad vardır.
- 121 Məsələn, Brokdorfun işi (Brokdorf) üzrə Almaniya Federal Konstitusiyası Məhkəməsinin 1985-ci il tarixli qərarında (1 BvR 233, 341/81) qeyd edilib ki, “ictimai qayda” yazılmamış qaydalar toplusunu da özündə ehtiva edən anlayış kimi başa düşülməlidir, elə qaydalar ki, onlara riayət edilməsi, konkret dövrdə yayılmış sosial və etik normalara uyğun olaraq,

- insanın müəyyən ərazidə insan toplumunun tərkibində mövcud olmasının zəruri şərti sayılır.
- 122 Misal üçün bax: Mahmudov Rusiyaya qarşı (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il.
- 123 Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 2001-ci il, 94-cü bənd.
- 124 Əlavə olaraq bax: Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France), 1991-ci il; və Ziliberberq Moldovaya qarşı (Ziliberberg v. Moldova), 2004-cü il.
- 125 Misal üçün bax: Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (№ 2) (Christian Democratic People’s Party v. Moldova (No. 2)), 2010-cu il, 27-ci bənd. İHAK-ın 11-ci maddəsinin pozulduğunu müəyyən edən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirdi ki, “ərizəçi partiyanın şüarları, hətta bayraq və portretlərin yandırılması ilə müşayiət olunmuşsa belə, mühüm ictimai maraq kəsb edən məsələyə, yəni Rusiya qoşunlarının Moldova ərazisində olmasına aid rəyin ifadəsi idi”.
- 126 Norris İrlandiyaya qarşı (Norris v. Ireland), 1988-ci il, 44-46-cı bəndlər. Qeyd etmək lazımdır ki, toplaşmaq azadlığını məhdudlaşdırmaq üçün qanuni əsas qismində “əhalinin mənaəviyyəti” siyasi hakimiyyətə sahib olanların mənaəviyyətinin sinonimi deyil. Bax: Polşa Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı, 18 yanvar 2006-cı il (K 21/05), Requirement to Obtain Permission for an Assembly on a Public Road (“İctimai yolda toplanma keçirmək üçün icazə almaq tələbi”, ingiliscəyə tərcümə), qərarı bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.trybunal.gov.pl/eng/summaries/documents/K_21_05_GB.pdf.
- 127 Misal üçün bax: Heşman və Herrap Birləşmiş Krallığa qarşı (Hashman and Harrup v. UK), 1999-cu il, bu iş “mənaəviyyətə zidd” (“contra bonos mores”) sayılan hüquq pozuntusuna ümumi hüquq normalarının tətbiqi ilə əlaqədar idi.
- 128 Mənaəviyyətə bağlı qanunvericilik müddələrinin tənqidi üçün bax: <http://www.bahrainrights.org/node/208>; <http://hrw.org/english/docs/2006/06/08/bahrain13529.htm>. MHSBP-yə dair şərhlərində Manfred Novak (Manfred Nowak) “müqəddəs yerlərin” və ya “məzarlıqların” (mənaəviyyətə əlaqədar olaraq), yaxud “təbii qoruqların və mühafizə edilən su obyektlərinin” (əhalinin sağlamlığının mühafizə ilə əlaqədar olaraq) yaxınlığında təşkil edilən və ya onların yanından ötən toplantılara aid konkret misallar gətirir. Bax: Manfred Nowak, UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary (Manfred Novak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərh”), 493-cü səhifə. 29-cu mətnaltı qeyddə bu əsərə istinad vardır.
- 129 Misal üçün bax: Tania Groppi, “Freedom of thought and expression, General Report, Political Structure and Human Rights” (Tanya Qroppi, “Fikir və ifadə azadlığı: Ümumi hesabat, siyasi struktur və insan hüquqları”). Bu əsərdə Macarıstan Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarına (6-cı bənd) istinad vardır (Avropa İttifaqı ölkələrinin iclası, Türkiyə Vəkillər Birliyi, Ankara, 16-18 aprel 2003-cü il). Əsəri bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.unisi.it/ricerca/dip/dir_eco/COMPARATO/groppi4.doc. Həmçinin bax: məsələ, Macarıstan Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı № 21/1996 (V.17.) [ABH 1997] 74, səh. 84.
- 130 Toplantıların “müvəqqəti” xarakteri ilə bağlı həmçinin 45-ci mətnaltı qeydə (və 18-ci bənddəki müvafiq mətnə) bax. ABŞ-da baxılmış Şnayder dövlətə qarşı (Schneider v. State) işində (308 U.S. 147 (1939)) qərara alındı ki, vərəqələrin yayılması zibilliyin yaranmasına səbəb olsa da, ərizəçi vərəqələr yaymaq hüququna malik idi. Kollin Çikaqo Park Dairəsinə qarşı (Collin v. Chicago Park District) işində (460 F.2d 746 (7th Cir. 1972)) müəyyən edildi ki, ərizəçi pikniklərin keçirilməsi üçün park administrasiyasının ayırdığı açıq yerlərdə toplantı keçirmək hüququna malik idi. Yucin Şmidberger, “Internationale Transporte und Planzuge” Avstriya Respublikasına qarşı (Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzuge v. Republik Österreich) işində (2003-cü il) Avropa İttifaqı Məhkəməsi qərara

aldı ki, Almaniya ilə İtaliya arasındakı Brenner şossesini təxminən 30 saat müddətinə bağlayan nümayişin keçirilməsinə icazə verən qərar Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin 28-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş malların maneəsiz hərəkətinə qeyri-mütənasib məhdudiyyətin qoyulması deyildi. Qərarını əsaslandırmaq üçün məhkəmə üç əsas gətirdi: 1) yolun bağlanması nisbətən qısamüddətli idi və yalnız ayrıca bir halla məhdudlaşdırdı; 2) yolun bağlanmasına səbəb olmuş maneələrin azaldılması üçün tədbirlər görülmüşdü; 3) nümayişə həddən artıq məhdudiyyətlərin qoyulması onun iştirakçılarının ifadə və toplaşmaq azadlığı hüquqlarını poza bilərdi və yol hərəkətinə daha çox maneə yaradılmasına gətirib çıxarardı. Avstriyanın hakimiyyət orqanları qərara aldılar ki, nümayişə icazə verməlidirlər, ona görə ki, nümayişçilər Avstriya Konstitusiyası ilə təmin olunan əsas hüquqlarını – ifadə və toplaşmaq azadlığı hüquqlarını həyata keçirirdilər. Həmçinin bax: Avropa Komissiyası Fransaya qarşı (Commission v. France), 1997-ci il. Bu iş Avropa İttifaqının üzvü olan digər dövlətlərdən kənd təsərrüfatı məhsullarının gətirilməsinə etiraz edən fransız fermerlərinin çıxışları ilə bağlı idi. Məhkəmə qərara aldı ki, Fransa hökuməti fiziki şəxslər tərəfindən meyvə və tərəvəzlərin sərbəst daşınmasına əngəl törədən maneələr yaradılmasının qarşısını almaq üçün bütün zəruri və mütənasib tədbirləri görməyib və bununla da Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin 5-ci maddəsi ilə birgə götürülməklə 30-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini pozub.

- 131 Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2008-ci il, 34-cü bənd: “Məhkəmə qeyd edir ki, ictimai yerlərdə dinc toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılması iğtişaşların qarşısının alınması və nəqliyyatın normal hərəkətinin təmin edilməsi baxımından digər şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə xidmət edə bilər”. Nikolas Blomli (Nicholas Blomley) buna etiraz edərək bildirir ki, “nəqliyyatın hərəkətinin məntiqi ictimai məkanın fərqli şəkildə yenidən qurulmasına xidmət edir... İctimai məkan vətəndaşlar üçün yer deyil, sadəcə nəqliyyat koridorudur”. Bax: Nicholas Blomley, “Civil Rights Meets Civil engineering: Urban Public Space and Traffic Logic”, Canadian Journal of Law and Society (Nikolas Blomli, “Mülki hüquqlar və mülki obyektlərin layihələşdirilməsi və inşası: şəhərin ictimai məkanı və nəqliyyatın məntiqi”), səh. 64. 48-ci mətnaltı qeyddə bu mənbəyə istinad vardır. Həmçinin bax: Timothy Zick, Speech Out of Doors: Preserving First Amendment Liberties in Public Places (Timoti Zik, “Açıq havada çıxış: ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişlə təmin olunan azadlıqların ictimai yerlərdə mühafizəsi”), Cambridge University Press, 2008-ci il, 55-ci mətnaltı qeyddə bu mənbəyə istinad vardır.
- 132 Misal üçün bax: Aşuqyan Ermənistanı qarşı (Ashughyan v. Armenia), 2008-ci il, 90-cı bənd. Həmçinin bax: Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balçık and Others v. Turkey), 2007-ci il, 49-cu bənd; Oya Ataman Türkiyəyə qarşı (Oya Ataman v. Turkey), 2006-cı il, 38-ci bənd; və Nurettin Aldemir və başqaları Türkiyəyə qarşı (Nurettin Aldemir and Others v. Turkey), 2007-ci il, 43-cü bənd.
- 133 Yerli xalqların hüquqları haqqında BMT Bəyannaməsi yerli xalqların hüquq və azadlıqlarına təsir göstərən qərar və tədbirlərlə bağlı məsləhətləşmələrdə onların iştirak hüququnu özündə ehtiva edir.
- 134 Konvensiyada nəzərdə tutulmayan hüquqlara gəldikdə, digər şəxslərin həmin hüquqlarını əsas gətirməklə ictimai toplanılara məhdudiyyət qoyulmasına yalnız “təzkibolunmaz zərurət” haqq qazandıra bilər. Misal üçün bax: Şassanyu Fransaya qarşı (Chassagnou v. France), 1999-cu il, 113-cü bənd: “Konvensiya ilə təmin olunan hüquq və azadlıqlara məhdudiyyət qoyulması Konvensiyada sadalanmayan “hüquq və azadlıqların” müdafiəsi məqsədi ilə edilirsə, bu, başqa məsələdir. Bu halda yalnız “təzkibolunmaz zərurət” Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqa müdaxiləyə haqq qazandıra bilər”. Bu mülahizə müdaxilənin yol verilən yuxarı həddini müəyyən edir: müdaxilə digər şəxslərin həyatlarına elə real (“təzkibolunmaz”) təsir göstərməlidir ki, həmin təsir obyektiv olaraq müəyyən

- tədbirlərin görülməsini (“zərurət”) tələb etsin. Məhdudiyyətlərin sadəcə məqsədəuyğun, münasib və ya arzuədilən olması yetərli deyil.
- 135 “Şəxsi həyatın toxunulmazlığı” hüququ şəxsin fiziki və mənəvi toxunulmazlığını əhatə edir (X və Y Niderlanda qarşı (X and Y v. The Netherlands), 1985-ci il, 22-ci bənd) və dövlət nəinki fərdin şəxsi həyatına müdaxilə etməkdən çəkinməlidir, həm də şəxsi həyatın toxunulmazlığına hörməti təmin etməyə borcludur. Dövlətin bu öhdəliyi hətta fərdlər arasındakı münasibətlərə də şamil olunur. Toplaşmaq azadlığı hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun pozulduğu iddia edilən hallarda hakimiyyət orqanları belə iddiaların həqiqətə uyğun olub-olmadığını və müvəqqəti narahatlıqların dözümlü həddini aşıb-aşmadığını müəyyən etməyə çalışmalıdırlar. Moreno Qomes İspaniyaya qarşı (Moreno Gomez v. Spain) işi İHAK-ın 8-ci maddəsinin pozuntusunu müəyyən etmək üçün müdaxilənin hansı həddə çatmalı olduğunu müəyyən dərəcədə göstərən nümunə ola bilər.
- 136 Misal üçün bax: Şassanyu və başqaları Fransaya qarşı (Chassagnou and Others v. France), 1999-cu il. Həmçinin bax: Qustafsson İsveçə qarşı (Gustafsson v. Sweden), 1996-cı il. Öz mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etmək hüququ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən olduqca dar çərçivədə şərh edilərək yalnız mülkiyyət maraqlarının müdafiəsinə şamil olundu. Üstəlik, bu və ya digər toplantının mülkiyyətdən istifadə hüququnu pozduğunu, özü də məhdudiyyətlərin tətbiqini zəruri edən dərəcədə pozduğunu hesab etmək üçün müdaxilə olduqca yuxarı həddi aşmalıdır. Məsələn, kommersiya müəssisələri ictimai ərazidə olmaqdan mənfəət əldə edirlər və buna görə də bu ərazidən istifadənin alternativ növlərinə tolerantlıqla yanaşmalıdırlar. Öncə qeyd edildiyi kimi, toplaşmaq azadlığına ictimai həyatın adı və gözlənilən aspekti kimi baxmaq lazımdır.
- 137 Qeyd etmək lazımdır ki, İHAK-ın 5-ci maddəsi təkcə hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılması ilə deyil, azadlıqdan tam məhrum edilmə ilə əlaqədardır (4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi hərəkət azadlığının məhdudlaşdırılmasına şamil oluna bilər). Azadlıqdan məhrum edilmə ilə azadlığın məhdudlaşdırılması arasındakı bu fərq hüquqa müdaxilənin “xarakteri və ya mahiyyəti ilə deyil, dərəcəsi və ya intensivliyi” ilə əlaqədar olan fərq hesab edildi. Bax: Qitsardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v. Italy), 1980-ci il, 92-ci bənd; Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (Ashingdane v. United Kingdom), 1985-ci il, 41-ci bənd. Həmçinin bax: R (Laportun şikayəti əsasında) Qloster qraflığının polis rəisinə qarşı (R (on the application of Laporte) v. Chief Constable of Gloucester Constabulary), [2006] UKHL 55; və Ostin və Səksbi London Böyük şəhər polis komissarına qarşı (Austin and Saxby v. Commissioner of Police of the Metropolis) [2009] UKHL 5. Sonuncu iş üzrə qərarın tənqidi üçün bax: David Mead, “Of Kettles, Cordons and Crowd Control: Austin v. Commissioner of Police for the Metropolis and the Meaning of ‘Deprivation of Liberty’” (David Mid, “Məhdud məkanla saxlama, kordonlar və kütləyə nəzarət: Ostin London Böyük şəhər polis komissarına qarşı iş və “azadlıqdan məhrumetmə” terminin anlayışı), European Human Rights Law Review, 3-cü buraxılış, 2009-cu il, səh. 376-394; Helen Fenwick, “Marginalising human rights: breach of the peace, ‘kettling’, the Human Rights Act and public protest” (Helen Fenwick, “İnsan hüquqlarının marginallaşdırılması: əmin-amanlığın pozulması, “etirazçıların məhdud məkanla saxlanması” taktikası, İnsan hüquqları haqqında Qanun və ictimai etiraz”), Oxford: Public Law (2009), səh. 737-765.
- 138 Qeyd etmək əhəmiyyətlidir ki, hərəkət azadlığı hüququ adətən ictimai yollardan istifadəyə deyil, yaşayış yerini dəyişmək imkanına şamil olunur. Misal üçün bax: Polşa Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı, iş № 21/05, 18 yanvar 2006-cı il (Macarıstan Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında da bu hüquqa istinad edilib, qərar № 75/2008, (V.29.) AB, 2.3-cü bənd). Həmçinin 45-ci və 128-ci mətnaltı qeydlərə bax.
- 139 Acık Türkiyəyə qarşı (Acık v. Turkey), 2009-cu il, 45-ci bənd: “Hazırkı işdə Məhkəmə

qeyd edir ki, ərizəçilərin etirazları ucadan süarların səsləndirilməsi və plakatların yuxarı qaldırılması formasını alıb və bununla da açılış mərasiminin normal keçməsinə və konkret olaraq, İstanbul Universitetinin rektorunun çıxışına mane olub. Belə formada aksiya, şübhəsiz ki, rektorun öz fikrini ifadə etmək azadlığına müdaxilə idi və auditoriyanın rektor tərəfindən çatdırılan məlumatı əldə etmək hüququna malik olan hissəsində narahatlıq və hiddət doğurmuşdu”.

140 Ollinger Avstriyaya qarşı (Ollinger v. Austria), 2006-cı il, 46-cı bənd. Belə şikayətin təmin edilməsi üçün toplantı digər şəxslərin hüquqlarının və ya dini əqidələrinin həyata keçirilməsinə birbaşa və bilavasitə müdaxilə təşkil etməli idi.

141 Bax: “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 1 (Hyde Park Moldova, No. 1), 2009-cu il, 28-ci bənd. Həmin bənddə Yanq, Ceyms və Vebster Birləşmiş Krallığa qarşı (Young, James and Webster v. the United Kingdom) iş üzrə 1981-ci il tarixli qərarın 63-cü bəndinə istinad edilib; həmçinin bax: Şassanyu və başqaları Fransaya qarşı (Chassagnou and Others v. France [GC]), Böyük Palatanın qərarı, 1999-cu il. Eləcə də bax: “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 2 (Hyde Park Moldova, No. 2), 2009-cu il, 24-cü bənd; və “Hayd-Park” Moldovaya qarşı, № 3 (Hyde Park Moldova, No. 3), 2009-cu il, 24-cü bənd.

142 Bax: 81-ci mətnə qeyddə (və onun aid olduğu müvafiq mətnədə) “paralel analizlə” bağlı müzakirəyə bax. Həmçinin bax: məsələn, Macarıstan Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarı № 75/2008, (V.29.) AB, 2.2-ci bənd (həmin bənddə bu məhkəmənin əvvəlki qərarına istinad edilib, ABH 2001, səh. 458-459): “iki əsas hüquq arasında potensial ziddiyyətin qarşısının alınmasına gəldikdə, ... hakimiyyət orqanları hər iki əsas hüququn təmin edilməsinə imkan verən, yaxud da əgər mümkündürsə, bu hüquqlardan hər hansı birinin hesabına digərinə prioritet verilməsinin yalnız müvəqqəti xarakter daşmasının və bu prioritetin yalnız mütləq zəruri olan dərəcədə tətbiq edilməsinin təmin edilməsinə imkan verən qanuni səlahiyyətlərə malik olmalıdırlar.

143 Yohannesburq Prinsipləri, 19-cu maddə (noyabr 1996-cı il), ISBN 1 870798 48 1.

144 Bəyannaməni bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.icj.org>. Eynilə, üzv dövlətlər tərəfindən 8 sentyabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş BMT-nin Terrorizm əleyhinə global strategiyasının IV hissəsində vurğulanır ki, “terrorizm əleyhinə səmərəli tədbirlər və insan hüquqlarının müdafiəsi bir-birinə zidd məqsədlər daşımır, birini tamamlayır və gücləndirir” və “dövlətlər terrorizmlə mübarizə məqsədi ilə görülməli istənilən tədbirlərin dövlətlərin beynəlxalq hüquq çərçivəsindəki öhdəliklərinə, xüsusən də insan hüquqları sahəsindəki öhdəliklərinə uyğun olmasını təmin etməlidirlər...”.

145 Nazirlər Komitəsi tərəfindən 26 sentyabr 2007-ci ildə nazirlərin nümayəndələrinin 1005-ci iclasında qəbul edilib. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1188493>.

146 Xüsusən həmin kitabın “Birləşmək azadlığı və dinc toplaşmaq hüququ” adlı 16-cı fəslinə bax, səh. 240-150. Kitabın mətnini bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.osce.org/publications/odihr/2007/11/28294_980_en.pdf.

147 Avropa İttifaqı Şurasının Terrorizmlə mübarizəyə dair 2009-cu il tarixli 2008/919/JHA sayılı Rəhbər Qərarı (bu qərarla 2002/474/JHA sayılı Rəhbər Qərarına dəyişiklik edilib) üzv dövlətlərdən tələb edir ki, “terrorizm əməlinin törədilməsinə yönələn ictimai təxribat” (“o cümlədən terrorizm əməllərini birbaşa və ya dolayısı ilə dəstəkləyən və bir və ya daha artıq belə əməlin törədilməsinə səbəb olan hərəkətlər”) kriminallaşdırılsın (cinayət əməli sayılsın).

148 Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatı (Amnesty International) tərəfindən qəbul edilmiş “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün insan hüquqlarına aid on əsas standart” adlı sənəddə nəzərdə tutulur ki, müstəsna hallar, məsələn dövlətin ərazisində fəvqəladə vəziyyət və ya hər hansı digər fəvqəladə hal bu standartlardan geri çəkilməyə haqq

- qazandıra bilməz (AI Index: POL 30/04/98).
- 149 Mahmudov Rusiyaya qarşı (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il, 68-ci bənd.
- 150 Bax: Donatella della Porta, Massimiliano Andretta, Lorenzo Mosca and Herbert Reiter, *Globalization from Below: Transnational Activists and Protest Networks* (Donatella della Porta, Massimiliano Andretta, Lorenzo Mosca və Herbert Rayter, “Aşağıdan qloballaşma: transmilli fəaliyyətlər və etiraz şəbəkələri”) Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006-cı il, səh. 157-158, həmin səhifələrdə İtaliya Parlamentinin Araşdırma Komissiyasının 28 avqust 2001-ci il tarixli dinləmə protokoluna istinad edilir (<http://www.camera.it>). Sərbəst hərəkət haqqında Şengen Müqaviləsinin qüvvəsinin dayandırılması (11-21 iyul 2001-ci il) Genuyada Böyük Səkkizliyin (G8) Sammiti başlanana qədər sərhəddə vətəndaşların yoxlanılmasına imkan yaratdı. Ümumilikdə 140.000 insan yoxlanıldı və onlardan 2.093-ünə sərhədi keçmək qadağan olundu. Həmçinin bax: Lluís Maria de Puig (Rapporteur) “Democratic Oversight of the Security Sector in Member States, Report for the Political Affairs Committee, Parliamentary Assembly of the Council of Europe” (Luis Mariya de Pyuq (məruzəçi), “Üzv dövlətlərin təhlükəsizlik sektoruna demokratik nəzarət”, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının siyasi məsələlər komitəsinə məruzə), 2 iyun 2005-ci il, 10567 sayılı sənəd, 97-ci bənd (sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc05/EDOC10567.htm>); Tony Bunyan, “Protests in the EU: ‘Troublemakers’ and ‘travelling violent offenders’ [undefined] to be recorded on database and targeted” (Toni Bunyan, “Avropa İttifaqında etirazlar: “əmin-amanlığı pozanlar” və “səfərlər edib zorakı hüquq pozuntuları törədənlər” məlumat bazasında qeydə alınmalı və hədəfdə olmalıdırlar”) Statewatch: 2010, materialı bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.statewatch.org/analyses/no-93-troublemakers-apr-10.pdf>. Əlavə olaraq 168-ci mətnaltı qeydə bax.
- 151 Misal üçün bax: Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı işi (Gillan and Quinton v. the United Kingdom), 2010-cu il. Bu işdə Birləşmiş Krallığın “Terrorizmlə mübarizə haqqında” Qanununun 44-cü maddəsinə əsasən polisins insanların saxlamaq və üzərlərində axtarış aparmaq səlahiyyətləri İHAK-ın 8-ci maddəsinin (“Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ”) məqsədləri baxımından “qanunla nəzərdə tutulmuş” səlahiyyət hesab edilmədi. Bu, qismən onunla izah olunur ki, həmin səlahiyyətlər geniş idi (bu səlahiyyətlərin tətbiqi üçün polisdə əsaslı şübhənin olması tələb edilmirdi) və həm də polisins özbaşınalığına qarşı yetərli təminatlar yox idi: “bu cür geniş hüddüdlü səlahiyyətlər nümayişçilərə və etirazçılara qarşı sui-istifadə hallarına gətirib çıxara bilərdi” (76-87-ci bəndlərə də bax). Həmçinin 7-ci mətnaltı qeydə, 35-38-ci bəndlərə (“Qanunilik”) və 161-ci bəndə (polisins insanların saxlamaq və üzərlərini axtarmaq səlahiyyəti ilə bağlı) bax.
- 152 Həmçinin bax: Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsinin (ATƏM) İnsan Amili üzrə Konfransının Kopenhagen iclasının sənədi, 1990-cı il, 25-ci bənd.
- 153 Bax: Louless İrlandiyaya qarşı (Lawless v. Ireland), 28-ci bənd. Həmçinin bax: Nicole Questiaux, “Study of the implications for human rights of recent developments concerning situations known as states of siege or emergency” (Nikol Kuestye, “Mühasirə və ya fəvqəladə vəziyyət kimi tanınan situasiyaların insan hüquqlarına təsirinin öyrənilməsi”), UN doc. E/CN.4/Sub.2/1982/15, 27 iyul 1982-ci il. Bundan əlavə, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin 29 sayılı Ümumi Şərhində (avqust 2001-ci il) müəyyən hüquqların siyahısı verilir ki, həmin hüquqlara riayət edilməsi ilə bağlı götürülmüş öhdəliklərdən geri çəkilmək olmaz.
- 154 Sirakuz Prinsipləri, 40-41-ci bəndlər. Əlavə, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984), <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/siracusaprinciples.html>.
- 155 Bax: MSHBP-nin 4-cü maddəsinin 1-ci bəndi; və Kiprə aid iş (Cyprus case), Yearbook of the ECHR 174.

- 156 “Hayd-Park” və başqaları Moldovaya qarşı, № 1 (Hyde Park and others v. Moldova, No. 1), 2009-cu il, 26-cı bənd. Bu işdə Avroviziya mahnı müsabiqəsində Moldovanın elektron səsverməsinə qarşı etiraz tədbiri belə bir əsasla görə qadağan olunmuşdu ki, “parlament Ukraynada keçirilən Avroviziya mahnı müsabiqəsinin təşkilinə görə məsuliyyət daşıyırdı və etirazın özü də əsassız idi, çünki keçmişdəki hadisələrə aid idi”. Avropa Məhkəməsi İHAK-ın 11-ci maddəsinin pozulduğunu müəyyən edərək qərara aldı ki, “belə səbəblər Konvensiyanın 11-ci maddəsinin tələblərinə uyğun sayıla bilməz...”.
- 157 Misal üçün bax: İncal Türkiyəyə qarşı (İncal v. Turkey), 1998-ci il, 54-cü bənd. Həmçinin bax: İnsan Hüquqları Komitəsinin yekun qeydləri, [1997], UN doc. CCPR/C/79/Add. 86, 18-ci bənd (sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CCPR.C.79.Add.86.En?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CCPR.C.79.Add.86.En?Opendocument)): “5 mart 1997-ci il tarixli fərman nümayişlərin təşkilinə və hazırlanmasına ciddi məhdudiyyətlər qoyur, nümayişçilərin riayət etməli olduqları qaydaları müəyyən edir və “dövlət orqanlarının vəzifəli şəxslərinin şərəf və ləyaqətini təhqir edən”, yaxud “dövlətə ziyan yetirilməsinə, ictimai qaydanın, vətəndaşların hüquqlarının və qanuni maraqlarının pozulmasına” yönələn plakat, banner və ya bayraqlardan istifadəni qadağan edir. Demokratik cəmiyyətdə belə məhdudiyyətlər Plakətin 21-ci maddəsində qeyd edilən dəyərlərin müdafiəsi üçün zəruri sayıla bilməz.
- 160 Məsələn, İncal Türkiyəyə qarşı (İncal v. Turkey) işində (1998-ci il) Avropa Məhkəməsi təsdiq etdi ki, ərizəçinin kürd mənşəli əhalini birləşməyə və “xalqın öz qüvvəsi hesabına rayon komitələri” yaratmağa çağıran siyasi vərəqələr hazırlanmasında iştirakına görə məhkum edilməsi ərizəçinin 10-cu maddədə nəzərdə tutulmuş ifadə azadlığını pozub. Bu məzmun çərçivəsində nəzərdən keçirildikdə, həmin vərəqə digər vətəndaşlara qarşı zorakılığa, düşmənçiliyə və ya nifrətə təhrik sayıla bilməzdi.
- 161 Sisse Fransaya qarşı (Cisse v. France) işində (2002-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bildirdi ki (qərarın 50-ci bəndi), “Məhkəmə ərizəçinin qanunsuz mühacir olması faktının onun toplaşmaq azadlığı hüququnun pozulması üçün yetərli olduğu barədə Hökumətin fikrini bölüşmür, ona görə ki, ... [digər məsələlərlə yanaşı], ... qanunvericiliklə razılaşmayanların dinc etirazına qarşı tədbir görülməsi 11-ci maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlığın məhdudlaşdırılması üçün qanuni məqsəd daşıyır”. Tsonev Bolqarıstana qarşı (Tsonev v. Bulgaria) işində (2006-cı il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu qənaətə gəldi ki, sadəcə “inqilabi” sözündən istifadənin (Bolqarıstan İnqilabi Gənclər Partiyası) Bolqarıstan cəmiyyətinə və ya Bolqarıstan dövlətinə təhlükə təşkil etdiyini göstərən heç bir sübut yoxdur. Eləcə də bu partiyanın nizamnaməsində onun məqsədlərin nail olmaq üçün gücdən istifadə etmək niyyətlərinin olduğuna dəlilət edən heç nə yoxdur. Həmçinin bax: Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria) işi, 2001-ci il, 102-103-cü bəndlər; və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” və başqaları Bolqarıstana qarşı (United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria), 2006-cı il, 76-cı bənd. Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (№ 2) (Christian Democratic People’s Party v. Moldova (No.2)) işi üzrə 2010-cu il tarixli qərarın 27-ci bəndində Məhkəmə Moldova Hökumətinin belə bir iddiasını rədd etdi ki, Rusiya Federasiyası Prezidentinin portretinin və Rusiya Federasiyası bayrağının yandırılması ilə müşayiət olunmuş “Rədd olsun totalitar Voronin rejimi” və “Rədd olsun işğalçı Putin rejimi” şüarları konstitusiya quruluşunun zorla dəyişdirilməsi çağırışına, rus xalqına qarşı nifrətə və Rusiyaya qarşı aqressiv müharibəyə təhrik etməyə bərabərdir. Məhkəmə qərara aldı ki, bu şüarlar praktiki olaraq zorakılığa çağırış sayıla bilməz, əslində onlar “narazılığın və etirazın ifadəsi” və “böyük ictimai maraq doğuran məsələyə, yəni Rusiya qoşunlarının Moldova ərazisində olmasına dair rəyin ifadə forması kimi başa düşülməlidir”.
- 162 MSHBP-nin 20-ci maddəsinin 2-ci bəndi.

- 163 Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin R(97)20 sayılı tövsiyəsinin 4-cü prinsipi. R(97)20 sayılı tövsiyyəyə Əlavədə “nifrət ifadə edən nitqə” belə anlayış verilib: “ırqı nifrəti, ksenofobiyanı, antisemitizmi və ya qeyri-tolerantlığa əsaslanan digər nifrət növlərini yayan, ona təhrik edən, onu stimullaşdıran və ya ona haqq qazandıran bütün fikir ifadəsi formaları, o cümlədən azlıqlara, miqrantlara və ya mühacir mənşəli şəxslərə qarşı aqressiv millətçilik və ya etnosentrizm, ayrı-seçkilik və düşmənçilik formasında qeyri-tolerantlığın bütün ifadə formaları”. Əlavə olaraq bax: İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında BMT Konvensiyası; və Nazirlər Komitəsinin İrqi, milli və dini nifrətə təhrik etməyə qarşı tədbirlər haqqında (68) 30 sayılı qətnaməsi. Həmçinin bax: məsələn, Avstriya Konstitusiyası Məhkəməsinin 16 mart 2007-ci il tarixli qərarı (B 1954/06). Bu qərar toplantıya qoyulmuş qadağanı dəstəkləyib, ona görə ki, eyni təşkilatçının keçirdiyi əvvəlki toplantıda (2006-cı ildə) qismən nasional-sosialist şüarlardan istifadə edilmişdi. Nasional-sosializmin qadağan olunması haqqında 1947-ci il tarixli Avstriya Qanunu bütün nasional-sosialist fəaliyyətlərini qadağan edir. Həmçinin Holokostun inkarına aid işlərə bax – Ernst Zundel Kanadaya qarşı (Ernst Zundel v. Canada), Məlumat №953/2000, UN Doc. CCPR/C/78/D/953/2000 (2003-cü il), 5.5-ci bənd: “Bu məhdudiyyət ... yəhudi icmasının din azadlığı və ifadə azadlığı hüquqlarının və ayrı-seçkilikdən azad olan cəmiyyətdə yaşamaq hüququnun müdafiəsinə yönəlmişdi və Paktın 20-ci maddəsinin 2-ci bəndinin müddəalarına uyğun idi”. Robert Forisson Fransaya qarşı, Məlumat №550/1993, UN Doc. CCPR/C/58/D/550/1993 (1996-cı il), 9.6-cı bənd: “Bütöv kontekstdə nəzərdən keçirildikdə bu bəyanatlar ... xarakterlərinə görə antisemitizm əhval-ruhiyyəsinin güclənməsinə şərait yaratdığına görə bu məhdudiyyət yəhudi icmasının antisemitizm mühiti ilə bağlı qorxu keçirmədən yaşamaq hüququna hörmətin təmin edilməsinə yönəlmişdi”.
- 164 Misal üçün bax: Vaynai Macarıstana qarşı (“Qırmızı ulduz” işi) (“Red Star” case of Vajnai v. Hungary), 2008-ci il, 49-cu bənd: “Hər hansı siyasi hərəkət və ya partiya tərəfindən kommunist diktaturasının bərpa edilməsi üçün hazırda hər hansı real təhlükə yoxdur”. Müqayisə üçün bax: Leidye və İzorni Fransaya qarşı (Lehideux and Isorni v. France), 1998-ci il. Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria) işində (2001-ci il) Məhkəmə Bolqarıstan hökumətinin belə bir iddiasını rədd etdi ki, “totalitar rejimlərdən demokratiyaya çətin keçid kontekstində və onu müşayiət iqtisadi və siyasi böhran nəticəsində regionda yanaşı yaşayan icmalar arasında gərginlik xüsusilə partlayış təhlükəsi daşıyır”. Həmçinin bax: “Radko” Vətəndaş Assosiasiyası və Paunkovski keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı (Association of Citizens Radko & Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), 2009-cu il. Eləcə də bax: Sula Fransaya qarşı (Soulas v. France), 2008-ci il (qərarın mətni yalnız fransızcadır). Bu işdə Məhkəmə 10-cu maddənin pozulmadığını müəyyən edərək, öz press-revizində vurğuladı ki, “ərizəçiləri məhkum edərək milli məhkəmələr qeyd etmişdilər ki, kitabda istifadə edilmiş ifadələr əsas düşmən qismində nəzərdən keçirilən icmalara qarşı oxucularda inkarçılıq və antaqonizm hissi oyatmaq məqsədi daşıyıb və bu hisslər hərbi terminologiyadan istifadə vasitəsilə gücləndirilib; bu ifadələr həm də problemin müəllif tərəfindən tövsiyə olunan həll yolunun – etnik müharibə fikrinin oxucular tərəfindən paylaşılmasına yönəlib”. “Qeydiyyatata alınmamış simvollar” məsələsi Boris Xmelevski və Vladimir Moskalyov Moldovaya qarşı (Hmelevski (Boris) and Moscalev (Vladimir) v. Moldova) işində (ərizələr № 43546/05 və 844/06) qaldırıldı. Bu işdə söhbət qollara bağlanmış sarğılarda qırmızı fonda ağ dairənin içərisində qara oraq və çəkici əks etdirən simvoldan gedirdi.
- 165 Misal üçün bax: Polşa Konstitusiyası Məhkəməsinin 10 iyul 2004-cü il tarixli qərarı (Kp 1/04); Deyton şəhəri Esratiyə qarşı (City of Dayton v. Esrati), 125 Ohio App. 3d 60, 707 N.E.2d 1140 (1997-ci il).

- 166 Misal üçün bax: Latviya Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərarı (23 noyabr 2006-cı il), 29.1-ci bənd (qərar ingiliscəyə tərcümə olunub): “Hüquq normalarında mütləq qadağalar kimi müəyyən edilmiş dayanıqlı məhdudiyyətlər çox nadir hallarda hərtərəfli düşünülmüş tədbirlər hesab olunur”.
- 167 Misal üçün bax: Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 2001-ci il, 97-ci bənd; “Radko” Vətəndaş Assosiasiyası və Paunkovski keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı (Association of Citizens Radko & Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia), 2009-cu il, 76-cı bənd.
- 168 Məsələn, Zvozkov Belarusa qarşı (Zvozkov v. Belarus) (1039/2001), BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, 10 noyabr 2006-cı il, 22 B.H.R.C. 114. Həmçinin 19-cu mətnaltı qeydə bax, orada vurğulanır ki, toplaşmaq azadlığı həmkarlar ittifaqlarının hüquqlarının normal həyata keçirilməsi üçün önəmlidir.
- 169 Misal üçün bax: “Hüquq Vəsiti ilə Demokratiya Uğrunda Avropa Komissiyası”nın (Venesiya Komissiyası) məsləhət dəstəyi ilə ATƏT/DTİHB-nin Din və ya əqidə azadlığı üzrə ekspertlər qrupu tərəfindən hazırlanmış “Din və əqidə azadlığına aid qanunvericiliyə yenidən baxılması üçün rəhbər prinsiplər” (“The Guidelines for Review of Legislation Pertaining to Religion or Belief”). Həmin Rəhbər prinsiplərdə deyilir ki, “dini birliklərin qeydiyyatı alınma, hüquqi şəxs statusu əldə etmə və analogi prosedurlar vasitəsilə hüquq subyektivliyi əldə etməsini tənzimləyən qanunlar dini təşkilatların həyatında xüsusilə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Aşağıdakılar bu sahədə həll edilməli olan bəzi əsas problemli məsələlərdir: ... Qeydiyyat üçün icazə verilməzdən əvvəl dövlətin ərazisində təşkilatın uzun müddət mövcud olmasını tələb etmək düzgün deyil. Hüquq subyektivliyinin əldə edilməsi yolunda digər həddən artıq ağır məhdudiyyətlər və ya ləngitmələr sual altına alınmalıdır”. Əlavə olaraq bax: Kimlya və başqaları Rusiyaya qarşı (Kimlya and Others v. Russia), 2009-cu il. Həmçinin bax: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dinə və ya əqidəyə əsaslanan qeyri-tolerantlığın və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Bəyannaməsi” (UN GA Res.36/55, 25 noyabr 1981-ci il); və “Din və ya əqidə azadlığı: dini icmaların təşkilinə təsir göstərən qanunlar” (“Freedom of Religion or Belief: Laws Affecting the Structuring of Religious Communities”), 1999-cu ildə ATƏT-in Təhlil Konfransının (Review Conference) iştirakçıları üçün ATƏT/DTİHB-nin himayədarlığı altında hazırlanmış sənəd.
- 170 Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 2001-ci il, 92-ci bənd.
- 171 Məsələn, Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balcik and Others v. Turkey) iş üzrə 2007-ci il tarixli qərarın 44-cü bəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etdi ki, dövlətlər “[dinc toplaşmaq hüququna] əsassız dolayı məhdudiyyətlərin tətbiqindən çəkinməlidirlər”.
- 172 Həmçinin Şengen Müqaviləsinin qüvvəsinin dayandırılması ilə bağlı 148-ci mətnaltı qeydə, habelə toplanıya gedən yolda etirazçıları saxlamaq, üzərlərini axtarmaq və (və ya) həbs etmək üçün hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən görülən qabaqlayıcı tədbirlərlə bağlı 215-ci mətnaltı qeydə bax. Qeyd etmək lazımdır ki, R (Laportun şikayəti əsasında) (FC) Qlosterşir qraflığının polis rəisinə qarşı (R (on the application by Laporte) (FC) v. Chief Constable of Gloucestershire Constabulary) ([2006] UKHL 55; 2 AC 105) işində Lordlar Palatası qərara aldı ki, ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını almaq üçün ümumi hüquq sistemi çərçivəsində polis tərəfindən səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi (etirazlarını ifadə etmələri üçün nümayişçiləri aviabazaya apararıq avtobusun dayandırılması, axtarış aparılması və avtobusun müşayiət olunaraq gəldiyi yerə göndərilməsi avtobusdakıların bir neçə saat həbsdə saxlanması demək idi) ərizəçinin toplaşmaq və ifadə azadlığı hüquqlarına qeyri-mütənasib müdaxilə idi (çünki bu müdaxilə həm vaxtından əvvəl, həm

də heç nəyə fərq qoymadan edilmişdi). Bundan başqa, avtobusu Londona qaytarmaq üçün polisın ümumi hüquq sistemi çərçivəsindəki səlahiyyətlərinə əsaslanması qanunla nəzərdə tutulmamışdır: “Bu cür hərəkətə ictimai qaydanın pozula biləcəyi ehtimalı ilə haqq qazandırmaq yetərli deyil” (47-ci bənd). Bundan əlavə, Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə BMT Baş katibinin xüsusi nümayəndəsi Hina Cilani qeyd edib ki, hüquq müdafiəçiləri “aeroportda və ya sərhədi keçərkən hakimiyyət orqanlarının hərəkətləri ucbatından ölkəni tərk etmək imkanından məhrum ediliblər. Bəzi hallarda hüquq müdafiəçilərinə səfər üçün zəruri olan sənədlər verilməyib. ... Bu məsələ ilə bağlı Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrinə çoxlu sayda məlumatlar göndərilib. ... Yaşadıqları ölkədən kənarda müxtəlif növ toplantılarda iştirak etmələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə hüquq müdafiəçilərinin səfərlərinə qoyulmuş məhdudiyyətlər [Hüquq müdafiəçiləri haqqında Bəyannamənin] ruhuna və bu sənədin preambulasına ziddir, orada təsdiq edilir ki, fərdlər, qruplar və ya birliklər “milli və beynəlxalq səviyyələrdə insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörməti təşviq etmək və onlar haqqında məlumatları yaymaq” hüququna malikdirlər. UN Doc. A/61/312, 57-60-cı bəndlər. 93-cü mətnaltı qeyddə Hina Cilaninin hesabatına istinad vardır.

- 173 Həmçinin bax: İnsan Hüquqları Komitəsinin 25-ci maddəyə dair 25 sayılı (1996-cı il) Ümumi Şərhi (Dövlət işlərində iştirak və səsvermə hüququ).
- 174 Misal üçün bax: Cümə Məscidi icması və başqaları Azərbaycanca qarşı (Juma Mosque Congregation and Others v. Azerbaijan) işi üzrə 28 aprel 2004-cü ildə təqdim edilmiş ərizə; Tsonev Bulgaria Bolqarıstana qarşı (Tsonev v. Bulgaria), 2006-cı il.
- 175 Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlindən” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 2001-ci il, 94-cü bənd.
- 176 Misal üçün bax: Patrik Koulman Avstraliyaya qarşı (Patrick Coleman v. Australia), 2006-cı il, CCPR/C/87/D/1157/2003, 7.3-cü bənd (İnsan Hüquqları Komitəsi icazəsiz nitq söyləməyə görə cərimə və beş günlük həbs cəzasını qeyri-mütənasib cəza hesab etdi). Həmçinin bax: Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France), 1991-ci il (toplaşma azadlığı); və İncal Türkiyəyə qarşı (İncal v. Turkey), 1998-ci il (ifadə azadlığı). Eləcə də bax: David Mead, *The New Law of Peaceful Protest: Rights and Regulation in the Human Rights Era* (David Mid, “Dinc etiraza dair yeni qanun: insan hüquqları əsrində hüquqlar və tənzimləyici normalar), səh. 104-105. 87-ci mətnaltı qeyddə bu əsərə istinad vardır.
- 177 Bu cür müdafiəyə dair nümunəni “İctimai yürüşlər haqqında (Şimali İrlandiya)” 1998-ci il tarixli Qanunun 6(7) və 6(8)-ci maddələrində tapmaq olar. “Üzrlü səbəb” arqumentinə əsaslanan müdafiənin qanunda nəzərdə tutulmasının bir sıra üsulları var, amma müsbət praktika göstərir ki, “üzrlü səbəb olmadan” ifadəsinin tətbiqi mümkün olan hallarda bu cür ifadələr sadəcə ittiham tərəfinin sübut və ya təkzib etməli olduğu hüquq pozuntusu elementi kimi deyil, həm də hüquq pozuntularından müdafiə olunmaq üçün istifadə edilə bilən müdafiə vasitəsi kimi aydın şəkildə nəzərdə tutulmalıdır. Bax: “Qazaxıstan Respublikasının “Milli təhlükəsizlik məsələlərinə aid bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsi haqqında” Qanun layihəsinə dair ilkin şərhlər”, ATƏT/DTİHB-nin rəyi № GEN-KAZ/002/2005, 18 aprel 2005-ci il.
- 178 Qərarın 52-ci bəndi. Ziliberberq Moldovaya qarşı (Ziliberberg v. Moldova) işi üzrə 2004-cü il tarixli qərar (şikayətin qəbul edilənliyinə dair qərar, 10-cu bənd) deyilir ki, “əgər şəxsin niyyətləri və ya hərəkətləri dinc xarakter daşımaqda davam edirsə, o, nümayişin gedişində digər şəxslər tərəfindən törədilən ayrı-ayrı zorakılıqlar və ya digər cəzalandırılmalı hərəkətlər nəticəsində dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu itirmir”. Həmçinin bax: Qasparyan Ermənistanı qarşı (Gasparyan v. Armenia), 2009-cu il, 43-cü bənd; Qalstyan Ermənistanı qarşı (Galstyan v. Armenia), 2008-ci il, 115-ci bənd; Aşuqyan Ermənistanı qarşı (Ashughyan v. Armenia), 2008-ci il, 90-cı bənd. Çetinkaya Türkiyəyə

qarşı (Cetinkaya v. Turkey) işində (ərizə № 75569/01, 27 iyun 2006-cı il tarixli qərar; mətn yalnız fransızcadır) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu qənaətdə gəldi ki, ərizəçinin sadəcə olaraq sonradan hakimiyyət orqanları tərəfindən “qanunsuz toplanlı” hesab edilmiş tədbirdə iştirak etdiyinə görə məhkum edilməsi və cərimələnməsi (bu işdə söhbət mətbuat konfransından gedirdi, orada hakimiyyəti tənqid edən bəyanat oxunmuşdu) 11-ci maddənin pozuntusunu təşkil edib.

179 İrlandiya statik (hərəkətsiz) ictimai toplanlılar barədə bildiriş vermə tələbinin olmadığı ölkəyə aid nümunələrdən biridir (hərçənd ki, təşkilatçılar adətən bu barədə yerli polis bölməsinə məlumat verirlər). Əlavə olaraq bax: İrlandiya Konstitusiyasının (Bunreacht na hEireann) 40-cı maddəsi; 1931-ci il tarixli Konstitusiya aktının ictimai toplanlıların keçiriləcəyini elan etmək hüququna aid 24-cü maddəsi (17 sayılı düzəlişlə); “Dövlət əleyhinə cinayətlər haqqında” 1939-cu il tarixli Qanunun 28-ci maddəsi; və “Cinayət ədliyyəsi (İctimai qayda) haqqında” 1994-cü il tarixli Qanunun 21-ci maddəsi. Sonuncu maddə İrlandiya polisinin (Garda Síochana) yüksək rütbəli zabitlərinə çoxlu sayda insanın cəlb edilməsi ehtimal olunan yerdə keçirilən və ya keçiriləcək tədbirin məkanına girişi tənzimləmək səlahiyyəti verir. Eynilə, İngiltərə və Uelsin “İctimai qayda haqqında” 1986-cı il tarixli Qanunu açıq havada ictimai toplanlıların keçirilməsi barədə qabaqcadan bildiriş verilməsini tələb etmir. Həmçinin Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əlaqədar bax: Nathan W. Kellum, “Permit Schemes: Under Current Jurisprudence, what Permits are Permitted?” (Natan V. Kellum, “İcazə sxemləri: cari hüquq praktikasına əsasən nələrə icazə verilir?”), Drake Law. Review, Vol. 56., No. 2, Winter 2008, səh. 381.

180 Bax: BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, Kivenmaa Finlandiyaya qarşı (Kivenmaa v. Finland), 1994-cü il. Həmçinin bax: İnsan Hüquqları Komitəsinin Mərkəzə aid yekun qeydləri [1999] UN doc. CCPR/79/Add. 113, 23-cü bənd: “Komitə toplanlıların keçirilməsi barədə bildiriş vermə tələbinin genişliyindən, habelə verilmiş bildirişin alınması faktının təsdiq edilməsi tələbinin tez-tez pozulmasından narahatdır, bunlar Paktın 21-ci maddəsi ilə təmin olunan toplaşmaq hüququnu faktiki olaraq məhdudlaşdırır. Bildiriş vermə tələbi açıq yerlərdə keçirilən toplanlılarla məhdudlaşmalı və bütün hallarda bildirişin alınmasını təsdiq edən sənədin verilməsini təmin edən prosedurlar qəbul edilməlidir. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.unhcr.org/refworld/country,,HRC,,MAR,456d621e2,3ae6b01218,0.html>.

181 “Yura sakinləri toplanlısı” və “Yura sakinləri birliyi” İsveçrəyə qarşı (Rassemblement Jurassien & Unite Jurassienne v. Switzerland), 1979-cu il, 119-cu bənd.

182 Əlavə olaraq bax: Neil Jarman and Michael Hamilton, “Protecting Peaceful Protest: The OSCE/ODIHR and Freedom of Peaceful Assembly” (Nil Carmen və Maykl Hamilton, “Dinc etirazların müdafiəsi: ATƏT/DİHB və dinc toplaşmaq azadlığı”), Journal of Human Rights Practice, Vol. 1, No. 2, 2009, səh. 218.

183 Məsəl üçün bax: Nathan W. Kellum, “Permit Schemes” (Natan V. Kellum, “İcazə sxemləri”, səh. 425 (175-ci mətnaltı qeyddə bu əsərə istinad vardır): “mötəbər presedent bu rəyi təsdiq edir ki, icazə verilməsi sxemlərinin əhatə dairəsi məhdudlaşdırılmalıdır”; və “ayrı-ayrı şəxslərə və bir yerə yığılmış kiçik qruplara bu cür bezdirci tələblər heç vaxt irəli sürülməməlidir”.

184 Kuznetsov Rusiyaya qarşı (Kuznetsov v. Russia) işdə (2008-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara aldı ki (qərarın 43-cü bəndi), “sadəcə bildiriş vermə müddətinin formal pozuntusu inzibati məsuliyyətin tətbiqi üçün nə münasib, nə də yetərli əsasdır”. Bu işdə bildirişin vaxtından gec verilməsi hakimiyyət orqanlarının toplanlıya yetərinə hazırlaşmasına mane olmamışdı.

185 Bax: Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balcik and Others v. Turkey), 49-cu bənd. Bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi belə hesab etdi ki, dövlət tərəfindən müvafiq

preventiv tədbirlərin təmin edilməsi ilkin bildirişin məqsədlərindən biridir.

- 186 Gürcüstan Konstitusiyası Məhkəməsi yerli hakimiyyət orqanı tərəfindən bildirişin rədd edilməsinə icazə verən (bu, faktiki olaraq ilkin bildiriş sisteminin deyil, ilkin icazə sisteminin yaradılması idi) qanunvericilik müddəasını (qanunun 8-ci maddəsinin 5-ci bəndini) ləğv etdi. Bax: Gürcüstan Gənc Hüquqşünaslar Assosiasiyası, Zaal Tkeşelashvili, Lela Quraşvili və başqaları Gürcüstan Parlamentinə qarşı (Georgian Young Lawyers' Association, Zaal Tkeshelashvili, Lela Gurashvili and Others v. Parliament of Georgia), 5 noyabr 2002-ci il, N2/2/180-183. Həmçinin bax: Mulundika və başqaları xalqa qarşı (Mulundika and others v. The People), Zambiya Ali Məhkəməsi, 1 BHRC 199 (10 yanvar 1996-cı il); Nigeriya Ümumxalq Partiyası baş polis inspektoruna qarşı (All Nigeria Peoples Party v. Inspector General of Police), 24 iyun 2005-ci il (qərar dərc olunmayıb), Fed HC (Nig); və Müqəddəs ata Kristofer Mtikila Baş prokurora qarşı (Rev. Christopher Mtikila v. Attorney-General), Tanzaniyanın Dodomadakı Ali Məhkəməsi, mülki iş № 5, 1993-cü il, 1-ci cild, Britaniya Millətlər Birliyinin insan hüquqlarına dair qanunlar toplusu (Commonwealth Human Rights Law Digest), 1996-cı il, səh 11. Sonuncu işdə məhkəmə qərara aldı ki, "ictimai toplantının keçirilməsi üçün icazə almaq tələbi Konstitusiyaya ziddir, çünki Konstitusiya ilə təmin olunan dinc toplaşmaq azadlığı hüququnu pozur". Bundan başqa, "Tanzaniya şəraitində bu azadlıq daha çox xəyali xarakter daşıyır, ona görə ki, icazələrin verilməsi səlahiyyəti hakim partiyanın kadrlarına həvalə olunub".
- 187 Bax: Forsit dairəsi (Corciya ştatı) Milliyyətçi Hərəkətə qarşı (Forsyth County, Georgia v. The Nationalist Movement), 505 U.S. 123 (1992). Belə sistemin mövcudluğu ABŞ hüquq praktikasından qaynaqlanır və təxminən bildiriş sisteminə yaxındır, belə ki, hökumət icazə üçün müraciəti rədd etməkdən ötrü yetərli sübutlar təqdim etmədiyi təqdirdə icazə üçün müraciətin rədd edilməsinin əleyhinə prezumpsiya mövcuddur. Həmçinin 175-ci mətnaltı qeyddə göstərilən Kellumun əsərinə bax.
- 188 Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi belə izahatları alqışlayıb. Məsəl üçün bax: Barankeviç Rusiyaya qarşı (Barankevich v. Russia), 28-ci bənd: "Məhkəmə Hökumətin qeyd etdiyi "İctimai toplantılar haqqında" 2004-cü il tarixli Qanuna dəyişiklikləri alqışlayır, həmin dəyişikliklər sayəsində ilkin icazə tələbi sadəcə toplantı keçirmək niyyəti barədə ilkin bildirişlə əvəz olunub".
- 189 Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 3) № 3, 2009-cu il, 26-cı bənd.
- 190 Məsəl üçün bax: Hayd Park Moldovaya qarşı (Hyde Park v. Moldova, No. 2) № 2, 2009-cu il, 26-cı bənd: "Toplantının keçiriləcəyi parkın həddən artıq kiçik olduğuna və orada planlaşdırılan bütün tədbirlərin oraya sığışmayacağına dəlalət edən heç nə yox idi. Üstəlik, təşkilatçıların ictimai qaydanı pozmaq, yaxud hakimiyyət orqanları ilə və ya həmin gündə parkda toplaşan digər qruplarla qarşıdurmaya getmək niyyətində olduqlarını göstərən heç bir əlamət də yox idi. Əksinə, onlar söz azadlığına dəstək üçün dinc mitinq keçirmək niyyətində idilər. Buna görə də Məhkəmə yalnız bu qənaətdə gələ bilər ki, bələdiyyənin bu nümayişin keçirilməsinə icazə verməkdən imtina etməsi təxirəsalınmaz ictimai tələbatdan irəli gəlmirdi".
- 191 Bax: Ollinger Avstriyaya qarşı (Ollinger v. Austria), 2006-cı il, 43-51-ci bəndlər. Bu işdə əks-nümayişlərə qoyulan istənilən məhdudiyyətlərin mütənəsibliyini qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilən faktorlar sadalanır. Həmin faktorlara bunlar daxildir: vaxtın və yerin üst-üstə düşməsi əks-nümayişin ismarıcının çatdırılmasının mühüm tərkib hissəsi olub-olmaması; əks-nümayişdə ifadə olunan rəy ictimai maraq doğuran məsələlərə aid olub-olmaması; əks-nümayişin iştirakçıların sayının çox olub-olmaması; əks-nümayişçilərin niyyətlərinin dinc xarakter daşıyıb-daşmaması; hansı etiraz formasından istifadə edilməsi nəzərdə tutulur (transparantlardan istifadə edilməsi, ucadan şüarlar səsləndirilməsi və s.).
- 192 Bax: "Həkimlər həyat uğrunda" platforması Avstriyaya qarşı (Plattform "Ärzte für das

- Leben” v. Austria), Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin 1988-ci il tarixli qərarı, 32-ci bənd.
- 193 Bax: Xristian-Demokrat Xalq Partiyası Moldovaya qarşı (№ 2) (Christian Democratic People’s Party v. Moldova (no. 2)), 2010-cu il, 28-ci bənd. Bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, “polis iki qrupun arasında dayanmaq və ictimai qaydanı qorumaq vəzifəsini daşıyırdı... Buna görə də, icazə verməkdən imtina qərarı Konvensiyanın 11-ci maddəsinin məqsədi üçün münasib və yetərli sayıla bilməz”.
- 194 Bax: Macarıstan Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarı № 75/2008, (V.29) AB. Bu qərarla müəyyən edildi ki, Macarıstan Konstitusiyasının 62-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə tanınan toplaşmaq hüququ həm dinc təsadüfi toplantıları (bu zaman toplantı onun keçirilməsinə səbəb olmuş hadisədən yalnız az sonra keçirilə bilər), həm də öncədən təşkil olunmayan toplantıları əhatə edir. Konstitusiyası Məhkəməsi bildirdi ki, “toplantının keçirilməsinə səbəb olmuş hadisə ilə əlaqədar olaraq toplantının planlaşdırılan tarixinə üç gün qalana qədər bildiriş verilməsi mümkün deyilsə, bildirişin gec verilməsi əsasında dinc toplantının keçirilməsinin qadağan olunması konstitusiyaya ziddir”. Həmçinin bax: Almaniya Federal Konstitusiyası Məhkəməsinin Brokdorfun işi (Brokdorf) üzrə qərarı, BVerfGE 69,315, p. 353, 354.
- 195 Misal üçün bax: Kivenmaa Finlandiyaya qarşı (Kivenmaa v. Finland), Məlumat № 412/1990, UN Doc. CCPR/C/50/D/412/1990 (1994). Bu işdə İnsan Hüquqları Komitəsi qərara aldı ki, iştirakçı dövlətin hakimiyyət orqanları tərəfindən qabaqcıdan elan olunan, rəsmi səfərlə ölkəyə gəlmiş xarici dövlət başçısını salamlama mərasiminin keçirildiyi yerdə bir neçə nəfərin toplaşması nümayiş sayıla bilməz”. Digər mənbələrdə qeyd edildiyi kimi (misal üçün 29-cu mətnaltı qeyddə istinad edilmiş mənbəyə bax: Manfred Nowak, UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary (Manfred Novak, “BMT-nin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktı: MSHBP-nin şərhı”), bu rəylə razılaşmayan hakimnin rəyi daha inandırıcıdır.
- 196 Misal üçün bax: Rai və Evans Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai and Evans v. United Kingdom), 2009-cu il: “Hazırkı iş belə düşünməyə əsas vermir ki, ərizəçilərin icazə üçün müraciət etməyə yetərinə vaxtları olmayıb, həmçinin onların nümayişinin mövzusunun ([Böyük Britaniyanın İraq məsələsinə qatılmasının uzun müddət davam etməsi]), nümayişin keçiriləcəyinin öncədən bəlli olduğuna və onun planlaşdırıldığına dair sübutların olduğunu nəzərə alsaq 2005-ci il tarixli Qanunla müəyyən edilmiş vaxt məhdudiyyətləri onların toplaşmaq azadlığı hüququnu həyata keçirmələrinə mane olmurdu”. Həmçinin bax: Latviya Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı iş üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 30.2-ci bənd (ingiliscəyə tərcümə).
- 197 Bax: Bukta və başqaları Macarıstana qarşı (Bukta and Others v. Hungary), 2007-ci il, 32-ci bənd; və Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2008-ci il, 38-ci bənd.
- 198 Bukta Macarıstana qarşı (Bukta Hungary) işi üzrə 2007-ci il tarixli qərar, 36-cı bənd. Həmçinin bax: Macarıstan Konstitusiyası Məhkəməsinin bu işdən sonra qəbul etdiyi qərar (qərar № 75/2008, (V.29.) AB). Həmin qərarla deyilir ki, “planlaşdırılan toplantının tarixinə üç gün qalanadək müəyyən səbəblərə görə toplantı barədə bildiriş vermək mümkün deyilsə, bu halda dinc toplantı keçirmək barədə bildirişin sadəcə olaraq gec verilməsi əsasında toplantının qadağan edilməsi Konstitusiyaya ziddir”. Həmçinin bax: Oya Ataman Türkiyəyə qarşı (Oya Ataman v. Turkey), 2006-cı il, 41-ci və 43-cü bəndlər. Diqqətəlayiq haldır ki, Aldemir və başqaları Türkiyəyə qarşı (Aldemir and Others v. Turkey) işində (2007-ci il) hakimlər Türmən və Mularoninin üst-üstə düşməyən rəylərində bildirilir ki, Məhkəmədəki “çoxluq təhlükəsizlik qüvvələrinin müdaxiləsinə normativ aktlara riayət edilməməsi ilə haqq qazandıran hər hansı təlimatları göstərə bilmədi”. Həmçinin bax:

- Kuznetsov Rusiyaya qarşı (Kuznetsov v. Russia), 2008-ci il; və Biçici Türkiyəyə qarşı (Bicici v. Turkey), 2010-cu il, 56-cı bənd (toplantıların dağıdılmasında həddən artıq güc tətbiq edilməsi ilə bağlı 239-cu mətnaltı qeydə bax).
- 199 Misal üçün bax: Mahmudov Rusiyaya qarşı (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il, 68-ci bənd.
- 200 Misal üçün Yürüşlərin keçirilməsi üzrə Şimali İrlandiya Komissiyasının İnternet veb-saytına bax: <http://www.paradescommission.org>. Ədalətli məhkəmə araşdırması məsələsinə aid olan Aksen Almaniyaya qarşı (Axen v. Germany) işində (1983-cü il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hesab etdi ki, “hər bir işdə cavabdeh dövlətin milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq “məhkəmə qərarının” elan edilməsi forması məhkəmə prosesinin konkret hallarının işığında qiymətləndirilməli və 6-cı maddənin 1-ci bəndinin məqsədi və təyinatı nəzərə alınmalıdır”.
- 201 Bax: Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baczkowski and Others v. Poland), 68-78-ci bəndlər. Həmçinin bax: Aleksandr Vladimiroviç Laşmankinin, Denis Petroviç Şadrinin və Sergey Mixayloviç Şimovolosun “Toplantı, mitinq, nümayiş, yürüş və piketlər haqqında” Federal Qanunun 5-ci maddəsinin 5-ci hissəsinin onların konstitusion hüquqlarını pozduğu barədə şikayəti üzrə Rusiya Federasiyası Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı, Sankt-Peterburq, 2 aprel 2009-cu il. Bu qərarla təsdiq edilib ki, ictimai tədbirin təşkilatçıları tədbirin planlaşdırılan tarixindəki hüquqlarını məhkəmə qaydasında müdafiə etmək hüququna malikdirlər. Həmçinin bax: Latviya Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı işin mahiyyəti üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 24.4-cü bənd.
- 202 Misal üçün bax: Mahmudov Rusiyaya qarşı (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il, 68-ci bənd: “Konkret iddiaları təsdiq və ya təkzib edən informasiyalara müəyyən hallarda yalnız cavabdeh Hökumətin çıxışı olur. Qaneedici izahat olmadan Hökumətin belə informasiyaları təqdim etməməsi ərizəçinin iddialarının əsaslı olduğu barədə nəticə çıxarılmasına səbəb ola bilər”. Bu işdə “Hökumət iddialarını hər hansı materiallarla təsdiq etmədi, yaxud iddialarını təsdiq edən sübutları təqdim etməməsinin səbəbini izah etmədi”. Həmçinin bax: Tvid Yürüşlər üzrə Şimali İrlandiya Komissiyasına qarşı (Tweed v. Parades Commission for Northern Ireland) işdə ([2006] UKHL 53) ilkin (aralıq) apellyasiya şikayəti. Bu işdə məhkəmə qərara aldı ki, məlumatların (o cümlədən polis hesabatlarının və Yürüşlər üzrə Komissiyanın səlahiyyətli əməkdaşları tərəfindən yerli şəraitin qiymətləndirilməsinin nəticələrinin) açıqlanmasının zəruriliyi “bir neçə amilin balanslaşdırılmasından asılıdır və mütənəsiblik, çox mühüm amil olsa da, bu amillərdən yalnız biridir”.
- 203 “Cəmiyyətdəki fərdlərin, qrupların və orqanların hamılıqla tanınan insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə etmək üzrə hüquq və vəzifələri haqqında BMT Bəyannaməsi”nin 14-cü maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulur ki, “dövlət zəruri hallarda yurisdiksiyasında olan bütün ərazilərdə insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi məsələləri üzrə yeni müstəqil milli təsisatların, məsələn, ombudsman, insan hüquqları üzrə komissiya və ya hər hansı digər formada milli institutların yaradılmasını və inkişafını təmin edir və dəstəkləyir”.
- 204 Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “məlumat almaq azadlığının” daha geniş çərçivəli şərhini verib və bununla da məlumata çıxış hüququnu tanıyıb. Bax: “Cənubi Çexiya anaları” birliyi Çexiya Respublikasına qarşı (Sdružení Jihočeske Matky c. la Republique tcheque), 2006-cı il (qərarın mətni yalnız fransızcadır).
- 205 Həmçinin bax: məsələn, 15 iyun 2006-cı ildə Avropa Parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş “Avropada irqçilik və seksual azlıqlara qarşı qeyri-tolerantlıq zəminində zorakılıq hallarının artması haqqında” qətnamə, “L” bəndi. Həmin bənddə üzv dövlətlər hüquq-mühafizə orqanlarının institusional səviyyədə irqi ayrı-seçkiliyə yol verib-vermədiklərini yoxlamağa çağırılırlar.

- 206 Misal üçün bax: Avropa Şurasının “Avropa polis etikası məəcəlləsi” (2001-ci il) və ona dair şərh. Bu sənəddə daxili qanunvericiliyin və asayişin mühafizəsi ilə bağlı davranış məəcəlləsinin hazırlanmasında üzv dövlətlərin hökumətlərinin rəhbər tutmalı olduqları müsbət praktikaya dair prinsiplər əks olunub.
- 207 Ümumi misal olaraq bax: “İnsan meyarları üzrə ATƏT öhdəlikləri” (tematik toplu), 2-ci nəşr, 1-ci cild (Varşava, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, 2005-ci il, səh. 7-8.
- 208 “Həkimlər həyat uğrunda” platforması Avstriyaya qarşı (Plattform “Ärzte für das Leben” v. Austria), 1988-ci il, 32-ci bənd.
- 209 Misal üçün bax: Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v. Italy), 2009-cu il, 204-cü bənd (bu iş 1 mart 2010-cu ildə Böyük Palatanın icraatına verilib).
- 210 Donatella della Porta and Herbert Reiter, “The Policing of Global Protest: The G8 at Genoa and its Aftermath” (Donatella della Porta və Herbert Reiter, “Qlobal etirazlar zamanı asayişin qorunması: Genuyadakı Böyük 8-lik sammiti və onun nəticələri”), chapter 2 of Della Porta et al., (eds.), 38-ci bənd (həmçinin 107-ci mətnaltı qeydə bax). Della Porta və Reiter qeyd edirlər ki, Genuya sammitindən sonra sosioloqlar və psixoloqlar Florensiyaya cəlb olunmuş polislərə bir aylıq kurs keçiblər.
- 211 Misal üçün bax: “Cəmiyyətdəki fərdlərin, qrupların və orqanların hamılıqla tanınan insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə etmək üzrə hüquq və vəzifələri haqqında BMT Bəyannaməsi”nin 15-ci maddəsi. Həmin maddədə deyilir ki, “dövlət təhsilin bütün səviyyələrində insan hüquqlarının və əsas azadlıqların təşviqinə və onlara şərait yaradılmasına görə, habelə hüquqşünasların, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının, hərbi qulluqçuların və dövlət qulluqçularının hazırlığı üçün cavabdehlik daşıyan bütün şəxslər tərəfindən tədris proqramlarına insan hüquqlarının tədrisinin müvafiq elementlərinin daxil edilməsinin təmin olunmasına görə cavabdehdir”.
- 212 Polislərə təlim keçilməsinə aid məsələlər dövlətin İHAK-ın 2-ci maddəsindən irəli gələn pozitiv öhdəliklərini yerinə-yetirmədiyinin qiymətləndirilməsinə kömək edə bilər. Misal üçün bax: Məkkenni Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann v. UK), 151-ci bənd. Həmçinin 21-ci mətnaltı qeydə bax: “Concluding Observations of the Human Rights Committee: Republic of Moldova” (BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, “İnsan Hüquqları Komitəsinin yekun qeydləri: Moldova Respublikası”), CCPR/C/MDA/CO/2, 4 noyabr 2009-cu il, 8(d) bəndindən sitat.
- 213 Məsələn, ATƏT tərəfindən nəşr olunmuş “Polis fəaliyyətinin demokratik əsaslarına dair məlumat kitabı” (2-ci nəşr), Vyana, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, 2008-ci il; BMT sənədi: “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”; Avropa Şurasının sənədi: “Avropa polis etikası məəcəlləsi” (2001-ci il); Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının (Amnesty International) sənədi: “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün insan hüquqlarına aid on əsas standart” (AI Index: POL 30/04/98). Sonuncu sənədin tam mətnində orada yer alan standartların tətbiqi ilə bağlı əlavə faydalı izahatlar verilib (sənədin mətnini bu veb-saytda tapmaq olar: <http://web.amnesty.org/library/index/engpol300041998>).
- 214 İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (CPT): CPT-nin standartları, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2009, səh. 83. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.cpt.coe.int/en/documents/eng-standards.pdf>.
- 216 Her Majesty’s Chief Inspector of the Constabulary (HMIC), Adapting to Protest: Nurturing the British Model of Policing (Əlahəzrət Kraliçanın baş polis müfəttişi (HMIC), “Etiraz aksiyasına uyğunlaşma: asayişin qorunmasının Britaniya modelinin yaradılması”), London: Her Majesty’s Chief Inspector of the Constabulary, 2009-cu il, səh. 54. Birləşmiş

- Krallığa aid nümunələrdən birində şəhər polisləri tamillərin 2009-cu ildə keçirdikləri etiraz aksiyaları zamanı etirazçılarla əlaqə vasitəsi kimi Bluetooth texnologiyası vasitəsilə məlumatın ötürülməsindən istifadə edərək “toplantıların müdafiəsinə yönələn yanaşmanı izah ediblər və bildiriblər ki, etirazları dağıtmaq niyyətləri yoxdur və etirazların davam etməsinə imkan verəcəklər”. Bax: Joint Committee on Human Rights, Demonstrating Respect for Rights: A Human Rights Approach to Policing Protest? (Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsi: “İnsan hüquqlarına hörmət nümayiş etdirilməsi: etiraz aksiyaları zamanı asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma”). Həmçinin bax: İnsan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsinin 2008-2009-cu illər sessiyasının iyirmi ikinci hesabatına Hökumətin cavabı (London: HMSO, HL Paper 45; HC 328), 3 fevral 2010-cu il, səh. 7.
- 217 Joint Committee on Human Rights, Demonstrating Respect for Rights? (Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsi: “İnsan hüquqlarına hörmət nümayiş etdirilməsi”). Hesabatı Hökumətin cavabı (London: HMSO, HL Paper 141/ HC 522), 14 iyul 2009-cu il, səh. 14.
- 218 Ralph Crawshaw, Police and Human Rights: A Manual for Teachers, Resource Persons and Participants in Human Rights Programmes (2nd Edition) (Ralf Krouşou, “Polis və insan hüquqları: müəllimlər, qadın hazırlayan şəxslər və insan hüquqlarına dair proqramların iştirakçıları üçün məlumat kitabı (2-ci nəşr)”), Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009-cu il, səh. 237.
- 219 Məsələn, Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v. Italy) işində (2009-cu il tarixli qərar, 12-ci bənd) tərəflər razılaşdılar ki, karabinyerlər və polislər ratsiya vasitəsilə bir-biri ilə birbaşa əlaqə yaratmaq imkanına malik deyildilər və yalnız idarəetmə mərkəzi ilə əlaqə yarada bilirdilər.
- 220 Nisbet Özdemir Türkiyəyə qarşı (Nisbet Ozdemir v. Turkey) işində (ərizə (№ 23143/04, 19 yanvar 2010-cu il tarixli qərar) İHAK-ın 11-ci maddəsinin pozulduğu müəyyən edildi. Bu işdə ərizəçi 2003-cü ilin fevralında İstanbulda Kadıköy körpüsündə ABŞ silahlı qüvvələrinin İraqa mümkün müdaxiləsinə qarşı keçirilən icazəsiz nümayişə gətirdiyi zaman həbs edilməmişdi. Məhkəmə bu qənaətə gəlmişdi ki, bu işdə 3-cü maddədən irəli gələn araşdırma aparmaq öhdəliyi pozulub. Həmçinin bax: 135-ci və 168-ci mətnəli qeydlərdə istinad edilmiş iş: R (Laportun şikayəti əsasında) (FC) Qloster qraflığının polis rəisinə qarşı (R (on the application of Laporte) (FC) v. Chief Constable of Gloucester Constabulary), [2006] HL 55; 2 AC 105; və 93-cü mətnəli qeyddə istinad edilmiş sənəd: Human Rights Defenders: Note by the Secretary-General (“Hüquq müdafiəçiləri: Baş katibin qeydləri”), UN Doc. A/61/312, 57-60-cı bəndlər.
- 221 Bax: Toplantılar haqqında Polşa Qanunu (1990-cı il), 11-ci maddə: “1) Yerli hakimiyyət orqanı toplantıya nümayəndəsini göndərə bilər; 2) Təşkilatçının bu barədə müraciəti olduqda yerli hakimiyyət orqanı Polis haqqında 6 aprel 1990-cı il tarixli Qanuna (Qanunlar külliyyatı, 30-cu cild, 179) uyğun olaraq toplantının normal keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə zəruri və mümkün olan dərəcədə toplantının polis tərəfindən müdafiəsinin təmin etməlidir və öz nümayəndəsini toplantıya göndərə bilər; 3) Toplantının keçirildiyi yerə çatdıqda yerli hakimiyyət orqanının oraya göndərdiyi nümayəndələr səlahiyyətlərini təsdiq edən sənədi toplantının təşkilatçısına göstərməyə borcludurlar”.
- 222 İnzibati hüquqpozmaqlar haqqında bəzi məsələlərdə “aktiv iştirak” anlayışı aydın şəkildə qeyd edilir. Həmçinin bax: Ziliberberg Moldovaya qarşı (Ziliberberg v. Moldova), 2004-cü il (şikayətin qəbul edilməliyinə dair qərar), 11-ci bənd.
- 223 “Kettling” Birləşmiş Krallıqda kütlənin idarə olunması üçün istifadə edilən strategiyanı ifadə edən termin olaraq etirazçıların məhdud məkanda saxlanılmasını bildirir.
- 224 Ziliberberg Moldovaya qarşı (Ziliberberg v. Moldova), 2004-cü il (şikayətin

- qəbuledilənliyinə dair qərar), 10-cu bənd. Həmin bənddə Ezelin Fransaya qarşı (Ezelin v. France) işi üzrə 1989-cu il tarixli qərarın 34-cü bəndinə istinad edilir.
- 225 Bax: Solomou və başqaları Türkiyəyə qarşı (Solomou and Others v. Turkey), 2008-ci il. Bu işdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi silahsız nümayişçiyə atəş açılması ilə əlaqədar olaraq 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Türkiyə Hökuməti iddia etdi ki, Kipr türk polisi tərəfindən güc tətbiqinə İHAK-ın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi ilə haqq qazandırmaq olar. Lakin Məhkəmə bu arqumenti rədd edərək belə bir faktı önəmli saydı ki, bəzi nümayişçilərin dəmir dəyənəklərlə silahlanmasına baxmayaraq, cənab Solomou silahlı deyildi və özünü dinc aparırdı.
- 226 Yuxarıda 135-ci mətnaltı qeydə bax.
- 227 Bax: Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsinin 211-ci mətnaltı qeyddə göstərilmiş sənədi, 28-29-cu bəndlər.
- 228 MSHBP-nin 9-cu və İHAK-ın 5-ci maddələri şəxsi azadlıq və təhlükəsizlik hüququnu qoruyur. Məsələn, Gillan və Kvinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v. the United Kingdom) işi üzrə 2010-cu il tarixli qərarın 61-ci bəndində (həmin bənddə Foka Türkiyəyə qarşı (Foka v. Turkey) işi üzrə 2008-ci il tarixli qərardan sitat gətirilir, bu işdə sərhəd nəzarətçiləri ərizəçini məcbur etmişdilər ki, çantasını yoxlanılmağa versin) Məhkəmə qeyd etdi ki, “hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən istənilən yoxlama fərdin şəxsi həyatına müdaxilədir”. Gillan və Kvintonun işində Məhkəmə polisin Terrorizmlə mübarizə haqqında 2000-ci il tarixli Qanunun 44-cü maddəsinə uyğun olaraq insanları dayandırmaq və üzərlərini axtarmaq səlahiyyətinin İHAK-ın 5-ci maddəsinə aidiyyəti olub-olmaması məsələsi barədə qəti qərar vermədi. Bu sənəd tərtib edildiyi vaxt bu işin Böyük Palatanın icraatına verilməsi barədə müraciətə hələ baxılmamışdı. Genat İsveçrəyə qarşı (Guenat v. Switzerland) işi (1995-ci il) şəxsin həbs məqsədi ilə deyil, dindirmə məqsədi ilə saxlanılmasına aid idi. Məhkəmə hesab etdi ki, polisin hərəkətləri İHAK-ın 5-ci maddəsinə pozmayıb. Baxmayaraq ki, şəxsin azadlığının məhdudlaşdırılması heç də bütün hallarda İHAK-ın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmə deyil, istənilən məhdudiyyətin tətbiqinə mütləq zərurət olmalı və o, qarşıya qoyulan məqsədə müntənasib olmalıdır. Məsələn bax: Qutsardi İtaliyaya qarşı (Guzzardi v. Italy), 1980-ci il, 92-93-cü bəndlər: “Azadlıqdan məhrumetmə ilə azadlığın məhdudlaşdırılması arasında fərq ... bu tədbirlərin xarakteri və ya mahiyyəti ilə deyil, sadəcə intensivlik dərəcəsi ilə əlaqədardır”. Bundan başqa, azadlığın məhdudlaşdırılması MSHBP-nin 12-ci maddəsi ilə və İHAK-ın 4 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsi ilə qorunan hərəkət azadlığı hüququnun pozuntusunu təşkil edə bilər.
- 229 Bax: S. və Marper Birləşmiş Krallığa qarşı (S. and Marper v. United Kingdom), 2008-ci il. Bu işdə bu cür məlumatların toplanmasına və mühafizə olunmasına yönələn həddən artıq geniş və nizamsız səlahiyyətlər Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bu qənaətə gəlməsinə səbəb oldu ki, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququ pozulub.
- 230 Məmmədov (Cəlaloğlu) Azərbaycana qarşı (Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan), 2007-ci il.
- 231 Bukta və başqaları Macarıstana qarşı (Bukta and Others v. Hungary), 2007-ci il, 36-cı bənd; və Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2007-ci il, 36-cı bənd. Həmçinin bax: Macarıstan Konstitusiyası Məhkəməsinin 75/2008 sayılı qərarı, (V.29) AB.
- 232 AI Index: POL 30/04/98 (209-cu mətnaltı qeydə bax).
- 233 Məsələn bax: Məhkəmənin Rai və Evans Birləşmiş Krallığa qarşı (Rai and Evans v. United Kingdom) işində (2009-cu il, şikayətin qəbuledilənliyinə dair qərar) verdiyi qiymətlə (“polis nümayişə ağlabatan və sakit tərzdə son qoydu”) Samut Karabulut Türkiyəyə qarşı (Samut Karabulut v. Turkey) işində (2009-cu il) verdiyi qiyməti müqayisə et, ikinci iş üzrə qərarın 37-38-ci bəndlərində Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, “nümayiş həddən arıq

tez dağıdılmışdı” və “ərizəçinin və digər nümayişçilərin öz fikirlərini ifadə etmələrinə yetərinə vaxt verilməməsi Məhkəməni qane etmədi” (bu qərarla aşağıdakı işlərdən sitat gətirilib: Oya Atamanın işi, 2006-cı il, 41-42-ci bəndlər; Balçık və başqaları Türkiyəyə qarşı (Balçık and Others v. Turkey), 2007-ci il, 51-ci bənd; və (müqayisə üçün) Eva Molnar Macarıstana qarşı (Eva Molnar v. Hungary), 2008-ci il, 42-43-ci bəndlər. Həmçinin bax: Kancov Bolqarıstana qarşı (Kandzhov v. Bulgaria), 2008-ci il, 73-cü bənd (bu işdə İHAK-ın 10-cu maddəsinin pozulduğu müəyyən edildi): “ərizəçinin 10 iyul 2000-ci ildəki hərəkətləri tamamilə dinc xarakterli idi, yoldan keçənlərə heç bir maneə yaratmırdı və çətin ki, digərlərini də zorakılığa təhrik edə bilərdi... Lakin Plevendəki hakimiyyət orqanları ərizəçini susdurmaq və ədliyyə nazirini açıq şəkildə ifadə edilən hər hansı tənqiddən qorumaq üçün dərhal və qətiyyətlə hərəkət etməyi qərara aldılar”.

234 Şəxsi həyatın toxunulmazlığının təmin ediləcəyinə dair ağlabatan gözləntilərin olması İHAK-ın 8-ci maddəsi ilə təmin edilən şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququna xələl gətirilib-gətirilmədiyinin müəyyən edilməsində əhəmiyyətli amildir, amma həlledici amil deyil. Bax: P.G. və J.H. Birləşmiş Krallığa qarşı (P.G. and J.H. v. United Kingdom), 2001-ci il, 57-ci bənd. Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun pozulması şəxsin evindən və ya özəl mülkiyyətindən kənarda da baş verə bilər. Məsələn üçün bax: Herbec və digər ərizəçi Belçikaya qarşı (Herbecq and Another v. Belgium), 1998-ci il. Fridl Avstriyaya qarşı işində (Friedl v. Austria) polisler ictimai yerdə keçirilmiş ictimai nümayişin iştirakçısının fotosəklini çəkmiş, kimliyini müəyyən etmiş və şəxsi məlumatlarını arxivə daxil etmişdilər. Onlar bunu yalnız nümayişin dağılışmasını tələb etdikdən sonra etmişdilər, buna görə də Avropa Komissiyası qərara adlı ki, fotoçəkilişin aparılması 8-ci maddənin pozuntusunu təşkil etməyib.

235 Məsələn üçün bax: Leander İsveçə qarşı (Leander v. Sweden), 1987-ci il, 48-ci bənd; Rotaru Rumıniyaya qarşı (Rotaru v. Romania [GC]), Böyük Palatanın qərarı, 2000-ci il, 43-44-cü bəndlər. Amann İsveçərə qarşı (Amann v. Switzerland [GC]) iş üzrə Böyük Palatanın 2000-ci il tarixli qərarında (65-67-ci bəndlər) təhlükəsizlik xidməti tərəfindən ayrı-ayrı şəxslər barəsində məlumatların toplanması ərizəçilərin şəxsi həyatına müdaxilə hesab edildi, baxmayaraq ki, bu zaman gizli müşahidə metodlarından istifadə edilməmişdi. Həmçinin bax: Perri Birləşmiş Krallığa qarşı (Perry v. the United Kingdom), 2003-cü il, 38-ci bənd; habelə Birləşmiş Krallıqda baxılmış iş: Wood v. MPC -yə qarşı [2009] EWCA Civ 414. Eləcə də bax: Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının qərarları: X Birləşmiş Krallığa qarşı (X v. the United Kingdom) iş üzrə qərar (1973-cü il, şikayətin qəbul ediləliyinə dair qərar); və Fridl Avstriyaya qarşı (Friedl v. Austria) işi üzrə qərar, 1995-ci il (bu iş fotosəkillərdən istifadə ilə əlaqədar idi).

236 Videoyazının müsadirə olunması və məhv edilməsi məsələsi Məhkəmənin icraatında olan Matasarı Moldovaya qarşı (Matasarı v. Moldova) işində qaldırılıb (22 avqust 2008-ci ildə təqdim edilmiş ərizə № 44743/08).

237 Məsələn üçün bax: Birləşmiş Krallıqda baxılmış iş: Wood v. MPC -yə qarşı [2009] EWCA Civ 414.

238 1979-cu ildə Avropa Şurası Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “Polis haqqında Bəyannamə”yə dair 690 sayılı qətnamənin 13-cü bəndində deyilir ki, “polis əməkdaşları silah tətbiq etmənin qaydası və şəraiti barədə aydın və dəqiq təlimatlar almalıdırlar”. BMT sənədi olan “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”nin 1-ci bəndində nəzərdə tutulur ki, hökumətlər və hüquq-mühafizə orqanları bu orqanların əməkdaşları tərəfindən insanlara qarşı güc və odlu silah tətbiqi barədə norma və qaydaları qəbul və icra etməlidirlər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd edib ki, “2-ci maddənin mətnindən göründüyü kimi, müəyyən hallarda polis əməkdaşları tərəfindən ölümə nəticələnə bilən güc tətbiqinə haqq qazandırılmalıdır.

- Bununla belə, 2-ci maddə bu məsələdə tam sərbəstliyi (*carte blanche*) nəzərdə tutmur. Dövlət nümayəndələrinin tənzimlənməyən və özbaşına hərəkətləri insan hüquqlarına real surətdə hörmət edilməsi ilə bir araya sığmır. Bu o deməkdir ki, milli qanunvericiliyin icazə verdiyi asayişin qorunması əməliyyatları həmin qanunvericiliklə kifayət qədər tənzimlənməli və özbaşına, həddən artıq güc tətbiqinə qarşı adekvat və səmərəli təminatlar olmalıdır”. Bax: *Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı* (*Giuliani and Gaggio v. Italy*), 2009-cu il, 204-205-ci bəndlər.
- 239 Şimşək Türkiyəyə qarşı (*Simsek v. Turkey*), 2005-ci il, 91-ci bənd. Gülec Türkiyəyə qarşı (*Gulec v. Turkey*) işində (1998-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi razılaşdı ki, nümayiş dinc xarakter daşımayıb (əmlaklara dəymiş ziyan və jandarmaların aldığı xəsarətlər bunu sübut edirdi). Bununla belə, Məhkəmə bildirdi ki, “jandarmar çox güclü silahlardan istifadə etmişdilər, ona görə ki, onların dəyənəkləri, qalxanları, su şırmağı çiləyənləri, rezin güllələri və ya gözyaşardıcı qazları yox idi. Belə vasitələrin olmaması anlaşılmaz və qəbul edilməzdir, ona görə ki, bu əyalət ... fəvqəladə vəziyyətin elan olunduğu bölgədir”.
- 240 13-cü prinsip, “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri” (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1990-cı il avqustun 27-dən sentyabrın 7-dək Havanada (Kuba) keçirilmiş Cınayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Səkkizinci Konqressi tərəfindən qəbul edilib).
- 241 Yenə orada, 14-cü prinsip. *Primov və başqaları Rusiyaya qarşı* (*Primov and Others v. Russia*) işində (ərizə № 17391/06, 30 may 2006-cı ildə təqdim edilib) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Rusiya hökumətindən xahiş etdi ki, aşağıdakı məsələlərlə bağlı məlumat təqdim etsin: “25 aprel 2006-cı ildə *Usuxçay and Miskınca* kəndlərinə göndərilmiş polislərə nə kimi təlimatlar verilmişdi? Belə vəziyyətlərdə, xüsusən də güc tətbiqindən və xüsusi avadanlıqlardan (məsələn, rezin dəyənəklərdən, gözyaşardıcı qazdan və s.) istifadə zamanı polisin hərəkətləri üçün hüquqi baza nədən ibarət idi? Polis əməliyyatının ilkin planı nədən ibarət idi? Polislər əməliyyatın aktiv fazasına nə zaman və nə üçün başlamışdılar? Mitingi dağıtmaq üçün nə qədər polis cəlb olunmuşdu? Onlar avtomat silahlardan istifadə etmişdirləmi, əgər istifadə etmişdilsə, nə üçün? Neçə atəş açılmışdı (neçə patronndan istifadə edilmişdi)? Atəş açanlar haranı hədəfə almışdılar? Polis gözyaşardıcı qaz bombalarından və insanları keyləşdirən qumbaralardan istifadə etmişdimi? Polislər onları ərizəçilərin təsvir etdiyi kimi kütlənin ortasına atmışdılar mı? Nümayişçilər və polislər hansı xəsarətləri almışdılar? Polis əməliyyatı ilə bağlı hər hansı rəsmi araşdırma aparılıbmı (intizam araşdırması, cinayət araşdırması və s.) və əgər aparılıbsa, nəticələri nədən ibarət olub?
- 242 Misal üçün bax: *Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı* (*Giuliani and Gaggio v. Italy*), 2009-cu il, 204-205-ci bəndlər (həmin bəndlərdə *Makkenn* və başqaları *Birləşmiş Krallığa qarşı* (*McCann and Others v. UK*) iş üzrə qərarın 148-149-cu bəndlərinə istinad edilib).
- 243 Bax: *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Ireland v. the United Kingdom*), 1978-ci il, 161-ci bənd.
- 244 Bax: *Balcık və başqaları Türkiyəyə qarşı* (*Balcık and Others v. Turkey*), 2007-ci il, 28-ci bənd. Bu işdə Məhkəmə iki ərizəçi barəsində 3-cü maddənin pozulduğu qənaətinə gəldi, eləcə də 11-ci maddənin pozuntusunu müəyyən etdi. Məhkəmə qərara aldı ki, Hökumət “tətbiq edilmiş gücün dərəcəsini izah edən və ya ona haqq qazandıran inandırıcı və ya etibarlı arqumentlər təqdim edə bilməyib” (söhbət öncədən bildiriş verilmədən keçirilmiş nümayişdən gedirdi, həmin nümayişdə 46 iştirakçı polisin dağılışmaq barədə tələbinə tabe olmamışdı və bundan təxminən yarım saat sonra polis dəyənəklərdən və gözyaşardıcı qazdan istifadə etməklə nümayiş dağıtmışdı). Həmçinin bax: *Biçici Türkiyəyə qarşı* (*Bicici v. Turkey*), 2010-cu il, 50-58-ci bəndlər (İHAK-ın 3-cü və 11-ci maddələrinin pozuntusu).

- 245 Bax: Saya və başqaları Türkiyəyə qarşı (Saya and Others v. Turkey), 2008-ci il. Bu işdə Məhkəmə İHAK-ın 3-cü maddəsinin həm maddi-hüquqi, həm də prosessual aspektinin pozulduğunu müəyyən etdi (lakin pozuntular yalnız bəzi ərizəçilərin barəsində müəyyən edildi). Bu işdə Hökumət “xəsarətləri tibbi rəylərlə təsdiqlənən ərizəçilərə qarşı tətbiq edilmiş gücün dərəcəsini izah edən və ya ona haqq qazandıran inandırıcı və ya etibarlı arqumentlər təqdim edə bilmədi”. Həmçinin bax: Ekşi və Ocak Türkiyəyə qarşı (Ekşi and Ocak v. Turkey), 2010-cu il. Bu işdə ərizəçilər və təxminən 50 nəfər başqa şəxslər İstanbulda Taksim meydanında 34 nəfərin həlak olduğu “Qanlı may günü” (1 may 1977-ci il) hadisələrinin anım mərasiminin qeyd edildiyi tədbirdə iştirak etmişdilər. Məhkəmə 3-cü maddənin (ərizəçilərə qarşı rəftarla və sonradan polis tərəfindən aparılmış araşdırma ilə bağlı), habelə 11-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, ona görə ki, nümayiş zorla dağıdılarkən onlar polis tərəfindən pis rəftara məruz qalmışdılar.
- 246 Buməsələ ilə bağlı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara alıb ki, “dövlət nümayəndələri tərəfindən Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məqsədlərdən hər hansı birinə nail olmaq üçün güc tətbiq edilməsinə o halda haqq qazandırmaq olar ki, ... gücü tətbiq edən şəxs həmin anda əsaslı olaraq bunun doğru qərar olduğuna inansın, amma sonradan bunun səhv qərar olduğu aşkara çıxsın. Başqa cür yanaşma dövlət və onun hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən vəzifələrinin yerinə yetirilməsini çətinləşdirərək qeyri-real edir, bəlkə də onların və başqalarının həyatlarına təhlükə yaradardı”. Misal üçün bax: Culiani və Qaccio İtaliyaya qarşı (Giuliani and Gaggio v. Italy), 2009-cu il, 204-205-ci bəndlər (həmin bəndlərdə Makkenn və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and Others v. UK) işi üzrə qərarın 148-149-cu bəndlərindən sitat gətirilib).
- 247 ATƏT, “Polis fəaliyyətinin demokratik əsaslarına dair məlumat kitabı”, 209-cu mətnaltı qeyddə bu mənbəyə istinad edilib.
- 248 Oya Ataman Türkiyəyə qarşı (Oya Ataman v. Turkey) işində (2006-cı il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara aldı ki, 3-cü maddə pozulmayıb, amma 11-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Həmin iş bildiriş verilmədən keçirilmiş toplantıya aid idi (onun 40-50 iştirakçısı vardı), toplantının məqsədi “F” tipli həbsxananın inşası planlarına etiraz etmək idi. Toplantı keçirən qrup polisin xəbərdarlığından sonra dağılışımaqdan imtina etdi və polis bibər aerosolundan istifadə etdi. Məhkəmə qeyd etdi ki, nə gözyaşardıcı qaz, nə də bibər aerosolu “Kimyəvi silahların hazırlanması, istehsalı, toplanması, istifadəsi və məhv edilməsi haqqında” Konvensiyaya (1993-cü il) əsasən kimyəvi silah sayılmır. O, daha sonra qeyd etdi ki, “nümayişçiləri nəzarətdə saxlamaq və ya vəziyyət nəzarətdən çıxdıqda onları dağıtmaq üçün Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərin bəzilərində istifadə edilən” bibər aerosolu “fəsadlar doğura, məsələn, tənəffüs yollarında problemlərə (respirator problemlərə), ürəkbulanmaya, qusmaya, qıcıqlanmaya və sairəyə səbəb ola bilər”.
- 249 Bu sahəyə aid nümunələrdən biri Şimali İrlandiya Polis Xidməti tərəfindən buraxılmış “Ciddi ictimai iğtişaşlar baş verdiyi hallarda zərbə qüvvəsi az olan poliuretan güllələrin verilməsi, istifadəyə hazır vəziyyətə gətirilməsi və tətbiqi ilə bağlı xidməti vəsait”dir, onu bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.serve.com/pfc/policing/plastic/aep06.pdf>. Bu sənəddə deyilir ki, zərbə qüvvəsi az olan poliuretan güllələr (AEP) kütləyə nəzarət vasitəsi kimi deyil, müstəqil və ya qrupun tərkibində hərəkət etməsindən asılı olmayaraq ayrı-ayrı aqressiv şəxslərin hücumları ilə üzləşdikdə polislərin daha az ölüm ehtimalı doğuran silah kimi istifadə etməsi məqsədi ilə işlənib hazırlanıb (2(4)(a) bəndi). Həmçinin bax: “Polis rəisləri üçün (ACPO) zərbə qüvvəsi az olan poliuretan güllələrə (AEP) dair rəhbər vəsait” (16 may 2005-ci ildə edilmiş dəyişikliklərlə), onu bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.serve.com/pfc/policing/plastic/aep.pdf>.
- 250 Ölümlə nəticələnməyən güc tətbiqindən istifadə edildiyi bütün halların hesabatda

- əks olunmasını təmin etmək üçün dövlət orqanları “güc” anlayışını geniş çərçivədə götürməlidirlər. Əlavə olaraq bax: məsələn, “Polisin vicdanlı işinin təşviqi üçün prinsiplər”, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ədliyyə Departamenti, 2001-ci il (səh. 5-6, 7-ci bənd: “Güc tətbiqinə dair hesabat verilməsi”). Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojp/186189.pdf>.
- 251 BMT sənədi: “Hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən güc və odlu silah tətbiqinin əsas prinsipləri”, 1-ci bənd. Həmçinin bax: məsələn, Şimşək və başqaları Türkiyəyə qarşı (Simsek and Others v. Turkey), 2005-ci il, 91-ci bənd.
- 252 Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ədliyyə Departamenti, “Polisin vicdanlı işinin təşviqi üçün prinsiplər”, 1-ci və 4-cü bəndlər (245-ci mətnaltı qeyddə bu sənədə istinad vardır).
- 254 Solomou və başqaları Türkiyəyə qarşı (Solomou and Others v. Turkey), 2008-ci il, 46-cı bənd.
- 255 Bir sıra ölkələrdə (o cümlədən Macarıstan, İsveç, Moldova və Birləşmiş Krallıqda) ictimai toplantılar zamanı polis tərəfindən güc tətbiqindən sui-istifadə edildikdən sonra kifayət qədər yuxarı səviyyələrdə araşdırmalar aparılıb. Araşdırmalar nəticəsində verilən tövsiyələrdə digər məsələlərlə yanaşı polisin səlahiyyətlərinin dəqiq çərçivəyə salınmasının (misal üçün 7-ci mətnaltı qeydə bax) və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları üçün ciddi təlim keçilməsinin vacibliyi vurğulanıb (147-148-ci bəndlərə bax). Misal üçün bax: “2006-cı ilin sentyabr-oktyabr aylarında baş vermiş nümayişlər, küçə iğtişəsləri və polis tərəfindən görülmüş tədbirlərlə bağlı yaradılmış Xüsusi Ekspert Komissiyasının hesabatı: nəticə və tövsiyələrin xülasəsi” (Budapeşt, fevral 2007-ci il). Hesabatı bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.gonczolbizottsag.gov.hu/jelentes/gonczolbizottsag_jelentes_eng.pdf; Joint Committee on Human Rights, Demonstrating Respect for Rights: A Human Rights Approach to Policing Protest (Birləşmiş Krallığın insan hüquqları üzrə birgə parlament komitəsi: “İnsan hüquqlarına hörmət nümayiş etdirilməsi: etiraz aksiyaları zamanı asayişin qorunmasına insan hüquqları mövqeyindən yanaşma”), 1-ci cild (7-ci mətnaltı qeyddə bu sənədə istinad vardır); Her Majesty’s Chief Inspector of the Constabulary (Əlahəzrət Krallıqının baş polis müfəttişinin sənədi), 211-ci mətnaltı qeyddə bu sənədə istinad vardır. Moldovada aprel 6-da və 7-də seçkilərlə bağlı keçirilmiş nümayişlərdə baş vermiş zorakılıqlardan sonra aprel hadisələrinin səbəb və nəticələrinin aydınlaşdırılması üçün parlament komissiyası yaradıldı. Komissiya deputatlardan və vətəndaş cəmiyyəti təmsilçilərindən təşkil edildi. Bu komissiyanın geniş hesabatında polisin nümayiş zamanı və nümayişdən sonrakı reaksiyası təhlil edildi və Moldovada asayişin qorunması praktikasının yaxşılaşdırılmasına yönələn bir sıra tövsiyələr verildi.
- 256 Ətraflı təfsilatlar üçün bax: http://www.nipolicingboard.org.uk/index/publications/human-rights-publications/content-previous_hr_publications.htm.
- 257 Misal üçün bax: İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) 2004-cü il İtaliya səfərinə dair hesabatı. 17 aprel 2006-cı ildə dərc olunmuş bu hesabat Neapolda (17 mart 2001-ci ildə) və Genuyada (20-22 iyul 2001-ci ildə) baş vermiş hadisələrlə, habelə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən pis rəftar törədildiyi barədə iddialara cavab olaraq görülmüş tədbirlərlə əlaqədar idi. CPT bildirdi ki, o, “gələcəkdə analoji hadisələrin təkrarlanmasının qarşısının alınması üçün İtaliyanın hakimiyyət orqanları tərəfindən görülmüş tədbirlər (məsələn, ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə iri miqyaslı əməliyyatların idarə olunmasına, rəhbər və operativ heyətə təlim keçilməsinə, monitoring və yoxlama sistemlərinə aid tədbirlər) barədə ətraflı məlumat almaq istəyir”.
- 258 Bax: Makkenn və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (McCann and others v. UK), 1995-ci il, 161-ci bənd; Kaya Türkiyəyə qarşı (Kaya v. Turkey), 1998-ci il, 105-ci bənd; Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Kelly and others v. UK), 2001-ci il, 94-cü bənd;

Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı (Shanaghan v. UK), 2001-ci il, 88-ci bənd; Cordan Birləşmiş Krallığa qarşı (Jordan v. UK), 2001-ci il, 105-ci bənd; Makkerr Birləşmiş Krallığa qarşı (McKerr v. UK), 2001-ci il, 111-ci bənd; və Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (McShane v. UK), 2002-ci il, 94-cü bənd. Həmçinin bax: Gülec Türkiyəyə qarşı (Gulec v. Turkey), 1998-ci il. Bu işdə ərizəçinin oğlu icazəsiz təsadüfi (spontan) nümayiş zamanı nümayişi dağıtmaq üçün silahsız nümayişçilərə atəş açmış təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən öldürülmüşdü. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi iki əsasla görə 2-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi: a) güc tətbiqi qeyri-mütənasib idi və güc tətbiqinə “mütləq zərurət” yox idi; b) qətl halları ilə bağlı hərtərəfli araşdırma aparılmamışdı. Məhkəmə bildirdi ki, “nə silahlı toqquşmaların geniş yayılması, nə də çoxlu sayda ölüm hallarının baş verməsi 2-ci maddədən irəli gələn öhdəliyi – təhlükəsizlik qüvvələri ilə toqquşma nəticəsində, yaxud hazırkı işdə olduğu kimi, nümayiş zamanı (nümayiş nə dərəcədə qanunsuz olursa-olsun) baş vermiş ölüm halları ilə bağlı səmərəli və müstəqil araşdırma aparılmasını təmin etmək öhdəliyini aradan qaldıra bilməz” (qərarın 81-ci bəndi). Saya və başqaları Türkiyəyə qarşı (Saya and Others v. Turkey) işində (2008-ci il) səhiyyə işçilərinin həmkarlar ittifaqının 1 may yürüşü (onun keçirilməsinə icazə alınmışdı) polis tərəfindən dayandırılmış və zor tətbiq edilməklə dağıdılmışdı. Ərizəçilər həbsə alınmış və ertəsi gün azadlığa buraxılmışdılar. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən etdi ki, pis rəftar barədə iddialara dair səmərəli və müstəqil araşdırma aparılmayıb (bu işdə “İnzibati Şuralar” müstəqil orqan deyildilər, ona görə onlar ki, qubernatorların sədrliyi altında fəaliyyət göstərirdilər və icra hakimiyyəti orqanlarının yerli nümayəndələrindən və barəsində araşdırma aparılan təhlükəsizlik qüvvələri ilə əlaqəli olan bir vəzifəli şəxsdən ibarət idilər).

- 259 Kelli və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (Kelly and others v. UK), 2001-ci il, 94-cü bənd; Şeneqan Birləşmiş Krallığa qarşı (Shanaghan v. UK), 2001-ci il, 88-ci bənd; Cordan Birləşmiş Krallığa qarşı (Jordan v. UK), 2001-ci il, 107-ci və 115-ci bəndlər; və Makşeyn Birləşmiş Krallığa qarşı (McShane v. UK), 2002-ci il, 94-cü bənd.
- 260 Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (Osman v. UK), 1998-ci il, 116-cı bənd.
- 261 Muradova Azərbaycanla qarşı (Muradova v. Azerbaijan), 2009-cu il, 99-cu bənd.
- 262 Həmçinin bax: Şimşek və başqaları Türkiyəyə qarşı (Simsek and Others v. Turkey), 2005-ci il, 91-ci bənd.
- 264 Misal üçün bax: Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” və İvanov Bolqarıstana qarşı (United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria), 2005-ci il.
- 265 Bu qanunvericilik aktında Qoldstoun Komissiyasının “Cənubi Afrikada dinc etirazlara doğru” (Report of the Goldstone Commission, “Towards Peaceful Protest in South Africa”) adlı hesabatında yer alan tövsiyələr nəzərə alınıb (Heymann, 1992-ci il).
- 267 Misal üçün bax: “Toplantılar və nümayişlər haqqında” 1997-ci il tarixli Gürcüstan Respublikası Qanununun (2009-cu ildə edilmiş dəyişikliklərlə) 3-cü maddəsində “ərizəçinin” (yəni toplantının təşəbbüskarının), “müvəkkilin”, “təşkilatçının” (yəni aksiyanın təşkilinə rəhbərlik üçün ərizəçi tərəfindən təyin edilən şəxsin) və “məsul şəxslərin” ayrıca rolları müəyyən edilir.
- 268 Misal üçün bax: Latviya Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi, 2006-03-0106 sayılı işin mahiyyəti üzrə qərar (23 noyabr 2006-cı il), 34.4-cü bənd (ingiliscəyə tərcümə): “... Toplantının dinc xarakterinin təhlükə altında olduğu bütün hallarda ictimai qaydanın mühafizəsi üçün əlavə qüvvələrin cəlb edilməsi hər hansı şəxsin əməkdaşlıq etmək vəzifəsinin hüddullarından kənara çıxır”.
- 269 Misal üçün 260-cı mətnaltı qeyddə göstərilən qərarın 34.4-cü bəndinə bax: “Əgər tədbir başlanmazdan əvvəl, tədbir zamanı, yaxud hətta tədbirdən sonra həmin tədbirin təşkilatçısının üzərinə həddən artıq məsuliyyət qoyularsa, ... növbəti dəfə belə şəxslər

- mümkün cəzadan və ya əlavə məsuliyyətdən ehtiyatlanaraq hüquqlarından istifadə etməkdən çəkinəcəklər”.
- 270 Digər qərarlarla yanaşı, bax: *Kastells İspaniyaya qarşı* (*Castells v. Spain*), 1992-ci il, 43-cü bənd; *Torger Torgerson İslandiya qarşı* (*Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*), 1992-ci il, 63-cü bənd.
- 271 Misal üçün bax: “*Observer*” və “*Qardian*” Birləşmiş Krallığa qarşı (*Observer and Guardian v. UK*), 1991-ci il, 59(b) bəndi.
- 272 “Böhran dövrlərində ifadə və məlumat azadlığının müdafiəsinə dair Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin rəhbər prinsipləri” adlı sənəddə (Nazirlər Komitəsi tərəfindən 26 sentyabr 2007-ci ildə nazirlərin nümayəndələrinin 1005-ci iclasında qəbul edilib) “kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri” termininə belə anlayış verilib (sənədin 1-ci bəndi): “kütləvi informasiya vasitələri üçün nəzərdə tutulmuş məlumatların toplanması, emalı və yayılması ilə məşğul olan bütün şəxslər. Bu termin həmçinin videooperatorları və fotoqrafları, habelə yardımçı personalı, məsələn, sürücüləri və tərcüməçiləri özündə ehtiva edir”.
- 273 Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi ictimai məsələlərin müzakirəsinə vətəndaş cəmiyyətinin mühüm töhfə verdiyini dəfələrlə təsdiq edib. Misal üçün bax: *Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Steel and Morris v. United Kingdom*), 2005-ci il, 89-cu bənd: “... demokratik cəmiyyətdə hətta Londonun “Qrinpis” (*London Greenpeace*) qrupu kimi kiçik və qeyri-formal təşviqat qrupları öz fəaliyyətlərini səmərəli şəkildə həyata keçirmək imkanına malik olmalıdırlar, ... ümumi axından kənar olan belə şəxslərin və qrupların ictimaiyyət üçün maraq doğuran məsələlərə dair məlumat və ideyaları yaymaq vasitəsilə ictimai müzakirələrə öz töhfələrini verməsinə imkan yaradılmasına güclü ictimai maraq vardır...”. Həmçinin bax: *Macarıstan Vətəndaş Azadlıqları Birliyi Macarıstana qarşı* (*Tarsasag a Szabadsagjogokert v. Hungary*), 2009-cu il, 36-cı bənd. Həmin bənddə Macarıstan Vətəndaş Azadlıqları Birliyi “ictimai nəzarətçi” funksiyasını yerinə yetirən təşkilat hesab olunur.
- 274 Hüquq müdafiə təşkilatlarının son dövrlərdəki hesabatlarına aid nümunələr sırasına bunlar daxildir: “*Breakdown of Trust – A Report on the Corrib Gas Dispute*” (“Etimadın itirilməsi: Korrib qaz kəməri layihəsi ilə bağlı mübahisəyə dair hesabat”), Frontline, 2010-cu il. Hesabatı bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.frontlinedefenders.org/node/2527>; *Freedom of Assembly: Review of the Situation, Russia 2008* (“Toplaşmaq azadlığı: vəziyyətin nəzərdən keçirilməsi, Rusiya, 2008-ci il”). Demos Mərkəzi, Gənclərin İnsan Hüquqları Hərəkatı və “Qroza” Vətəndaş Aksiyaları Hərəkatı tərəfindən hazırlanmış bu hesabatı bu veb-saytda tapmaq olar: <http://article20.org>. Həmçinin bax: *Ensuring Protection – European Union Guidelines on Human Rights Defenders* (“Müdafiənin təmin edilməsi: Hüquq müdafiəçiləri haqqında Avropa İttifaqının rəhbər prinsipləri”), 3-cü bənd: “Hüquq müdafiəçiləri cəmiyyətdəki elə fərdlər, qruplar və orqanlardır ki, hamılıqla tanınan insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə edirlər. Hüquq müdafiəçiləri mülki və siyasi hüquqları, eləcə də iqtisadi, mədəni və sosial hüquqları təşviq və müdafiə etməyə çalışırlar. Hüquq müdafiəçiləri həmçinin azlıq qruplarının, məsələn, azsaylı yerli xalqların nümayəndələrinin hüquqlarını təşviq və müdafiə edirlər. “Hüquq müdafiəçisi” anlayışı zorakılıq törədən və ya onu təbliğ edən fərdlərə və ya qruplara şamil olunmur”. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/GuidelinesDefenders.pdf>. Bundan başqa, “Cəmiyyətdəki fərdlərin, qrupların və orqanların hamılıqla tanınan insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə etmək üzrə hüquq və vəzifələri haqqında BMT Bəyannaməsi”nin 5-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, “İnsan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə etmək məqsədi ilə hər kəs fərdi qaydada və ya başqaları ilə birlikdə milli və beynəlxalq səviyyələrdə: a) dinc yığıncaqlar və ya

toplantılar keçirə bilər”. Həmçinin Bəyannamənin 6-cı maddəsinə və 8-ci maddəsinin 2-ci bəndinə bax. Hüquq müdafiəçilərinin vəziyyəti üzrə BMT-nin xüsusi məruzəçisinin qeyd etdiyi kimi, “hüquqların gerçəkləşməsi üçün keçirilən sosial aksiyalar getdikcə daha çox kollektiv və ictimai aksiya formasını alır... Zorakılığa qarşı etirazın və ya müqavimətin bu forması getdikcə maneə və repressiyalara daha çox məruz qalır”. Kollektiv aksiyalar Hüquq müdafiəçiləri haqqında BMT Bəyannaməsinin 12-ci maddəsi ilə müdafiə edilir, həmin maddədə “insan hüquqlarının və əsas azadlıqların pozulmasının əleyhinə yönələn dinc fəaliyyətlərdə” təkbəşinə və ya digər şəxslərlə birlikdə iştirak etmək hüququ tanınır və insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olan hərəkətlərə “qarşı çıxan və ya müqavimət göstərən” şəxslərə milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş səmərəli müdafiə hüququ verilir. Toplaşmaq azadlığı hüququnu təsdiq edən 5-ci maddədə və məlumatları almaq və yaymaq azadlığını nəzərdə tutan 6-cı maddədə əks olunmuş hüquqlarla birlikdə götürülməklə, kollektiv aksiyaların keçirilməsi ictimaiyyətin diqqətini insan hüquqlarına adi məsələlərə cəlb etməyin qanuni vasitəsidir”. Bax: BMT sənədi № A/HRC/4/37, 29-cu bənd (93-cü mətnaltı qeyddə bu sənədə istinad vardır). Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.wunrn.com/news/2007/06_07/06_25_07/070107_special.doc. Həmçinin bax: OSCE: Human Rights Defenders in the OSCE Region: Challenges and Good Practices (“ATƏT regionunda hüquq müdafiəçiləri: problemlər və müsbət praktika”, Varşava, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, 2008-ci il. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.osce.org/publications/odihr/2008/12/35711_1217_en.pdf.

275 Məisal üçün bax: “Note by the Secretary-General on Human rights defenders: Promotion and protection of human rights: human rights questions, including alternative approaches for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms” (Hüquq müdafiəçiləri haqqında Baş katibin qeydləri: İnsan hüquqlarının təşviqi və müdafiəsi: insan hüquqlarına aid məsələlər, o cümlədən insan hüquqlarının və əsas azadlıqların səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsinə alternativ yanaşmalar (A/62/225, altmış ikinci sessiya), 91-92-ci bəndlər (2006-cı ilin aprelində Nepalda etiraz çıxışları zamanı İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın müşahidəçi rolu barəsində): “İnsan hüquqlarının pozuntularının monitorinqini aparan və hesabatlılıq məqsədləri üçün onları qeydə alan İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın müşahidəçi qismində fundamental rolu təsdiq edildi”. Əlavə olaraq bax: Office of the High Commissioner for Human Rights, “The April protests: democratic rights and the excessive use of force, Findings of OHCHR-Nepal’s monitoring and investigations” (İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq, “Aprel etirazları: demokratik hüquqlar və həddən artıq güc tətbiqi – Nepalda apardığı monitorinq və araşdırmalar zamanı İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın gəldiyi nəticələr”, Katmandu, sentyabr 2006-cı il.

276 Məisal üçün bax: Christina Ludes, Handbook on Observations of Pride Marches (Kristina Ludes, “Fəxri marşların müşahidəsi”), Brüssel, ILGA-Europe, 2006-cı il. Həmçinin bax: Jennifer Prestholdt, Familiar Tools, Emerging Issues: Adapting traditional human rights monitoring to emerging issues (Cennifer Prestholdt, “Tanış vasitələr, yeni problemlər: insan hüquqlarına riyəət edilməsinin ənənəvi monitorinqinin yeni vəzifələrə uyğunlaşdırılması”), Minneapolis: Center for Victims of Torture (Minneapolis, İşgəncə Qurbanları Mərkəzi), 2004-cü il. Sənədi rus, polyak, Ukrayna, qırğız və ingilis dillərində bu veb-saytda tapmaq olar: <http://www.newtactics.org/en/FamiliarToolsEmergingIssues>.

277 Bax: ATƏT/DTİHB, “Dinc toplaşmaq azadlığının monitorinqinə dair məlumat kitabı” (kitabın nəşri gözlənilir).

278 Digər qərarlarla yanaşı, bax: Kastells İspaniyaya qarşı (Castells v. Spain), 1992-ci il, 43-cü bənd; Torger Torgerson İslandiya qarşı (Thorgerir Thorgerirson v. Iceland), 1992-ci il, 63-cü bənd.

279 Miklos Haraszti (OSCE Representative on Freedom of the Media) “Special Report: Handling

- of the media during political demonstrations, Observations and Recommendations” (Mikloş Haraşti (ATƏT-in Media azadlığı üzrə nümayəndəsi): “Xüsusi hesabat: Siyasi nümayişlər zamanı kütləvi informasiya vasitələri ilə davranış. Müşahidələr və tövsiyələr”), ATƏT, Vyana, iyun 2007-ci il. Sənədi bu veb-saytda tapmaq olar: http://www.osce.org/documents/rfm/2007/06/25176_en.pdf (ingiliscə); və http://www.osce.org/documents/rfm/2007/06/25176_ru.pdf (rusca).
- 280 Britaniya Kolumbiyasının Ali Məhkəməsinin hakimi Tomas Bergerdən sitat gətirilib (1980-ci il).
- 281 Bu “Rəhbər prinsiplər”in birinci nəşri tərtib edilərkən keçirilmiş dəyirmi masa iclaslarında bəzi ölkələrdə hüquq mühafizə orqanları əməkdaşlarının jurnalistlərə məxsus əmlakı məhv etdiyini göstərən dəlillər təqdim edilmişdi. Belə hərəkətlərə imkan verilməməlidir.
- 282 271-ci mətnaltı qeydə bax.
- 283 MSHBP-nin Birinci Fakültativ Protokolu, 2-ci maddə. Misal üçün bax: J.R.T. Kanadaya qarşı (J.R.T. v. Canada), Məlumat № 104/1981, 8(a) bəndi. Lakin “Lubicon Lake Band” Kanadaya qarşı (Lubicon Lake Band v. Canada) işində (Məlumat № 167/1984) Komitə bildirdi ki, “barələrində analoji hərəkətlərin edildiyini iddia edən fərdlər qrupunun hüquqlarının pozulduğu barədə kollektiv surətdə məlumat təqdim etmələrinə etiraz etmir”.
- 284 Xüsusi məruzəçi qeyd edib ki, “Cəmiyyətdəki fərdlərin, qrupların və orqanların hamılıqla tanınan insan hüquqlarını və əsas azadlıqları təşviq və müdafiə etmək üzrə hüquq və vəzifələri haqqında Bəyannamə”də təsbit olunmuş hüquqlarının, xüsusən birləşmək azadlığı və dinc toplaşmaq azadlığı hüquqlarının həyata keçirilməsində “hüquq müdafiəçilərinə yaradılan maneə və problemlərin təhlili” onun işinin prioritetləri sırasında olacaq. Bax: A/63/288, “Hüquq müdafiəçiləri: Baş katibin qeydləri” (Human Rights Defenders: Note by the Secretary-General), 14 avqust 2008-ci il: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/461/09/PDF/N0846109.pdf?OpenElement>.
- 285 Misal üçün bax: Mahmudov Rusiyaya qarşı (Makhmudov v. Russia), 2007-ci il. Bu işdə Rusiya hökuməti uğursuzluqla iddia etdi ki, ərizəçi daxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməyib, ona görə ki, toplamaq azadlığı hüququnun iddia edilən pozuntusu barədə prokurora şikayət etməyib. Rusiyanın hüquq sistemində məhkəmə araşdırmasında tərəf olmayan şikayətçinin təqdim etdiyi şikayətləri prokurorun dinləməsi tələb olunmadığı üçün prokurora şikayət ərizəçinin tükəndirməli olduğu hüquqi müdafiə vasitəsi deyildi. Qalstyan Ermənistanla qarşı (Galstyan v. Armenia) işində (2007-ci il) Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara aldı ki, sadəcə hakim qərarından protest verməsi üçün prokurora müraciət etmək imkanının olması “Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi deyildi, çünki ərizəçi bu vasitədən birbaşa istifadə edə bilməzdi və həmin vasitə prokurorun diskresion səlahiyyətlərindən asılı idi”. Bundan başqa, cəzanı dəyişmək və ya ləğv etmək səlahiyyəti olan Ali Məhkəmə sədrinin qərarı yenidən baxılması barədə norma apellyasiya şikayətinə deyil, sadəcə qərara yenidən baxılması səlahiyyətinə aid idi (həmin normanın mətnində birmənalı şəkildə deyilmirdi ki, qərardan “apellyasiya şikayəti verilə bilər”, apellyasiya şikayətinin mümkünlüyünü ifadə etmək üçün Ermənistanda cinayət və ya mülki proses kontekstində adətən məhz bu ifadədən istifadə edilirdi) (qərarın 41-ci bəndi). “Hayd-Park” Moldovaya qarşı (№ 2) (Hyde Park v. Moldova, №. 2) işi üzrə 2009-cu il tarixli qərarın 31-ci bəndində Məhkəmə toplantıya qoyulmuş məhdudiyyətə haqq qazandırmaq üçün gətirilən səbəbləri nəzərə almadı, çünki onlar “planlaşdırılan nümayişlərin tarixindən xeyli müddət keçdikdən sonra məhkəmələrin qəbul etdiyi qərarlarda əks olunmuşdu”.
- 286 Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baçzkowski and Others v. Poland), 2007-ci il, 79-cu bənd (lakin iştirakçı dövlətlərin İHAK-ın 13-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini

- hansı üsulla yerinə yetirmələri məsələsində onlara müəyyən diskresion səlahiyyət verilir).
- 287 Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), 2003-cü il, 28-ci və 37-ci bəndlər; Qalstyan Ermənistanına qarşı (Galstyan v. Armenia), 2007-ci il, 38-ci bənd: “35-ci maddəyə əsasən, əlçatan və yetərli hüquqi müdafiə vasitələrinin mövcudluğu təkcə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki cəhətdən kifayət qədər aydın olmalıdır, əks halda onların əlçatan və səmərəli olması kimi zəruri şərtlər yerinə yetirilməmiş olacaq”.
- 288 Yəni orada. Qeyd etmək lazımdır ki, iş üzrə yeni məhkəmə araşdırmasının keçirilməsi üçün müraciətlər və analoji müstəsna hüquqi müdafiə vasitələri, habelə dövlətin vəzifəli şəxslərinin diskresion səlahiyyətlərindən asılı olan hüquqi müdafiə vasitələri və istifadəsinə dəqiq müddət həddi qoyulmayan hüquqi müdafiə vasitələri 35-ci maddənin 1-ci bəndinin məqsədlərinə uyğun olmayan vasitələr hesab edilib.
- 289 Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” Bolqarıstana qarşı (Stankov and United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria), 1998-ci il (şikayətin qəbul edilənliliyinə dair qərar); Balkani Bolqarıstana qarşı (Balkani v. Bulgaria), 2007-ci il; Baçkovski və başqaları Polşaya qarşı (Baçzkowski and Others v. Poland), 82-ci bənd. Həmçinin bax: Nikolay Aleksandroviç Alekseyevin Rusiyaya qarşı müvafiq olaraq 29 yanvar 2007-ci il, 14 fevral 2008-ci il və 10 mart 2009-cu ildə təqdim etdiyi 4916/07, 25924/08 və 14599/09 sayılı ərizələr. Bu ərizələrində ərizəçilər iddia edirdilər ki, planlaşdırılan tədbir barədə bildiriş verilməsinin müddətləri (tədbirin keçiriləcəyi tarixə ən tezi 15 gün qalmış və ən gec 10 gün qalmış) onun qadağanın qanuniliyi məsələsi barədə yekun məhkəmə qərarının qəbuluna nail olmasına imkan vermirdi.
- 290 Toplaşmaq azadlığı ilə bağlı şikayət vermiş təşkilatlara və ya qruplara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: “Xristianlar irqçiliyə və faşizmə qarşı” (Christians Against Racism and Fascism), “Həkimlər həyat uğrunda” platforması (Plattform “Ärzte für das Leben”), Stankov və Birləşmiş Makedoniya Təşkilatı “İlinden” (United Macedonian Organisation Ilinden).
- 291 Ümumi misal olaraq bax: Philip Leach, Taking a Case to the European Court of Human Rights, 2nd Edition (Filip Liç, “İşin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə verilməsi”, 2-ci nəşr), Oxford: Oxford University Press, 2005-ci il. Məsələn, Hacıbəyli Azərbaycana qarşı (Hajibeyli v. Azerbaijan) işində (2008-ci il) ərizəçinin 11-ci maddə üzrə şikayəti qəbul olunmayan elan edildi, ona görə ki, şikayətdə qeyd edilən nümayiş İHAK-ın Azərbaycanda qüvvəyə minməsindən əvvəl baş vermişdi.
- 292 Cavit An Türkiyəyə qarşı (Djavit An v. Turkey), 28-ci bənd (həmin bənddə Akdivar və başqaları Türkiyəyə qarşı (Akdivar and Others v. Turkey) iş üzrə 1996-cı il tarixli qərarın 65-57-ci bəndlərinə istinad edilir).

